Coordonatorul colecţiei: Şerban Papacostea

COLECŢIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI"

P. P. PANAITESCU

INTERPRETĂRI ROMANEŞTI

STUDII DE ISTORIE ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

Ediţia a Ii-a

Postfaţă, note şi comentarii
de Ştefan S. Gorovei
şi Măria Magdalena Szekeiy

EDITURA
ENCICLOPEDICA
BUCUREŞTI, 1994

Coperta Veniamin & Veniamin

© Toate drepturile rezervate „EDITURII ENCICLOPEDICE"

ISBN 973-45-0074-0

PREFAŢA

Timp de un secol, începând cu generaţia istoricilor revoluţionari din 1848, istoriografia română a urmat un itinerar ascendent în parcurgerea căruia, impulsul ei prim, ideea naţională, s-a împletit tot mai strâns cu tendinţa de integrare în marile curente ale ştiinţei istorice europene. Patru generaţii de istorici cărora o zodie politică favorabilă le-a îngăduit să menţină neîntrerupt deschis contactul cu ştiinţa istorică de peste hotare, din ţările unde ideile istorice se reînnoiesc permanent, urmând ritmurile accelerate ale transformărilor survenite în societate, au făcut posibilă tranziţia istoriografiei române spre formele superioare ale erudiţiei şi gândirii istorice, evoluţie care începuse să impună scrierile istoricilor români pe plan general european. La capătul acestei evoluţii s-a aflat generaţia elevilor lui Nicolae Iorga între fruntaşii căreia e şi autorul cărţii de faţă, Petre P. Panaitescu.

în opera istoriografică de mare amploare a lui Petre P. Panaitescu, cartea *Interpretări româneşti* arc o semnificaţie deosebită, ştiinţifică şi simbolică totodată.

Ştiinţifică deoarece culegerea de studii cuprinsă în această carte e expresia stadiului superior atins de istoriografia română care, după acumulări erudite îndelungate, a fost capabilă să se înalţe în sfera superioară a reflecţiei asupra marilor realităţi ale trecutului românesc din toate timpurile. Cartea lui Petre P.Panaitescu răspunde la câteva din cele mai de seamă întrebări ale istorici noastre medievale, adică din vremea cea mai văduvită de surse istorice: adoptarea hainei literare slavone de către români şi desprinderea lor din aria culturală a Occidentului; începuturile procesului invers, de înlăturare a învelişului cultural slavon; integrarea spaţiului românesc în marile circuite ale comerţului internaţional; dezvoltarea subsecventă a comunelor în lumea românească; originile boierimii române; pluralismul statal românesc şi semnificaţiile lui; numele poporului şi al statelor româneşti. Deşi dedicate trecutului nostru medieval, studiile de faţă oferă materie abundentă tuturor celor care îşi consacră reflexia destinului istoric românesc.

Valoarea *simbolică* a cărţii lui Petre P. Panaitescu e tragic semnalată de chiar anul apariţiei înscris pe foaia ei de titlu, 1947. an de ruptură în istoria

omânească. Produs al unei desfăşurări istoriografice superioare, derivată din libertatea societăţii româneşti, car'ea *Interpretări româneşti* a asumat tragica semnificaţie de a încheia ciclul istoriografiei naţionale româneşti, căreia i-a pus brutal capăt totalitarismul negator de libertate şi naţiune impus de ocupaţia străină.

Bucureşti, 10 noiembrie 1993 Şerban Papacostea

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Volumul de faţă reproduce integral prima — şi singura — ediţie, antumă, a *Interpretărilor româneşti* ("Bucureşti, 1947), cu cele nouă studii în ordinea stabilită de autor; la acestea, am adăugat *Renaşterea şi românii,* text care, datat 1945, aparţine în chip evident, prin structură şi concepţie, aceluiaşi ciclu de *Interpretări,* chiar dacă, din motive necunoscute, autorul însuşi nu 1-a inclus în volumul din 1947, lăsându-1 nepublicat.

în realizarea acestei ediţii, nu am beneficiat de un manuscris sau măcar de un volum cu adnotările şi îndreptările autorului. De aceea, am considerat ca *definitive* textele editate în 1947 şi ne-am mărginit să consemnăm în notele finale rezultatul confruntării cu cele tipărite anterior în reviste. O soartă privilegiată are doar studiul *Renaşterea şi românii,* care se reproduce *după manuscris* şi nu după ediţia dată în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»" , Iaşi, XXII/2, 1985. Câteva texte au fost dactilografiate (după volum), în anii '70, de Doamna Silvia P. Panaitescu (1897—1986), în speranţa editării lor într-o culegere de studii. Folosin-du-le acum, aducem un omagiu şi soţiei savantului care, cu atâta devotament, s-a străduit să-i păstreze amintirea şi să-i pună în valoare munca.

Acţiunea noastră asupra acestor texte a fost minimă. N-am intervenit masiv şi ordonator în aparatul de subsol, n-am socotit potrivită refacerea lui conform normelor noastre severe de astăzi, având credinţa că o asemenea acţiune ar echivala cu o mistificare: ea ar crea imaginea unui P. P. Panaitescu care n-a existat ca atare. Mica neglijenţă sau inconsecvenţă, omiterea câte unui loc ori an de apariţie şi altele de acest gen exprimă personalitatea autorului, mai puţin rigid în formă (chiar şi în exprimare), dar foarte riguros în fondul construcţiei. De altfel, în unele texte, notele de subsol prezintă un număr neaşteptat de mare de inadvertenţe la titlurile citate sau la ani (de apariţie ori calendaristici). Am uniformizat, pe cât posibil, abrevierile folosite pentru unele periodice sau serii şi am îndreptat tacit ceea ce am socotit drept greşeală de tipar (indicaţii de numere, volume, ani, pagini), nu însă şi titlurile citate eronat, evident din memorie; pe acestea, în măsura în care le-am putut restitui forma corectă, le-am grupat într-o listă din finalul volumului.

De asemenea, n-am considerat oportună adnotarea „pas cu pas" a textelor lui P. P. Panaitescu pentru a indica *orice* ediţie nouă de documente sau de cronici ori pentru a atrage atenţia asupra unor precizări mărunte, pe care mersul firesc al

cercetărilor le-a adus la lumină între timp; în această privinţă, am adoptat punctul de vedere exprimat mai demult de regretata Măria Holban, socotind, alături de ea, că ,orice asemenea încercare ar fi **constituit** un fel de falsificare a datelor iniţiale ale cercetării expuse" (Măria Holban, *Notă asupra versiunii româneşti* la : N. Iorga, *Istoria vieţii bizantine,* Bucureşti, 1974, p.7). Notele noastre de la finele acestui volum nu au altă menire decât să informeze cititorul de azi despre studii ulterioare care au adus confirmări sau infirmări ale tezelor lui Panaitescu. Asupra unora din aceste cazuri atragem atenţia şi în postfaţă.

Am păstrat formele grafice folosite consecvent şi care constituiau particularităţi de exprimare ale autorului *{aci, s-a adaus, cirilic, cruciate, să devie, fundarelfundator, monete, să puie, se strecor, trebuiesc/trebuieşte, turburi, să ţie, să vie, vremi, Cedren, Cinam. Petre Muşatin, Petre Rareş, Tuchitide* etc). Am îndreptat şi uniformizat acele forme depăşite sau între care istoricul însuşi a oscilat *(autarhice* în loc de *autarche, care* în loc de *cari, datorate* în loc de *datorite, ipoteză* în loc de *hipoteză, umanism* în loc de *humanism, mănăstire* în loc de *mănăstire, noi* în loc de *nouă, străin* în loc de *strein, Mahomed* în loc de *Mahomet* etc). Am aplicat normele ortografice în uz şi am îndreptat tacit greşelile de ortografie şi punctuaţie; în cazul acestora din urmă, e foarte probabil că marea majoritate sunt datorate chipului neîngrijit în care s-a realizat ediţia din 1947, şi nu autorului.

Pentru o mai uşoară folosire a studiilor, am numerotat în continuare notele de subsol.

Iaşi, 25 septembrie 1993

INTRODUCERE

Interpretările istorice adunate în acest volum sunt o serie de nouă studii în parte publicate, începând din 1933, în* Revista Istorică Română *şi în* Revista Fundaţiilor Regale, *dar cele mai întinse şi, după judecata autorului, cele mai importante:* Problema originii clasei boiereşti, Comunele medievale în Principatele Române, Numele neamului şi al ţării noastre, *acum apar pentru întâia oară.*

Toate aceste studii, deşi în aparenţă tratează subiecte foarte deosebite între ele, de la problema influenţei slavilor asupra românilor până la chestiunea originilor literaturii române, derivă de la o preocupare centrală: interpretarea economică a istoriei românilor ca metodă de cercetare şi, în acelaşi timp, convingerea verificată că trecutul românilor este parte integrantă din istoria Europei. Nici una din problemele cu adevărat mari ale istoriei noastre: feudalitatea, formarea clasei nobile, originea oraşelor medievale, originea statului (a principatelor), a literaturii în limba naţională, nu se poate înţelege fără un studiu comparativ pe baze economice cu instituţiile din Europa. Aceasta am încercat s-o facem pentru problemele din prezentul volum.

Instituţiile istorice trec de graniţele ţărilor şi popoarelor: cele româneşti sunt o parte a instituţiilor europene, istoria noastră n-a fost nici o minune, nici o monstruozitate, adică dezvoltarea unei societăţi izolate, cu forme particulare şi unice, aşa cum a prezentat-o prea des o erudiţie strâmtă. Atât clasa boierilor, cât şi oraşele şi fenomenul literaturii în limba vulgară, s-au ivit la noi în aceleaşi condiţii ca în restul continentului, nu din spirit de imitaţie, ci din cauza temeliilor economice şi sociale, care impun o dezvoltare asemănătoare a societăţilor.

Europa răsăriteană şi sud-estică — preferăm termenul de Europa agricolă şi sătească — a format, în interiorul unităţii mari europene, o unitate în privinţa evoluţiei economice şi sociale, de aci şi o evoluţie specială a culturii pentru Polonia, Ungaria, România, slavii balcanici şi în parte pentru Rusia.

Influenţa slavă medievală asupra acestei lumi şi în special la noi n-a fost o decădere, cum s-a spus adesea, ci forma potrivită, rezultatul situaţiei economice şi sociale a românilor în Evul Mediu. Iar, pe de altă parte, oraşele de tip apusean în veacul al XlV-lea şi al XV-lea, nu numai în Ardeal, dar şi în Moldova şi Ţara

---

Vezi mai sus, *Nota asupra ediţiei*, p. 7.

Românească, sunt dovada pătrunderii şi la noi a instituţiilor apusene în plin veac de mijloc.

Dar, la începutul epocii moderne, întreruperea drumurilor de comerţ europene în răsăritul Europei face ca aceste ţinuturi să devie centre agricole cu un nou feudalism, o evoluţie inversă de cea din apusul Europei, care vede în veacul al XVI-lea zorile capitalismului comercial.

Toate liniile mari ale dezyoltării istoriei româneşti — şi ne-am mărginit numai la Evul Mediu şi epoca modernă ~ erau puţin studiate până acum, în orice caz cu alte puncte de vedere. Un fals patriotism declamator împiedica pe istorici să privească lucrurile în chip ştiinţific: nu era îngăduit să spui că slavii au format boierimea română, că românii nu se aflau pe drumul de pătrundere al turcilor spre Europa centrală. Ne amintim cum un bătrân învăţat ne spunea că s-a făcut istoric pentru a sluji cauza românismului. „Dacă aş fi avut convingerea că slujesc cauza românismului făcând fizică, aş fi făcut fizică", spunea el şi adevărul ştiinţific nu-l neliniştea. Dar avem şi noi sinceritatea noastră: dacă aş fi avut convingerea că făcând istorie trebuie să slujesc „ cauza românismului", mi-ar fi fost teamă să fac istorie.

Este, însă, şi un alt patriotism decât cel declamator şi propagandistic: cel constructiv şi ştiinţific. Cei ce slujesc adevărul cu buna-credinţă ridică valoarea creaţiei culturale a neamului lor. Iar acest studiu metodic şi ştiinţific are compensaţiile lui. Când adâncim studiul comparativ al instituţiilor, al liniilor mari ale istoriei, adică partea structurală a istoriei noastre, înlăturăm imaginea falsă a unei minuni istorice, nu numai în privinţa continuităţii, ci şi a originilor claselor sociale, a literaturii, ieşită după o anume istoriografie din nimic, fără substrat, dar aflăm în schimb o istorie organică, legată de pământ, de munca omului, de structura generală europeană. Atunci, privind trecutul nostru, putem spune: este ceva solid în ace'; neam.

Când e vorba de istorie, să nu luăm, însă, expresia cercetare ştiinţifică *în sens greşit. Istoria este o cercetare ştiinţifică, numai întru cât cercetătorul este de bună-credinţă, neslujind cu voie ţeluri politice, sociale sau naţionale, întru cât urmează o metodă critică, deci ştiinţifică, de cercetare. Dar, între problemele infinite ale mării de fapte ale trecutului, el trebuie să aleagă, deci să stabilească* valori.

Am adunat toate aceste cercetări sub titlul Interpretări, *tocmai pentru a arăta că e vorba de intervenţia gândului istoric. în faţa materialului documentar, istoricul nu poate rămâne pasiv; el pune întrebări. Dacă întrebările nu sunt puse, materialul brut, oricât ar fi de bine clasat, nu-şi dezvăluie secretele esenţiale, liniile mari ale evoluţiei istorice. Istoricul trebuie să ştie dinainte ce vrea să întrebe, ce doreşte să ştie, [altminteri] materialul nu-l va ajuta.*

Rolul personalităţii istoricului nu trebuie, însă, exagerat, întrebările pe care le pune sunt ale societăţii, ale vremii sale, al căror interpret se face. După cum opera unui mare artist este eternă, dar altele sunt mereu laturile deosebite pe care le admiră generaţiile succesive, aşa şi trecutul omenirii este luminat mai mult în anume aspecte sociale ale lui de curiozitatea ştiinţifică şi de interpretarea istorică a diferitelor epoci.

Lucrarea de faţă e o piatră de încercare, o adunare de studii scrise în răstimp de 12 ani, unele primite cu polemici sau neînţelegere; adunate acum, însă, împreună şi completate cu studii noi, credem că vor putea prezenta un tot folositor pentru cei ce vor să privească cu bună-credinţă mai adânc înţelesul istoriei noastre.

I

„PERIOADA SLAVONĂ" LA ROMANI ŞI RUPEREA DE CULTURA APUSULUI

Nenorocirea slavonă. Românii sunt un popor romanic, de limbă şi cultură latină, dacă nu de sânge, întrucât moştenirea traco-dacică trage mai mult în cumpănă în această din urmă privinţă. Ei au păstrat numele Romei, tradiţia ei ne este scumpă şi e un impuls puternic al vieţii naţionale; în numele ei au luptat marii cărturari ai Şcolii Ardelene şi pe ea o invoca Vasile Alecsandri în poema premiată la Montpellier, *Ginta Latină.* Dar această ramură orientală a romanităţii a avut o soartă diferită de a celorlalte popoare romanice: francezi, italieni, portughezi, spanioli. Mai întâi, romanicii sunt catolici. Românii sunt ortodocşi; românii n-au participat la marile eflorescente ale culturii apusene, creaţii eterne care îmbogăţesc patrimoniul sufletesc al omenirii. Dacă românii au avut în adevăr o artă bisericească medievală de stil bizantin, care a compensat lipsa catedralelor gotice, în schimb le-a lipsit literatura profană a acestei epoci, epopeile eroice, *chansons de geste, romans courtois,* sau romanele satirice, tot ce a făcut farmecul vieţii nobile din Apus. Abia în secolul al XVII-lea au fost cunoscute unele din aceste opere în traducere românească. Când în Italia, Germania, Franţa şi până în Polonia, Evul Mediu cunoştea universităţile scolastice, noi n-am avut până în secolul al XVII-lea nici o şcoală de cultură superioară. în vremea când domnea Ludovic al XlV-lea la Versailles, românii n-aveau oraşe mari, nici filosofi, nici dramaturgi, nici fabulişti. Abia în veacul al XlX-lea, după secole ce par amorţite, lumina culturii occidentale începe să vie şi asupra noastră.

Care să fie cauza acestei rupturi între cultura apuseană şi română, acest zid chinezesc între noi şi civilizaţie? De ce cultura apuseană se opreşte la graniţele noastre şi nu trece mai departe? Răspunsul se află în toate cărţile de istorie a românilor, în aproape toate istoriile literaturii noastre, într-o unanimitate impresionantă: de vină este slavonismul şi, în parte, şi ortodoxia. Dacă românii n-ar fi avut nenorocirea să fie în drumul năvălirilor slavilor, dacă n-ar fi adoptat liturghia slavonă în Biserică şi de aci şi în cancelaria domnească, în actele private, în cronici şi în literatură, nu s-ar fi ridicat un zid între români şi apusul Europei. In calitate de ortodocşi, deci fără contact sau în antagonism cu cultura popoarelor catolice, şi mai ales ca unii ce ne adăpam la izvoarele turburi ale culturii slavone, nu puteam să ne bucurăm de binefacerile culturii europene. A fost o mare nenorocire pentru români această influenţă slavonă; după părerea istoricilor noştri, cultura slavonă şi, până

la un punct, ortodoxia ar fi de esenţă inferioară, nu se puteau dezvolta şi împiedicau contactul nostru cu Apusul. E o adevărată ruşine, o pată pe istoria noastră, un balast care ne-a ţinut în urma, în întuneric, faîi de popoarele care înaintau cu pas repede pe calea progresului. Timotei Cipariu tuna la Academia Română: „Secii pleni de întunerecu şi de barbaria, de carea nece un românu nu si pote adduce amente fore oretia si înfiorare, gretia pentru barbaria şi înfiorare pentru stricatiunea ce ne-au causatu sclavonismu în limba şi în cultura intelectuale"[1]. Iar Papiu Ilarian scria: Romanii scappară prin aquesta (traducerea cărţilor bisericeşti), de osând'a aquea orozava a limbei slavone quare de mai multe secole, dela petrecerea romanilor cu bul°arii şi attingerea lor cu alte naţiuni slavine, intră în beseric'a romanesca, îngrosiă întunereculu nesciintiei, domni cu un sceptru de ferru assupr'a romanilor: un poporu, chiaru liberu fiindu, suptu limba străina, geme suptu o suppunere amara"[2]. Dar nu numai latiniştii înfioraţi de visul lor roman erau de această părere, ci ea se perpetuează în cultura noastră şi este împărtăşită de autorităţile cele mai incontestabile. A.D. Xenopol spune : „La noi slavismul tâmpit, orb şi lipsit de orice idee, apăsa ca un munte asupra cugetului poporului român, fără să-i aducă nici un folos, îngroşând tot mereu întunericul care-i cuprinsese minţile, în loc de a-1 împrăştia. Limba slavonă înăbuşi gândirea românească. De aceea, pe când în apusul Europei întrebuinţarea limbii latine aduse şi efecte pozitive şi rodnice asupra cugetării omeneşti, la români predominarea slavonismului distruse numai cât, fără a crea nimic"[3]. N. Iorga este de aceeaşi părere: „Aceasta (dezvoltarea literaturii) nu s-a putut face din cauza stricteţii imobile a slavonismului ortodox, de stângace contrafacere bizantină şi care mai avea pentru noi dezavantajul că, fiind o limbă liturgică, era pentru o parte din locuitorii Balcanilor, şi o limbă populară, incapabilă de a se dezvolta, cu atât mai puţin de a se întinde şi a cuceri, dar cu atât mai capabilă de a împiedica"[4]. Iar acum în urmă, N. Cartojan, în *Istoria literaturii române vechi,* de altfel exceientă, întăreşte aceste păreri: „Intrarea ţărilor noastre în zona culturii de sud slave **este** un fapt capital în istoria românească... Ea a fost fatală pentru toată cultura noastră veche... Literatura ce se dezvoltă mai departe în Occident pe temeliile Renaşterii, o literatură bogată şi variată ..., rămâne străină sufletului românesc, Închis în formele învechite ale culturii bizantino-slave... Dar dacă din punctul de vedere al integrităţii etnice ortodoxismul ne-a adus servicii incontestabile, alipirea noastră la cultura slavilor sud-dunăreni a restrâns însă în chip simţitor orizontul vieţii noastre literare"[5].

Culturi superioare şi inferioare. Această teorie, care este impresionantă, nu rtât prin logică, ci prin faptul că a strâns în jurul ei, cu puţine excepţii, aproape

Timotei Cipariu, *Discursu asupra istoriei limbei române, [în]* „Analele Societăţii Academice Române", I, 1867, p. 19.

Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioare,* I, Viena, 1851, p. 62. ^ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. III, [voi.] II, p. 122. ^ N. Iorga, *Istoria literaturii române,* ed. II, [voi.] I, Bucureşti, 1925, p. 12.

N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1940, p. 14—15.

unanimitatea istoricilor şi a istoricilor literari, prezintă, însă, de la început, serioase nedumeriri pentru cei ce gândesc, în loc să repete cele spuse de autorităţile ştiinţifice. înainte de a analiza faptele istorice, adică originile şi rezultatele influenţei slavone la noi, trebuie să punem câteva principii de temelie ce reies din studiul culturii. Există, oare, culturi superioare şi inferioare prin esenţa lor, prin potenţialul lor de dezvoltare? Desigur că nu. Cultura este o manifestare a societăţii, nu este de sine stătătoare, cu posibilităţi proprii de evoluţie, independente de societate. Există, desigur, popoare pe o treaptă de cultură inferioară şi altele pe o treaptă superioară, unele popoare cu cultură originală şi bogată, altele dimpotrivă, slabe copii ale culturilor străine. Aceasta, din mai multe motive: un popor independent, unitar din punct de vedere politic, bine organizat economiceşte şi omogen, este într-o condiţie de creaţie optimă; un popor divizat sub stăpâniri străine, compus din elemente eterogene, anarhizat, sărăcit, nu va da o mare cultură naţională. Sunt şi momente favorabile, posibilităţi de optimă realizare a culturii, când evoluţia armonioasă a poporului coincide cu aceste condiţii externe favorabile. Atunci vom avea marile secole de cultură: al lui Pericle, al lui August, al Renaşterii, al lui Ludovic al XlV-lea.

Aşadar, cultura nu e superioară sau inferioară în sine, ci depinde de societăţile ce o crează. O cultură slabă, inferioară, se poate dezvolta, o limbă săracă se îmbogăţeşte de către scriitori şi prin împrumuturi.

Al doilea principiu, de care trebuie să ţinem seama când judecăm problema slavonismului la români, este acela că nu există culturi impermeabile. Oricare ar fi deosebirile religioase, conflictele politice şi deosebirile de limbă, dacă un popor are nevoie de cultură şi a ajuns la un stadiu în care poate s-o adopte, el primeşte influenţele vecine sau mai depărtate. Dacă românii n-au avut universităţi, n-au avut filosofi şi n-au avut pe un Michelangelo şi o Capelă Sixtină, nu slavonismul se opunea în principiu culturii universitare, filosofiei şi picturii Renaşterii, ci stadiul de dezvoltare a societăţii. Aceste principii foarte simple şi general verificate sunt, îndeobşte, cunoscute şi totuşi a fost nevoie să le prezentăm, căci sunt ignorate de susţinătorii teoriei „nenorocirii slavone".

Este, deci, clar că nu cultura şi influenţa slavonă au împiedicat pe români să se împărtăşească în trecut de cultura Apusului şi să se dezvolte în cadrul culturii lor slavone la o treaptă superioară a învăţăturii şi a creaţiei. Trebuie dar să cercetăm, întâi, care sunt adevăratele cauze ale treptei inferioare culturale pe care au stat românii până în veacul al XlX-lea, ale lipsei de contact şi de schimb de influenţe între români şi cultura Apusului şi apoi de ce românii s-au „complăcut", au adoptat şi au trăit în formele culturii slavone de origine bizantină şi de spirit ortodox?

Posibilităţile de cultură superioară în istoria românilor. Fără îndoială că românii au avut, în Evul Mediu şi până în veacul al XVIII-lea, o cultură care nu este de dispreţuit; pe lângă bogata cultură populară, care astăzi este în decădere, am avut o artă bisericească, un capitol evoluat şi original al artei bizantine, am avut o organizaţie de stat proprie şi originală, o literatură bisericească şi mai ales una istorică de valoare. Au venit apoi legislaţiile (pravilele din secolul al XVII-lea), şcolile înalte domneşti de la Trei Ierarhi şi Sf. Sava, academii de studii clasice, am dat

todoxiei pe un Petru Movilă, geografiei universale pe Nicolae Milescu, istoriografiei pe Dimitrie Cantemir.

Dar, cu toate acestea, dacă facem o comparaţie cu Franţa, Germania, Italia au chiar cu ţări mai mici, ca Suedia, Olanda, Portugalia, cultura noastră medievală si chiar modernă este mult în urmă. Când portughezii dădeau pe Vasco da Gama, care descoperea drumul spre India, când picta Rafael şi când scria Erasm, noi nu aveam decât dascăli semiculţi, care abia silabiseau.

Care este cauza acestei diferenţe de treaptă de cultură? Esenţa inferioară a culturii slavone? Este o glumă. Slavonismul n-a împiedicat pe poloni să dea un Copennc şi nici ortodoxia n-a împiedicat reformele culturale ale lui Petru cel Mare.

Să fie românii de rasă inferioară? Desigur că nu, şi dovadă că atunci când anume români au fost puşi în mediul cultural favorabil, au putut da mari realizări de cultură: Dimitrie Cantemir a trebuit să se ducă la curtea de învăţaţi a lui Petru cel Mare ca să scrie *Istoria Imperiului Otoman* şi *Descrierea Moldovei,* cerută de mediul de acolo. Petru Movilă a fost în Polonia creatorul Academiei ortodoxe, iar Milescu a devenit geograf, pentru că a avut prilejul să meargă în China şi a găsit oameni străini care se interesau de rezultatul acestei călătorii. Erau, deci, împrejurări defavorabile culturii la noi în ţară.

Românii n-au avut linişte, au trăit în războaie continue pentru apărarea ţării lor şi, prin aceasta, pentru apărarea şi a vecinilor, şi a culturii lor. Ştefan cel Mare a domnit 47 de ani şi a avut 44 de războaie, zice cronicarul, iar Mihai Viteazul numai opt ani, din care nici unul n-a fost an de pace. Şi nu numai atât: pe lângă războaie a fost stăpânirea străină. Cum puteau românii să aibă grijă de cultură, când turcii exploatau veniturile principale, ca să nu mai vorbim de cei ce deveniseră iobagi pe moşiile nobililor unguri din Ardeal?

Lipsa de linişte şi lipsa de independenţă politică sunt, desigur, două cauze importante, -are au împiedicat pe români să se ridice la o cultură originală şi creatoare. Te uşi, aceste două împrejurări nu trebuiesc exagerate, cum se face adesea de **către** necunoscători ai istoriei noastre. Independenţă am avut de fapt în cele două principate înainte de suzeranitatea turcească, căci suzeranitatea ungurească şi cea polonă au fost mai mult forme feudale decât realităţi politice. Chiar sub turci s-a păstrat autonomia internă a principatelor. Iar răstimpuri de pace au fost totuşi în istoria noastră, unele destul de lungi, iar războaiele vechi din Evul Mediu se făceau cu oştirile mici şi ciocnirile cele mai multe, afară de bătălii mari ca cea de la Valea Albă, nu erau prea sângeroase. într-un război de un an de zile nu piereau decât câteva sute de oameni. Prădăciuni mari ale ţării întregi, cu satele, oraşele şi mănăstirile, se pomenesc în istoria noastră câteva, dar cam la un secol o dată : la 1574 în Moldova, după înfrângerea lui Ioan vodă cel Cumplit, şi la 1650 sub Vasile Lupu. Dar, în genere, într-o ţară agricolă, fără instalaţii industriale, fără aglomeraţii mari de populaţie, prădăciunile nu puteau însemna altceva decât arderea unor recolte şi răpirea unor vite şi acestea erau de obicei ascunse din vreme în munţi sau păduri, unde^ cetele de tătari călări nu puteau pătrunde. Prin urmare, deşi istoria noastră a **rost** in adevăr zbuciumată în comparaţie cu a Apusului (care a suferit şi el, de altfel, sa nu uităm, războaie cumplite, cum ar fi cele religioase şi cele de 100 de ani şi de 30

de ani), totuşi acest aspect nu trebuie exagerat şi nu el este cauza unică a lipsei de dezvoltare culturală mai înaltă.

Credem că o cauză mai importantă încă decât zbuciumul eroic al strămoşilor noştri este *lipsa unităţii politice româneşti.* Popoarele care au izbutit să aibă o maximă dezvoltare a culturii lor, o realizare a posibilităţilor de creaţie, au fost cele care au izbutit mai întâi să închege, sub o formă sau alta, o unitate politică. Franţa lui Ludovic XIV a dat marea ei eflorescentă de cultură în generaţia ce a urmat după unificarea creată de Henric IV şi de Richelieu. Spania lui Carol Quintul şi a lui Cervantes, a marelui imperiu colonial, a urmat după unificarea politică creată de Ferdinand Catolicul şi de Isabela de Castilia. Cultura secolului lui August a venit după unificarea imperiului şi stingerea războaielor civile. Este adevărat că secolul lui Pericle n-a fost într-o Grecie unitară, nici secolul Renaşterii într-o Italie unificată, dar, în realitate, Grecia fusese unită sub egida Atenei în lupta naţională cu perşii şi Italia, sub egida papei Iuliu II, în lupta contra cuceritorilor francezi.

Puteam da noi, românii, o mare operă culturală de valoare eternă, când aveam Ardealul cu Maramureşul şi Banatul sub unguri, când restul ţării era împărţit în două domnii deosebite, cea de la Suceava şi cea de la Târgovişte? Fără Ardeal, românismul nu se putea realiza în creaţia de cultură. Nici temelia materială pentru această creaţie, monumente, curte bogată, centre universitare, nu era posibilă cu această destrămare de forţe, nici concentrarea forţelor vii ale neamului spre un ideal de cultură unic. Ce cultură originală şi mare se poate naşte la un popor la care nu era o solidaritate în vederea unui ţel unic? Cultura înaltă presupune unitate spirituală şi aceasta e legată de cea politică.

Dar, pe lângă această consideraţie de ordin politic, se mai adaugă şi o împrejurare economică. Românii au trăit până în veacul al XVIII-lea în mare sărăcie. Organizaţia noastră economică şi cea socială legată de dânsa era, mai ales din veacul al XVI-lea înainte, redusă la o exploatare agricolă şi a creşterii vitelor, formând aproape o autarhie economică. Comerţul foarte redus nu aducea bani în ţară, economia era mai mult naturală, fiecare gospodărie boierească sau ţărănească trăia din produsul ei propriu şi-şi fabrica nu numai hrana, dar şi îmbrăcămintea, uneltele, clădirile şi toate cele necesare pentru membrii ei. O asemenea economie închisă (vorbim de aspectul ei general; ea cuprindea şi multe excepţii: comerţul cu grecii, cu Braşovul şi Sibiul), nu permitea dezvoltarea artelor, a ştiinţei, a şcolilor, a tehnicii, nu erau venituri cu ce să le ţii. Civilizaţia este strălucirea şi luxul popoarelor bogate. De asemenea, tot de aci rezultă o oarecare impermeabilitate pentru influenţele culturale străine, care întotdeauna vin întâi pe calea legăturilor economice. Nu cultura slavonă-ortodoxă era impermeabilă, ci forma de viaţă a societăţii noastre.

Clasele sociale româneşti se reduceau la o boierime de proprietari agricoli şi la cultivatorii pământului, sătenii. Curtea domnească era apropiată de cei dintâi. Câtă vreme a existat în secolul al XV-lea, cu comerţul genovez şi polono-săsesc, o burghezie bogată în târgurile noastre, ea a fost străină, nemţi şi armeni. Această societate agricolă nu era numai agricolă ca organizaţie economică, ci şi ca spirit; simţea ţărăneşte, avea nevoile unei culturi ţărăneşti populare, cu toată

înţelepciunea ei naturală, dar nu simţea nevoia unei culturi tehnice şi intelectuale superioare. Chiar când, în secolul al XV-lea, au trecut pe la noi căile de comerţ de la Baltica la Marea Neagră şi din Ardeal spre Dunăre, comerţul acesta a fost în primul rând de tranzit şi un tranzit în mâna străinilor. Domnia s-a îmbogăţit prin vămi, şi-a întărit poziţia economică în ţară, dar societatea românească tot agricolă a rămas.

în Franţa şi în genere în tot Apusul, epoca merovingiană şi cea care a urmat până la cruciate nu a dat o mare înflorire de cultură, tocmai pentru că societatea era redusă la seniorii proprietari şi la şerbii lor şi abia după ce au apărut oraşele comerciale din Flandra, Italia şi Germania, au apărut şi catedralele gotice, universităţile, epopeile şi descoperirile ştiinţifice. în Imperiul Roman, câtă vreme romanii au fost agricultori în Italia centrală, n-au dat o civilizaţie originală şi abia după ce au luat din mâna cartaginezilor şi a grecilor comerţul mediteranean şi oraşele maritime, s-a născut o cultură mare, a romanilor.

Noi, românii, oraşe mari n-am avut şi cele ce purtau acest nume erau sate mai importante sau erau străine. Este clar, deci, că structura societăţii noastre şi împrejurările în care au trăit românii nu îngăduiau o dezvoltare culturală, tehnică şi intelectuală în stil mare.

Societatea românească şi cultura apuseană. După concluziile la care am ajuns, rezultă că societatea românească, până către sfârşitul veacului al XVIII-lea, nu era în condiţii favorabile ca să creeze, nici să asimileze o cultură superioară. Aceasta explică de ce cultura de influenţă slavonă-bizantină a trecutului nostru n-a fost dusă mai departe, n-a dat o eflorescentă de talente creatoare la noi şi o dezvoltare literară, artistică şi tehnică. Dar rămâne întrebarea: de ce a fost preferată culturii apusene de ce în lupta între influenţa apuseană, ce putea veni la noi prin Polonia, Ungaria şi prin negustorii italieni care treceau pe la noi, şi între influenţa slavă-'jalcanică, a învins cea din urmă ? Trebuie să admitem că românii n-au adoptat cultur apuseană, nu numai pentru că ea ajunsese la forme superioare de manifestare, pe care societatea românească nu era încă aptă să le primească, dar şi, mai ales, pentru că structura însăşi, tipul de cultură occidental, era străin de această societate românească. Nu este, deci, numai o chestiune de grad de cultură, ci mai ales de spirit deosebit între culturi sau, mai bine zis, între neamurile ce poartă aceste culturi. Cultura apuseană a fost la început o cultură a nobilimii independente feudale şi a oraşelor. Nobilimea a creat poemele truverilor, poemele eroice, iar oraşele au creat catedralele, universităţile, arta picturii, literatura individualistă şi profană, umanismul. Aceste forme de cultură corespundeau nevoilor sufleteşti, dar şi practice ale nobilimii de cavaleri luptători pentru idealuri abstracte, în cruciate şi turnire, ca şi ale oraşelor bogate în care trăia un lux artistic rafinat. Mai târziu, au venit regii unificatori: Carol Quintul, Francisc I şi Ludovic XIV, Elisabeta a Angliei; curtea lor a fost centru de creaţie culturală, cultura făcea parte din politică, era unul din instrumentele de stăpânire şi de atracţie; prin ea se ridica prestigiul regelui în ochii supuşilor, prestigiu care-i dădea autoritate şi-1 diferenţia de nobili.

La noi n-au existat nici nobilime de cavaleri cruciaţi, cu curte războinică în castele, căci boierii noştri au fost nişte seniori ai pământului, legaţi de agricultură,

nici oraşe mari şi luxoase, cu o burghezie rafinată şi bogată şi nici o mare curte a unei regalităţi româneşti. De aceea, nu puteam adopta şi n-aveam nevoie, în ţara noastră de ţărani şi de boieri, de formele acestei culturi străine de structura noastră socială. Este cea mai mare greşeală credinţa că, dacă noi am fi fost catolici şi nu ortodocşi şi dacă n-am fi avut formele culturii slave, apoi desigur că între boierii de la cramele din Cotnari şi de pe valea Teleajenului s-ar fi născut un Rembrandt, un Corneille şi un Voltaire, iar la Curtea Veche de pe malul Dâmboviţei s-ar fi jucat tragedii, în loc să cânte lăutarii ţigani.

Cultura este în legătură cu formele sociale şi, fără evoluţia lor, ea nu se poate schimba. Desigur că istoria, mai ales când lucrează cu noţiuni generale, e plină de nuanţe şi nimic nu e absolut. Aşa şi în problema pe care o cercetăm. Românii au avut o viaţă agricolă şi de aceea n-au adoptat cultura apuseană. Dar, în măsura în care în viaţa lor socială erau totuşi elemente mai evoluate, apropiate de formele de viaţă apuseană, au fost totuşi adoptate şi în trecutul nostru mai îndepărtat influenţe apusene pe fondul de temelie al culturii răsăritene. Şi, pe de altă parte, în măsura în care anume forme de cultură apuseană erau potrivite sufletului românesc, ele au fost primite de români. Astfel, în veacul al XlV-lea, curtea domnească de la Argeş, îmbogăţită prin vămile comerţului internaţional, avea mode apusene: paftaua din mormântul lui Radu vodă zis Negru era de aur cizelat, reprezentând un cavaler şi doamna lui în balcoanele unui castel feudal, iar Mircea cel Bătrân apare pe tabloul ctitoresc de la Cozia îmbrăcat în haine apusene. La curtea lui Ştefan cel Mare din Suceava erau brocarturi veneţiene şi bisericile moldoveneşti de stil bizantin au multe elemente gotice, ca arcul frânt la ferestre şi contraforturi de cetate. Am arătat într-un studiu recent că în epoca lui Radu Negru şi a lui Mircea au existat şi la noi, pentru scurtă vreme, cavaleri români îmbrăcaţi în zale, care luară parte la un turnir de la Buda, alături cu cavalerii apuseni[6]. în organizaţia dregătorilor noştri de curte erau influenţe ale organizaţiei ungureşti şi polone de tip apusean. Iar în secolul al XVII-lea, când avem la noi o perioadă aristocratică, atunci când boierimea este totul, iar domnul nu mai este aproape nimic, boierii cei mai bogaţi din Moldova, adică cei ce pe lângă pământ, vite şi şerbi aveau şi ceva bani, se încuscresc cu nobilii poloni şi copiii lor (nu mai mult de 10—15 familii), învaţă la iezuiţi latineşte şi se scriu cronici imitate după cele polone. Secretari poloni şi italieni se ivesc la curţile domneşti şi la Academia lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi se învaţă latineşte. Iar în Braşov, încă din veacul al XVI-lea, sub influenţa Reformei, Coresi tipărea cărţi în româneşte. Aceste influenţe occidentale sunt, însă, puţin lucru în comparaţie cu însăşi cultura apuseană în centrele sale de înflorire şi desigur că n-au atins straturile adânci ale poporului român. Dar, totuşi, existenţa lor arată că viaţa ortodoxă şi sla-vo-bizantină de la noi nu era, cum se vorbeşte îndeobşte, impermeabilă faţă de Apus şi apoi că acolo unde în societatea românească existau organe de adaptare, ca să zicem aşa, curtea în epoca ei de glorie, anume elemente ale boierimii, adoptarea culturii apusene se făcea în chip firesc.

" P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrân,* [înl ..Convorbiri Literare", septembrie-octombrie. 1942.

Dar aceste elemente apusene ale culturii noastre vechi, deşi importante, sunt însă excepţii în tabloul vieţii româneşti de odinioară. Noi am trăit o viaţă agricolă în forme patriarhale, iar cultura apuseană de spirit orăşenesc sau curtean ne era străină ca structură intimă. Cavalerul ca şi curteanul şi orăşeanul, sunt individualişti, săteanul care trăieşte în comunitate de munca este o parte a unui tot, trăieşte în comunitate şi prin comunitate. Orăşeanul care face negoţ cu socoteli şi afaceri e raţionalist; agricultorul e fatalist, intuitiv, legat de mersul vremii, de periodicitatea timpurilor. Orăşeanul care creează întreprinderi noi cu risc este dinamic si creator, agricultorul este static şi tradiţionalist. Atâtea deosebiri care nu mai sunt de formă, ci de spirit, între cultura Apusului şi aceea a poporului nostru. Este clar că şi în cazul când n-ar fi existat niciodată Bizanţul, slavii şi ortodoxia, noi nu puteam adopta cultura apuseană şi nu acestea sunt de vină că n-am adoptat-o.

Originile şi caracterul culturii slavo-bizantine la români. Dar chestiunea pe care o studiem are două laturi: întrebarea dacă puteau românii să primească şi să asimileze în trecut cultura apuseană, şi apoi a doua întrebare necesară: era, în schimb, cultura de limbă slavonă, de origine bizantină şi de spirit ortodox, care a predominat la români în Evul Mediu cu prelungiri până în veacul al XVIII-lea, adecvată, firească, atât pentru forma socială a poporului nostru de atunci, cât şi spiritul nostru? Spre deosebire de cultura apuseană, era această cultură răsăriteană forma cea mai autentică de manifestare a românismului medieval? Sau, precum spun cei mai mulţi istorici ai noştri, a fost un accident nenorocit, o abatere de la adevăratele rosturi intime ale evoluţiei noastre istorice şi a trebuit, totuşi, să vie influenţa franceză din secolul al XlX-lea să ne puie din nou pe calea cea dreaptă?

Pentru a răspunde la această întrebare plină de grave consecinţe, nu numai în aprecierea valorii trecutului nostru, dar şi pentru directivele culturii noastre în viitor, trebuie mai întâi să lămurim natura acestei culturi slavone de la noi şi împrejurările în care a /ost adoptată de poporul românesc.

Românii au împrumutat liturghia slavă şi, o dată cu ea, multe elemente de organizare politică, precum şi influenţe în arta bisericească de la bulgari, împrejurările în care s-a exercitat această influenţă sud-dunăreană nu sunt bine cunoscute; ele cad în veacul al X-lea, adică după creştinarea slavilor de sud şi crearea alfabetului cirilic (până la anul 900) şi înainte de cucerirea Transilvaniei de către unguri. întrucât aceeaşi liturghie slavonă e comună şi românilor din Ardeal şi celor de dincoace de Carpaţi, este clar că adoptarea ei s-a făcut într-o vreme anterioară cuceririi Transilvaniei, care a pus bariera graniţelor regatului apostolic la mijlocul românilor. Cucerirea Transilvaniei, cel puţin a părţii centrale şi sudice, are loc după anul 1000, adică după vremea lui Ştefan cel Sfânt. Iar motivul pentru care românii au adoptat în veacul al X-lea limba slavă în Biserică — şi nu ne îndoim că înainte de această dată ei au avut limba latină în liturghia lor, dovadă terminologia creştină a limbii române — este de ordin politic. Imperiul Bulgar al lui Simion, împăratul grecilor şi bulgarilor, cum se intitula ţarul de la Preslav, îşi întindea autoritatea politică şi militară şi asupra vechii Dacii din nordul Dunării, până la graniţele Moraviei (cehilor) şi până Ia Tisa, unde se întâlnea cu marginile înaintate ale

Imperiului Carolingian. în Dacia erau pe atunci mai multe stătuleţe conduse de voievozi slavi — pe unele din ele le pomeneşte vestitul Notar Anonim al regelui Bela —, alături de voievozii români. *Slavii dacici,* de fapt slavi bulgari, aceia care se despărţiseră de masa slavă din părţile Vistulei şi trecuseră în sudul Dunării în veacul al Vl-lea d. H., nu erau încă romanizaţi. Clasa cuceritoare a boierilor era, desigur, în veacul al X-lea, slavonă şi ea redusese în ascultare pe *rumâni,* al căror nume devenise sinonim cu *şerbi.* Această clasă nobilă din Ţările Române a adoptat liturghia slavă, limba de cancelarie slavă, tradiţia slavă. Aci stă originea culturii slave la noi şi nici o altă explicaţie dată de istorici nu este suficientă (căci adoptarea unei limbi străine în Biserică şi ca limbă de stat prin simpla influenţă a vecinătăţii este imposibilă şi nu există nici un caz asemănător în istorie. Sunt o serie de istorici români pudici, care nu vor să vadă această imposibilitate)[7].

Dar prin convieţuirea seculară a românilor cu slavii, prin firească permeabilitate a clasei nobile de proprietari de către celelalte clase de jos, cei de sus, mai puţin numeroşi, au fost românizaţi. E greu de spus când a fost încheiat acest proces de omogenizare a poporului român; credem că aceasta a avut loc în veacul al XH-lea, când cronicarii bizantini şi ruşi de la Kiev vorbesc pentru întâia oară de românii din nordul Dunării ca de un popor romanic deosebit de slavi. Slavismul etnic era, deci, în plină dezagregare la noi în această epocă şi ultimele lui urme au dispărut în preajma întemeierii principatelor, act de energie românească, trecerea de la trib la stat, ce nu s-a putut împlini decât de o societate omogenă. Nu este vorba numai de o deznaţionalizare totală a elitei războinice de proprietari slavi, ci de înlocuirea ei cu o altă elită, românească, ridicată pe încetul din rândurile luptătorilor de jos. De altfel, de pe urma vremurilor turburi, a sângerării în războaie în special a boierimii, care era în esenţa ei militară, cu obligaţii feudale faţă de domn şi, pe de altă parte, a selecţiei boierimii de proprietari militari pe baza criteriului eroismului, ca să nu mai vorbim de cauzele economice, sărăcirea unor proprietari şi ridicarea altora noi, clasa boierilor noştri s-a primenit de mai multe ori; boierii lui Mihai Viteazul nu mai erau, cei mai mulţi, urmaşii celor din vremea lui Ştefan cel Mare, şi aceştia, cu atât mai mult, nu mai erau urmaşii de sânge ai cuceritorilor slavi.

Aşadar, slavonismul etnic, slavii din Dacia dispar cu totul în veacul al Xll-lea şi al XHI-lea, dar totuşi românii păstrează, ca o preţioasă tradiţie, cultura lor bisericească şi politică încă cinci veacuri, până la sfârşitul veacului al XVII-lea, iar spiritul acestei culturi rămâne în haină românească până în veacul al XlX-lea. Cum este cu putinţă aşa ceva? Nu înseamnă oare că, în afară de limbă, adică de forma exterioară, această cultură nu era aşa de străină spiritului românesc, pentru ca românii s-o îmbrăţişeze multe veacuri de-a rândul?

Conservarea culturii slavone de către români, multe veacuri după stingerea ca naţiune a slavilor dacici, este un fenomen istoric, poate mai interesant decât însăşi problema originilor influenţei slave asupra românilor. Pentru a înţelege acest lucru, trebuie să examinăm natura acestei culturi. Am spus că ea este numai de limbă slavă, nu însă în privinţa originilor şi spiritului ei. Cultura slavă ortodoxă din Evul

---

Vezi pe larg articolul nostru în acest volum: *Problema originii clasei boiereşti.*

Mediu, aşa cum apare la slavii de sud, este de influenţă bizantină. Bizanţul a fost cel mai strălucit centru de cultură al primei perioade a Evului Mediu. Acolo a înflorit filosofia, teologia creştină, poc/in, istoria, învăţătura înaltă, arta arhitecturii şi mozaicului, arta politică şi ştiinţa administrativă. Bizanţul a cucerit pentru cultură, prin misionarii săi, pe slavi, adică pe bulgari, pe sârbi şi pe ruşi, creştinându-i. Slavii de sud au fost chiar mai multe veacuri sub stăpânirea bizantină. Prin urmare, această cultură adoptată şi de români era bizantină în originile ei.

Cultura bizantină are ca temelie credinţa, credinţa în formă răsăriteană, ortodoxă, de supunere Celui de Sus, de religie a maselor anonime cu tradiţie de umilinţă şi de înfrăţire. în artă, Bizanţul înseamnă predominarea clasicului, a concretului asupra abstracţiei şi intelectualismului; în politică, stăpânirea centrală în contrast cu feudalismul cavaleresc apusean; în litere, tradiţia Antichităţii greceşti şi romane, întreruptă în Apus. Dar cultura bizantină era creată pentru un imperiu, pentru Noua Romă, iar slavii erau popoare de săteni, monarhiile lor erau patriarhale şi agricole, puterea de asimilare a culturii la ei era redusă. Slavii au adoptat, din marea cultură bizantină, ceea ce au înţeles, ceea ce au putut asimila, potrivit cu gradul şi cu genul lor de organizare socială. Pentru aceşti ţărani şi păstori cu o curte creştină şi patriarhală, filosofia creştină bizantină nu era necesară, ei au tradus numai predicile pentru popor ale călugărilor; istoria bizantină în genul retoric al lui Tuchitide era de neînţeles, dar cronicile scrise la curte an cu an, cu faptele trecute ca în calendar, erau binevenite. Vieţile asceţilor şi ale mucenicilor, cântecele simple de laudă a Fecioarei îndurătoare, proverbele isteţe erau potrivite pentru popoarele de ţărani, cu mentalitate ţărănească. Arta mozaicurilor strălucite era prea luxoasă pentru ei, dar pictura bisericească pe zid în tempera, pictură cât mai multă, care să înveţe pe cei fără ştiinţă de carte faptele Mântuitorului şi ale sfinţilor tutelari, a fost îmbrăţişată de sla> *t.*

Aşadar, slavii au cules din marea cultură bizantină numai părţile populare: cultura slavă este o cultură bizantină pentru popor. Şi pentru că accentul ei este totuşi bisericesc, ca şi în originalul bizantin, putem s-o caracterizăm ca *o cultură bisericească de origine bizantină-răsăriteană, adaptată unor popoare agri-cole-patriarhale.* Aceasta este natura acelei culturi, în care numai haina exterioară era slavonă, adoptată şi păstrată de români timp de nouă veacuri.

Societatea românească faţă de cultura slavo-bizantină. Societatea românească, cu viaţa ei economică şi spirituală din Evul Mediu, nu era mult deosebită de aceea a slavilor de sud. Aceeaşi viaţă agricolă, cu sate de răzeşi exploatate în comun şi sate boiereşti cu pământ mult, lucrat de ţăranii supuşi, oraşe puţine, cu aspect de sate mari, sau aglomerare de curţi boiereşti cu toate acareturile lor, comerţ de tranzit executat de negustori străini. Domnul cu titlul interesant slavonesc, de *gospodar,* care a dat în româneşte sensul de bun administrator al unei averi, era un şef patriarhal, adică cu legătură de la om la om cu boierii, precum era legătura acestora cu ţăranii. Economiceşte, puterea domnului român în Evul Mediu era organizată prin marile dări, în special în natură (şi de la vămi), care se adunau în depozitele „casei domneşti", de la care se distribuiau apoi mănăstirilor şi oştenilor

roţi de caşcaval, buţi cu vin, pietre de ceară, pături, care cu peşte sărat. Domnul avea în diferite părţi ale ţării mori la oraşe, herghelii de cai în anume sate, pescării cu cherhanale la Dunăre, casării la stânele de munte. De la curte plecau regulat în tară, ca să judece, să strângă veniturile şi să dea milostenii, boieri şi dregători trimişi ai domniei, funcţionari ambulanţi. Altfel, satele şi oraşele se administrau autonom cu sfatul oamenilor buni şi bătrâni. Boierii cu drepturi feudale aveau sate *imune* (ohabe), tot mai numeroase, în care nu pătrundeau funcţionarii domniei; ei judecau, ei încasau birurile, numai oastea toată era a domniei. Funcţia de binefacere, de asistenţă socială a ţării, precum şi cea de instrucţie elementară o împlinea Biserica, operă imensă şi de mare importanţă istorică. Caracterul esenţial al acelei epoci pare a fi, precât se poate străbate în zgârcenia de amănunte a izvoarelor istorice, legătura sufletească de la om la om, unificarea societăţii printr-o cultură puţin dezvoltată, dar de o mare putere de solidaritate dată de ortodoxie, o economie agricolă condusă de un mare gospodar, care avea, însă, şi o autoritate părintească acordată lui de tradiţie şi de Biserică.

Acestei societăţi i se potrivea întru totul cultura bizantină, aşa cum a fost modificată, popularizată de slavi, în chipul în care am definit-o în paragraful precedent: o cultură religioasă, cu imagini concrete, cu literatură de poveşti înţelepte, cu suflet sătesc, în contrast direct cu cultura Apusului, orăşenească, abstractă, corespunzătoare altui stadiu economic. Că această cultură a fost la noi în limba slavonă, a fost o simplă întâmplare; ea a continuat şi după secolul al XVII-lea, cu acelaşi spirit şi conţinut, în limba română. Această epocă din cultura noastră corespunde cu dezvoltarea de atunci a societăţii noastre şi era, deci, necesară; ar fi absurd să ne închipuim că altfel de cultură s-ar fi potrivit mai bine sau măcar ar fi putut să fie suportată.

Dar chiar departe de a fi o nenorocire în istorie, cultura bizantină-slavă — o putem numi acum cultura veche românească — ne-a adus însemnate servicii în trecut. Se ştie că cea mai mare calitate pe care toţi istoricii au recunoscut-o poporului român, în Evul Mediu şi până în epoca modernă, a fost aceea de a *rezista.* Am rezistat împotriva năvălirilor, a stăpânirilor străine, împotriva deznaţionalizărilor, a propagandei cultelor străine şi a sărăciei, câteodată o rezistenţă activă, de cele mai multe ori pasivă, dar neînfrântă. Cultura bizantină-ortodoxă, aşa cum a fost înţeleasă şi trăită de români, i-a ajutat în această rezistenţă, a fost, putem spune, hotărâtoare pentru a-i întări într-un bloc de apărare. în adevăr, ea a creat o omogenitate de cultură şi, deci, de simţiri între domnie, boieri, săteni, toţi cam pe aceeaşi treaptă, dar împărtăşind aceeaşi credinţă vie ortodoxă. Mai mult, s-a creat o omogenitate între românii din Ardeal, Moldova şi Muntenia. Cultura aceasta fiind populară nu era străină, n-a creat nici o prăpastie între clasele dominante şi cele supuse. în formele ei tehnice a fost naţională, şi anume în organizarea economică unitară sub egida domnului, precum şi în organizarea armatei. Oastea noastră veche era bazată pe două principii, care nu existau în Apus; oastea de curteni, ţărani militari şi privilegiaţi, aşezaţi în satele domneşti, unde erau scutiţi de dări şi prestaţii în schimbul îndatoririi de a fi gata mereu cu armele în slujba domnului. Cu această oaste, denumită „oastea cea mică" sau curtea, a câştigat Ştefan cel Mare toate

victoriile Iui. în al doilea rând, cu tactica militară: marile bătălii de rezistenţă câştigate de români au fost toate în codru; codrul a fost cetatea naturală, am zice naţională, a românilor, lupta in codru a fost tactica lor particulară; aşa a fost la Rovine, la Vaslui, la Valea Albă, ia Codrii Cosminului, la Călugăreni.

Valorile morale fac parte integrantă dintr-o cultură: în această vreme noi am avut eroismul luptei seculare împotriva turcilor pentru creştinătate, înţelepciunea lui Ştefan cel Mare, vitejia lui Mihai Viteazul, cuminţenia răzeşilor, dârzenia boierilor. Toate aceste valori morale formează un tot spiritual, călăuzit de sentimentul religios ortodox şi de ideea solidarităţii creştine în afară, de legătura între clasele sociale înăuntru. Putem spune cu drept cuvînt că, dacă privim consecinţele pentru trecut ale acestei culturi slavo-bizanane la noi şi dacă este îngăduit istoricului să judece şi să aprecieze valorile, apoi noi, românii, să-i fim recunoscători: ea ne-a asigurat coeziunea şi consolidarea neamului în ceasurile cele mai grele ale trecutului.

Pe de altă parte, e uşor de văzut din cele precedente că acei istorici care deplâng starea înapoiată a culturii noastre în epoca slavonismului, dând vina pe această cultură, fac o confuzie între cauză şi efect. *Cultura slavo-bizantină n-a fost cauza pentru care societatea românească a rămas multe veacuri într-o formă de viaţă simplă şi patriarhală, ci tocmai, dimpotrivă, a fost efectul acestei forme de viaţă datorită împrejurărilor economice.* Ea a fost expresia spirituală adecvată a acestui stadiu al dezvoltării noastre istorice.

Sfârşitul culturii slavo-bizantine la români. In definitiv, cultura slavo-bizantină se identifică la noi cu vechiul regim dinaintea perioadei burgheze şi capitaliste a istoriei noastre. Cultura aceasta în formele ei pure dispare în veacul al **XVII-lea,** adică atunci limba slavonă în Biserică, în stat şi în literatură face loc celei naţionale. Am arătat într-un articol intitulat *începuturile literaturii în limba roinâncfî,* semnif.caţia acestei schimbări. Ea coincide cu schimbarea societăţii româneşti la sfârşit. 1 secolului al XVI-lea, trecerea de la perioada voievodală la cea aristocra-tică-boierească. Domnia în forma dinastiei patriarhale dispare şi e înlocuită cu predominarea boierimii, adică a proprietarilor de pământ, atât în viaţa economică, cât şi în cea politică. Pe când slavonismul era forma tradiţiei hieratice a domniei, literatura în limba română a fost forma naţională a vieţii mai simple, a stăpânirii boiereşti. Această schimbare în cultura noastră, aşa de importantă, care înseamnă începuturile literaturii române şi introducerea limbii române în Biserică, este, deci, rezultatul unei schimbări sociale în ţara noastră, constatare care întăreşte concluziile noastre privitoare la cultura slavă-bizantină. Ea este rezultatul unei anume structuri a societăţii şi se schimbă o dată cu modificările ce le suferă această structură, era, deci, în funcţie de organizarea noastră socială în trecut şi nicidecum nu este cauza ei.

Totuşi, oricât de mare ar fi importanţa schimbării ce s-a produs în cultura românească în veacul al XVII-lea, care înseamnă sfârşitul slavonismului, spiritul adânc al culturii româneşti şi chiar, în mare parte, formele ei nu s-au schimbat. Deşi literatura reprezintă de acum mentalitatea boierilor şi nu a curţii, aceste mentalităţi

---

o - In prezentul volum.

nu erau profund deosebite. Societatea românească rămâne tot patriarhală şi agricolă, cu viaţă spirituală medievală. Unii boieri, cronicari moldoveni, învăţând în şcolile iezuite din Polonia, alţii, ca Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir, la Şcoala Patriarhiei din Constantinopol, unde predomina învăţământul clasic cu profesori ce studiaseră în Italia, introduc la noi lumina Apusului; se face atunci marea descoperire a latinităţii noastre. Cu toate acestea, putem spune că, în realitate, cultura ortodoxă bizantină continuă: acelaşi spirit ortodox religios predomină; *tot ceea ce e superior e pentru slava lui Dumnezeu,* aceasta e formula culturii noastre de atunci. Cultura epocii brâncoveneşti, de pildă, a fost un imn de slavă religioasă. Operele istorice ale cronicarilor sunt opere de morală şi învăţătură, arta este religioasă, chiar şi palatele brâncoveneşti, care sunt şi ele în stil mănăstiresc. Acelaşi spirit sfătos, ţărănesc, lipsa completă a raţionalismului, chiar la cele mai înalte culmi. în *Metafizica* lui Dimitrie Cantemir, acest autor care cunoştea lucrările apusenilor (Van Helmont. filosof experimental), conchide la respingerea atât a raţiunii, cât şi a experienţei ca izvoare ale cunoaşterii, considerând ca singur izvor revelaţia divină[9]. Nu ne este posibil să dezvoltăm aci această temă, dar se poate dovedi din analiza operei lui Dimitrie Cantemir că acest scriitor a fost în primul rând un scriitor ortodox. Dacă aşa este cu figura cea mai îndrăzneaţă a culturii noastre vechi, e uşor de înţeles că tradiţia medievală s-a păstrat neschimbată la restul scriitorilor şi al purtătorilor de cultură.

Nu numai spiritul culturii româneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea a rămas cel religios ortodox ca în Evul Mediu, dar nici stilul bisericesc bizantin, singura creaţie de artă, nu s-a schimbat esenţial şi chiar alfabetul cu care se scria limba română a rămas, precum se ştie, tot cel slavonesc-cirilic.

O schimbare mai serioasă s-a produs abia la începutul veacului al XlX-lea; atunci abia se poate vorbi de o influenţă apuseană adâncă în cultura noastră. Este clar, deşi totuşi lucrul nu apare lămurit în opera tuturor istoricilor noştri, că această schimbare nu se datoreşte unei simple „influenţe" a şcolilor şi literaturii apusene, în speţă celei franceze[10], ci iarăşi unei schimbări sociale adânci. Cultura noastră devine din religioasă laică, din agricolă orăşenească (adică o cultură tehnică şi de şcoli înalte), pentru că atunci se naşte burghezia română, noua clasă ce în scurt timp devine dominantă. Dispariţia vechiului regim este opera burgheziei şi a capitalismului comercial, începând la noi în jurul anului 1821, iar noua cultură este expresia noii societăţi burgheze.

Cum şi de ce s-a format clasa burgheză la români, care este cauza acestei transformări a societăţii noastre, care până la sfârşitul secolului al XVIII-lea nu avea decât agricultori, proprietari şi muncitori, acest lucru este azi destul de limpede lămurit în urma studiilor lui Şt. Zeletin, G. Zâne, M. Manoilescu, L. Pătrăşcanu. La sfârşitul veacului al XVIII-lea şi mai ales la începutul celui următor, începe în Europa

---

" D. Cantemir, *Metafizica,* trad. N. Locusteanu, Biblioteca Universală, Bucureşti, 1928.

'" N. Iorga, *La penetration des idees de iOccident dans le Sud-Est de VEurope aux XVII-e et XVIlI-e siecles,* în „Revue historique du Sud-Est europeen", I, 1924, p. 1 -36,102—138, 250-296 (priveşte însă şi secolul al XlX-lea).

capitalismul propriu-zis (spre deosebire de *Friihkapitalismus,* care începe din secolul al XVI-lea), noul val de invenţii, noua expansiune colonială duc la un capitalism internaţional mondial; acest capitalism a început să se intereseze şi de România, care nu era până atunci cunoscută comerţului internaţional; se face atunci „descoperirea" grâului românesc. Intrarea României în comerţul internaţional a creat instrumentele, personalul acestui comerţ, iar în interior agenţii exploatării capitaliste a negoţului, ca si a pământului; acest personal a fost burghezia românească. Din ce elemente sociale vechi s-a recrutat această burghezie românească nu este uşor de spus, dar pare a fi dintr-o proporţie egală din mica boierime, coborâtă de la conacurile moşiilor la oraşe si care capătă o educaţie tehnică, din membrii vechilor bresle din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea, cu caracter local şi interese reduse, cărora nu le putem acorda numele de burghezie, din funcţionarii locali şi, eventual, o mică parte de ţărani aşezaţi la oraşe, fii de preoţi şi de chiaburi.

E drept că s-ar putea obiecta că cei ce au introdus cultura occidentală la noi la începutul veacului al XlX-lea şi chiar autorii revoluţiei de la 1848, care în cele politice este reflexul noii culturi româneşti, n-au fost burghezi, ci boieri tineri, care studiaseră la Paris şi în alte centre din Apus. Dar această boierime, e vorba de boierimea mică şi mijlocie, ca ranguri şi ca avere, devenea de fapt o burghezie prin angrenarea ei în capitalismul comercial internaţional. Anume proprietarii mijlocii deschid comerţul de grâne şi de vite cu Austria şi încep capitalismul comercial la noi (ce a adus atâtea nenorociri şi exploatarea ţărănimii, care nu era înainte, nici chiar în vremea fanarioţilor). Unii boieri devin ofiţeri (Kogălniceanu, Bălcescu), alţii tipografi (CA. Rosetti), coborând în clasa burgheză.

Dacă introducerea masivă în forme de copie servilă a culturii franceze la noi în secolul al XlX-lea a fost o fericire pentru cultura noastră, e o întrebare pe care n-o puterii dezbate aci pe larg. în cele economice, influenţa occidentală era să ducă la sărăcirea ţărănimii, în cele culturale, imitaţia a dus la forme adesea ridicole, care au pro[1] ocat biciuirea ironică a unui Eminescu şi verva satirică a lui Caragiale.

Dar această chestiune se îndepărtează de obiectul nostru, care este numai vechea cultură românească de caracter slavo-bizantin, originile, căderea şi valoarea ei.

Pentru cele ce voim a arăta, reţinem un fapt stabilit: cultura slavo-bizantină a făcut loc unei alte faze culturale la români numai atunci când acest lucru a fost firesc din punct de vedere social, când s-a transformat, adică, societatea. Este, deci, absurd să socotim această cultură veche ca o nenorocire şi o pată; ea a fost firească şi şi-a împlinit rolul istoric, dispărând numai atunci când nu a mai fost manifestarea organică a unui stadiu de evoluţie socială.

Latinism şi slavonism. Am lăsat dinadins deoparte până acum argumentul în aparenţă cel mai puternic al celor care privesc cu o sfântă oroare epoca slavonismului la români şi o socotesc o nenorocire istorică. Slavonismul bizantin şi ortodox, spun aceşti istorici ai noştri, nu numai că ne-a despărţit de cultura superioară a Apusului, ţinându-ne într-o stare de inferioritate faţă de celelalte popoare, nu numai că prin esenţa sa inferioară a împiedicat orice progres, dar ne-a rupt de originile romane,

întrerupând firul normal al dezvoltării noastre ca neam, ai uesimuiui nwuu ^ Dacă am fi păstrat legăturile cu Apusul, am fi păstrat, ca şi ţările catolice, tradiţia romană, care la noi a fost întreruptă şi nu a putut fi regăsită decât peste veacuri, prin contactul cu francezii şi cu Parisul.

În această judecată se face, de fapt, aceeaşi greşeală de logică, de intervertire a termenilor de cauză şi efect, pe care am văzut-o când am examinat cealaltă latură a problemei, anume dacă cultura slavo-bizantină a fost o cauză de inferioritate. Roma a fost o cetate, *urbs,* Imperiul Roman a fost extensiunea urbei; oriunde erau colonii romane, ele erau pe model de oraş. E drept, romanii au fost agricultori, dar organizaţia lor nu a fost rurală şi patriarhală decât în epoca regalităţii şi a începuturilor republicii. La sfârşitul republicii şi în vremea imperatorilor, statul roman a fost o vastă organizare economică pe baze capitaliste, comerţul mediteranean fiind baza bogăţiei imperiului. Exploatarea pământului se făcea de către senatori, în provincie de către cavaleri, cu sclavi care ţineau locul maşinilor de azi. Chiar coloniile de mici proprietari ale veteranilor de pildă, cum erau atâtea în Dacia, erau miei orăşele cu magistraţi, temple, statui, ca la centru. Stilul culturii romane era acela al unui stat cu autoritate centrală, cu viaţă culturală de oraş. Organizaţia socială, religia de stat, arhitectura civilă, literatura clasică, toate erau la diapazonul acestui stil.

Prăbuşirea Imperiului Roman şi trecerea de la Antichitate la Ev Mediu a însemnat o ruralizare, dispariţia oraşelor, reducerea întregii economii la agricultură, decăderea culturii. în toată Europa, nu numai în Dacia, cultura romană antică a suferit o eclipsă din cauza schimbării sociale. în locul culturii antice a urmat o cultură ţărănească primară şi patriarhală, o organizare socială redusă la clasa seniorilor proprietari şi a ţăranilor muncitori[11].

Prin urmare, nu slavonismul a întrerupt cultura antică; ea era pierdută la noi în formele ei, desigur de la părăsirea Daciei de către armata romană sub Aurelian, fapt care este un fenomen general european. Ruperea legăturilor de cultură cu Roma este mult mai veche decât slavonîsmul nostru; nu el a provocat-o, ci slavonismul a venit mult mai tîrziu, ca o urmare a ruperii acestor legături. Ruperea fusese aceeaşi şi pentru apusul Europei dar, de la o vreme, prin Biserica catolică, cu ajutorul universităţilor, a curţilor regilor iubitori de cultură şi a marii nobilimi, Antichitatea a renăscut, mai ales când s-au format centre orăşeneşti. Dar civilizaţia medievală târzie a secolelor al XHI-lea şi al XlV-lea în Apus nu este pur latină, ci în viaţa feudală predomină influenţa şi formele de gândire şi închipuire *germanică.* A venit apoi Renaşterea cu cultul Antichităţii în slovă şi imagini; Renaşterea a fost rezultatul ridicării oraşelor bogate de negustori din Italia, Olanda, Franţa.

La noi nu s-a putut întâmpla aşa ceva, am văzut de ce; în ţara noastră n-au fost oraşe, cel puţin nu oraşe româneşti, n-a fost o mare nobilime feudală, nici o regalitate puternică şi bogată ca în Apus. Deci, nu a putut fi nici o renaştere a civilizaţiei orăşeneşti şi imperiale romane. încă o dată se face aci confuzia de a

[1'] F. Lot, *La fin du monde antique el le debut du Moyen Âge,* Paris, 1927, colecţia „L'evolution de l'humanite".

învinui civilizaţia de stil patriarhal slavo-bizantină că ar fi cauza întreruperii civilizaţiei romane de stil orăşenesc şi imperial, când în realitate civilizaţia antică a dispărut în toată Europa şi a renăscut mult mai târziu, în forme schimbate, în Apus, sub influenţa unor factori sociali şi politici care au lipsit la noi. Lipsa acestor factori a fost cauza înscăunării culturii slavo bizantine la noi şi a imposibilităţii de a se relua cultura romană. O cezură, o întrerupere în civilizaţia romană, a fost, deci, nu numai la noi, ci un fenomen istoric general, numai că la noi a durat mai mult, nu datorită zidului ridicat de slavonism, ci din cauza vieţii noastre de economie agricolă.

Adaug că, dacă Roma a murit la noi în formele culturii superioare şi în organizaţia socială, în ceea ce are esenţial nu a murit niciodată: limba noastră, numele nostru, anume aptitudini de ordine socială, anume măsură etică a poporului nostru care sunt romane, şi atâtea obiceiuri la sărbători, care nu sunt copilării, ci podoabe ale zilei, o anume ordine fastă a vieţii, ceea ce înseamnă o moştenire spirituală mai adâncă decât formele exterioare ale culturii, care s-au pierdut. Nici ortodoxia, nici bizantinismul, nici măcar slavonismul n-au putut fi o piedică pentru păstrarea acestei mari tradiţii. Ele nu sunt vinovate cu nimic de pierderea culturii antice la noi.

Concluzii. Din analiza unor fapte, cele mai multe în general cunoscute, am ajuns la o preţuire mai dreaptă a culturii aşa-zise slavone la noi, care a fost în realitate o cultură patriarhală şi religioasă, potrivită unui popor agricol. Cultura aceasta, care se identifică la noi cu „vechiul regim", este rezultatul unei situaţii sociale şi economice care a dăinuit la noi în tot Evul Mediu, prelungit până la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Cultura apuseană de caracter tehnic şi orăşenesc n-am putut-o adopta, nici înţelege, în decurs de lungi veacuri, nu pentru că slavonismul (adică bizantinismul popular) ar fi fost un zid între noi şi Occident, ci pentru că nu era în spiritis'., în nevoile societăţii noastre. Slavonismul n-a fost o cauză a ruperii noastre de Oc ident, ci rezultatul acestei ruperi, care s-a făcut prin contrastul vieţii economice şi sociale. Ceea ce ni se potrivea din cultura occidentală am adoptat la timp încă din Evul Mediu. De asemenea, şi ca o consecinţă a concluziei de mai sus, nu este drept să spunem că slavonismul (cu înţelesul şi cuprinsul ce i-am dat mai sus) ar fi provocat ruperea noastră de moştenirea latină; această rupere se făcuse cu mai multe veacuri înainte şi slavonismul a venit mai târziu, ca o *consecinţă* a acestei ruperi.

în definitiv, putem socoti reabilitată o întreagă *şi glorioasă perioadă a istoriei noastre,* privită de mulţi cu dispreţ sau cu dezgust. Nu avem dreptul să depreciem trecutul nostru. Perioada patriarhală a culturii noastre este bogată în valori morale: solidaritate socială, avânt religios, spirit eroic. Putem oare s-o socotim o nenorocire, cu alte cuvinte să plângem pe strămoşii noştri că au fost altfel de cum înţelegem noi viaţa cu ideile noastre de azi? Perioada aceasta aşa de lungă a trecutului nostru nu a fost, desigur, o perioadă nefericită; valorile morale fac pe oameni mai fericiţi decât cele materiale, iar o cultură care se adaptează nevoilor sufleteşti ale neamului întreg, într-un anume stadiu al evoluţiei sale, este un bun spiritual, pe care urmaşii trebuie să-1 respecte.

In istoriografia noastră, ideile simple şi formulele de-a gata sunt adesea

repetate şi ţin loc de judecarea trecutului. Istoricii români au ajuns azi la un stadiu destul de înalt al cunoaşterii faptelor şi al criticii istorice, ca să poată păşi la înţelegerea reală a valorilor trecutului. Problema aceasta, a valorii culturii „slavone", este una din cele dintâi care trebuie revizuită pentru înţelegerea adevărată a istoriei noastre. Numai din dreapta ei preţuire vom înţelege că istoria noastră n-a fost un lung accident nenorocit, ci o dezvoltare organică între viaţa materială şi cea spirituală.

II

PROBLEMA ORIGINII CLASEI BOIEREŞTI

Introducere. Clasa nobilă la români, boierii, umple paginile istoriei cu vitejia, anarhia, rivalităţile ei. Azi, opera boierimii este încheiată şi poate fi privită în perspectiva istoriei cu spirit imparţial. Deoarece luptele sociale sunt cele mai aspre şi lasă amintirile cele mai amare, problema rolului boierimii în istoria noastră a fost discutată cu patimă, cu ură sau, dimpotrivă, cu părtinire sau exagerare. Dar nu acest rol istoric este subiectul prezentului studiu; ne mulţumim să afirmăm că, după perioada voievodală sau monarhică a istoriei noastre, în care boierii au fost sprijinul dinastiei, a urmat o epocă boierească sau aristocratică, începând cu stingerea celor două dinastii româneşti, la sfârşitul veacului al XVI-lea, epocă ce ţine până în veacul al XlX-lea. A judeca imparţial opera istorică a boierimii române nu e uşor: putem spune că ea a apărat ţara ca o moşie, ca un bun concret şi aducător de venituri, a întreţinut o anarhie care aminteşte rivalităţile între vecini pentru o bucată de pământ, a creat o cultură românească în locul celei slavone şi, mai târziu, a introdus cultura apuseană la români, a adus o economie agricolă nouă, a supus ţărănimea şi n-a putut împiedica supunerea ţării sub fanarioţi şi turci, nici împărţirea ei între vecini.

Dar şi chestiunea originii boierimii, care este o problemă mai specială, a fost întunecată de judecata de valori ce fatal trebuia făcută, când e vorba de aprecierea istorică a unei clase sociale. Astfel, teoria lui Radu Rosetti despre uzurparea proprietăţii pământului de către cnezi, care ar fi fost primari, şefi ai comunităţilor, era menită să justifice răscoalele ţărăneşti[1]. Apărătorii boierimii, conservatori, au susţinut originea naţională a acestei clase[2], marea ei vechime şi derivarea ei din clasa moşnenilor[3], sau formarea ei treptată, în parte după întemeiere[4]. în paginile următoare vom menţine părerea noastră, expusă şi în alte studii, mai pe scurt, despre originea străină, slavonă, a boierimii româneşti, anume printr-un proces de cucerire a provinciei, de supunere a populaţiei romanice şi acaparare a proprietăţii, ca în toate celelalte provincii ale Imperiului Roman.

' R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii In Moldova,* Bucureşti, 1907.
N. lorga, *Constatări istorice cu privire la viata agrară a românilor.* Bucureşti, 1908.
C. Giurescu, *Despre boieri,* Bucureşti, 1920. [4] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. III, [voi.] III, p. 171—172.

Teoria originii slavone a boierimii române a fost susţinută până acum de mai mulţi istorici români; cred că cel dintâi care a afirmat-o a fost un jurist, C. Dissescu[5]. Am crezut necesar să adun împreună toate argumentele care militează în favoarea originii slavone a boierimii şi să discut totdeodată celelalte ipoteze despre originile boierimii, într-un studiu special, care lipseşte până acum în istoriografia noastră. Toate discuţiile care s-au dus până acum asupra acestei probleme au fost cuprinse numai în subsidiar în studii ce priveau boierimea în general. De aceea, socotim folositor punerea din nou şi pe larg a întregii probleme a originilor boierimii şi suntem convinşi că examinarea ei pe plan ştiinţific va contribui la luminarea unuia din cele mai complicate, dar şi mai importante, aspecte ale istoriei românilor.

Ce este un boier? Boierii formau clasa nobilă la români, deşi, cum vom vedea imediat, între nobilimea apuseană şi a noastră este o deosebire importantă. De aceea, menţinem termenii de boier şi boierime, distinct de acela de nobil. Boierul este o anume categorie de nobil. Deşi în istoriografia apuseană termenii sunt bine precizaţi, e necesar să definim ce înseamnă un nobil, înainte de a fixa caracterul deosebitor al boierului. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, în numeroase studii de la noi, domneşte confuzie asupra subiectului.

Nobilimea, în toate ţările şi vremile, a fost legată de proprietatea pământului. Dacă nobilul a avut atribuţii militare, politice, privilegii şi imunităţi fiscale, acestea derivă din situaţia sa economică de proprietar de pământ. Şi eupatrizii din Atena, senatorii Romei, ca şi nobilimea egipteană veche şi, fireşte, toată nobilimea medievală din Europa au fost clase de moşieri. Prima calitate a nobilului este posedarea moşiei; căpeteniile comerţului, ale finanţelor, ale politicii nu sunt nobili sau seniori. Numai cel ce are pământ făcea parte din această clasă socială

Dar nu orice proprietar este nobil, căci avem şi proprietate ţărănească Ia noi, ca şi în alte ţări. Prin ce se deosebesc aceste două feluri de proprietari? Răspunsul e uşor de dat pentru cine este familiarizat cu chestiunile sociale; el depinde de felul muncii. Nobilul e un fel de capitalist, în sensul că el fructifică moşia, capitalul său, cu munca unor robi, şerbi, salariaţi sau fermieri, după împrejurări şi regim. Ţăranul proprietar, răzeşul nostru, este un muncitor care-şi lucrează singur pământul. Deosebirea e precisă şi de aci rezultă că moşia ţăranului este foarte mică sau este cuprinsă într-o devălmăşie, asociaţie de muncă şi propfietate[6], pe când a nobilului este, principial, o proprietate mijlocie sau mare.

Definim, deci, pe boierul român ca pe un proprietar de pământ, care-şi valorifică moşia cu munca braţelor sătenilor. Aşadar, nu este boier, nici nu poate fi

---

C. Dissescu, *Originile dreptului românesc.* Bucureşti, 1899.

Un act de judecată moldovenesc, din 1819. defineşte astfel proprietatea răzăşească: „Stăpânire răzăşească este aceea unde o bucată de loc încongiurată cu hotară o stăpânesc multe obraze, împreună stăpânitori cu toţii, însă fără să fie partea nimărui dispărţită cu hotară, nici locul cunoscut undi este partea fiştecăruie, ci stăpânesc toţi, toată acea moşie împreună, având ei în de ei ştiinţă numai, câtă parte i să vine fiştecăruie într-acea moşie, stăpânită de toţi împreună" (Gh. Ghibănescu, *Surele şi* ***izvoade,*** **XII, p. 40).**

confundat cu el, moşneanul sau razeşui, mu şciui wm balcanic, şeful comunităţii de păstori, care alcătuiesc alte categorii sociale.

O confuzie ce se făcea în trecut este aceea între boier demnitar al domniei şi curţii şi boier proprietar, de unde şi termenul *boierie,* adică funcţie. C. Giurescu a arătat că boierii fără funcţii erau mai mulţi ca cei cu funcţii, că s-a născut confuzia de termeni din faptul că din clasa socială a boierilor proprietari se alegeau demnitarii curţii şi aceştia au luat numele generic de boieri în sens mai restrâns. Bineînţeles că ' în acest studiu ne ocupăm nu de boierii dregători, ci de clasa socială. C. Giurescu credea că sensul dublu al termenului boier s-a născut pe teren românesc, ca urmare a unei situaţii istorice specifice ţării noastre[7]. în realitate, cum a arătat istoricul bulgar Trifonov, boier *(boliar, boliarin)* este numele clasei nobile bulgare, de unde l-au împrumutat şi românii şi ruşii. în Bulgaria medievală, pentru motivele arătate mai sus, s-a născut dubla semnificaţie a cuvântului boier: demnitar al curţii şi proprietar de pământ[8]. Ambele semnificaţii au fost, apoi, adoptate şi de români în împrejurări pe care le vom arăta în paginile ce urmează.

Cu aceasta nu am definit încă situaţia socială a boierului. în Occident au fost două feluri de nobili, cum a arătat în ultimul timp şi M. Bloch[9], mai întâi o clasă de seniori proprietari, rezultată din cucerirea germanică a provinciilor romane. Aceşti seniori, cărora Bloch le contestă titlul de nobili, erau stăpâni fără act de proprietate asupra pământului şi fără titluri. Pe lângă străvechii seniori se formează, începând cu epoca carolingiană, o nobilime propriu-zisă. Nobilul, spre deosebire de vechiul senior, este privilegiat cu privilegiul de *imunitate* (scutire de impozite, drept de judecată şi administraţie, neamestec al autorităţilor pe moşie) şi cu un titlu. în schimb, are obligaţii militare şi de slujbă faţă de rege sau de suzeranul său.

Dacă ne întoarcem la situaţia din Ţările Române, constatăm că boierul este un senior în sensul vechilor seniori anteriori nobilimii carolingiene, căci, pe lângă faptul că la noi n-au existat titluri ereditare de nobleţe, dregătoriile (logofătul, vornicul, postelnicul) erau funcţii, nu titluri; proprietarii neprivilegiaţi tot boieri erau. Prin urmare, boierimea era un seniorat, în sensul vechii clase de proprietari din Apus[10]. Aceasta nu înseamnă că n-a existat la noi şi o nobilime privilegiată cu act de proprietate şi imunitate dată de domnie. Pe lângă străvechii seniori proprietari fără acte şi fără imunitate, avem boierii cu imunitate: privilegiul de proprietate se numeşte la noi *hrisov.* Hrisovul se defineşte ca un privilegiu de proprietate dat cu pecetie domnească; orice act, care nu este un privilegiu asupra pământului şi nu are pecetie, nu este un hrisov, iar imunitatea, adică scutirea de dări şi slujbe, drept de judecată şi administrare a supuşilor, interzicerea funcţionarilor domniei de a-şi exercita funcţia în domeniul feudal al boierului, se numeşte în Ţara Românească *ohaba,* în Moldova *uric.* A existat la noi o adevărată boierime feudală, cu imunitatea proprietăţii, care

---

[7] C. Giurescu, *op. cit.*

[8] Iurie Trifonov, Ki.Mt Btnpoca 3a CTap SbJirapcKOTO SontpcTBO *{Problema boierimii vechi bulgare),* în „Spisanie" a Academiei Bulgare, XXVI, 1923, p. 43.

[9] M. Bloch, *La societefeodale,* Paris, 1939, II, p. 242.

*^ Şi Dimitrie Cantemir spune: până pe timpii lui Şerban Cantacuzino. Ţara Românească n-a avut nici un alt semn de nobilitate decât moşia părintească *{Istoria Imperiului Otoman,* II, p. 625).

nu trebuieşte confundată, cum o fac mulţi istorici, cu o simplă scutire de dări. Această nobilime feudală este creaţia domniei, pe când boierimea propriu-zisă, cum vom arăta mai jos, este o clasă socială mult mai veche. Deocamdată ne-am mulţumit să fixăm definiţia boieriei, pentru a putea analiza în cele următoare problema originilor.

Părerile istoricilor despre originea boierimii române. Am spus că originile boierimii au fost văzute în chip diferit de istoricii noştri. Pentru Xenopol, boierimea este creaţiunea domniei; el nu distinge clar între clasa proprietarilor şi cea a slujbaşilor. Pământul, după Xenopol, a fost stăpânit răzăşeşte, în devălmăşie, de cei ce-1 munceau. Noi, românii, n-am cunoscut feudalitate, mai ales în veacul al XlV-lea, când, cu monarhia dinastiilor Ţării Româneşti şi Moldovei, s-a întărit şi o clasă de proprietari, o *drujină,* ca în Rusia, care, ocupând slujbele curţii, a acaparat şi proprietatea pământului". Teoria lui Xenopol nu explică în ce chip s-a făcut această împroprietărire: a făcut domnul a expropriere a pământurilor moşneneşti, a robit el jumătate din populaţia ţării şi i-a luat pământurile şi satele în folosul unei mici clase de favoriţi? O asemenea cumplită silnicie nu ne-o închipuim, iar nici o domnie întemeiată pe un asemenea act nu s-ar fi putut menţine. Oare s-a mulţumit domnul să dea boierilor numai aşa-zisele „locuri pustii", pământuri fără proprietari? Dar, atunci, cine a muncit acele pământuri, unde s-au găsit deodată sutele de mii de colonişti ca substrat al întregii clase sociale a nobilimii? Nu din Maramureşul sărac şi slab populat! O asemenea teorie nu ţine seamă şi de existenţa unei boierimi româneşti în Ardeal, Banat şi Maramureş, unde n-a fost o domnie românească, care s-o împroprietărească. Fenomenul general românesc al clasei boiereşti infirmă hotărât o asemenea părere.

în perioada răscoalelor ţărăneşti, Radu Rosetti a publicat o carte specială asupra problemei ţărăneşti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova.* Autorul afi mă că boierii se trag, în Moldova, din *cnezi,* care erau, după Rosetti, şefi ai comunităţilor săteşti, existenţi înainte de întemeiere. Comunităţile stăpâneau pământul în devălmăşie până la venirea domnilor, când ele au început să fie reprezentate faţă de autoritatea centrală de aceşti cnezi. Aceştia câştigă, în acest chip, putere, devenind în curând, din simpli reprezentanţi ai sătenilor, stăpâni ai lor şi ai pământului. Teoria este neverosimilă şi nu rezistă criticii: nicăieri, în actele moldoveneşti din primele veacuri, nu se vorbeşte de procesele, pe care asemenea încălcări le-ar fi ridicat, desigur. Ce interes ar fi avut domnii Moldovei să îngăduie asuprirea a sute de mii de supuşi de ai lor în favoarea primarilor din sate, cărora nu Ie datorau nimic? Pe de altă parte, este sigur că Radu Rosetti n-a înţeles bine instituţia cnezilor, care este general românească şi exista şi la slavi. Cei din Ardeal sunt, în adevăr, reprezentanţii sătenilor faţă de Coroana ungurească, la fel şi cnezii români din Galiţia, şefi ai comunităţilor colonizate în regiunile stăpânite de regii Poloniei. Dar în Moldova cneazul există şi alături de boier în numeroase sate, ceea ce infirmă teoria lui Radu Rosetti. în Muntenia, cnezii erau oamenii liberi; sunt identici cu

[1'] A. D. Xenopol, *op. cil.,* III, p. 171-172.

moşnenii. împreună cu C. Giurescu, noi vedem în fenomenul din Muntenia forma nrimitivă a instituţiei cnezilor; cneazul era omul liber în general (în documente, „s-au făcut cnezi" echivalează cu „s-au liberat"). în acest principat, n-a fost o colonizare, ci o proprietate veche stabilă, n-a fost o stăpânire străină, ca în Ardeal sau în Galiţia, unde dreptul supuşilor a trebuit să fie adaptat dreptului stăpânului. Aşadar, cnezii au fost, la început, proprietari în devălmăşie, nu numai şefii comunităţilor, ci şi membrii lor. Nu din aceste comunităţi libere, care au rămas şi după întemeiere şi există şi azi, s-a putut forma clasa boierilor, ele îi sunt opuse ca un fenomen social
deosebit.

C. Giurescu, în lucrarea sa *Despre boieri,* stabileşte, pentru întâia oară, că boierul este un proprietar de pământ, dar crede că, la început, erau boieri atât cei care foloseau munca ţăranilor pentru cultivarea moşiilor lor, cât şi cei ce-şi munceau sinsuri pământul propriu. Abia după întemeierea principatelor s-ar fi început deosebirea între cele două categorii de proprietari. Această definire a boierimii ar confunda, însă, sub aceeaşi denumire, două categorii sociale total deosebite, cu interese opuse. Giurescu se întemeia, în ipoteza sa, pe faptul că în unele documente din veacul al XVII-lea, nu mai vechi, moşnenii din Ţara Românească se numesc „boieri din acel sat" şi anume în cazul special cînd sunt chemaţi ca *jurători* în juriul de judecată al egalilor lor. Nu credem că se poate trage o concluzie asupra originii boierimii din această denumire specială a moşnenilor; în orice caz, e tot atât de valabilă şi concluzia opusă, cum că se dă moşnenilor, prin *extindere* a termenului, numele de boier. în cazul special al jurătorilor, moşnenii exercitau un privilegiu nobiliar. Jurătorii, în număr de 6, 12 sau 24, erau în tot Apusul (în Anglia, Spania, Franţa) judecători ai nobililor, care nu puteau fi judecaţi decât de egalii lor şi acest drept constituia o *imunitate,* adică o exceptare de sub jurisdicţia regală, deci un privilegiu feudal. Acelaşi drept exista şi la noi, în aceleaşi forme, şi domnul nu putea casa hotărîrea jurătorilor, ci cel mult putea să dea lege peste lege, trimiţând cazul în faţa unui număr îndoit de jurători. în Ţara Românească, la o anume epocă, moşnenii care aveau şi ei acest privilegiu boieresc, cu prilejul exercitării lui şi numai în acest caz, purtau şi ei numele de boieri. Nu o origine comună, ci comunitatea unui privilegiu special, face să se dea moşnenilor, câteodată, numele de boier. Adaug că C. Giurescu, într-un curs litografiat despre *Instituţiile vechi româneşti,* admitea, totuşi, că boierimea română se trage din slavii cuceritori, care au supus pe vechii băştinaşi, deşi între aceste teorii există o evidentă contrazicere. Nu poate, în acelaşi timp, boierul să se tragă din moşneni şi din cuceritori. Cuceritorul supune pe învins, nu munceşte cu braţele alături de dânsul, iar dacă slavii ar fi format şi clasa moşnenilor, înseamnă că alcătuiau o majoritate şi, deci, nu ne explicăm românizarea lor în decursul, veacurilor. Teoria slavă a originii boierimii a fost, apoi, admisă de I.C. Filitti, Const. C. Giurescu şi Gh. Brătianu[12]. Pentru d. Brătianu, însă, slavii nu erau cuceritori, ci ar fi venit ca supuşi ai avarilor; aceştia au pus mâna pe moşii şi au supus pe băştinaşi,

---

I. C. Filitti. *Proprietatea solului în Principatele Române,* Bucureşti, 1935; C. C. Giureseu. *Istoria românilor,* I. ed. IV. p. 264 şi urm.; G. Brătianu, *Origines et formation de Vunită roumaine,* Bucureşti, 1943. p. 81—82.

iar slavii, aduşi de avari, s-ar fi aşezat pe urma lor şi au dat o coloratură slavă culturii româneşti. Rămâne, în paragrafele următoare, să cercetăm condiţiile aşezării slavilor în Ţările Române şi atunci vom putea discuta şi vederile d-lui G. Brătianu. Deocamdată, trebuie, mai întâi, să urmărim existenţa boierimii româneşti, cât mai adânc în trecut, ca să putem porni de la o temelie ştiinţifică în stabilirea originilor ei.

Vechimea boierimii: Ardealul. Faptul hotărâtor care fixează vechimea boierimii române este existenţa acestei clase la toate subdiviziunile politice ale neamului românesc din nordul Dunării: în Ţara Românească, Moldova, Ardeal, Maramureş, Banat. în schimb, la românii din sudul Dunării, în Macedonia, Serbia, Hemus, Croaţia şi Dalmaţia, nu a existat această clasă nobilă de proprietari, în decursul veacurilor. în Ardeal şi în părţile româneşti din Ungaria, nobilii români sunt pomeniţi în documentele din veacul al XlII-lea, deci înainte de întemeierea principatelor Munteniei şi Moldovei. Aceşti „nobiles Olachi" iau parte la dietele generale ale nobilimii ardelene, alături de secui, saşi şi nobili unguri până în 1291, cu drepturi egale şi privilegii nobiliare, scutiri, drepturi militare şi, ca toţi nobilii, sunt proprietari de pământ. Prezenţa nobililor români este atestată în Banat, în Maramureş, în numeroase comitate din Ardeal, până în veacul al XVI-lea, când nobilimea română se maghiarizează sau îşi pierde moşiile[13]. Nobilii români din Ungaria veche ridicau biserici ortodoxe pe moşiile lor, cu inscripţii în limba slavonă şi picturi cu portretele lor în haine asemănătoare cu cele ale boierilor din Muntenia. în inscripţii, ei se numesc *jupani* şi chiar *boieri^[4].* Nici unul din aceşti boieri români din ţinuturile Coroanei ungureşti nu avea privilegiu scris, spre deosebire de unguri şi saşi, ce stăpânesc moşiile cu acte regale. Nobilimea română din Ardeal este o clasă anterioaia venirii ungurilor, se trage dintr-o aşezare fără rânduială scrisă. De altfel, existenra unei nobilimi ortodoxe în Ardeal nu se poate concepe ca o creaţie a Coroan ', maghiare catolice, este un fenomen social anterior. Nobilii români nu erau aici privilegiaţi (cu acte), nici catolici; e clar că sunt resturile unei ordini sociale anterioare instituţiilor Coroanei Sfântului Ştefan.

în *ducatele româneşti* pomenite de cronica Notarului Anonim, la cucerirea Ardealului de către unguri, se pomenesc duci româno-slavi, luptători în oastea de arcaşi şi era o viaţă economică în jurul exploatării salinelor. Dar toate aceste date impun existenţa unei nobilimi, a unei clase de proprietari şi de conducători politici[15]. Din cercetarea situaţiei nobilimii române din Ardeal rezultă că ea este anterioară cuceririi ungureşti, adică veacului al XI-lea[16].

Clasa socială a boierilor, a nobililor, este unitară pe tot pământul românesc,

---

I. Mihâlyi, *Diplome maramureşene;* E. Lukinich, *Documenta Valachorum in Ungariam illuslrantia,* Budapest, 1941.

N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal,* Bucureşti, 1926 (Sân-Giorgiu pe Strei. 1408); S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în sec. XIV şi XV,* Cluj, în „Anuarul Com. Monum. Ist.", 1930; idem, *Ctitorii bisericii din Bărseu,* Cluj, 1932, extras din aceeaşi publicaţie.

Notarul Anonim, *Gesta Hungarorum,* ed. G. Popa-Lisseanu, p. 44—45.

V. Motogna, *Când şi de la cine au cuprins ungurii Ardealul?,* Dej, 1931 şi Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor romaneşti.* Bucureşti, 1945, p. 208—215.

ceea ce arată că ei sunt rezultatul unui fenomen social politic identic şi concomit^nt-Acest fenomen trebuie să fie, în chip necesar, anterior despărţirii politice îftre românii din nordul Dunării, să dateze dintr-o vreme în care condiţiile sociale ?' economice să fi fost identice, înainte de existenţa graniţelor politice între ei.Cu t mai mult cu cât numele de *boier* apare şi în Ardeal. Aceasta înseamnă că orig clasei boiereşti trebuiesc căutate, nu numai înainte de întemeierea celor principate, ci şi înainte de stabilirea ungurilor în Ardeal, deci înainte de anul \(ft®-Aceste consideraţii ne duc la epoca migraţiunii popoarelor, ceea ce nu trebuie să ne mire, căci toate nobilimile europene datează din această epocă şi nu ne putem închipui că românii formează o excepţie istorică în mijlocul celorlalte popoare.

Vechimea boierimii: Ţara Românească şi Moldova. Voievodatul Româneşti a fost întemeiat în împrejurări obscure, prin reuniunea micilor voievo^ate la începutul veacului al XlV-lea. Deşi teoria unui descălecat a aflat azi noi parti/am între istoricii români[17], nu s-a adus un fapt pozitiv pentru o asemenea ipotf£za-Tradiţia (care nu e o tradiţie, ci o combinaţie literară a cronicarilor din veacu' a' XVII-lea), nu poate fi un izvor istoric pentru evenimente petrecute patru veacuri ^^ înainte. Existenţa micilor voievodate din secolul al XlII-lea pe teritoriul ce urm# sa formeze mai târziu Ţara Românească, este adeverită documentar prin privilep[111]' regelui Bela IV din 1247 pentru Cavalerii loaniţi (voievodatul lui Litovoi în V^ea Jiului, cnezatele lui Ioan şi Farcaş, probabil în Vâlcea şi dincoace de Olt, voievodatu' lui Seneslav[18]). La 1277 avem pomenită lupta între voievodul Litovoi şi fratele Sau> Bărbat, cu ostile ungureşti. Din ştirile date de documente rezultă că cei doi voie"*'0,21 dispuneau de mari sume de bani şi de oaste proprie, fireşte cu căpeteniile ei- ^n teritoriile lor exista o organizaţie fiscală, se pomenesc veniturile pescăriilor, tributu' şi chiar privilegii feudale (privilegii de moară[19]). Este limpede, deci, că nu e vorb^ e triburi nediferenţiate social, ci de o organizaţie militară feudală, cuprinzând Ş1 ° clasă de boieri.

Dacă renunţăm la basmul descălecării, este clar că simpla reuniui^ a voievodatelor parţiale cu unul dintre stăpânii locali nu a putut crea o clasă nou^ e proprietari de pământ.

Actele interne ale Ţării Româneşti în veacul al XlV-lea şi XV-lea confirma existenţa străvechii aşezări demografice şi sociale în acest voievodat. Nici un ac* nu pomeneşte colonizări în pustiu; locuri fără proprietar, afară de bălţile Dunării' nu existau aici la dispoziţia domniei, care, deci, n-a putut crea o clasă de proprietan-Când Mircea cel Bătrân, câteva decenii după întemeiere, înzestrează mănăstirea Cozia, e nevoit să cumpere moşii boiereşti, deci locuri libere la îndemâna lui, pentru colonizări, nu se aflau şi la fel fac toţi domnii ce înzestrează cu moşii mănăstirlle-Boierimea munteană din acea vreme, care se întindea în multe judeţe cu moşiile e>» nu era privilegiată cu acte. în hrisoavele domnilor munteni, date boierilor pentru

[17] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*

[18] Hurmuzaki, *Documente,* 1/1, p. 249—253.
Ibidem şi p. 457.

confirmarea moşiilor, niciodată nu se aminteşte că moşia ar fi fost dăruită de vreun domn, ci e vorba de stăpâniri ereditare *(ocina,* adică moşie de la părinte, *dedina,* moşie din străbuni), a căror origine nu se indică niciodată, desigur pentru că era necunoscută şi se pierde în negura timpului. Nici un singur act din veacurile XIV şi XV nu pomeneşte o moşie dăruită cu prilejul întemeierii ţării de primul ei domn, deşi era un obicei stabilit în cancelarie ca, atunci când donatorul era cunoscut, să fie menţionat în actele posterioare de întărire. Rezultă clar de aci că, cu prilejul întemeierii statului, nu s-a făcut o împroprietărire, deci nu s-a creat atunci boierimea munteană. ci ea este anterioară întemeierii statului. Din citirea documentelor muntene, rezultă un aspect de aşezare străveche; domnul nu are pământ, proprietatea este completă din străbuni[20].

în actul lui Vladislav vodă peniru Vodiţa, dat la 1370, vreo 40 de ani după întemeiere, domnul întăreşte mănăstirii siliştea **lui** Costea, sat în Mehedinţi, ce aparţinuse odinioară unui boier Costea, dar se pustiise cu vremea *(siliştea =* sat pustiu), apoi trecuse la domnie. Satul fusese, deci, al proprietarului Costea cu mai multe generaţii înainte, înainte de întemeiere. în actul lui Mircea pentru Tismana din 1388 e vorba de siliştea Stăncişoara, unde a fost odinioară satul Bresniţa, un sat care în decursul vremilorîşi schimbase numele[21].

Aceleaşi aspecte sociale, ce dovedesc existenţa unei clase nobile, anterioare fundării statului, avem şi în Moldova, deşi în acest voievodat sunt unele condiţii economice deosebite. în Moldova, spre deosebire de voievodatul vecin, au fost locuri pustii fără proprietar, la dispoziţia domnilor, care au făcut o întinsă operă de colonizare, creând, astfel, şi unii boieri noi. în Moldova, pe de altă parte, a fost un descălecat, venirea succesivă a celor doi voievozi români din Maramureş, Dragoş şi Bogdan, care vor fi adus cu ei şi ceva însoţitori.

Toate acestea nu schimbă, însă, întru nimic datele problemei pentru Moldova. Observaţiile de mai sus, asupra stărilor sociale în Ţara Românească, **reflectate** în hrisoavele domnilor, se aplică şi la Moldova. Atunci când moşia a fost dăruită sau întărită de domn boierului, aceasta se menţionează în întăririle date de domnii următori; când nu se ştia cine a dat moşia, se folosea formula: „iar hotarele să fie pe unde din veacuri au umblat", deşi e vorba de acte abia câteva decenii după întemeiere. Majoritatea proprietăţii boiereşti intră în această categorie, deci boierimea moldovenească creată de domn forma o minoritate faţă de cea veche, a cărei origine străveche nu se cunoştea[22].

Adaug că niciodată, nici un boier moldovean din vremea lui Alexandru cel Bun şi a urmaşilor săi, nu afirmă în acte că moşia lui se datoreşte daniei lui Bogdan întemeietorul din Maramureş. O împroprietărire făcută de acesta cu prilejul venirii lui de peste munţi nu s-a făcut, căci ar fi lăsat urme în actele ulterioare (boierii

---

P. P. Panaitescu. *Documentele Ţării Româneşti,* I, Bucureşti. 1938, colecţia din care sunt extrase toate faptele de mai sus. *Ibidem,* p. 37 şi 44.

Cf. colecţia de documente M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* Iaşi, 2 voi., 1931 — 1932.

obişnuiau să ceară întăriri succesive ale proprietăţii lor de la diferiţii domni, ceea ce constituie un obicei feudal, în legătură cu *beneficiul* moşiei). Situaţia proprietăţii boiereşti în vremea lui Alexandru cel Bun este aceea a stabilităţii unei situaţii străvechi, despre a cărei origine nu se ştia nimic. în actele acestui domn se dă, uneori, genealogia proprietarilor, ca să se poată stabili dreptul asupra pământului, filiaţiune ce atinge adesea trei generaţii. Socotind Ia 30 de ani o generaţie, ajungem, pentru epoca 1400—1430, la pomenirea proprietarilor de pe la 1300, deci înainte de venirea lui Dragoş şi a lui Bogdan[23].

Despre o viaţă socială diferenţiată în Moldova înainte de întemeiere avem şi unele ştiri directe. Astfel, la 1325, o oaste românească, ce nu poate fi decât din Moldova, a luptat alături de poloni contra cehilor[24]. La 1352, regele Ludovic al Ungariei cercetează pe ruda sa, Cazimir al Poloniei, şi trece prin Bucovina, în care sunt menţionate câteva râuri, precum şi *Târgul Şiretului*[25]. La 1334—1335, este pomenit, la Lemberg, *Alexa Moldaovicz,* adică fiul „moldoveanului", ceea ce nu înseamnă din *ţara Moldovei,* care nu exista pe atunci, ci din *Târgul Moldovei, Baia*[26]. Baia, numită şi Târgul Moldovei, după râul ce o străbate, are un sigiliu cu inscripţie latină, cu data 1300[27]. Când Bogdan a respins ostile regelui Ludovic al Ungariei, cronica vorbeşte de marea mulţime de *provinciali* (deci, localnici) ce se strânsese în jurul lui, desigur nu din Maramureşul sărac şi puţin populat[28]. Este clar că Moldova, înainte de întemeiere, era o regiune bine populată, avea o organizaţie politică cu oraşe, ceea ce arată o viaţă economică de schimb, o armată, ceea ce înseamnă şi şefi militari. Organizaţia anterioară întemeierii presupune o reglementare a proprietăţii şi clase sociale la fel ca la celelalte ramuri de români, în Ardeal şi Ţara Românească.

De altfel, avem o indicaţie directă despre boierii din Moldova: regele Carol Robert al Ungariei, la 1331, se plânge că moşiile episcopiei Milcovului au fost răpite după năvălirea tătarilor de la 1241 de „cei puternici ai acelui ţinut", de nobilii locali, nu de comunităţile săteşti. E vorba de stăpânire individuală, ceea ce înseamnă proprietate boierească[29]. Toate acestea nu înseamnă că domnii Moldovei, mai ales după ce au ieşit, sub Muşatini, din nord-vestul ţării, valea Moldovei, şi s-au întins spre răsărit şi sud, n-au făcut colonizări în pământurile pustii, creând, astfel, şi boieri noi. Dar aceştia s-au adăugat pe fondul străvechi al boierimii locale. Colonizarea s-a făcut pe încetul, până în veacul al XVI-lea, n-a fost, deci, o imigrare din alte părţi. Colonizările „în pustiu" sunt numai în mică parte boiereşti; domnii

---

[23] *Ibidem,* I, p. 32: Alexandru cel Bun confirmă, la II februarie 1400, lui Dan vameşul satul
Iacobeşti, unde a fost lacob fiul lui Orbul (deci trei generaţii); p. 132: la 1419, confirmă lui Dragomir şi
Ioanaş, care *slujiseră răposaţilor domni dinainte de Alexandru,* satele lor. Ei sunt fiii panului (boierului)
Ştefan, fiul lui Borâlo, deci iar trei generaţii, dintre care ultima, imediat după întemeiere.

[24] Dlugosz, *Historiae Polonicae,* ***UbriXIII,*** **1.** Leipzig, 1714, col. 989.

[23] Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polytika Polski.* p. 40.

[2"] N. Iorga, *Istoria românilor,* II, p. 204.

[27] Idem, ***Studii*** *si documente.* **VII.** p. 109.

[2°] *Cronicon Dubnicense,* ed. Florianus, ***Hist.*** *Hungariae, Fontes* III, Bratislava, 1884, p. 191.

[29] Zimmermann, *Urkundenbuch,* I, p. 455—456.

dădeau mai bucuros aceste locuri răzeşilor şi curtenilor (sate de oşteni privilegiaţi cu proprietate în devălmăşie).

Adaug că însuşi faptul că domnul nu dispunea decât de locurile pustii, nu făcuse o expropriere a celor locuite, înseamnă că domnia găsise, la întemeiere, o ordine socială a proprietăţii, de care nu s-a atins.

Din aceste consideraţii rezultă un fapt precis: boierimea română se trage din împrejurări sociale anterioare întemeierii statelor, din epoca migraţiunii popoarelor.

Nobilimea şi cuceririle. Toate nobilimile popoarelor de azi ale Europei se trag din această epocă şi la multe din ele se cunoaşte exact căror fapte se datoreşte crearea acestei clase, aşa că studiul pe bază de analogie poate fi folositor pentru dezlegarea problemei care ne preocupa.

Se poate afirma, cu câteva rare excepţii, că nobilimea din Europa s-a format ca o urmare directă a migraţiunilor din prima parte a Evului Mediu. Migraţiunile sau năvălirile au fost, de fapt, cuceriri, cucerirea provinciilor Imperiului Roman, apoi cucerirea teritoriului barbar, Germania, Avaria, Slavia, de către statele noi creştine, create de năvălitori pe ruinele imperiului. Cucerirea a însemnat şi o luare în stăpânire a pământului de către'clasa militară a cuceritorilor, care, subjugând populaţia băştinaşă romanizată, a silit-o să muncească ogoarele pentru noii stăpâni. Astfel s-a născut noua ordine socială în Europa, clasa seniorilor moşieri, din care a ieşit nobilimea şi băştinaşii reduşi la *serbie,* clasă ce se află în toată Europa medievală.

Constatarea aceasta a dat naştere aşa-numitei teorii sociologice a lui Gumplovicz, după care lupta de clasă este o continuare a luptei dintre rase. în epoca hoardelor nediferenţiate social, luptele între ele aduceau supunerea unora şi învinşii devin şeioii învingătorului; astfel se nasc clasele sociale[30].

Dacă teoria lui Gumplovicz ridică îndoieli în privinţa creării unor clase mai noi, cu-n este, de pildă, *burghezia,* este clar că nobilimea militară s-a născut peste tot ■;a rezultatul unei cuceriri şi a subjugării băştinaşilor. Această afirmaţie este adevărată şi pentru nobilimile din Antichitate, dar se poate urmări mai uşor în Evul Mediu. Astfel, în Gallia, nobilimea germană a francilor a cucerit pământurile romanilor, a creat nobilimea franceză, dând numele ei acestui popor romanic, francezii. Numele tuturor regilor Franţei până la Napoleon este germanic: Ludovic, Carol, Henric, Francisc, Robert, afară de Filip, căci Filip I era fiul unei principese din Kiev. Onomastica franceză (numele de persoane) rămâne germanică, ca şi o mare parte a numelor de locuri, deşi nobilimea străină, francă, se deznaţionalizase, adică se romanizase, încă din veacul al X-lea[31].

Acelaşi proces istoric se vede şi în Spania, unde nobilimea de origine vizigotă ocupă moşiile şi, deşi este deznaţionalizată după un număr de generaţii, nobilii şi regii continuă să poarte nume germanice, vizigote: Alfonso, Ferdinand

Gumplovicz, *Grundriss der Soziologie,* 1899; cf. M. Ralea, *Introducere în sociologie.* Bucureşti, 1944, p. 108.

F. Lot, *Les invasions germaniques,* Paris, I, 1940 şi pentru exemplele următoare din Spania şi Italia.

(Fernando), Henric, Carlos, Isabella, iar o parte din toponimie (numiri de locuri) este germanică.

în Italia, Lombardia poartă numele longobarzilor, iar ostrogoţii, herulii, normanzii au contribuit la crearea familiilor nobile din peninsulă; numele lor sunt tot germanice: Ludovico, Mathilda, Carlo, Berenguar etc.

în privinţa cuceririi lumii germanice de către noile state creştine, avem în Marea Britanie o dublă cucerire, cea anglo-saxonă, de unde numele poporului englez, şi cea normandă cu Wilhelm Cuceritorul, la 1066. Normanzii veneau din Normandia franceză şi erau francizaţi; ei crează o nouă nobilime a lorzilor *{lord* = stăpân), proprietari de moşii, care deposedează, în parte,' vechea nobilime anglo-saxonă. Şi aci nobilimea de limbă franceză este deznaţionalizată după două secole.

în Germania, nobilimea a fost creată de baronii lui Carol cel Mare, care stăpânesc pământurile, cu prilejul războaielor pentru creştinarea bavarilor şi saxonilor. în ţările slave, observăm aceeaşi nobilime de cuceritori: în Rusia, varegii, normanzi scandinavi, supun pe slavi şi crează statele de la Kiev şi Novgorod. Ei dau numele lor poporului şi ţării *(Ross,* de unde Rusia); o mare parte din onomastica .clasei stăpânitoare este de origine scandinavă: Vladimir (Valdemar), Olga, Oleg, Ruric. Nobilimea veche rusă se trage din varegi, asemenea şi cea polonă, după cei mai serioşi cercetători ai istoriei sociale polone[32]. La bulgari, popor slav, clasa dominantă a fost creată de mongoli, care au dat numele ţării, clasa proprietarilor nobili, a *boierilor,* ce poartă un nume mongolic *(boilas,* şef militar). Totuşi mongolii s-au topit în masa slavă din sudul Dunării, au pierdut limba lor, care a lăsat puţine urme în cea bulgară. Nobilimea bulgară s-a slavizat încă din veacul al IX-lea.

Avem, deci, a face cu un proces social general european, care s-ar putea defini astfel: în prima parte a Evului Mediu, de la dezagregarea Imperiului Roman până în veacul al X-lea, s-a schimbat structura socială a popoarelor europene prin cuceriri. Supunerea popoarelor agricole de către cele militare a creat o nobilime de proprietari de pământ, care are în serviciul ei vechile comunităţi săteşti ale băştinaşilor, reduse la serbie. Astfel se naşte clasa nobililor şi a şerbilor.

Cuceritorii fiind, însă, puţini şi trăind în mijlocul băştinaşilor, cu vremea se deznaţionalizează, adoptă, adică, limba supuşilor. Desigur că înnoirea clasei proprietarilor, prin elementele ce se ridicau din clasele de jos, grăbeşte procesul de deznaţionalizare. Totuşi, de la nobilii străini a rămas, adesea, numele ţării (Franţa, Rusia, Bulgaria), onomastica familiilor domnitoare, a nobilimii şi, prin imitaţie, a unei mari părţi din clasele populare, precum şi o puternică influenţă în numele de locuri (toponimie).

în acest cadru de istorie universală, trebuie studiată şi originea nobilimii române, a clasei boiereşti.

---

32 Pentru originea nobilimii maghiare din şefii cuceritori, interesanta comunicare a d-lui Domanovski la Congresul Istoricilor din Varşovia, la 1933: ei formează tot o clasă de moşieri.

Slavii şi românii. Provinciile romane din apusul Europei au fost cucerite de popoare germane, care au format acolo state: Francia, Lombardia, Spania etc. în Dacia, deşi au fost stăpâniri germane, ale vizigoţilor şi gepizilor în special, ele au fost de scurtă durată, nelăsând urme adânci. în schimb, rolul jucat de germani în formarea popoarelor romanice din Apus l-au jucat, pentru români, slavii. De la început, înaintea unei analize istorice adâncite, constatăm, în legătură cu influenţa slavilor asupra românilor, o asemănare izbitoare cu cele spuse mai sus despre crearea nobilimii la popoarele europene: la români, avem o nobilime cu nume slav (adoptat de slavi de la mon°oli), *boieri,* o onomastică slavă, o toponimie slavă, ba chiar şi liturghia şi cultura oficială în limba slavonă, la un popor romanic. înainte de a trage concluzia ce se impune, trebuie, însă, să cercetăm împrejurările istorice ale cuceririi slave în Dacia. Slavii din ţările noastre, numiţi, de istoricii mai noi, cu un termen geografic, *slavii dacici,* s-au aşezat ca o urmare a trecerii acestui popor de la nord, din locurile lui de formaţie, spre sud, în veacul al Vl-lea. Atunci s-au aşezat slavii meridionali în patria lor de azi, din sudul Dunării. Desigur că nu toţi slavii veniţi de la nord au trecut Dunărea, ci o parte s-a aşezat în Dacia, unde a rămas stabilă, dovadă influenţa slavă asupra românilor în general. Asupra epocii când s-a produs această aşezare, izvoarele istorice indică secolul al Vl-lea[33]. Filologii admit că în această epocă slavii erau diferenţiaţi ca limbă, adică începuseră să se formeze diferitele limbi slave de azi. Limba slavă, care a influenţat pe cea românească şi a dat naştere toponimiei slave de la noi, a fost limba *veche bulgară;* slavii dacici au fost o ramură a poporului slav bulgar, bineînţeles înainte de a purta acest nume mongolic şi de a fi stăpânit de aristocraţia mongolă.

în secolul al VH-lea, se crează, în sudul Dunării, statul bulgar, care în veacul al IX-lea se creştinează prin opera elevilor lui Metodie şi Chirii, fraţii de la Salonic. Până în această epocă, slavii dacici trăiau deosebit şi se aflau sub suzeranitatea haganului avarilor, a cărui reşedinţă era în pusta ungurească. Dar, la sfârşitul veacului a VUI-lea, Carol cel Mare distruge Imperiul Avar şi întemeiază, în Panonia, o marcă germano-francă. Restul pământurilor dependente de Imperiul Avar cad atunci sub suzeranitatea Imperiului Bulgar. în cronicile germane ale vremii, ca şi în opera lui Constantin Porfirogenet, se vorbeşte de vecinătatea ţării bulgarilor cu a carolingienilor şi cu Moravia, deci Bulgaria se întindea atunci peste toată Dacia. Din izvoarele vremii se vede că moravii şi cehii importau sare din salinele ardelene ce se aflau în Bulgaria, iar într-o inscripţie aflată la Aboba, lângă Şumla, unde era capitala hanului bulgar, e pomenit un oştean al lui, căzut în luptele de pe malul Tisei. Din cronicile germane, analele de la Fulda, rezultă că slavii trăiau sub conducerea unor **ectores,* probabil voievozi locali, ce exercitau conducerea efectivă, recunoscând supremaţia militară a hanului bulgar. Dar, la 900, ţarul Simion al bulgarilor a fost infrânt de unguri la Dunăre şi tot atunci s-a produs aşezarea pecenegilor în Muntenia,

---

Cea mai veche ştire despre slavi la Dunăre e din anul 517. V. Jagic, *Ein Kapitel aus der Geschichte der sud-slavischen Sprachen,* în „Archiv fur slavische Philologie", XVII, 1895, p. 47-48; F. Lot, *Les invasions barbares,* I, p 215-218 şi L. Niederle, *Slovanske starozitnostL* II. Praga, p. 446-454.

aşa că s-a pus capăt supremaţiei bulgare asupra Uaciep-*. voievozii slavi locali au rămas liberi, cei din Ardeal, pomeniţi în vechile cronici ungureşti au încăput, în veacul al Xl-lea, sub unguri, cei din Ţara Românească şi Moldova de mai târziu au rămas sub autoritatea popoarelor turce: pecenegi, cumani şi tătari.

Din această scurtă expunere istorică rezultă că slavii bulgari aşezaţi în Dacia, în veacul al Vl-lea, au suferit apoi stăpânirea politică bulgară, care a ţinut şi ea un veac şi jumătate. La venirea ungurilor în Ardeal, în veacul al Xl-lea, sunt pomeniţi încă „duci" slavi în această provincie românească[35]. Aşadar, stăpânirea slavilor a fost de lungă durată şi ei reprezentau clasa conducătoare în Dacia, dând pe rectorii sau ducii cronicilor latine, numiţi, desigur, între localnici, *voievozi-* Aşezarea slavilor n-a fost o simplă infiltrare, ci o cucerire, după cum rezultă din cronicile bizantine, care vorbesc de prădăciuni cumplite ale slavilor din Dacia în sudul Dunării, despre caracterul războinic al incursiunilor lor, ceea ce arată calitatea lor de cuceritori. Despre organizarea politică şi socială a slavilor din Dacia avem puţine ştiri şi de aceea pasajul lui Procopios, la începutul aşezării lor, este deosebit de preţios. Procopios din Cezareea, istoriograful oficial al lui Justinian (527—565), scrie în *Istoria războiului cu goţii:* „Slavii şi anţii nu sunt supuşi unui singur om, ci duc o viaţă democratică (populară) şi de aceea câştigul şi paguba la ei sunt în comun. Locuinţele lor sunt rare şi sărăcăcioase, dar toţi sunt nobili*'[36]. Observăm că scriitorul bizantin vorbeşte de democraţia slavilor prin aceea că ei nu aveau un şef unic, adică nu formau un imperiu, ci erau despărţiţi în triburi. Aceasta nu exclude existenţa unei aristocraţii, nobilii de care vorbeşte Procop. în adevăr, istoricul bizantin înţelege numai organizarea politică, nu şi cea socială, dar rezultă din cuvintele lui că erau adunări de războinici care aveau prilejul de a alege pe şef. Aceşti războinici reprezintă o aristocraţie militară a slavilor, care nu se afla, ca la germani, sub conducerea unui rege. Democraţia lui Procop nu poate fi decât o formă politică a unei societăţi aristocratice militare. De observat că ei erau liberi în epoca aşezării în Dacia şi, după cum spune acelaşi autor, se împărţeau în două ramuri: anţii la răsărit de Nistru, care se aflau sub stăpânirea avarilor şi slavii propriu-zişi în Dacia, care erau liberi. Aşezarea slavilor în Dacia s-a făcut sub o aristocraţie militară, independent de avari, care au venit mai târziu.

în jurul anului 600, deci ca la un veac după Procop, avem informaţiile altui cronicar bizantin, Teofilact Simokates, despre slavii din Dacia, cu prilejul războiului din nordul Dunării al generalilor bizantini sub împăratul Mauriciu. în această epocă, Dacia era sub stăpânire avară şi ostile greceşti urmăresc pe acelea ale cneazului

---

[34] Pentru stăpânirea bulgară în Dacia traiană, C. Grot, *MopaBHX H Marnaphl,* Moscova, 1887, p. 86 — 97, 201 — 228 şi 396 (cu cea mai completă indicare a izvoarelor); A.D. Xenopol. *Les Roumains au Moyen Âge,* Paris, 1885, p. 55 —62 şi 235—237; Gh. I. Brătianu, *Bulgaria în nordul Dunării.* în *Omagiu lui I. Lupaş;* cf. Const. Porfirogenet, *De administrando Imperio,* ed. Bonn, p. 174 şi Geograful Bavar, la Bielowski, *Monumenta Poloniae,* I, p. 104: „Vulgarii regio qui terminat in finibus nostris". Numeroase date şi la L. Niederle, *op. cit.,* 11 (istorice), p. 446—457.

■" Notarul Anonim, *Gesta Hungarorum,* ed. G. Popa-Lisseanu, I, p. 57. 96 şi Simon de Keza, ed. aceluiaşi, p. 45: *Kean dux Bulgarorum et Sclavorum.*

[36] Procopius, III, 14, 25.

Musoc în părţile râului Museos (Buzău). în realitate, cum rezultă din cronica amintită, oastea duşmană era compusă din slavi cu şefii locali (d. e. Pieragast), cu resturi germanice din Dacia, aşezate înaintea slavilor[37]. Avarii nu aveau aşezări stabile în Dacia, ca slavii, ci se mulţumeau cu o supremaţie militară asupra acestora, stabilită după venirea şi aşezarea slavilor. Rămâne, deci, hotărât, ca numai în legătură cu aşezarea slavilor să cercetăm formarea boierimii româneşti.

Am spus mai sus că, după căderea Imperiului Avar, triburile slave din Dacia, cât şi populaţia românească, au trecut sub dominaţia Imperiului Bulgar din sudul Dunării, care pe atunci era complet slavizat. Atunci va fi căpătat aristocraţia slavă din Dacia numele de *boier* şi tot atunci a trecut termenul, prin români, la ruşi[38].

Aşezarea stabilă şi de durată a unei aristocraţii militare slave în Dacia înseamnă. în chip necesar, şi o bază economică a puterii sale, adică, întocmai ca în Franţa, Spania şi Anglia, aristocraţia militară de la noi avea nevoie de moşii pentru hrana ei, moşii care erau cultivate de băştinaşi. O punere în posesie a şefilor militari slavi pe pământul Daciei este, în chip necesar, o consecinţă a împrejurărilor istorice a aşezării lor. Astfel s-a format clasa nobilă în ţara noastră. Aşadar, împrejurările politice favorabile pentru crearea boierimii slave la români, luarea în stăpânire a pământului şi supunerea la muncă a băştinaşilor se poate căuta în veacurile VI-X, epocă ce corespunde cu vechimea pe care am stabilit-o mai sus pentru originile boierimii noastre. în cele următoare, după ce am expus acest cadru istoric, vom prezenta dovezile ce arată că, în adevăr, boierimea noastră este de origine slavă.

Originea slavă a boierimii române: terminologia socială. Din cercetările mai noi ale istoricilor români rezultă, în chip neîndoios, că serbia, adică dependenţa personală a ţăranului de boierul proprietar, cu obligaţia prestării gratuite a muncilor, exista cel puţin de la întemeierea ţării, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova. Părerile mai vechi despre înfiinţarea serbiei sub Mihai Viteazul sau în cursul veacului al X'/I-lea nu mai rezistă în faţa textelor precise ale documentelor publicate în ultimul timp: obligaţia de *slujbă* şi de supunere a ţăranilor de pe moşiile boierilor şi mănăstirilor apare încă sub Mircea cel Bătrân, deci din prima epocă a organizării ţării. Nu trebuie, însă, confundată serbia cu legătura de glie sau iobăgia, o inovaţie ce se iveşte în secolul al **XVI-lea,** datorită unor împrejurări sociale şi politice speciale, despre care nu e cazul să discutăm aci. Serbia este, la noi, caracterizată prin elemente esenţiale de drept: obligaţia de a sluji boierului, dependenţa personală faţă de el. Aceasta este străveche şi o socotim tot aşa de veche ca şi nobilimea, care nu se poate concepe fără ea[39].

Terminologia românească privitoare la clasele sociale, la raporturile între şerbi şi boieri şi la stăpânirea pământului este revelatoare pentru problema originilor boierimii. Cel mai însemnat termen istoric pentru această problemă este numirea

[37] Theofilact Simokates, VII, 2—14, Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici,* II, p. 94—98. - ° I. Venelin, *0 cnoBt SojitpHHT,,* ed. HMII. MOCK. o6ui,ecTBa H HCTopH apeB 1647.

C. Giurescu. *Vechimea rumâniei în Ţara Românească,* Acad. Rom.. [Mem.] Secţ. Ist.. XXXVII. 1915 şi idem, *Despre rumâni,* ibidem; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* Bucureşti, 1944, p.

şeronor in ţara Komaneasca: ***ruinau*** = şciu, ***runuuuc*** **—** şciui^. **iim ui meu v, uumwa** naţional devine acela al unei categorii sociale, anume al supuşilor. Faptul nu se poati explica decât prin aceea că, la un moment dat, autohtonii, *rumânii,* adică românii, ai fost supuşi şi anume unei stăpâniri sociale străine: românul devine şerb şi slujei străinului care era boier, adică slavilor cuceritori. Este singura explicaţii mulţumitoare a acestui termen în limba română. De altfel, în unele acte slavone, aven în locul său termenul *vlah.* Dacă român a devenit sinonim cu şerb, aceasta înseamni că românii au devenit şerbii năvălitorilor. Explicaţiile unor istorici, ca N. Iorga, cun că rumân înseamnă „om simplu, fără altă calitate socială"[40], nu e de admis; rumânu era indicat în acte numai cu o calitate socială, aceea a obligaţiei muncii, de aci s numele instituţiei, *rumânia.* Un om liber, fără altă calitate, fără avere, nu era u rumân. Caracteristic e faptul că obligaţia de slujbă făcută boierului se nume *rumânie,* iar munca însăşi, datorată boierului, se numea *boieresc.*

Se poate face o apropiere cu termeni sociali asemănători din alte limbi, franţuzeşte, *franc* înseamnă *liber (franctireur* este oştean ||*bsr,franchise* — liberta sau privilegiu, *franco* — liber de vamă) şi cuvântul derivă de la numele francilo Numai francii cuceritori, adică nobilii, erau liberi, pe când urmaşii romanilor era şerbi, aşa cum, de altfel, rezultă şi din legislaţia francilor.

Pe când numele roman al românilor ajunge sinonim cu şerb, numele cla: nobile, *boier,* este de origine slavă. Puse faţă în faţă, clasa şerbilor cu nume roman şi cea nobilă cu nume slav, nu se poate să nu reiasă originea istorică respectivă celor două clase.

Şi ceilalţi termeni sociali ai limbii române sunt tot atât de caracteristi pentru problema noastră. Termenii care arată stăpânirea sunt slavi: *stăpân, jupa gospodar,* cei care arată clasa de jos sunt, în mare parte, latini: *ţăran, şerb* (servus Când e vorba de calitatea de supus faţă de proprietar, adică de legătura dependenţă, avem iarăşi numiri slave: *slugă,* a *sluji.* în Moldova şi în une documente muntene, şerbul se numeşte *vecin,* termen latin care traduce pe slav *sused,* el însuşi de origine bizantină: *paroikos,* în greceşte, înseamnă la propriu veci prin extensiune, şerb, adică cel venit din vecini să se aşeze ca supus pe moş proprietarului. Termenul există ca atare la slavii de sud şi a fost tradus cu acest sens români[41].

Punem acum întrebarea: dacă boierimea moldoveana ar fi venit di Maramureş, cum se explică faptul că supuşii ei poartă un nume sud-slavic, balcanic Singura explicaţie este că, înainte de întemeiere, boierii slavi, în legătură c stăpânirea Imperiului Bulgar, au adoptat acest termen slav balcanic pentru supuşii Io

Numele proprietăţii boiereşti, *ocină, dedină,* sunt, de asemenea, de origir slavă la români, dar numele comunităţilor de proprietăţi mici, în devălmăşi lucrate cu braţele, sunt de origine autohtonă: un *bătrân* (veteranus) se numeşte bucată de pământ cuvenită unei familii din comunitatea devălmaşă: *moşneni* su proprietari ţărani în devălmăşie, ceea ce înseamnă moştenitor al pământului (c

---

N. Iorga, *op. cit.* [41] Cf. I. Sakâzov, *Bulgariens Wirtschaftsgeschichte,* p. 87-92.

termenul um ICAICIC icugjuasc. „y<iu laciu moşnean împărăţiei cerului" j, termen autohton, probabil tracic, din *moş.* Echivalentul moşnenilor din Ţara Românească sunt, în Moldova, *răzeşii;* **originea** termenului este controversată; originea poloneză din *rycerz* (cavaler), propusă de Gr. Nandriş, nu e probabilă; noi n-am avut contact direct cu Polonia, fiind despărţiţi prin populaţia de limbă ruteană; etimologia ungurească este mai posibilă[42].

Dar, din cele spuse în acest paragraf, limba fiind oglinda trecutului, credem că rezultă în chip luminos originea clasei nobile la români printr-o cucerire slavă şi o aristocraţie care a supus populaţia romanică, reducând-o la serbie.

Originea slavă a boierimii române: onomastică şi toponimie. Am arătat, mai sus, că rezultatul cuceririlor a fost formarea onomasticii de origine germană la francezi, italieni şi spanioli, adică la popoarele romanice din Apus. Onomastica străină se aplică claselor de sus, regilor şi nobililor, dar, prin modă, s-a coborât şi la burghezi şi ţărani, care imitau clasele de sus. Onomastica este, am putea zice, privilegiul clasei stăpânitoare şi arată originea ei.

Onomastica românească de azi este, în parte, comună cu cea creştină, în parte slavonă, chiar pentru ţărănime (Stanciu, Dragomir, Vlad, Manea, Oprea, Bogdan). Dacă analizăm numele domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei, găsim o majoritate de nume slave: Vladislav, Radu, Dan, Mircea, Vlad, pentru Ţara Românească şi Bogdan, Dragoş, Steţco, Iuga, pentru Moldova. Am cercetat, cu alt prilej, numele boierilor munteni din veacul al XlV-lea şi XV-lea[43]; pe lângă un număr de nume din calendar, de câteva nume occidentale şi turce (cumanice), avem o mare majoritate de nume slavone, unele identice cu cele din sudul Dunării, altele formate pe teren românesc, pe baza poreclelor din limba slavă vorbită de slavii din Dacia. Faptul acesta ciin urmă este caracteristic; nu e vorba de un împrumut din sudul Dunării, ci de o clas;[1] cu limbă slavă, care a creat porecle din fondul său propriu de limbă (astfel, Dan, ''azan, Vranin, Nan, Ghinea, Sin). Acelaşi lucru în Moldova, în plus cu o influenţă rusă apuseană la numele de boieri, ce lipseşte în Ţara Românească (nume de boieri moldoveni în veacul XV: Dajbog, Drag, Bratei, Iurg, Dolh, Stravici, Ulea, Clănău, Domăncuş, Moghilă). O statistică ar arăta că majoritatea numelor boierilor moldoveni din veacurile al XlV-lea şi XV-lea sunt slave[44].

Adaug că numele boierilor moldoveni nu corespund, în genere, cu acelea ale boierilor români din Maramureş din acea epocă, ceea ce arată că originea nobilimii moldovene nu se poate căuta în Maramureş. Afară de nume calendaristice, Ioan, Ştefan, ce nu dovedesc nimic, nu aflăm decât prea puţine identice cu boierimea maramureşeană (nume de boieri români din Maramureş, ce nu se află în Moldova: Valutin, Bârsan, Miroslav, Sa'racin, Erdeu, Maruş, Aprişa, Tatău, Loconei, Ghinea[45]).

AI. Rosetti, *Sur quelques termes du Daco-Roumain relatifs ă la propriete terrienne,* în „Bulletin linguistique", IX.

[3] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 69.

După colecţia de documente M. Costăchescu, *op. cit.* I. Mihâlyi, *Diplome maramureşene.*

O altă latură a urmelor clasei nobile slave la români este toponimia slavă pe pământul României de azi. Numirile slavone se întind şi în Ardeal, Maramureş, Crişana şi cele două principate, cuprinzând nume de râuri, unele importante: Ialomiţa, Prahova, Dâmboviţa, Bistriţa, Moldova, Târnava, o mulţime de nume de localităţi. în privinţa acestora e de făcut o distincţie: sunt nume de locuri ce derivă din onomastică, adică din nume de oameni (Bucureşti, Drăgăşani, Dragomireşti). Aceste nume sunt rezultatul onomasticii slave, dar oamenii ce le purtau, fie că erau proprietarii satelor, fie că erau şefii sau întemeietorii comunităţilor săteşti, nu erau, în chip necesar, slavi, ci, dimpotrivă, erau probabil români, după terminaţiile în *-eşti* şi *-eni,* ale numelor satelor, care nu sunt slave. A doua categorie de nume de locuri, deşi au rădăcină slavă, au înţeles, însă, şi în limba română: Ruda (minereu), Izvorul, Padina, Islaz, Zimnicea (bordeiul), Ocna, Săliştea. Rămâne, însă, în toponimia românească, o categorie de nume slave fără semnificaţie în limba noastră, derivate din cuvinte pentru care limba română are termeni latini sau de altă origine (exemple: Crasna, Topolniţa, Visoca, Cerneţi, Suşiţa, Suhaia, Craiova şi, în genere, localităţi cu terminaţii slave caracteristice în *-ov* şi *-ova).* Aceste localităţi, în număr de vreo mie pe teritoriul românesc, au fost considerate ca o dovadă a colonizării slave pe acest pământ. Totuşi, întrucât sunt regiuni de prezenţă masivă a acestor numiri, nu ne-am explica românizarea totală şi fără urmă a slavilor din Dacia, dacă am admite că ei ocupau întinderi mari şi unitare în Evul Mediu. Dacă, însă, ca germanii din Franţa şi Spania, slavii din Dacia nu formau un nucleu masiv de populaţie, ci, mai ales, clasa stăpânitoare, se explică influenţa lor asupra njmelor de locuri (ca şi în onomastică) şi, în acelaşi timp, dispariţia lor totală. Satele cu nume slave nu erau neapărat locuite odinioară de slavi, ci stăpânite de slavi, cărora proprietarii le-au dat nume în limba lor; populaţia lor de atunci putea fi românească.

Nici nu poate fi explicată altfel influenţa slavă în onomastica şi toponimia românească; un popor romanic trăieşte într-o ţară cu nume de locuri în parte slavone şi purtând el însuşi nume slavoneşti. Dacă slavii ar fi exercitat această influenţă asupra românilor, ca să nu mai vorbim de influenţa în limbă, prin numărul lor, nu ne-am explica dispariţia totală a slavilor dacici, după ce au lăsat urme aşa de adânci. E vorba, dimpotrivă, de o influenţă *culturală,* prin ascendentul clasei superioare şi atunci se explică pe de o parte slăbiciunea rezistenţei etnice a slavilor dacici, pe de alta, totuşi, profunzimea influenţei lor. Onomastica şi toponimia sunt indicii, ca şi în cazul influenţei germane la romanicii apuseni, a unei influenţe de *clasă,* nu de *mase,* exercitată de slavi asupra românilor.

Un studiu din acest punct de vedere al elementului slav în limba română nu s-a făcut încă; e posibil ca în lexic el să denote că elementele care privesc agricultura stăpânului (uneltele de lucru) sunt slave *(plug, grapă, rariţă),* acelea care privesc produsele obţinute de ţărani sunt romanice: *grâu, făină, mei, in:* elementele păstoreşti sunt romanice, cele pescăreşti, pentru că bălţile au fost proprietăţi cu drepturi feudale, sunt slave. Cuvinte care arată obiecte fabricate, ce se cumpără la târg, sunt slavone *(solniţă, cizmă);* cele fabricate în casă, ca îmbrăcămintea *(cămaşă, opincă, carul)* sunt latine. Ne mulţumim numai cu câteva sugestii, ce rămân să fie verificate de specialişti. Pentru limba engleză s-a făcut un studiu de

acest fel, care a dat rezultate surprinzătoare: carnea de porc consumată de nobili are un nume francez, prin normanzi *(pork),* porcul viu, crescut de ţărani, are un nume saxon *(pig)',* boul crescut de ţărani are un nume saxon *(ox),* boul consumat de stăpâni are nume francez *(beef).*

Deocamdată, ne mulţumim să stabilim faptul că onomastica şi toponimia slavă la români dovedesc, în chip necesar, existenţa unei clase nobile slave în Evul Mediu în aceste părţi.

Originea slavă a boierimii române: liturghia slavă. Timp de mai multe veacuri, până la sfârşitul veacului a! XVII-lea, în Biserica română s-a slujit în limba slavonă. Un popor romanic, fapt unic în istorie, a adoptat ca limbă liturgică şi ca limbă oficială a statului, chiar în actele particulare, limba slavă bisericească.

Se ştie că liturghia slavă a fost creată în veacul al IX-lea de Metodie şi Chirii, care au fost chemaţi din Salonic de principele morav Rostislav pentru a creştina pe supuşii lui. Cei doi fraţi au tradus liturghia şi cărţile sfinte în limba slavă cunoscută lor: dialectul macedonean al limbii bulgare din veacul al IX-lea, care a devenit limba bisericească a slavilor ortodocşi, zisă şi limbă veche slavă bisericească. în Moravia, la cehi, introducerea liturghiei slave a fost, însă, înlăturată de propaganda latină şi ea a fost salvată numai în Bulgaria, prin venirea elevilor lui Metodie şi Chirii în această ţară. în Bulgaria a fost introdusă liturghia slavă, în chip permanent, sub ţarul Simion, în jurul anului 900. Atunci a fost creat şi un nou alfabet, alfabetul cirilic, pentru scrierea limbii slavone[46].

Românii au avut la început un creştinism latin; dovadă hotărâtoare este terminologia creştină de origine latină a limbii române *(Dumnezeu, cruce, lege, sărbătoare, biserică, creştin, păgân, preot, cuminecătură, păcat).* Totuşi, liturghia slavă a **fost** adoptată în epoci foarte vechi de români şi o găsim odată cu primele ştiri istorice interne româneşti. Dar ea se întâlneşte atât în Biserica românilor ardeleni, cât şi în ac*ea a românilor din Moldova şi Muntenia. Desigur că aşezarea stăpânirii catolic^ ungureşti în Ardeal n-ar fi putut favoriza, nici măcar îngădui înlăturarea creştinismului latin al românilor şi înlocuirea lui cu liturghia slavă ortodoxă. Aşadar, liturghia slavă la români este anterioară epocii cuceririi ungureşti, *adică veacului al Xl-lea.* Pe de altă parte, fiind vorba de un fenomen cultural religios comun tuturor românilor din nordul Dunării, el trebuie să fie anterior despărţirii neamului sub diferite stăpâniri politice. Bineînţeles, introducerea liturghiei slave la români nu poate fi mai veche decât anul 900, când s-a stabilit pentru prima oară în Bulgaria. Putem, deci, preciza introducerea liturghiei slave în *cursul veacului al X-lea.*

Limba slavă bisericească la români n-a fost un fenomen mărginit la liturghie, ea a fost şi limba oficială a statului. Toate privilegiile domneşti sunt scrise, până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, în slavă bisericească. Titlul domnului, numele ţarii, inscripţiile pe monete şi cele mormântale erau în slavoneşte. Limba slavonă a fost, la noi, o limbă politică de stat, ca latina în statele catolice, dar chiar acte particulare, scrisori de comerţ, testamente şi scrisori familiale se scriau în.acea epocă

V. Jagic, *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache,* Berlin, 1913.

în slavoneşte. Toată literatura, cronicile, pravilele şi legendele erau, de asemenea, în slavoneşte. Se pune întrebarea dacă limba slavonă nu era chiar vorbită la curtea domnească şi în clasele superioare ale societăţii. Astfel, Ştefan cel, Mare, într-o discuţie cu un sol polon, s-a supărat şi i-a strigat câteva cuvinte „în ruseşte", zice raportul polon. Cuvintele reproduse sunt, însă, în slavo-rusă[47]. La 1619 domnea în Moldova Gaspar Graţiani, de neam croat, şi, neştiind limba ţării, se adresa supuşilor în limba lui, iar Costea Bucioc vornicul traducea în româneşte cuvintele slavone, pe care le înţelegea[48]. La 1401 — 1403, Grigore Ţamblac, bulgar de neam, a ţinut la curtea din Suceava predici în limba slavonă, care nu ni s-au păstrat[49]. Numeroase acte slavone sunt, de altfel, scrise de grămătici români.

Interesant, în această privinţă, este cuvântul românesc *vorbă,* cuvânt de origine slavonă şi derivat din slavul *dvor* = curte. Vorba, prin excelenţă, pentru românul medieval este aceea de la curte, acolo se vorbeşte deosebit, într-un chip mai înalt decât în popor, anume altă vorbire, cea slavonă; încă o dovadă că slavona era limba societăţii înalte, măcar în anume împrejurări. *Vorba* de origine slavă, vorba *de curte,* stă alături de *cuvântul* latin, în limba noastră.

Explicaţia introducerii limbii slave bisericeşti la români a fost dată de unii învăţaţi prin teoria lui Roesler, adică a formării românilor în sudul Dunării. Românii, adică, trăind timp îndelungat în mijlocul slavilor de sud, au adus cu ei în nordul fluviului limba liturgică slavonă. Dar aceiaşi învăţaţi, pentru a explica presupusele migraţi uni ale românilor în Evul Mediu, recurg la caracterul lor păstoresc din acea vreme, aşa că se pune întrebarea: cum a putut aduce, în pribegie, un neam de păstori, o limbă moartă, deci de cultură, fără a avea o ierarhie politică şi o clasă cultă? în adevăr, adoptarea liturghiei în limbă străină presupune, în chip obligatoriu, existenţa unei organizaţii de stat, măcar în forme primitive.

Pe de altă parte, învăţaţii români, când nu ocolesc întrebarea, afirmă că preoţii români luau hirotonia de la episcopii bulgari din Vidin şi Silistra şi, prin această legătură, s-a introdus liturghia slavă la români. Fireşte, această explicaţie este insuficientă şi naivă: dacă un număr de preoţi români şi nu toţi (căci nu ne închipuim că preoţii din satele ardelene făceau drum la Vidin) se duceau odată în viaţa lor peste Dunăre, aceasta nu poate fi cauza unui fenomen religios şi cultural aşa de adânc şi răspândit pe tot pământul românesc, ca adoptarea slavonismului la români.

în aceste condiţiuni, nu mai rămâne decât o singură explicaţie valabilă: liturghia slavă şi limba slavă de stat au fost introduse la români de clasa superioară, pentru că vorbea slavoneşte. Am arătat că putem aşeza introducerea limbii slavone ca limbă cultă la români în veacul al X-lea, tocmai în vremea când Imperiul Bulgar şi-a întins dominaţia politică asupra românilor din nordul fluviului. Dar aceasta şi existenţa unor şefi locali slavi nu ajunge, însă, pentru a explica întinderea şi adâncimea fenomenului; limba slavă a trebuit să fie limba maternă a clasei

---

[47] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, Bucureşti, 1913, p. 479.

[48] Miron Costin, *Cronica Ţării Moldovei,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, p. 39.

[49] P.P. Panaitescu, *La litterature slavo-roumaine,* Praga, 1929, p. 6.

superioare, a *bolianior* şi de aceea a tost impusă şi românilor, odată cu acapararea pământurilor şi cu şerbirea unei părţi a locuitorilor.

În Europa medievală şi modernă, introducerea unei religii noi sau a unei mari reforme religioase a fost opera stăpânirii şi a claselor nobile; astfel, la ruşi, creştinarea a fost opera lui Viadîmir şi a Olgăi, care au ordonat cu forţa adoptarea liturghiei slavo-bulgare; la bulgari, Boris şi fiul său, ţarul Simion, au adus şi au impus cu autoritatea lor pe predicatorii slavi. La unguri, introducerea creştinismului se leagă de numele regelui Ştefan cel Sfânt; la franci, de-al lui Clovis; la germani, Carol cel Mare a impus creştinismul cu sabia. Toţi aceşti suverani au fost ajutaţi în opera lor de nobilimea din jurul lor. Reforma lui Lutherîşi datoreşte succesul în ţările germanice adeziunii principilor dornici de a acapara pământurile Bisericii. Chiar introducerea creştinismului primitiv în Imperiul Roman s-a făcut întâi prin clasele superioare, iar satele au rămas, încă multă vreme, păgâne, căci *paganus* înseamnă *sătean.* La noi, întrebuinţarea limbii slavone ca limbă a curţii până în veacul al XVII-lea dovedeşte că de sus în jos a pornit introducerea slavonismului. Este limpede că introducerea liturghiei slave la români a fost, ca toate reformele religioase, opera clasei superioare; ea presupune, însă, în chip necesar, că această clasă era de limbă slavă.

Adăugăm un alt aspect caracteristic al problemei: la românii macedoneni, care au trăit întotdeauna în mijlocul slavilor, nu a existat liturghia slavă, ci cea greacă, în limba oficială a Imperiului Bizantin, sub a cărui stăpânire au trăit până la venirea turcilor. Românii macedoneni n-au avut clasa nobilă, nu cunosc pe boieri, de aceea la ei nu s-a produs acelaşi fenomen cultural ca la ramura nord-dunăreană.

Rolul cumanilor. După căderea Imperiului Avar şi a stăpânirii bulgare în Dacia, această regiune a fost stăpânită de popoare de limbă turcă: pecenegii (secolul XI), cumanii (secolul XII) şi tătarii (secolul XIII). Precedentele atingeri cu barbarii stepei, huni şi avari, care îşi aveau centrul în pusta Ungariei, n-au lăsat urme asupra ro nanilor; dimpotrivă, aşezarea celor din urmă trei popoare turce amintite mai sus a **înrâurit** formarea politică şi socială a românilor şi toponimia ţării. Deosebirea între aceste migraţiuni şi cele precedente stă în aceea că centrul lor era la răsărit, în stepele vecine cu Moldova, cu acces mai deschis spre românii din sudul Carpaţilor, între care au fost aşezări importante numericeşte de pecenegi şi cumani, mai puţin de tătari. Dar faptul care a contribuit ca unul din aceste popoare să lase influenţe mai adânci în ţară, a fost creştinarea cumanilor. Ei intră în contact cu regatul Ungariei şi, prin mijlocirea Ordinului Minoriţilor, direct cu Sfântul Scaun, şi astfel au trecut la catolicism, înfiinţându-se pentru ei o episcopie a cumanilor în părţile Milcovului, adică pe pământ românesc[50]. Prin aceasta, cumanii au trecut în rândul popoarelor aşezate cu un început de cultură şi căpeteniile lor au intrat în contact cu boierimea slavă, pe cale de românizare, care se afla în aceste părţi şi, desigur, au pretins şi ei parte la stăpânirea pământurilor de cultură. Trebuie, deci, să admitem că la constituirea clasei de boieri proprietari la români au luat parte, deşi într-o măsură mult mai mică decât slavii, şi cumanii.

- I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*. Blaj, 1931.

sfârşitul veacului al XlV-lea şi de la începutul celui următor poartă nume turje, ceea ce înseamnă o influenţă a onomasticii cumane: Aga, Iarcân, Toxabă, Talabă Turcul şi asemenea în Moldova lui Alexandru cel Bun: Berindei, Talabă, Comari[51]. Am arătat sensul onomasticii străine în Apus şi în Rusia; influenţa ei se exercită prin clasa superioară. Urme cumane, chiar dacă aceşti turci creştini erau romanizaţi, se văd, deci, în boierimea română din veacurile XIV şi XV.

Dar nu numai în rândurile boierimii avem nume cumane, ci şi un nume domnesc, cel mai celebru dintre numele domnitorilor din Ţara Românească: *lasarab.* Originea cumană a acestui nume este, astăzi, deplin stabilită şi admisă de istorici şi filologi[52]. Basarab a fost nume personal, nu de familie; el se întâlneşte la rorrânii din Caraş-Severin şi Haţeg[53]. Trei domni din veacul al XV-lea şi unul în cel următor s-au mai numit aşa. Abia în veacul al XVII-lea, când Brâncovenii, începând ţu Matei aga, şi-au adaus numele de Basarab, s-a socotit acest nume ca al dinastiei; arobabil tocmai pentru că, în realitate, ei nu făceau parte din vechea dinastie românească. între membrii dinastiei române se află unii care poartă un nume cuman, Basarab, şi anume chiar cel dintâi, fundatorul ţării, dar aceasta nu înseamnă neapărat că dinastia munteană era de origine cumană; între membrii ei se află şi nume necumane. Este, însă, clar că în clasa stăpânitoare erau adânci infiltraţii cumane, alături de cele slavone, că între voievozii locali, dinainte de întemeiere, erau şi cumani. De altfel, la 1247, în diploma amintită a regelui Bela IV dată Cavalerilor Ioaniţi, Ţara Românească de la răsărit de Olt se numeşte Cumania.

Ca şi în cazul slavilor, dar într-o măsură mai redusă, cumanii au lăsat urme şi în toponimia ţării. Filologii admit că numele topice terminate în *-ui,* şi anume cele de ape, sunt cumane. Astfel, avem un prim grup de topice cumane de pământ românesc în centrul şi sud-estul Moldovei (Vaslui, Bahlui, Covurlui şi Bârlad). Un altul în câmpia din sudul Ţării Româneşti: Călmăţui, Tăzlui şi Teleorman, care înseamnă în limba turcă „pădure grozavă", Vadul Cumanilor în apropiere de Calafat. Fost-au locuite aceste regiuni în chip masiv de cumani, în aşa fel încât au suprimat, odată cu populaţia veche, şi numele de locuri anterioare? Desigur că nu. Cumanii ca popor de stepă nu erau agricultori şi populaţia băştinaşă a trebuit să lucreze pământul pentru-ei. Este limpede, deci, că aceşti cumani formau o pătură suprapusă de stăpânitori, nu clasa muncitorilor ogoarelor. Numele cumane a numeroase localităţi şi râuri din ţară nu înseamnă o aşezare în masă a cumanilor în acele părţi, ci proprietate cumanică, adică a boierilor cumani în regiune. Ca şi în cazul slavilor, toponimia nu e o indicaţie pentru limba maselor, ci pentru aceea a stăpânilor pământului. Ca şi slavii, cu câteva veacuri mai înainte, cumanii au creat o nobilime de proprietari, ce s-a confundat apoi repede cu boierimea mai veche şi mai numeroasă de origine slavă.

---

[51] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 68 şi colecţia citată a lui M. Costăchescu, la indice.

[52] N. Iorga, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsarabă,* Acad. Rom., [Meni] Secţ.- Ist., ser.
III, tom. VIII.

■" I. Conea, *Basarabii de la Argeş,* în „Rânduiala", I, 1935.

română s-a format prin cucerirea slavilor, începând cu veacul al VI-lea; clasa militară a cuceritorilor a pus stăpânire pe pământ şi a supus la serbie pe băştinaşi. Prima problemă care se pune, în chip firesc, este aceea dacă acapararea pământului de către nobilimea seniorilor slavi a fost totală, dacă, deci, întreaga populaţie romanică a fost supusă la muncă pentru stăpânii străini sau a fost numai parţială, rămânând regiuni în stăpânirea autohtonilor. Problema, cum e uşor de înţeles, are o importanţă capitală pentru felul cum s-a format organizaţia socială şi politică a poporului român. în Apus şi centrul Europei, pământul a trecut complet sub stăpânire feudală, comunităţile libere săteşti au dispărut, fiind reduse la serbie sau au păstrat o libertate economică relativă, sub formă de vasalitate şi fermaj. Nu au trăit alături două regimuri de proprietate: cel feudal şi cel ţărănesc, ci numai cel dintâi. Există, în adevăr, şi excepţii, regiuni unde cucerirea germanică n-a fost totală şi s-au păstrat comunităţi de proprietate ţărănească, în Frizia (nord-vestul Germaniei), în Sardinia, regiunile celtice din Marea Britanie[54]. De observat că e vorba de regiuni ferite de la natură, prin situaţie insulară, munţi, păduri sau bălţi, în care casta militară n-a putut pătrunde.

Situaţia la români e deosebită faţă de cea din Apus: avem o puternică clasă de săteni proprietari în devălmăşie, cu un rol important în istoria ţării. Moşnenii sau cnezii în Muntenia, răzeşii în Moldova şi comunităţile săteşti în Ardeal şi Banat arată existenţa unei stăpâniri străvechi a pământului, care a scăpat cuceritorilor. Dacă am explica formarea boierimii printr-o cucerire, trebuie, în chip necesar, să afirmăm că proprietarii în devălmăşie, care munceau singuri pământul, au scăpat de cucerire şi sunt urmaşii autohtonilor (vezi şi originea tracică a cuvântului *moş, moşnean).* Clasa moşnenilor şi a răzeşilor apare, în acest chip, ca cea mai românească dintre clasele sociale, care a rămas de la început liberă de influenţă şi amestec străin. în chip logic rezultă că împroprietărirea nobilimii slave pe pământ românesc n-a fost totală, lăsând regiuni întinse vechilor locuitori romanici, fie pentru că nuiărul cuceritorilor nu era aşa de mare ca să ocupe toate pământurile, fie că unele regiuni nu erau accesibile de la natură aşezării străine. Ne gândim nu numai la munţi, dar şi la păduri. Pădurile, cu luminişuri mari şi văi transversale, unde sunt sate şi agricultură, cu munca desţelinării pentru cucerirea pământului arabil, au fost, în Evul Mediu, regiuni ferite de năvăliri. Se ştie că întinderea pădurilor a fost, odinioară, în România, mult mai mare ca acum: întregul şes muntean era acoperit de păduri, afară de Bărăgan şi de valea Dunării lăţită spre nord în Teleorman şi Oltenia. Râul Dâmboviţa este „râul stejarilor", pentru că străbate pădurea de stejari. Pădurea cea Mare de pe Argeşul de jos, codrii Vlăsiei, Teleormanul sunt numiri ce atestă codrii de odinioară. în Moldova, codrii acopereau regiuni întinse în vestul şi centrul ţării. în Ardeal, în Evul Mediu, erau păduri mari în Făgăraş, Hunedoara şi în nord, încercuind „câmpia" de la mijloc, păduri ce au dispărut, în parte, în zilele noastre.

---

[54] M. Bloch, *La societefeodale,* I, p. 134, 377, 385 şi II, p. 248.

Aceste păduri, mai degrabă regiuni păduroase intens locuite, cu sate ae-a lungul drumurilor şi cu agricultură, în special cultura meiului, n-au fost luate în stăpânire, în mare parte, de către slavi, ci au rămas vechii populaţii. Sunt indicaţii caracteristice în această direcţie; astfel, numele Codrilor Vlăsiei, care înseamnă „al Vlahiei", adică românesc, Vlaşca, judeţ de codri, care înseamnă, în bulgăreşte, România. Deoarece Vlaşca este, prin excelenţă, judeţul românesc, înseamnă că stăpânirea slavă a numit în limba ei acest judeţ „al românilor", căci, spre deosebire de regiuni învecinate stăpânite de nobili slavi, aci pământul era al românilor şi ei aveau, poate, o organizaţie proprie voievodală. Acelaşi lucru se poate spune şi pentru Codrul Vlăsiei, regiune de proprietate colectivă românească. în Ardeal e pomenit, în 1224, în diploma regelui Andrei II dată saşilor, ca şi în diploma Cavalerilor Teutoni (1222), la marginea pământurilor concedate în Ţara Bârsei, *Sylva Blachorum* (Pădurea Românilor), numită şi *Terra Blachorum* (Ţara Românilor[55]). Era şi acolo, ca în Vlaşca şi Vlăsia, o pădure a românilor, identică cu ţara românilor. Această ţară nu se numea a românilor din pricină că locuitorii ei erau români, căci români se mai aflau şi în alte părţi ale Ardealului, dar pentru că era stăpânită de români, spre deosebire de regiunile învecinate cu pământuri supuse nobililor, saşilor sau Cavalerilor Teutoni. De aceea, Făgăraşul şi ţara aceasta a Oltului au fost, mai târziu, un feud dat de regii unguri domnilor munteni. Regii nu puteau ceda domnului valah pământ stăpânit de nobilii unguri sau de saşi privilegiaţi, ci numai pământ valah şi aci se vede că numele unei regiuni nu derivă de la caracterul etnic al populaţiei, ci de la proprietarul pământului.

Observăm că regiunile stăpânite de români, în care nu s-a infiltrat nobilimea slavă, sunt regiuni de păduri. Se pune, deci, întrebarea dacă între regiunile moşneneşti şi cele boiereşti n-a fost, la început, o delimitare precisă şi dacă întrepătrunderile dintre ele nu s-au făcut decât mai târziu. Adică, regiunea şeasă şi deschisă să fi fost boierească şi cea păduroasă şi muntoasă în special mosnenească. O asemenea delimitare ar fi preţioasă şi pentru înţelegerea formării politice a statelor româneşti în Evul Mediu[56]. Cercetări recente, încă incomplete, confirmă această părere a delimitării între zonele moşneneşti autohtone şi cele boiereşti slave. Astfel, pentru Moldova, d. V. Tufescu, întemeiat pe vechi statistici ale răzeşilor raportate la hartă, arată că se pot delimita destul de bine regiunile răzăşeşti de cele boiereşti, cele dintâi fiind în codrii Chigheciului, Fălciu,Vrancea etc[57]. Pentru Ţara Românească pregăteşte un studiu complet d. I. Donat, întemeiat pe vechile statistici ale moşnenilor şi alte date din documente, din care rezultă că regiunile moşneneşti se grăniţuiesc cu cele boiereşti printr-o linie care începe la Dunăre, la sud de Severin, trece la nord de Craiova şi Caracal, taie în două, la limita pădurilor, judeţul Teleorman, trece spre sud în judeţele păduroase Vlaşca şi Ilfov, apoi apucă spre nord prin Prahova şi Buzău şi atinge Carpaţii în acest din urmă judeţ. Toată regiunea la nord şi vest de această

[55] Zimmermann, *Urkimdenbuch,* I, p. 20—35.

[5"] N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari,* în *Opere,* ed. Zâne, Bucureşti, 1940,1, p. J89: „Acum încă cei mai mulţi moşneni se află la munte".

[57] V. Tufescu, *Răspândirea satelor de răzeşi,* în „Arhivele Basarabiei", VI, 1934.

linie rămâne a moşnenilor, cu infiltraţii mai târzii mănăstireşti şi boiereşti, in special în jurul capitalelor (Câmpulung, Târgovişte, Argeş)[58]. Fireşte, aceste studii nu sunt încă complete şi nu se **poate** trage o concluzie hotărâtă pe temeiul lor.

Boierii şi rumânii. Contrar părerii multor istorici, societatea medievală românească dinainte de întemeiere n-a fost simplă ca aceea a unui clan omogen, ci de la năvălirea slavilor cuprindea o structură socială complexă. Existenţa clasei micilor proprietari băştinaşi, alături cu cea boierească este o dovadă şi, implicit, trebuie să admitem, tot înainte de întemeiere, şi a treia clasă, aceea a şerbilor. Am arătat, în cele precedente, cum cuceritorii au acaparat pământul şi au supus pe băştinaşi, dar nu trebuie să ne facem o imagine falsă despre sensul acestei *acaparări şi supuneri* şi de aceea e necesar să precizăm raportul social şi juridic între şerbi (rumâni, vecini) şi proprietari (boieri). Acest raport stabilit cu prilejul migraţiunilor popoarelor a fost, în linii mari, acelaşi în toată vechea lume romanică, nu pentru că „barbarii" s-ar fi supus unei norme juridice unice, ci pentru că nevoile economice erau aceleaşi în epoca ce a urmat după căderea Imperiului Roman. Este o epocă lipsită, în general, de comerţ mare şi de oraşe, adică tocmai dimpotrivă cu nota esenţială a economiei imperiului, care se întemeia pe comerţul mediteranean şi pe centrele urbane. De aceea, în prima parte a Evului Mediu nu există monetă, ci economie naturală, nu există, în general vorbind, alt venit decât al roadelor pământului şi al animalelor. Barbarii cuceritori erau militari, aveau nevoie de braţe care să le lucreze pământul pentru hrană, nu aveau, însă, robi ca latifundiarii romani, căci comerţul cu robi încetase din lipsă de bani şi, de altfel, chiar în imperiu sistemul exploatării agricole cu robi făcuse loc sistemului colonatului; colonii, viitori şerbi, lucrau pământul pentru marii proprietari. Popoarele ce cuceriseră imperiul sunt nevoite să recurgă la un fel de *contract social* care este impus, dar foloasele sunt pentru ambele părţi, o colaborare între supuşi şi cuceritori, între năvălitori şi băştinaşi, în nici un caz o robire. între şerbul medieval şi ob era o deosebire esenţială; primul era un colaborator al proprietarului, al doilea, o marfă. Barbarii găsiseră în imperiu instituţia colonatului, comunităţi de ţărani care lucrau pământul sub conducerea unui senior, ce nu putea plăti bani, ci lăsa în folosinţa ţăranului, în schimbul dijmei, o parte din moşie sau chiar toată moşia. Ţăranul era un fel de fermier legat ereditar de pământul lucrat. Colonatul a existat în imperiu din primele secole, deci a fiinţat şi în Dacia; cuceritorii n-au creat o instituţie nouă, ci au trecut în favoarea lor colonatul roman. Au lăsat, deci, ţăranului folosinţa pământului, mulţumindu-se cu dijma. *Dijmă* este cuvânt slav de origine latină *(decima* = a zecea parte din produse). Prin urmare, nu era o exploatare în regie, ci de fermaj. Ţăranul era fermier, arendaş pe pământul proprietarului, dar pe viaţă şi ereditar; nu se putea vinde pământul fără el, nici pe el fără pământ. *Legătura de glie,* privită cu groază de istoricii şi sociologii naivi, devenea, de fapt, un drept de proprietate[59]. în Evul Mediu feudal nu exista un drept de proprietate absolut: *peste*

I. Donat, *Dalele principale din istoria Olteniei până la 1600,* în volumul *Oltenia,* Craiova, 1943, harta regiunilor moşneneşti (Harta nr. 4).

M. Bloch, *op. cit.,* II, p. 10; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 75. O bună expunere a

dreptul proprietarului, care se reducea la dijma şi la imunităţi, se aşeza urepiui suprapus al regelui sau al domnului, despre care vom vorbi în paragraful următor. Dar şi *sub* dreptul nobilului era acel al ţăranului muncitor, care era real, el avea drept la rodul muncii sale şi nu putea fi deposedat, nici el, nici urmaşii, de bucata de pământ ce o muncea. Migraţiunile popoarelor au fost adesea prezentate ca o catastrofă pustiitoare, dar, în realitate, au reprezentat o colaborare între lumea veche şi cea nouă. Dacă cuceritorul lua dijma, el era, însă, în acele vremi când lipsea o autoritate de stat, apărătorul vieţii şi averii supuşilor, e militarul care are arme şi apără sau organizează apărarea în lipsa unei organizaţii militare centrale.

Situaţia proprietăţii solului a fost la fel şi la români şi vom vedea, în cele următoare, că şi la noi a existat un feudalism. Românii şi vecinii, ca şi şerbii din Ardeal, nu erau robi, ci, am zice, ca în Apus, sub-proprietari, cu drepturi ereditare, pe care le exercitau în schimbul dijmei în natură, adică o parte a produselor se cuvenea boierului, iar rumânul nu putea fi vândut fără pământ. Raportul era exact ca în Gallia feudală. Astfel, ca să dăm un exemplu de la începuturile vieţii de stat ale Ţării Româneşti, un oarecare Tâmpa supune mănăstirii Cozia moşia sa, închinare pe care Mircea cel Bătrân o confirmă, însă precizează în hrisovul mănăstirii ca Tâmpa să-şi ţie şi de acum înainte proprietatea şi să ia venitul[60]. E clar că dreptul mănăstirii era numai dijma şi, în caz de imunitate, se treceau asupra ei şi dijmele şi prestaţiile datorate domnului, adică statului. în actele din vremea lui Mircea se vorbeşte de *supunerea şi ascultarea* faţă de proprietar, de *slujba* datorată de ei boierului sau mănăstirii, dar termenul consacrat pentru actul de supunere al unui şerb faţă de proprietar era cel feudal, „închinare". Era, deci, recunoaşterea unei suprapuneri de drepturi.

Este, deci, limpede, după cum rezultă din situaţia identică a şerbilor de la noi cu a celor apuseni, că *închinarea* lor primitivă s-a făcut în aceleaşi condiţiuni sociale şi istorice ca în Apus. La venirea slavilor, o parte din autorităţile autohtone, de voie, de nevoie, s-au închinat cuceritorilor. A fost şi aci o colaborare între romanici şi militarii cuceritori şi acest caracter al cuceririi explică de ce a rămas intactă populaţia băştinaşă, de ce n-a fost o supunere sângeroasă şi instabilă, ci o colaborare socială temeinică, ce a ţinut mai multe veacuri.

Serbia este anterioară întemeierii statului la români şi este foarte probabil că întemeierea n-a avut o înrâurire mare asupra organizării raporturilor sociale la noi. O evoluţie mai însemnată în situaţia şerbilor, a raportului lor faţă de proprietari, se produce abia în veacul al XVI-lea, când moşiile sunt obligate să producă mai mult grâu, căci ţara devine „grânarul împărăţiei turceşti", deci exploatările noastre agricole nu mai sunt autarhice, ci produc pentru exportul de grâne. Am arătat, în alt studiu, că Principatele Române n-au fost întotdeauna ţări „eminamente agricole", cum se crede îndeobşte, ci, dimpotrivă, până la mijlocul veacului al XVI-lea, Muntenia şi Moldova nu exportau grâu şi cereale, ci *importau regulat grâu din Ardeal*

---

istoriei ţăranului medieval în româneşte. G. Ciorogaru, *Păcatul istoriei, istoria ţăranilor,* Bucureşti, 1945. p. 55-56.

°" P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* p. 83.

(pâinea era un lux pe lângă populara mămăligă de mei[61]). Economia noastră a fost bazată în acele veacuri pe comerţul central european cu exportul vitelor şi abia în cursul veacului următor se produce o schimbare esenţială de orientare economică (care înseamnă şi o întorsătură în civilizaţie): economia bazată pe exportul cerealelor în sudul Dunării. în tarifele vămilor de la Dunăre apare, pentru întâia oară, taxa de export, bineînţeles pentru grâne, în veacul al XVI-lea. Dubla schimbare economică, de marfă şi de direcţie, are influenţe adânci pentru istoria noastră. Exportul grânelor, care cere producţie peste nevoile locale, schimbă economia agrară a Ţărilor Române şi raporturile dintre proprietari şi şerbi.

Pe de altă parte, necesitatea plăţii *hameiului* în bani pentru turci cere ţării, deci ţăranilor, să producă pentru vânzare. în această epocă, pe care am numit-o cu alt prilej *aristocratică,* spre deosebire de cea precedentă, *voievodală,* încetează în mare parte la noi şi comerţul saşilor şi al Lembergului, drumurile comerciale sunt tăiate, veniturile bogate ale domnului din vămi dispar. Dinastiile se sting şi sunt înlocuite cu o anarhie nobiliară, întocmai ca în Polonia sau Ungaria, ţări cu evoluţie economică asemănătoare cu a noastră. Fireşte că toate acestea au adus o înrăutăţire a situaţiei şerbilor; li se cere să producă mai mult şi supunerea lor sub bunul plac al nobilimii atotputernice este mai mare. în forme care încă n-au fost studiate bine, în centrul, estul şi sud-estul Europei, *sisterul dijmei,* care însemna un fel de coproprietate, este înlocuit cu acel *al corvezii personale* a şerbului, adică prin exploatarea în regie a pământului de către proprietar, care devine abia atunci un adevărat proprietar[62].

La români apare un sistem mixt: erau domenii ale proprietarului, pe care lucrează gratuit ţăranul un număr de zile şi loturi date în schimb, în dijmă, sau în pane ţăranului. în orice caz, faţă de situaţia medievală, care cunoştea aproape numai sistemul dijmei, schimbarea era în defavoarea ţăranului. Numai aşa se puteau sroate banii pentru plata tributului turcesc şi numai astfel putea proprietarul să vândă *gelepilor,* negustorilor turci şi greci, grânele ţării.

De aci rezultă pentru istoria socială a românilor fenomenele caracteristice pentru veacul al XVI-lea şi mai ales pentru cele următoare: menţionarea sufletelor de rumâni în actele de vânzare ale moşiilor, obligaţia legăturii de glie, care până acum era un drept de la sine înţeles şi favoriza pe ţărani, dar acum devine o grea obligaţie cerută de stat, pentru asigurarea veniturilor fiscului, şi de proprietar pentru a avea braţe de muncă la exploatarea domeniului său.

Accentuăm că nu facem aci istoria socială a românilor, ci ne mulţumim să lămurim originile; dar aceste chestiuni nelămurite în istoriografia românească trebuiesc prezentate în subsidiar pentru explicarea problemei centrale ce ne preocupă. Constatăm, deocamdată, că, în formele ei medievale, serbia prezintă exact aceeaşi

---

[61] P. P Panaiteseu, *Mircea cel Bătrân,* p. 82—86.

H. Pirenne, *Histoire de l'Europe,* Paris, p. 61—63; I. Rutkowski, *La genese du dualisme dans l economie agraire de l'Europe Orientale,* în *Communications* ale Congresului Internaţional al Istoricilor din Oslo, 1929.

formă de sistem al dijmei ca în Apus, deci putem trage şi de aci concluzia.unei origini identice a formării raporturilor între „barbari" şi băştinaşi.

Feudalitatea românească. Am arătat, în introducerea prezentului studiu, că au existat două boierimi la români, cea străveche slavă, provenită din cucerire, fără privilegiu de imunitate, cea nouă, care foarte bine putea să fie ridicată din rândurile vechilor seniori, cu privilegiu domnesc. Cea din urmă poate fi numită nobilime feudală, în sensul imunităţilor de care se bucura şi a dependenţei faţă de domn.

După unii cercetători superficiali ai istoriei noastre, la noi n-a existat feudalitate, românii ar fi trăit în forme economice şi sociale deosebite de ale Occidentului. Cei mai mulţi cercetători au evitat problema feudalităţii la români, ea n-a fost pusă în chip clar şi complet. Nu este intenţia noastră în acest studiu, care priveşte originile, să tratăm pe larg această chestiune, ci o vom indica numai în legătură cu evoluţia boierimii după aşezarea proprietarilor slavi. Un studiu asupra feudalităţii româneşti ar fi de mare folos şi revelator pentru înţelegerea istoriei noastre.

Negarea influenţei feudale la români se datoreşte faptului că nu este un consens cu privire la termenul *feudalitate^.* Economiştii îl văd ca un regim pur economic, foarte larg, neglijând aspectele juridice. Pentru ei, feudalitate înseamnă acea fază a vieţii unui popor sau a unei regiuni, în care autarhia economică a domeniilor agricole este urmarea lipsei sau a neînsemnătăţii legăturilor de comerţ. Ca urmare a acestei situaţii, proprietarii pământului, singurul capital productiv, sunt elementul social preponderent în economie şi în politică, stăpânirea civilă a pământului devine o stăpânire politică, seniorul proprietar se substituie statului în disoluţie, stat care nici nu mai este necesar, pentru că nu mai există nici o unitate economică. Seniorul judecă supuşii, încasează impozitele, altcum datorate statului, uzează de prestaţii, conduce oastea supuşilor de pe moşie, ţăranii devin şerbii lui. Istoricii recunosc aspectele fundamentale ale feudalismului, aşa cum le-am definit mai sus, dar restrâng noţiunea prin condiţiile juridice: pentru ca să existe feudalism, trebuie să fiinţeze dependenţa vasalului de suzeran, dependenţă personală care înlocuieşte legătura abstractă către stat, cu jurământul de credinţă, *dominium eminens* al suzeranului asupra pământului vasalului (drept suprapus de proprietate), privilegiul scris de imunitate al seniorului, obligaţiile militare ale nobilului faţă de suzeran, titlul de nobleţe. Toate acestea constituie nu numai formalismul feudal, dar stabilesc legătura personală între suzeran şi vasal, care este, zic istoricii, esenţa adevărată a feudalismului[64].

în această din urmă înţelegere a fenomenului, pe care o adoptăm în aceste rânduri, feudalismul este mărginit la epoca medievală, prelungită numai şi peste o mică parte a epocii moderne. Deşi nu s-au cercetat încă împreună toate aspectele feudale la români, avem din studiile făcute până acum elemente destule ca să putem afirma că feudalitatea în sensul ei formal şi juridic a existat la români în Evul Mediu.

---

[63] Cf. Calmette, *La societe feodale,* Paris. 1926 şi Bloch, *op. cit..* II, p. 242.

[64] M. Bloch, *op. cit.,* II, p. 122.

întocmai ca in apusul huropei[o:\]

în primul rând, ne întemeiem pe existenţa ***imunităţii^.*** Domnul acorda boierului favorizat sau mănăstirilor imunitate pentru domeniile lor, nu o simplă scutire de impozite, cum s-a interpretat până acum. Ea se numea în Muntenia *ohabă,* în Moldova *uric;* impozitele în natură datorate de locuitori domnului nu sunt şterse, ci trec în favoarea proprietarului, ca şi toate prestaţiile. Seniorul încasează în profitul propriu dările cuvenite aiurea în ţară statului, pune la muncă pe ţărani, în marginile legale ale muncilor datorate statului. încasările de impozite şi prestaţiile nu se aplică prin dregătorii statului, ci pe moşiile imune prin organele fiscale proprii ale boierului, căci funcţionarii de stat n-au drept să calce pe moşie. Autoritatea statului încetează la hotarele moşiei ohabnice, toate funcţiile administrative, fiscale şi juridice sunt cedate boierului. Acesta judecă în ultimă instanţă pe ţăranii lui, judecătorii domneşti nu au voie să intervie pe moşie. Este un mic stat în stat. Este sigur că şi *armata,* oamenii de pe moşia boierilor din oastea cea mare (ridicarea în masă a ţării în caz de primejdie), formau cetele boierilor. Proprietarii erau, deci, şi şefii militari ai domeniului lor. Pentru acordarea imunităţii era nevoie de un act scris, care se numeşte în Muntenia *hrisov* (de la bizantinul *chrisobullon* = pecetie de aur, privilegiu purtând sigiliul imperial), în Moldova *uric,* numit aşa după obiectul său (probabil la început se zicea *carte de uric).* Prin urmare, nobilimea avea privilegii feudale întărite prin scris de domnie. Spre deosebire de seniorii vechi proprietari de pământ, care nu aveau privilegii scrise, nici imunitate — o excepţie conferită de domn, nu un statut de drept al boierimii —, boierimea imună constituie o nobilime nouă, creată de domnie. Această boierime privilegiată nu constituia decât o parte a boierimii'propriu-zise, căci majoritatea nu se bucura de imunitate.

Al doilea aspect esenţial al feudalităţii româneşti, după imunitate, îl constituie relaţiile boierimii feudale cu domnia, care au acelaşi caracter juridic ca raporturile dintre vasal şi suzeran în apusul Europei. Asupra moşiei boierului exista un ***dominium eminens,*** drept suprapus de proprietate al domnului[67]. Moşia numită *ocină,* p; iprietate părintească, era un domeniu ereditar, un bun al familiei, dar dacă boierul voia să-1 vândă, să-1 treacă într-altă familie, sau dacă se stingea familia în linie masculină, atunci intervenea dreptul de proprietate superior: domnul trebuia să confirme, prin act scris, vânzarea, dania sau trecerea moşiei la rudele în linie femeiască. Confirmarea domnească lua forma unei *donaţii;* după ce se menţiona preţul vânzării, se adăuga: „Am dat şi am dăruit şi domnia mea, din mila deosebită l domniei mele... în pământul domniei mele". Nu e vorba de o simpă formulă juridică, o pretenţie a domnului, fără fundament real, că toate moşiile ar fi ale lui, ci de dreptul real suprapus de proprietate, cunoscut în toate ţările cu sistem feudal.

---

[3] Pentru existenţa unui regim feudal în ţările vecine cu românii şi cu condiţii economice asemănătoare: cf. N. P. Pavlov-Silvanskii, $eoziaJIH3M[1]b Bl yatJlHOH PycH, Petersburg, 1910. 506 p.; E. Schaff, *La question agraire eu Russie,* Paris, 1921. 337 p.; I. Rutkovvski. *Poddanstwo Wloscian w Polsce i nieklorych innych krajach Europy,* Varşovia, 1923; Stoian Novakovic, *Baştină i boljar* în r " , Belgrad, 1913; I. Sakâzov, *Bulgariens Wirtschafisgeschiehte,* Leipzig, 1933. [66] Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 77-79.

Dinu C. Arion, *încercare asupra dommiului eminens,* în *Închinare lui N. lorga,* Cluj, 1931.

Domnul nu acorda totdeauna trecerea proprietăţii la altă familie, ci putea relua moşia pe seama lui. în adevăr, în Ţara Românească, în veacul al XV-lea şi al XVI-lea, acest drept de retragere a proprietăţii în cazurile amintite se numea *prădalica*[6]^. *Prădalice* erau moşiile domneşti (la noi şi în Balcani) dobândite prin stingerea familiilor boiereşti în linie masculină.

Trecerea unei moşii de la un neam la altul, când domnul o confirma, trebuia cumpărată, adică afară de plata sumei ce se dădea pentru cumpărarea de la vechiul proprietar, se mai cuvenea şi domnului un cal sau un cal şi o cupă. Un document muntean din veacul al XV-lea precizează: „au dat (domniei mele) un cal bun de 300 de aspri", iar preţul moşiei era de 600 de aspri[69]. Deci, nu e vorba de o simplă taxă de înregistrare, ci de o răscumpărare cu bani grei a dreptului de proprietate superioară a domnului, care se fixa la jumătatea preţului dat proprietarului de fapt. Este clar, deci, că boierul era vasalul domnului ca deţinător al moşiei.

Am arătat, mai sus, că instituţia jurătorilor înseamnă şi ea un drept feudal, care exista în toată Europa; acela ca un boier să nu poată fi judecat decât de egalii lui, în număr de 6, 12, 24, judecată asupra căreia domnul nu avea autoritate. Jurătorii nu judecau decât pe boieri, moşneni şi, în general, numai pe proprietarii de pământ; şerbii nu erau judecaţi de egalii lor, ci de stăpânii lor.

Boierul, ca şi vasalul feudal, era dator cu slujbă la curtea domnului, de aceea domnul îl numeşte în privilegii, „sluga domniei mele"; de aci dreptul ca numai boierii să fie dregători ai curţii. Logofeţii, vornicii, postelnicii, clucerii, paharnicii nu erau dregători ai ţării, adică miniştri sau funcţionari de stat, erau dregători ai curţii, slujitori ai domnului, care aveau grijă de pivniţele, grajdurile, bucătăriile, gărzile armate, paturile şi corespondenţa curţii, întocmai cu slujbele vasalului pe lângă suzeran; de aceea *nu erau plătite cu leafă, ci gratuite*[1]®. De asemenea, cea mai importantă slujbă a vasalului, ajutorul militar, era de la sine înţeles; boierii formau cea mai însemnată oaste a domnului.

S-ar părea că din formalismul feudal lipseşte la noi numai *omagiul,* jurământul de credinţă feudal, dar. în realitate, a existat şi acesta. Nu numai jurământul la ridicarea noului domn în scaun, care se făcea la mitropolie şi despre care avem mărturii, dar şi o menţiune specială în hrisoave, adică în privilegiile de imunitate. în toate hrisoavele nu lipseşte menţiunea care face parte din formularul diplomatic, că boierul căruia i se acordă imunitatea este un credincios al domnului, că i s-a acordat imunitatea pentru că a slujit cu *credinţă.* Această credinţă nu este o simplă formulă de cancelarie, ci reprezintă, în alte forme, jurământul omagial. Cu credinţă este numai boierul care a depus un jurământ de credinţă. Altfel, faptul n-ar fi fost menţionat în hrisoave, dacă era o situaţie sentimentală şi nu s-ar fi întemeiat pe dovezi concrete.

°° I. C. Filitti, *Prădalica să nu fie,* în „Revista Istorică Română", II, 1932.

°" P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* p. 257.

[70] C. C. Giurescu, *Contribuţii la studiul marilor dregători în secolul XIV—XV.* extras din ..Buletinul Comisiunii Istorice", Vălenii de Munte, 1926, reprezintă un punct de vedere deosebit de al nostru, nu consideră pe dregători în cadrul feudal.

Din toate acestea rezultă o concluzie pentru cercetarea noastră: *a existat o feudalitate românească, cu toate formele şi drepturile din Apus.* Ea este rezultatul creării unei noi boierimi, ridicată de domnie, în parte, din cea veche. Odată cu colonizarea pământurilor pustii şi desţelinare se formează, astfel, o boierime nouă, deosebită de vechii seniori slavi, boierime privilegiată care este opera domniei.

Românizarea boierimii. Nobilimile germane din statele latine din Apus, cea vare°ă din Rusia, cea turanică din Bulgaria s-au deznaţionalizat după câteva veacuri, contopindu-se cu populaţia băştinaşă. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi la români: boierimea istorică din vremile mai noi este de limbă română şi, în mare parte, de sânae românesc. Fenomenul românizării clasei superioare este natural şi a fost ajutat de o serie de împrejurări; în primul rând, izolarea boierimii cuceritorilor, o clasă minoritară în mijlocul unei majorităţi româneşti. Pe lângă aceasta, boierimea nu era o castă, ci o clasă socială permeabilă, cu afluxuri de jos, dintre moşneni, pe cale economică, prin îmbogăţire şi lăţirea proprietăţilor, fie pe cale politică (merite militare care câştigă favoarea şefilor şi împroprietărire), mulţi au putut pătrunde în clasa boierilor. Această întrepătrundere a fost favorizată la noi de existenţa clasei moşnenilor, proprietari autohtoni cu drepturi feudale, alături de clasa stăpânilor străini. Boierimea română s-a primenit cu sânge de mai multe ori în decursul veacurilor. în vremea domniilor, împroprietăririle şi imunităţile au fost cauze care au grăbit această primenire.

Este, însă, mai greu de spus când s-a produs românizarea boierimii, în ce epocă, în locul boierimii slavone stăpânitoare, am început să avem o nobilime românească, vorbind aceeaşi limbă cu supuşii. Savantul filolog bulgar Miletici a expus o părere, care, la prima vedere pare simplă şi logică: câtă vreme s-a folosit limba slavonă la români ca limbă oficială a statului şi Bisericii, înseamnă că boierii ştiau : lavoneşte şi aceasta era limba lor maternă. Când boierii s-au românizat, au intnxas limba română în Biserică şi în cancelarie. Deci, românizarea boierimii corespunde cu epoca românizării limbii oficiale, adică trebuie să aşezăm această transformare în veacul al XVII-lea. Pentru susţinerea teoriei sale, Miletici aduce un argument lingvistic: limba slavă a hrisoavelor din Principatele Române şi aceea a actelor particulare nu este vechea slavă bisericească, a lui Metodie şi Chirii, ci, în mare parte, cuprinde elemente medio-bulgare din vremea secolelor XII—XV şi chiar neo bulgare (limba bulgară de azi). Limba slavă, folosită în Principatele Române, nu ar fi, deci, o limbă de tradiţie, cum este latina în statele catolice, ci o limbă vie; deci, era o populaţie care o vorbea în principate ca limbă maternă[71]. Teoria a fost combătută mai târziu de C. Jirecek, I. Bogdan şi de subsemnatul[72].

Contrar părerii lui Miletici, noi credem că limba slavă, folosită în principate

---

L. Miletici, *MaKO-PoMUHHTt H Tt>XHaTa cuasJiHCKa uncMenocTb,* în „Sbornic", Sofia, IX, 1893, p. 161-370.

I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească.* Bucureşti. I, 1905, p. 33—34; C. Jirecek, *Recenzie* la lucrarea lui Miletici, în „Archiv **fur** slavische Philologie", XIX, 1897, p. 598—612 şi P. P. Panaitescu, *Recenzie,* în „Revista Istorică Română", III, 1933, p. 88-89.

după întemeierea lor ca state, a fost o tradiţie literară, rămasă din vremea când boierimea era slavonă, şi păstrată de curtea domnească şi boierimea românizată de la curte. Cu alte cuvinte, la epoca în care se întemeiază Principatele Române, în veacul al XlV-lea, procesul de românizare a boierimii slavone, aşezate în ţară cu opt veacuri mai devreme (în veacul al VI-lea), era încheiat. Sunt numeroase argumente care dovedesc că boierimea română în veacurile al XlV-lea şi al XV-lea era românească, încă de la sfârşitul veacului al XlV-lea, un număr de scriitori străini vorbesc despre români, cel mai important fiind Schiltberger, care a luptat la Nicopole alături de Mircea şi a trecut apoi din nou prin ţară. în descrierea Ţării Româneşti, el spune că aici se vorbeşte o limbă romanică, nu aminteşte nimic de faptul că domnul şi boierii, cu care a fost în contact, ar vorbi altă limbă care ar fi aceeaşi ca în Bulgaria[73]. De asemenea, o serie de scriitori, istorici şi geografi italieni din epoca Renaşterii primitive, în frunte cu Enea Silvius Piccolomini (Pius II) amintesc, cu exemple, latinitatea limbii române, iar cosmografia germană a lui Hartman Schedel, contemporanul lui Ştefan cel Mare, afirmă că românii vorbesc o limbă romanică[74]. în genere, învăţaţii străini, călătorii oficiali, v i n în contact întâi cu clasa stăpânitoare şi cultă şi după ea îşi fac idee de caracterul ţării. Totuşi, scriitorii germani şi italieni vorbesc numai despre limba română şi ignoră cu totul o presupusă limbă maternă străină a clasei superioare. La 1396, în acelaşi an când Schiltberger trecu prin Ţara Românească, regele Sigismund al Ungariei trimite un sol la curtea lui Vlad vodă, care înlocuise în scaunul de la Argeş pe marele Mircea. O scrisoare a cancelariei regelui, trimisă la Sibiu, cere ca solul să fie însoţit la curtea domnului muntean de un tălmaci care să ştie *limba română.* Aşadar, la curtea de la Argeş, domnii şi boierii vorbeau, în veacul al XlV-lea, româneşte[75].

Alături de aceste argumente directe, avem şi dovezi de altă natură despre românizarea boierilor încă din veacul al XlV-lea: Ţara Românească se numeşte, în actele slave, *Ungrovlahia,* nume dat mai întâi eparhiei bisericeşti de la Argeş de către Patriarhia de Constantinopol, adică Valahia (România) dinspre unguri, iar în unele texte e numită *Vlaşca Zemlia,* Ţara Românească. Biserica Moldovei se numeşte, în actele Patriarhiei, *Rusovlahia* (Valahia dinspre Rusia); în actele solemne ale lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, se numea *Moldovlahia* (Valahia moldovenească). De ce se numesc ţările, amândouă, Valahia, adică ţările românilor, chiar în actele slavone, dacă stăpânii acestor ţări n-ar fi fost români? O ţară se numeşte după stăpânire, nu după supuşi. în veacul al XlV-lea, numele Valahia, odinioară restrâns la câteva regiuni, se întinde peste întreaga ţară, ceea ce înseamnă, în chip necesar, că ţara devenise românească.

într-altă ordine de idei, documentele ungureşti, privitoare la boierii români din Ardeal, îi numesc *olahi* şi nu se cunosc în veacul al XlII-lea boieri slavi în Ardeal, dovadă că nu mai subzistau în acea epocă. în Ardeal, unde existau şi alte naţiuni: saşi, unguri nobili, secui, cumani, existenţa unei nobilimi slave care s-ar fi păstrat în

---

Schiltberger, *Reisebuch,* ed. Langmantel, p. 57 şi 97.

Indicaţiile bibliografice la C. Jirecek şi P. P. Panaitescu, în recenziile citate mai sus. *Zimmermann, *Urkimdenbuch,* III, p. 165—166.

veacul al XlV-lea, epocă de la care începem să avem numeroase documente pentru această provincie, în special acte de proprietate, nu ar fi rămas necunoscută.

Rămâne să analizăm problema actelor slave din Ţările Române, ca să vedem dacă se poate trage din ele concluzia pe care a stabilit-o filologul bulgar Miletici. Este adevărat că în actele oficiale şi private din cele două principate se strecor elemente ale limbii vii bulgare, dar, în general, limba medio-bulgară, care şi ea devine, în veacul al XV-lea, o limbă literară, caută să păstreze formele limbii bisericeşti. Ai mai degrabă impresia că scriitorii vor să păstreze formele arhaice tradiţionale şi obligatorii ale limbii bisericeşti, dar, cunoscând limba vie, alunecă adesea spre forme populare. Cine erau aceşti scriitori? Erau, unii din ei, bulgari sau sârbi, iar în Moldova, ruşi; dacă erau români, învăţaseră limba slavă de la aceştia. Numărul scriitorilor publici era restrâns; ei constituiau în Evul Mediu o profesiune, cum ar fi un meşteşug. Nu scria toată lumea, ci numai profesioniştii scrisului, la care se adresau cei ce aveau nevoie de scrisoare. Deci, pe baza textelor scrise de grămătici, nu putem trage concluzii pentru limba maternă a întregii boierimi din vremea lor. E interesant de observat că, pe când limba *slavilor dacici* dinainte de întemeiere trebuie să fi fost o limbă unitară, cum arată influenţa ei asupra celei româneşti, dimpotrivă, limba grămăticilor de cancelarie în Moldova şi Ţara Românească, în veacurile XIV şi XV, nu era unitară; cei din Moldova scriau o versiune rusească a limbii slave bisericeşti, cei din Muntenia — unii o versiune bulgară, alţii o versiune sârbă, adică fiecare scriitor după limba slavă pe care o ştia de la profesorii lui. Acest caracter compozit al limbii slave în actele publice este o dovadă că nu avem a face cu o limbă vorbită în ţară ca limbă maternă. Chiar în cele mai multe hrisoave din principate, încă din veacul al XlV-lea, sunt, alături de rusisme, bulgărisme şi sârbisme, o mulţime de *românisme,* fie că e vorba de lexic, fie de forme gramaticale: scriitorii de la curte introduc fără voie elemente ale limbii lor naţionale, limba română[76].

Rezultă clar, deci, că slavona, după întemeierea principatelor, rămăsese o tradiţia literară şi sacră, rezultat al epocii apuse în care stăpânirea fusese efectiv slavonă în ţară, cum tot ca o tradiţie s-a menţinut scrierea cu alfabet cirilic a limbii române până în veacul al XlX-lea sau păstrarea onomasticii slave la români până în zilele noastre. La început, slavona a fost, în adevăr, o limbă vie în Dacia, dar ea a supravieţuit mai multe veacuri deznaţionalizării seniorilor slavi.

Dacă, precum am arătat, boierimea era românizată în veacul al XlV-lea, atât în Ardeal, cât şi în principate, trebuie să căutăm în epoca anterioară, adică între veacul al X-lea, epoca introducerii liturghiei slave, şi al XlV-lea, momentul deznaţionalizării nobilimii slave. Este, precum se ştie, o epocă foarte săracă în ştiri istorice, totuşi indicaţii nu ne lipsesc complet pentru cercetarea noastră.

Până în veacul al XH-lea, nu avem ştiri în izvoarele străine despre românii din nordul Dunării, probabil tocmai pentru că până atunci ei formau populaţia supusă şi străinii cunoşteau regiunea după stăpânitori. în cronica Notarului Anonim al regelui Bela (secolul XII), se află ştirea că la venirea ungurilor în Ardeal, un veac

76 D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română în veacurile XIV ai XV,* Bucureşti. 1938, p. 59.

mai devreme, erau acolo şi slavi şi olahi, că unii duci (voievozi) erau slavi". Dar în veacul al XH-lea, din mai multe părţi deodată, scriitorii încep să vorbească despre români; astfel, bizantinul Cinam, vorbind despre expediţia lui Manuel Comnen împotriva ungurilor prin Muntenia, spune că a luat cu sine oaste mare a unui popor care se trage din coloniştii romani. Deşi conducătorii oastei trebuie să fi fost boieri locali, cronicarul bizantin nu vorbeşte decât de originea romană a locuitorilor[78]. Mai caracteristice încă sunt cuvintele cronicarului rus din Kiev, care scrie la începutul veacului al XH-lea. El afirmă că, odinioară, slavii locuiau la Dunărea de Jos, dar după aceea valahii (românii) i-au alungat, le-au luat locul şi de atunci slavii sunt aşezaţi în Bulgaria, Serbia etc. Pentru scriitorul rus din veacul al XII-lea, nu mai erau, deci, slavi în Dacia, prezenţa lor acolo rămăsese o amintire istorică[79].

Aşadar, în veacul al XII-lea, slavii dacici, care de şase veacuri erau în Dacia şi formaseră clasa stăpânitoare, erau românizaţi măcar în parte, căci ştirile lui Cinam şi ale cronicarului rus sunt ale unor străini care scriu de departe, necunoscând situaţia în amănunte. Două veacuri mai târziu, are loc fenomenul politic cel mai important din istoria românilor: întemeierea principatelor, adică trecerea de la forma de trib la cea de stat. Socotim aceasta o dovadă de energie românească liberată şi o dovadă de omogenitate, fără de care nu s-ar fi putut înfăptui această trecere. Este posibil că năvălirea cumanilor în veacul al XII-lea, pătrunderea lor în clasa boierimii, pe cale de românizare, a întârziat întemeierea principatelor. Au mai trebuit încă două veacuri pentru ca şi aceşti noi străini, pătrunşi în clasa stăpânilor pământului, să fie românizaţi, ca apoi să poată fi format un stat românesc unitar.

Concluzia noastră este, deci, limpede: în veacul al XII-lea începe dezagregarea slavonismului în clasa stăpânitoare; ea este completă în al XIV-lea, când, ca urmare a acestei schimbări, se înfiinţează cele două domnii. în această epocă, procesul de românizare a boierimii era efectuat şi în Ardeal.

Concluzii- Boierimea română se încadrează între nobilimea de seniori proprietari de pământ, creată prin migraţiunile popoarelor şi punerea în stăpânire a cuceritorilor pe pământurile din fostele provincii ale Imperiului Roman. Populaţia băştinaşă, romanii (rumânii), cade în serbie şi numele naţional devine sinonim cu *şerb.* Slavii veniţi din direcţia nord-estică, începând cu secolul al Vl-lea, au fost cuceritorii aşezaţi în Dacia ca proprietari de pământ şi au format aci ramura slavilor dacici, înrudiţi ca limbă cu bulgarii. Stăpânirea lor a fost întărită după căderea Imperiului Avar, la sfârşitul veacului al VlII-lea, când Dacia traiană şi şefii triburilor slave au trecut sub conducerea superioară a Imperiului Bulgar, care a ţinut până în veacul al X-lea. în această epocă şi ca o urmare a slavismului clasei superioare de nobili, s-a introdus liturghia slavă în Biserică şi limba oficială slavă în stat.

Nu însă toate pământurile încăpuseră în marginile regimului seniorial al

[77] Notarul Anonim. *Gesta Hungarorum,* ed. Popa-Lisseanu. p. 57 şi 95; Simon de Keza, ediţia aceluiaşi, p. 45.

[78] Cinam, ed. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici,* II, 1943, p. 159.

[7"] Nestor, ed. Moscova, 1864. p. 2—3.

cuceritorului, ci o mare par:e rămăsese in mâinile băştinaşilor sub formă de proprietate colectivă ţărănească; din aceşti proprietari s-a născut clasa moşnenilor sau a cnezilor şi a răzeşilor, clasă care constituie o particularitate a societăţii româneşti, întrucât migraţiunea germană în provinciile apusene ale imperiului, spre deosebire de cea slavă, pusese stăpânire pe tot pământul şi nu lăsase să subziste comunităţi ţărăneşti de proprietari liberi, decât în câteva colţuri izolate ale Europei.

în veacul al Xll-lea, ca urmare a pătrunderii elementelor moşneneşti în clasa boierească şi prin deznaţionalizarea boierilor slavi în mijlocul românilor, clasa seniorilor se românizează în mare parte, dar venirea şi aşezarea cumanilor, creştinarea lor si intrarea lor în clasa proprietarilor de pământ, întârzie procesul de omogenitate al societăţii. Abia în veacul al XlV-lea, acest proces este încheiat şi abia atunci societatea românească închegată în toate clasele sociale poate trece de la forma triburilor rurale la viaţa de stat, prin întemeierea Principatelor Române.

După întemeiere, domnii crează o nouă nobilime sau, mai bine zis, provoacă o discriminare în rândurile boierimii; prin acordarea imunităţii cu hrisov se crează o nobilime privilegiată, feudală, deosebită de cea veche, care rămâne, totuşi, în rândurile boierimii, fără privilegii şi fără acte scrise. Regimul feudal al dijmei plătite în natură de ţărani se modifică, însă, abia în veacul al XVI-lea, când economia de export a grâului în Imperiul Otoman şi haraciul plătit în bani aceluiaşi imperiu aduc o schimbare economică esenţială, începutul exploatării în regie a pământului de către boieri şi legarea de glie a ţăranilor.

Din originile slavone ale vechii nobilimi rămân ca o tradiţie: liturghia slavă în Biserică până în veacul al XVII-Iea, limba slavonă din actele publice, tot până atunci, alfabetul cirilic în scrierea limbii române până în veacul al XlX-lea, onomastica şi toponimia slavă până în zilele noastre.

Acmiţând că boierimea românească s-a format în acest chip, adică în forma normală pentru toate nobilimile europene, nobilime de moşieri creată prin luarea pământului de către cuceritori în perioada migraţiunilor, explicăm în chip logic influenţa adâncă a slavonismului asupra românilor. Bineînţeles că aşezarea slavilor ca seniori proprietari presupune şi existenţa unei populaţii băştinaşe de agricultori, care lucrează moşiile pentru ei, deci presupune continuitatea elementului latin în Dacia traiană, întocmai ca în provinciile apusene ale Imperiului Roman.

III

NUMELE NEAMULUI ŞI AL ŢĂRII NOASTRE

Numele românilor. Numele românilor vine de la Roma, e cea mai autentică dovadă a originii noastre şi am putea spune, pe temeiul acestui nume, că suntem singurii descendenţi autentici care n-am lepădat numele de familie dintre toate popoarele romanice, căci nici unul afară de al nostru n-a păstrat acest nume. Chiar în anume regiuni, unde vremelnic numele statului a înlocuit numele neamului, ca în Moldova, deşi oamenii îşi ziceau moldoveni, dar când întreabă de limbă în toate vremile ziceau: „Ştii româneşte?", precum observa încă din 1684 Miron Costin în poema sa polonă, dedicată regelui Sobiesk; („szty rumyneszte?")[1].

De fapt, numele, aşa cum 1-a păstrat tradiţia, este *rumân* şi *Ţara Rumânească;* aşa scriu toţi cronicarii şi aşa este tipărit în cărţile vechi bisericeşti şi în actele domneşti. Şi azi în popor şi chiar la oameni cu carte se aude zicîndu-se *rumân,* în loc de *român.* Aşa cere spiritul limbii noastre, cuvintele latine, ca *bonus, dolor, morire, nomen,* au transformat pe *o* în *u,* când au trecut în limba noastră, adică: *bun, durere, murire, nume.* Aşa şi *romanus* a dat *rumân.* Numai pe cale cărturărească *rumân* s-a transformat mai târziu în *român,* adică acei oameni mai învăţaţi care ştiau că numele neamului nostru se trage din acel al romanilor, au crezut că *rumân* este o greşeală, pe care s-au apucat s-o corecteze. Primii care au scris *român* (românilor) sunt tocmai editorii *Vechiului Testament* tipărit la Orăştie la 1585 (Palia de la Orăştie)[2], dar atunci această transformare savantă n-a prins împotriva limbii populare. Câteodată, în copiile de letopiseţe, ce se făceau în veacul al XVIII-lea pentru curţile boiereşti, unii grămătici înlocuiau numele *rumân* cu *român,* dar acestea sunt cazuri cu totul sporadice. Abia în veacul al XlX-lea, oamenii învăţaţi, sub influenţa Şcolii Ardelene din Blaj, au zis consecvent *români,* nume care s-a generalizat sub influenţa şcolii (Petru Maior zicea de-a dreptul *romani* şi *romanilor.)*

Numele acesta, *rumân,* să zicem şi noi de acum înainte *român,* cum se zice azi, era numele poporului peste despărţirile de stat, era un nume naţional care nu se acoperă cu ideea de supuşi ai unui stat, cum ar fi *francez, bulgar, rus.*

Ţara Românească era principatul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunăre,

---

1 Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom., 1929. p. 50-52.

2 *Palia d'Orăştie,* ed. Mario Roques, Paris, 1925, p. 3.

căruia 1 se mai zicea Muntenia (mai ales de către moldoveni), Ungrovlahia şi Valahia (de către străini: Valachie, Walachei), dar români erau din vechime şi cei din Moldova, ba chiar şi aromânii (armânii), căci postpunerea unui *a* este un fenomen fonetic al dialectului aromân şi nu constituie nicidecum un alt nume. De asemenea găsim acest nume sub forma *nimeri* la coloniile româneşti din Peninsula Istria. Prin urmare, numele neamului are o arie generală, mult mai întinsă decât numele statului.

Numele de stat, *România,* este o formaţie contemporană; cel dintâi care 1-a folosit, înţelegând prin el cele două principate ale Munteniei şi Moldovei reunite în acelaşi studiu, este geograful grec, profesor la Academia domnească din Iaşi, Daniel Philippide, în scrierea tipărită greceşte la Leipzig, în 1816, sub titlul *'Iaropia rrfs-'Povtiovvias;* deci *Rumunia.* Mai târziu, la 1840, un francez, profesor la colegiul Sf. Sava din Bucureşti, Vailiant, a publicat o carte istorică despre români în general, în limba franceză şi a intitulat-o: *La Romănie.* Totuşi, francezii, ca şi nemţii, şi azi zic, după vechea formă românească: *Roumain, Roumanie, Rumănien.* Ca nume oficial al ţării, România nu s-a impus imediat după unirea de la 1859, când cele două principate, reunite sub domnia lui Cuza vodă, se numeau *Principatele Unite* şi abia la 1862, obţinându-se aprobarea Porţii şi a Marilor Puteri pentru unirea definitivă, ţara noastră s-a numit oficial România.

Prin urmare, numele neamului este foarte vechi, numele statului şi diferitele nume de stat sub care au trăit românii sunt mai noi.

Dacă vom cerceta mai adâncit sensul acestei constatări şi dacă, mai ales, vom compara această situaţie a românilor cu felul cum s-a format numele altor popoare vecine sau mai îndepărtate, vom putea trage câteva concluzii interesante pentru istoria noastră. Căci numele unui popor, formarea acestui nume, este bineînţeles în legătură cu condiţiile în care s-a format însuşi acest popor. Pâ-nă acum această cercetare comparativă Ia noi nu s-a făcut.

în al doilea rând, pe lângă problema centrală a numelui *român,* aproape tot aşa de interesante şi instructive pentru noi sunt celelalte nume ale neamului: cele date de Mrăini *{vlahi)* sau cele particulare unei părţi din poporul nostru *{munteni, moldoveni).* în definitiv, cercetarea noastră, care nu are pretenţia decât a unei schiţe, se poate rezuma la întrebarea: *de ce ne numim noi români şi care au fost condiţiile istorice care au determinat adoptarea şi păstrarea acestui nume?*

Formarea numelor popoarelor europene. Popoarele de azi ale Europei s-au format în Evul Mediu, unele din ruperea masei romane în popoare romanice, în urma vieţii particulare a provinciilor şi crearea de dialecte ale limbii vulgare, altele prin aşa-numita năvălire a barbarilor, mai bine indicată ca „migraţiunea popoarelor". Acestea din urmă, invers de ceea ce s-a petrecut cu popoarele romanice, alcătuite prin dividerea unei mase mari, s-au format prin reuniune de triburi, asociate şi ridicate la viaţa de stat. Această deosebire este foarte importantă pentru formarea numelui neamului. Adoptarea unui nume pentru o comunitate de limbă şi de origine înseamnă crearea unei conştiinţe de solidaritate în sânul acelei comunităţi. Când romanii din provincia Spania s-au simţit deosebiţi de cealaltă romanitate, când legăturile politice şi economice cu restul lumii romane au fost rupte, ei şi-au zis *spanioli,* adică poporul

deosebit al romanilor din Spania. Invers, când numeroasele inoun uc augu şi MAI format o coeziune naţională, s-a născut poporul *englez.*

Interesant şi mai complicat este felul de formare a poporului francez şi ; numelui său. Populaţia romanică în Gallia a fost despărţită de romanitate prii cucerirea germană. Numeroase au fost triburile germane aşezate în Gallia: francii împărţiţi şi ei în ripuari şi salieni, burgunzii, alamanii, vizigoţii. Prin război ş absorbirea celorlalte triburi, *francii* au impus numele lor întregului neam. Deş francezii sunt un popor romanic, ei poartă numele germanic al cuceritorilor. Elementu germanic, care a fost deznaţionalizat, a fost totuşi aci fermentul creator de viat naţională deosebită şi, în acelaşi timp, fermentul creator de stat.

Acest fenomen, ca un popor de azi să poarte numele unui neam cucerita străin din Evul Mediu, de mult deznaţionalizat şi înghiţit în masa autohtonă, nu est particular pentru francezi. Avem două exemple foarte caracteristice la popoarele slave

Formarea numelui naţional la slavi este mai interesantă pentru problem noastră românească, de vreme ce slavii au trăit în Evul Mediu în contact cu romârj şi au avut o organizare socială şi economică asemănătoare cu a românilor. Slavi atinşi mai târziu decât alte popoare de civilizaţia „statală" romană, au trăit mul vreme sub forma de triburi mici. De observat că triburile erau numite după râuri s; aspectul regiunilor: timocenii de la Timoc, moravlenii de la Morava, poleanii de *pole,* câmp. Numele de slavi sau sloveni nu este un nume naţional, el înseamnă „c ce vorbesc", de la *slovo,* cuvânt, spre deosebire de numele dat vecinilor, nemţi, adii muţi, de la *niemi,* mut; toţi cei a căror limbă se poate înţelege, spre deosebire de c ce nu pot fi înţeleşi, sunt slavi. O asemenea noţiune deosebitoare nu poate constit dovada unei conştiinţe de neam unitar.

Ruşii poartă numele unui popor cuceritor străin, este vorba de normanzi s de varegii scandinavi, care se mai numeau şi *ross* adică „oameni cu părul roşu Varegii, coborând de la Marea Baltică pe văile râurilor mari, Dvina, lacul Ilmen, trecut pe Nipru şi Bug spre Marea Neagră şi au format primul stat rusesc, supunând unificând triburile slave. Deşi *ross-'u* au fost înghiţiţi de băştinaşi după câte generaţii, numele lor s-a păstrat în numele poporului rus. E, deci, o împrejura asemănătoare cu crearea numelui poporului francez.

La fel s-a petrecut şi cu *bulgarii.* Numeroasele triburi slave aşezate în Dunăre şi Munţii Balcani au fost unificate şi cucerite de un neam străin, de astă d< de origine turcă şi de rasă galbenă: bulgarii, veniţi din părţile Volgii. Bulga turanieni au creat statul bulgar, dar şi aci clasa cuceritoare, mai puţin numeroasă fost deznaţionalizată de supuşi. Bulgarii sunt slavi şi vorbesc o limbă slavă, c numele lor este acela al cuceritorilor medievali, de mult dispăruţi, întocmai ca francezi şi la ruşi.

Alte popoare slave s-au format prin reunirea triburilor şi predominarea un din ele asupra celorlalte. Astfel, în Polonia de mai târziu erau numeroase triburi, din care a predominat tribul „celor de la câmp" *(poleanii).* Pe încetul, numele acestui u care nu ocupa decât un teritoriu restrâns, s-a întins asupra întregii ţări. Totuşi numele unui alt trib din regiunea Cracoviei a rămas ca nume paralel cu cel poleanilor şi anume al tribului leh, de aci numele de *leahi,* la noi românii, *Ieşi,* sub c

i^u .lunicic uuuiu ai unui au vecin al
nostru, care însă nu este slav, ci finic, *ungurii,* numiţi şi *maghiari.* Aceste două nume ale aceluiaşi popor sunt, de fapt, numele a două triburi care trăiau alături şi s-au contopit, încă din vremea când ungurii trăiau în regiunile din sudul Rusiei de azi[3].

Numele *sârbilor* s-a format în acelaşi chip. Regiunea apuseană a Peninsulei Balcanice era ocupată de numeroase triburi slave cu diferite nume (jupanatele Rasciei, Zetei etc). Sârbii erau numai unul şi nu cel mai mare dintre ele. Savantul istoric sârb, de curând răposat, Stanoje Stanojevic, într-un studiu al său, a urmărit veac după veac întinderea în spaţiu a numelui *sârb* asupra celorlalte triburi[4] *Hrvaţii* (croaţii), un alt trib slav, a cărui limbă nu se deosebeşte nici azi aproape deloc de a sârbilor, au rămas până în vremea noastră cu un nume deosebit din pricina deosebirii de religie (croaţii sunt catolici, sârbii ortodocşii.

Numele poporului german, *germani,* nu este, cum s-a crezut multă vreme, un nume străin, dat de romani, sau de celţi, ci numele unui trib germanic[5]. în vremea când Tacit scria *Germania* sa, în Evul Mediu şi chiar în epoca modernă. Germania n-a format o unitate, era împărţită în triburi, care mai târziu au format mici state în epoca feudală: Saxonia, Bavaria, Thuringia, Franconia, Suabia, Frizia, numite după triburile respective. Există, însă, un alt nume comun al germanilor, *Deutsch, Deutsches Reich.* Numele acesta este acela al unui trib, *teutonii.* Cu numele *germani,* reapare fenomenul pe care l-am constatat mai sus şi la unele popoare slave: un trib din cele multe, al cărui nume este adoptat de toate celelalte ca nume comun general. Se pot lua exemple asemănătoare şi din Antichitate: acheii erau, Ia Homer, numele tuturor grecilor care luptau uniţi împotriva Troiei, dar ei reprezentau numele unui singur trib grecesc din nordul Peloponezului, care s-a întins peste tot poporul grecesc. De observat că numele dat de francezi germanilor, *Allemands,* este iar numele unui singur trib, al alamanilor.

în privinţa numelor triburilor germane, ele s-au format altfel decât la slavi, unde am < ăzut că numele de triburi sunt de origine teritorială, după râuri mai ales. La germani, îumele triburilor nu sunt teritoriale, ci formate sau după un strămoş, deci **după** un nume propriu, arătând organizarea pe ginţi, familii mari, sau un nume războinic, arătând calităţile tribului: *bastarnii,* „cei amestecaţi"; *francii,* „cei liberi"; *alamanii,* „oameni ai celor sfinte"; *saxonii* numiţi după o armă a lor, *sahs.*

Rezumând cele spuse mai sus, rezultă că numele popoarelor de azi din Europa s-au format în trei feluri: sau prin despărţirea din masa romanică, poporul romanic distinct luând numele provinciei respective (Italia, Spania), sau prin cucerire străină s-a impus numele poporului cuceritor, ferment de viaţă naţională distinctă (francezi, ruşi, bulgari), în sfârşit, prin reunirea tuturor triburilor primitive, unul dintre ele a dat numele său neamukii întreg (germani, englezi, sârbi, poloni, cehi). Sunt şi popoare europene numite după o localitate: Porto Cale, Portugalia, sau după aşezarea

---

H. Gregoire, *Le no/n el l'origine des Hongrois,* în ..Zeitschrift fur deutschen Morgenlândischen Gesellschaft", XLI (1937), p. 630-647.

Stanoje Stanojevic, *Iznaseproslosti.* Beograd, 1934.

p. 37-48. Otto Schuchardt, *Alt Europa,* ed. IlI-a,

Berlin. 1935.

ţarii: iNorvegia, normanzii, „oamenii ue ia nora , sueaia, ue ia suu, iNicuenanu, 1 ara de Jos.

E de remarcat că numele poporului român nu intră în nici una din aceste categorii şi de aceea avem dreptul să tragem deocamdată o concluzie negativă: poporul nostru nu s-a format în aceleaşi condiţiuni ca popoarele de mai sus, adică nici prin reunire de triburi cu predominarea unuia din ele, nici prin cucerirea străină, care să fi dat fermentul vieţii de stat, nici, contrar aparenţelor, prin despărţirea unei vieţi provinciale din masa romană şi crearea unei conştiinţe naţionale particulariste locale, de vreme ce noi am rămas romani, ceea ce înseamnă că nu ne-am considerat ca o parte *desprinsă* din romanitate. în orice caz, nu aceste elemente, decisive pentru formarea altor popoare europene, au fost hotărâtoare ia formarea poporului nostru. Urmează, deci, să cercetăm întru cât poporul românesc s-a format în condiţii deosebite de celelalte popoare europene şi de ce numai el a păstrat numele comunităţii romanice. în legătură cu aceasta, trebuie să mai cercetăm încă o problemă conexă. Am arătat că popoarele europene neromanice au trecut printr-o fază de organizare de trib anterioară fazei de naţiune şi anume cu două tipuri de triburi, cel slav legat de loc, cel german de origine genetică. Se pune întrebarea dacă în *nomenclatura* poporului nostru n-a rămas ceva dintr-o eventuală viaţă românească împărţită pe triburi.

Păstrarea numelui Romei la români. S-ar părea un fapt paradoxal păstrarea numelui *roman* tocmai la acel fragment al romanităţii care dintre toate s-a desprins cel dintâi din unitatea politică a imperiului. Cea dintâi provincie romană din Europa, care a fost pierdută de imperiu, a fost Dacia lui Traian. Această provincie bogată şi populată forma, însă, un ieşind al teritoriului imperiului în lumea barbară şi când popoarele germanice, goţii şi bastarnii, coborâţi din nord în Rusia Meridională, atacară Dacia de la răsărit, romanii au fost siliţi să cedeze provincia „federaţilor" goţi. Un mare număr de romani, strămoşii daco-romanilor, au rămas dezlipiţi de împărăţie şi tocmai aceştia, cei dintâi izolaţi de conducerea imperiului, au păstrat numele de romani, pe când cei mai recent despărţiţi, provincialii din Gallia, Peninsula Iberică şi chiar locuitorii din Italia s-au numit francezi, spanioli, portughezi şi italieni.

Trebuie să ţinem seamă, însă, de faptul că în veacurile al IV-lea şi al V-lea, deci după părăsirea Daciei, se produce o dezagregare internă a Imperiului Roman, care în veacul al III-lea, în vremea lui Aurelian, nu era decât la primele ei începuturi. Cum a arătat istoricul francez F. Lot, în clasica lui operă, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*[6], dezagregarea internă a imperiului s-a făcut pe căi multiple: instituirea *colonatului,* adică un fel de serbie ereditară cu obligaţia cultivatorilor de a nu se muta de pe pământul lor, apoi ruralizarea imperiului de pe urma ruinei economice, decăderea oraşelor şi reducerea vieţii romanilor la agricultură şi economie sătească închisă si locală. La toate acestea se adausă o criză a autorităţii.

° F. Lot. *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge,* colecţia ..L'evolution de l'humanite". Paris, 1927. cf. p. 5-14, 62-98, 115-159.

ujicapw piuici_iic uc ia împărat şi de la organele oficiale, ci numai de la şeful local şi de la proprietarii de moşie. Această dezagregare a produs, cum e uşor de înţeles, o viaţă politică locală, particularistă şi provincială. Foştii cetăţeni ai Romei nu s-au mai simţit romani, ci oameni ai provinciilor lor, ai şefului local; deosebirile dialectale începuseră să se adâncească şi astfel, de la o vreme, aceşti „urmaşi ai Romei" nici nu s-au mai numit romani.

În Dacia lui Traian acest fenomen nu a avut vreme să se producă cu toate consecinţele sale; când Dacia a fost ruptă de la corpul imperiului, cetăţenii de acolo au continuat să se simtă romani, căci numele acesta avea atunci sensul unei unităţi reale. Am putea spune că romanii din Dacia, care nu văzuseră decăderea totală a imperiului, au păstrat singuri ideea ideală despre unitatea sa. De aceea tot ei singuri au păstrat şi numele romanilor.

Ne dăm seama imediat că această explicaţie nu este, însă, suficientă. Poporul românesc nu s-a format izolat, numai la nordul Dunării. Deşi explicarea de mai sus este un argument în plus în favoarea teoriei continuităţii românilor în Dacia, totuşi trebuie să ţinem seamă de existenţa unei mase româneşti în sudul Dunării, în imperiu. Românii macedoneni au păstrat şi ei numele Romei, se numesc în dialectul lor armâni, asemenea şi românii din Istria, deci explicaţia dată mai sus nu este suficientă. Aceste ramuri ale românismului au trăit în marginile imperiului şi na s-au despărţit de unitatea romană odată cu românii rămaşi în nordul Dunării.

Noi, românii, suntem urmaşii *romanităţii orientale* întregi, adică a tuturor romanilor din partea răsăriteană a Imperiului Roman. Această romanitate orientală era masată în veacurile II-VI d.C. pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Istoricul C. Jirecek a stabilit pe hartă zona de întindere a romanităţii orientale pe baza pietrelor de mormânt şi a inscripţiilor votive ridicate în cinstea zeilor. Dacia romană în nordul Dunări intră, bineînţeles, în zona latină, iar în sudul Dunării, Dobrogea, afară de oraşele de pe coastă, toată Bulgaria (Moesia) între Dunăre şi Balcani, Serbia de la Dunăre cu o adâncime în interiorul peninsulei, în valea Moravei, intră în zona **romană.** In această zonă toate inscripţiile sunt în latineşte şi populaţia băştinaşă a tracilor a fost romanizată. Dimpotrivă, în toată partea muntoasă interioară a Peninsulei Balcanice inscripţiile sunt în greceşte, tracii au suferit aci influenţa greacă, deoarece romanii nu s-au aşezat în regiunile ce nu erau potrivite pentru agricultură[7]

Aşadar, putem conchide din aceste constatări că locul de formare a poporului român este valea Dunării pe ambele maluri până la Balcani, regiune ocupată odinioară de *romanitatea orientală.* Numai mai târziu, prin acţiunea slavilor şi printr-o lentă şi seculară deplasare, elementul roman a fost rupt în mai multe bucăţi, o parte a lui a emigrat spre Macedonia, alta spre Adriatică, dar despărţirea între ramurile româneşti n-a fost deplină decât abia în veacul al XH-lea.

In acest chip, o importantă masă a romanităţii orientale a rămas între marginile imperiului, ale acelei părţi a imperiului care s-a numit Imperiul de Răsărit

---

C. Jirecek, *Die Romanen in den Slădten Dalmatiens während* des *Miltelalters,* în „Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften", Wien, Hist. Klasse, XLVIII-XLIX.

şi anume în partea de nord a lui, spre Dunăre. Totuşi, este toarte tiresc şi expuc că şi această parte a romanităţii rămase în imperiu să fi păstrat, spre deosebire cea occidentală, numele Romei, chiar dacă nu se afla exact în aceleaşi condiţiun romanii din nordul Dunării. Mai întâi, trebuie să ţinem seamă de faptul că Dun; nu a fost şi nu este o barieră etnică, o graniţă reală. Cu toată stăpânirea barbar în multe privinţe chiar din cauza acestei stăpâniri, s-au creat între populaţiile de cele două maluri relaţii de schimb comercial şi de braţe de muncă, un curent loca deplasări etnice, apoi legături religioase, când s-a înfiripat creştinismul. Numeh romani, odată păstrat în nordul Dunării, nu putea fi părăsit de cei din sud, de ace limbă şi în legături cu cei din nord. Era o unitate etnică ce nu se putea despărţi nume diferite.

în al doilea rând, regiunea dintre Dunăre şi Balcani a făcut parte, timj perioade destul de lungi, mai mult nominal din imperiu; câteva decenii după pară: Daciei, ea a fost cuprinsă de goţi, când ca o cucerire, când ca o regiune de li colonizare cu învoirea împăratului. Din veacul al IV-lea până în al Vl-lea, abia pi decenii au stăpânit romanii efectiv regiunile de la Dunăre; chiar în vreme; Justinian, Dacia Ripensis este ocupată câtva timp de gepizi şi de goţi, în tin războaielor împăratului în Italia. în realitate, graniţa naturală între „barbari; imperiu nu era Dunărea, obstacol uşor de trecut, ci Balcanii (Hemus), deşi Imperii Răsărit nu a renunţat niciodată formal la cele două Moesii, cum renunţase la D< Aşa că aceste regiuni de graniţă au trăit mult timp alături şi în afară de *rrn* proces de dezagregare a imperiului semnalat mai sus.

De altfel, acest proces de dezagregare, caracterizat, cum am spus, prin cr< unor *particularisme* romane, cu toate consecinţele sociale şi politice, n-a atins c prea puţin Imperiul de Răsărit. Pe când crearea vieţii particulariste a di fărâmarea din interior a Imperiului de Apus, cel de Răsărit a rămas întreg şi de a s-a bucurat de o viaţă politică adesea glorioasă de o mie de ani, după căderea < de Apus. în Răsărit, oraşele şi civilizaţia urbană au continuat să înflore; comerţul cu Asia şi comerţul pe mare s-a dezvoltat ca mai înainte, poate chi anume forme schimbate, mai bogat încă, provinciile au fost guvernate de funcţio împăratului şi păzite de armata lui. Evoluţia economică şi socială, descrisă (Lot în scrierea amintită, se aplică numai bazinului occidental al Mării Meditera provinciilor din jurul lui. Imperiul de Răsărit şi-a păstrat coeziunea; roman rămas romani. Chiar grecii din Constantinopol îşi ziceau *romei,* adică ron noţiunea unităţii Imperiului Roman s-a păstrat, ceea ce era firesc, de vreme ce e un împărat şi stăpânirea lui era o realitate. Cu atât mai mult, deci, romanii din imperiu, spre deosebire de cei din Apus, au continuat să se numească romani.

Din cele spuse mai sus rezultă că, pe lângă explicaţia despărţirii timpi romanităţii din Dacia de imperiu, pentru a lămuri păstrarea numelui de roma români, trebuie să ţinem seama de împrejurarea tot aşa de importantă că romani orientală, în întregimea ei, n-a suferit procesul de dezagregare pe provincii şi u autarhe, care s-a produs în Apus. Socotim această din urmă cauză poate chiai importantă decât prima, căci influenţa culturală, economică şi chiar polit Imperiului de Răsărit asupra romanităţii orientale a fost constantă, chiar în n<

Dunării, dovadă tezaurele de monete bizantine aflate în România, misionarii creştini, cuvintele bizantine în limba noastră (între cuvintele greceşti din perioada bizantină pătrunse în limba română, caracteristice sunt *drum,* care arată o pătrundere comercială, *clisură* care Ia bizantini înseamnă cetate de apărare şi pentru că cetăţuile erau la trecători, între stânci, clisura a început de la o vreme să însemne însăşi strâmtoarea din munte).

Alături de aceste explicaţii date de noi pentru numele neamului nostru, este de amintit şi alta, dată de N. lorga. Iorga observase că pe lângă *România* noastră, mai există şi alte *Romanii,* mai mititele, din diferite părţi ale Europei: astfel, o Românie este în Sardinia, alta în Alpii din sudul Elveţiei şi, în sfârşit, *Romagna* din jurul Romei, vechiul Latium. Toate aceste regiuni, zicea Iorga, erau *teritorii rurale* în Evul Mediu, fără oraşe şi fără stat, fragmente din romanitate, care n-au intrat în formele vieţii de stat create de popoarele cuceritoare germanice şi de aceea au păstrat numele Romei, nefiind organizate de fapt în state separate. Aceeaşi situaţie şi la românii din nordul Dunării, care au fost supuşi de barbari, dar n-au intrat în organizarea unui regat barbar[8]. Teoria lui Iorga este ademenitoare (afară de exemplul Romagnei din Latium, care nu este un teritoriu rural, ci teritoriul oraşului Roma) şi o putem adopta, cel puţin cu valoarea negativă, în legătură şi cu celelalte explicaţii date mai sus: românii n-au intrat în organizarea unui regat barbar, de aceea n-au luat numele regiunii sau al barbarilor cuceritori, ci au rămas romani ca nume. E drept, însă, că nici această explicaţie nu ţine seamă de românii din Imperiul de Răsărit,
de la sudul Dunării.

în acest chip avem un răspuns: cauze multiple au contribuit ca românii să fi
fost păstrătorii unici, dintre toate neamurile romanice, a numelui Romei.

Numele neamului şi triburile româneşti. Indicaţii interesante se pot scoate din comparaţia între felul cum s-a format numele altor neamuri şi acel al neamului nostn . Am văzut că, la sârbi, poloni, cehi, deci trei popoare slave vecine cu noi, numeie naţional s-a creat prin predominarea unuia dintre triburi asupra celorlalte. Procesul istoric corespunzător acestei formări a numelui este clar: la început, au existat triburi, nu o naţiune unitară; mai târziu, unul din triburi, mai puternic, prin alianţe sau cuceriri, a supus celelalte triburi, şeful său a devenit şeful statului şi statul nou înfiinţat a căpătat numele tribului învingător. De la stat, numele acesta a trecut şi asupra tuturor triburilor supuse. Interesant de ştiut este că, în anume regiuni muntoase ale Peninsulei Balcanice, continuă să existe şi azi triburi slave neunificate în văile izolate, cu voievozii lor în frunte, după cum arată savantul etnograf sârb **I.Cvijic** *{La peninsule Balkanique)*[9], fără să mai vorbim de cunoscutele triburi albaneze.

Se pune pentru noi întrebarea dacă au existat triburi româneşti în nordul Dunării, dacă românii au trecut prin forma aceasta de viaţă politico-socială într-o anume epocă a istoriei lor. Nu şovăim a răspunde afirmativ la această întrebare, deşi

[8] N. Iorga, *La „România" danubienne et Ies barbares au Vl-e sieele,* în ..Revue belge de philologie et d'Hîstoire", III, 1924. p. 35-50.

[9] I. Cvijic, *La peninsule Balkanique,* Paris, 1918, p. 323.

ea nu este studiată sub aspectul ei social şi economic de istoricii noştri. în ep medievală, când românii trăiau o viaţă pur rurală, nu putea exista un stat, fără or şi fără organizaţie economică. Deci, în mod necesar, locuitorii din fiecare regii unitară trebuie să fi constituit un trib, adică o comunitate socială locală autarhc autonomă. De altfel, ce erau aşa-numitele voievodate, decât triburi, întocmai ca c din Balcani, rămase şi azi ca resturi ale organizaţiei sociale din Evul Mediu; e vo de voievodatele („ducate") aflate de unguri în Ardeal la venirea lor acolo, di mărturia Notarului Anonim[10] al regelui Bela şi de cele amintite de diploma d Cavalerilor Ioaniţi la 1247, în Oltenia şi dincoace de Olt (Litovoi, Seneslau, Ioar Farcaş)[11]. De altfel, şi numele *judeţelor,* numite de obicei ca la jupele slave (ta organizaţie pe triburi) cu nume de râuri (Buzău, Prahova, Argeş, Olt, Jiul de sus şi jos) arată existenţa de triburi vechi cu judele lor, organizate pe văi, care s-au conte mai târziu în cele două state: Ţara Românească şi Moldova.

Această organizaţie pe triburi era rezultatul unui anume stadiu econon asemănător cu acela al tuturor popoarelor care au avut sau mai au acea organizaţie, viaţa aproape pur rurală şi patriarhală, stadiu prin care au trecui românii, în epoca ce începetează cu întemeierea principatelor.

Totuşi, la români nu s-a întâmplat acelaşi fenomen ca la sârbi, cehi şi polc numele unui trib să dea numele unui stat şi de aci al neamului, ci s-a păstrat num cel vechi, anterior fazei medievale a vieţii de trib. Ca să sintetizăm lucrurile, put spune că la slavi statul a creat numele neamului, unificându-I; la noi, dimpotrij neamul este anterior statului, el a dat numele său statului (Ţara Românească). Aşad trecerea prin faza organizaţiei de trib nu a rupt coeziunea naţională, numele unitaij neamului, care este anterior acestei faze, s-a păstrat. Nu e vorba numai de păstrai unei mari tradiţii, care nu s-ar fi putut perpetua timp de zece veacuri de la părăsi Daciei până la întemeierea principatelor fără obiect, ci de perpetuarea unei realit; Conservarea numelui *unitar* al neamului, faptul că nu numele unui trib a învi dovedeşte conservarea unei reale coeziuni naţionale peste toată perioada medieve Au fost, desigur, triburi şi la români, dar între ele trebuie să fi fost o circula continuă, datorită aşezărilor străvechi în aceste locuri.

Să privim acum, din acest punct de vedere, ipoteza admigrării din suc Dunării a românilor în Dacia traiană. Cum o admigrare în masă nu e pomenită izvoarele istorice, toţi partizanii acestei teorii spun că românii au trecut Dunărea încetul, în mase mici, în decurs de câteva secole. în mod consecvent, rezultă că ace unităţi ar fi triburile genetice (căci n-a fost o cucerire, deci organizaţii militar familii mai mari. Dar o asemenea ipoteză ar fi posibilă numai cu existenţa ur triburi călătoare fără coeziune între ele, fără conştiinţa unei unităţi naţionale. E clar că păstrarea numelui naţional antic peste perioada istorică a triburilor presupu o viaţă aşezată cu strânsă coeziune între triburile juxtapuse în spaţiu. Nomazii n-tradiţie, n-au legătură cu pământul, cu trecutul, cu celelalte triburi. în acest eh

---

[10] *Cesta Himgarorum,* ed. G. Popa-Usseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* I, Bucureşti, 1934 40-46.

[11] Hurmuzaki, *Documente, VI,* p. 249—253.

păstrarea numelui Romei arată continuitatea românilor în Dacia.

Supremaţia slavilor asupra românilor. Dar e necesar să privim şi cealaltă latură a acestei probleme comparative. Am spus că unele popoare vecine cu noi şi-au format numele naţional de la unul din triburi, care a creat statul şi unitatea naţională. Alte neamuri s-au creat, însă, altfel, în aceeaşi perioadă a Evului Mediu. Anume, triburile au fost cucerite şi stăpânite unitar de un neam străin; cucerirea străină a unificat neamul prin supunere şi i-a dat un nume străin. Mai târziu, când cuceritorii au fost înghiţiţi, dizolvaţi în masa supuşilor, totuşi numele lor s-a păstrat, căci neamul nu mai avea un alt nume propriu al său: străinul crease statul, statul crease neamul. Am dat la începutul acestui studiu exemplul bulgarilor şi al ruşilor în lumea slavă, iar în Apus, exemplul francezilor.

Fost-a ceva asemănător în istoria românilor? Fost-au triburile româneşti supuse unei stăpâniri politice (şi sociale) străine în Evul Mediu, stăpânire care să fi lăsat o clasă nobilă asimilată mai târziu de masa supusă, aşa cum s-a întâmplat la francezi cu francii germani, la ruşi cu *ross-n* scandinavi, la bulgari cu bulgarii turanici? Şi de data aceasta răspundem afirmativ. Slavii au venit în veacul al Vl-lea în calitate de cuceritori în Dacia, au supus pe băştinaşi şi au împărţit în mare parte pământul între ei. Ei au dat clasa stăpânitoare a boierilor, iar băştinaşii români, măcar o parte a lor, au fost reduşi la serbie pe moşiile boierilor slavi. Numai în decurs de mai multe veacuri, clasa stăpânitoare slavă a fost asimilată, mai bine zis, s-a ridicat o boierime naţională care i-a luat locul şi procesul de dezagregare a păturii dominante străine a avut loc în veacul al XH-lea şi al XHI-lea[12].

Dovezi că aşa s-au petrecut lucrurile sunt mai multe, din care vom pomeni pe scurt următoarele: şerbii se numesc la noi *rumâni,* adică romani, numele populaţiei băştinaşe, iar nobilii se numesc *boieri* cu un nume de origine slavă. Românii au adoptat î>' Biserica lor liturghia în limba slavă şi aceeaşi limbă slavă bisericească a **fost** limbi, oficială a statului lor. Acest lucru nu s-a putut împlini decât într-o perioadă în care clasa conducătoare a românilor era de neam şi de limbă slavonă.

Este, deci, clar că slavii au jucat în istoria românilor acelaşi rol ca francezii în Gallia, ca varegii în Rusia, ca bulgarii în Moesia. Şi totuşi, spre deosebire de aceste

---

¡*?

Pentru această chestiune, vezi articolul meu, *Problema originii clasei boiereşti,* în acest volum. Istoricii şi filologii serioşi de la noi admit luarea în posesie a pământului de către slavi şi formarea unei boierimi de seniori slavi în România de azi, în secolele VI-XII: Sextil Puşcariu, *Limba română,* I, Bucureşti, 1940, p. 297-299; Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* III, 1940, p. 24-25; C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, ed. IV, p. 264-275 („Ei [slavii] au luat în stăpânire pământul şi au supus populaţia romanică pe care au găsit-o aci", p. 265); N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV,* Acad. Rom., 1933, p. 592; G. Brătianu, *Origines e! formation de Vuniţi roumaine,* Bucharest, 1943, p. 81—82 şi acelaşi, *Chestiunea Mării Negre,* Curs litografiat, 1941-1942, p. 225-229: „Cred că într-adevăr populaţia băştinaşă, câtă va fi fost, va fi avut rolul acesta de iobagi, de muncitori de pământ *taillables et corveables,* c iar ţaţă de slavi, însă în orice caz faţă de slavi numai ca reprezentanţi ai stăpânirii avare, care îi carmuia pe toţi". Dacă nu admitem, însă, că slavii au format cândva o minoritate dominantă la noi, nu avem cum explica influenţa lor aşa de adâncă în limbă, toponimie, onomastică, organizaţie socială şi politică şi în limba Bisericii. Doar dacă cei ce resping părerea noastră, admit teoria lui Roesler, la care în chip necesar trebuie să recurgă în acest caz. A treia alternativă nu este.

popoare, românii nu s-au numit după numele cuceritorului, ci şi-au păstrat străvechiul nume tradiţional. De ce? Cum se explică acest fenomen, care deosebeşte istoria noastră de aceea a celorlalte neamuri?

Două explicaţii simple vin cele dintâi în mintea cercetătorului care examinează aceste împrejurări ale istoriei noastre. Mai întâi, slavii în Dacia n-au format un stat, ca francii, varegii sau bulgarii, ei au continuat organizaţia de triburi şi voievodate, au dat o clasă de proprietari, un regim seniorial al proprietăţii, dar nu un stat care să dea apoi numele său poporului. Slavii au avut state în sudul Dunării, Bulgaria şi Serbia, încă din veacul al VH-lea, pe când în nordul fluviului rămân cu organizaţia de triburi rurale. O altă explicaţie este şi aceea că slavii din Dacia n-au cuprins tot pământul, dovadă că, spre deosebire de Apusul feudal, la noi, alături de clasa boierilor proprietari, s-a păstrat şi o clasă de mici proprietari în devălmăşie, ţărani liberi, răzeşi sau moşneni, care-şi munceau singuri cu braţele moşia. Deci, nu tot poporul român a fost supus de proprietarii cuceritori ca în Apus, ci numai o parte, iar altă parte a muncitorilor băştinaşi a rămas necotropită.

Dar de aci se impun anume concluzii necesare. Este limpede că însăşi existenţa stăpânirii slave, trecerea numelui „rumânilor", ca rnime al clasei supuse, implică în chip necesar continuitatea elementului roman în Dacia. Dacă slavii au redus la serbie, adică i-au făcut muncitori agricoli pe moşiile lor, românii trebuie să fi fost băştinaşi, cum s-a întâmplat cu clasa similară a romanilor din Gallia, Spania, nu păstori nomazi. însăşi existenţa unei clase de boieri slavi cuceritori în Dacia din nordul Dunării implică existenţa unei clase de băştinaşi agricultori român-i, care lucrau pământul pentru dânşii.

Dar păstrarea numelui antic roman şi ca nume al neamului întreg în timpul şi după stăpânirea slavă, şi mai ales faptul că slavii asimilaţi n-au lăsat numele lor neamului supus, cum este regula, ci l-au adoptat pe al supuşilor, mai înseamnă ceva. Era o mare masă românească omogenă, peste care organizaţia de trib a slavilor nu a " putut prinde rădăcini adânci. Românii n-au venit din regiunile sud-dunărene, cum afirmă partizanii teoriei roesleriene, căci *acolo erau state slave,* Serbia şi Bulgaria, ci au fost în regiunea unde nu era stat şi au trăit împreună cu slavii o viaţă rurală în nordul Dunării (ca şi în Macedonia). Dacă românii ar fi venit dintr-o regiune cu organizaţie de stat, ar fi luat numele statului. Numai astfel se explică de ce slavii cuceritori n-au impus numele lor românilor şi aceştia şi-au păstrat numele lor antic. Numai de aceea şi faţă de această împrejurare a stăpânirii străine, numele românilor s-a păstrat, contrar celor ce s-au întâmplat la alte popoare în cazuri similare. în acest chip-, păstrarea numelui neamului românesc lămureşte o întreagă epocă a istoriei noastre.

Vlahii şi valahii. Străinii n-au numit pe români cu numele pe care şi l-au dat ei înşişi, ci le-au zis *vlahi* sau *valahi.* Numele apare sub diferite forme: la slavii de sud şi la bizantini, *vlahi,* la slavii de răsărit, *volohi,* la apuseni, *valahi,* la unguri, mai întâi *blachi,* apoi *olachi.* Originea acestui nume este destul de neclară şi de aceea în vremurile vechi s-au făcut tot felul de ipoteze ciudate. Eneas Silvius Piccolomini (papa

Pius II) credea, în secolul al XV-lea, că numele *vlah* derivă de la generalul roman Flachus, care ar fi cucerit Dacia[13], iar cronicarul polon Dlugosz, tot în acel secol, leagă numele de *vlah* de tribul italiot al volscilor[14]. în realitate, germanii numeau pe celţi *velşi* si cum celţii romanizaţi din Gallia erau vecinii germanilor, prin extindere, toţi romanii au fost numiţi *velşi.* Acest nume, care de la o vreme însemna pentru germani *romani,* a trecut la slavi sub formele *vlochi, valachi, vlasi,* cum pronunţau ei. Fapt este că pentru slavi, *vlah* este traducerea cuvântului *roman.* Cu acest nume numesc ei şi azi atât pe romanii apuseni, cât şi pe români. Astfel, în polonă, *woloszy* înseamnă români, iar *wlochi,* italieni. Pe la 1923, guvernul italian a cerut celui polon, printr-o notă diplomatică, ca în Polonia numele statului lor să nu mai fie **Wlochy,** ci Italia. Ungurii numesc pe italieni *olaszi* şi pe români *olah*| în secolul al XH-lea, la început, cronicarul rus de la Kiev, Nestor, numeşte atât pe romanii apuseni cât şi pe români, *wolochi.* Această denumire comună dată românilor şi italienilor a fost pentru cronicarii noştri din veacurile trecute, începând cu Miron Costin, o dovadă luminoasă a originii noastre latine[15].

Aşadar, *vlah, voloch* este traducerea în limba slavă a cuvântului *roman.* E drept că în izvoare termenul apare întâi în cronicile bizantine. Până azi, cea mai veche menţiune cunoscută a numelui acestuia este la cronicarul Cedren, care spune că şeful bulgar din Macedonia, David, a fost ucis de nişte vlahi. Faptul se petrece pe la anul 980[16], dată la care avem, deci, prima menţiune documentară despre poporul românesc. Dar bizantinii au împrumutat termenul de la slavi, căci, precum am spus, el este de origine germană şi între Bizanţ şi germani nu exista contact direct. Vlahii în Evul Mediu, atât cei din nordul Dunării, cât şi cei din sud, trăiau amestecaţi cu slavii, în Dacia, Bulgaria, Serbia şi Macedonia, iar cu bizantinii nu aveau decât un contact periferic.

Din aceste constatări asupra originii numelui vlah putem trage câteva conclu ,ii. Mai întâi, slavii au numit pe români *vlahi,* adică romani, desigur *traducând* numele pe care şi pe atunci, în prima parte a Evului Mediu, şi-1 dădeau ei înşişi, *rumâni.* în al doilea rând, acest nume dat de slavi, vlahi, este un nume unitar. Slavii cunoşteau pe români ca o unitate de neam, nu ca triburi separate. De observat că Nestor, a cărui cronică e scrisă la Kiev pe la 1112, cunoaşte pe slavi sub numele a o mulţime de triburi, dar când e vorba de români, îi numeşte încă de pe atunci numai cu numele unitar, *wolochi*[11]*.* Acest fapt confirmă cele spuse mai sus despre existenţa unei coeziuni naţionale româneşti chiar în epoca vieţii de trib.

Am spus că numele *vlah* este un nume dat de străini românilor. Totuşi, în anume cazuri speciale, acest nume străin a fost acceptat şi adoptat de români. Astfel este cazul numelui unui judeţ al ţării noastre, judeţul *Vlaşca.* în slavoneşte, Vlaşca

---

V. discuţia la Miron Costin, *De neamul moldovenilor,* ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1914,

p. 7-8.

14 I. Dlugosz, *Historiae Polonicae,* I, Leipzig, 1711, col. 1122.

15 Miron Costin, *op. cit.,* p. 13—14.

16 Pentru acest pasaj, G. Murnu, *Vlahia Mare,* Bucureşti, 1913, p. 3—14. *Letopis prepodohnago Nestora po Lavrentievskomu spisku.* Moscova, 1864, p. 2-3.

este Valahia, ţara vlahilor. De ce, însă, judeţul *Vlaşca* este *ţara românilor* prin excelenţă şi apoi de ce s-a adoptat aci numele străin? Am spus că e probabil că multe, dacă nu toate judeţele vechi, reprezintă triburi unificate mai târziu, foste voievodate particulare. Vlaşca este şi era, mai ales pe vremuri, un judeţ acoperit de păduri mari. în această regiune ferită astfel de năvăliri, apărată în chip natural, s-a dezvoltat desigur o mică organizare voievodală românească. Este probabil că regiunile învecinate, în epoca stăpânirii slave, erau cucerite de slavi şi boierii slavi îşi împărţiseră moşiile. în schimb, regiunea păduroasă era lăsată pe seama românilor; acolo nu era boierime slavă, ci numai sate de moşneni români, era deci *ţara valahilor* prin excelenţă, fără boieri slavi. Un caz asemănător se petrece în veacul al XIII-lea în Ardeal: pădurea cea mare din părţile Făgăraşului e numită, în actele ungureşti, *Sylva Blachorum,* „pădurea valahilor"[18], pentru că acolo nu era nici o stăpânire de moşie a nobilimii maghiare şi regiunea păduroasă era lăsată pe seama românilor cu organizaţia lor voievodală.

Cum, însă, pădurea *Vlaşca* de la Dunăre nu avea un nume politic deosebitor, a păstrat numele străin dat de slavii ce avuseseră supremaţie în Dacia, chiar după ce această regiune a fost înglobată în statul Ţării Româneşti. Interesant este un alt fapt, care confirmă ipoteza noastră despre sensul numirii judeţului Vlaşca, anume numele pădurii celei mari, care se întinde la nordul judeţului Ilfov şi la sudul judeţului Prahova, dar care pesemne, înainte de veacul al XlV-lea, se întindea mai mult, unin-du-se cu codrii din Vlaşca. Această pădure, azi în mare parte tăiată, se numeşte *Codrul Vlăsiei* (adică al Valahiei), al cărei sens nu poate fi altul, decât tot o organizare veche autonomă în părţi păduroase, în care nu pătrundea regimul seniorial al boierimii slave.

Dar nu numai fragmente din Ţara Românească se numeau cu numele dat de străini, Vlahia, ci şi întregul stat. Domnia Ţării Româneşti în actele slavone, singurele acte interne emanate din cancelaria statului din veacul al XlV-lea până în al XVII-lea, se numea, pe slavoneşte, *Ungrovlahia,* iar mai scurt, în titlul din interiorul documentelor, *Vlaşca Zemlia.* Până azi, Mitropolia Ţării Româneşti a rămas cu numele de Mitropolia *Ungrovlahiei.* Numele acesta, se ştie, a fost dat de Patriarhia grecească de la Constantinopol. Când, la 1359, s-a înfiinţat, cu binecuvântarea Patriarhului, o mitropolie la Argeş, capul Bisericii ortodoxe din Bizanţ, care cunoştea o altă Vlahie, aceea din Peninsula Balcanică, a numit noua eparhie, spre a face deosebirea clară, a Ungrovlahiei, adică a Vlahiei *dinspre* Ungaria. Dovadă că aşa stau lucrurile este şi faptul că, atunci când Patriarhia a înfiinţat, scurt timp mai târziu, încă o mitropolie la Suceava, în celălalt principat românesc, a numit-o întâi a *Rusovlahiei,* adică a Vlahiei (României) *dinspre* ruşi[19]. Dar acest din urmă nume nu a fost menţinut, întrucât principatul dintre Carpaţi şi Nistru avea un nume al său care nu dădea loc la nici o confuzie: Moldova, pe când Ţara Românească însemna Vlahia şi se putea confunda cu celelalte Vlahii.

[18] F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch,* I, p. 35.
[19] Hurmuzaki, *Documente,* XIV/l, p. 19, 21 (din 1395).

Deci, de la Biserică a trecut numele Ungrovlahia în cancelaria slavonă (care era compusă din elevi ai clericilor) ca nume al statului. Că acest nume era considerat de domni şi de dregători ca o traducere slavonă a termenului românesc, Ţara Românească, aceasta este clar, căci, de îndată ce actele oficiale au început să fie date în româneşte, în titlul domnului Ungrovlahia a fost înlocuită cu Ţara Românească. Deci, numai în actele scrise în limba străină, slavonă, românii numesc ţara lor *Vlahia,* cu termenul străin.

Muntenia şi muntenii. în veacul al XlV-lea, românii din nordul Dunării au trecut de la viaţa de trib la viaţa de stat şi au întemeiat în spaţiu de câteva decenii două principate pe marginile exterioare ale cetăţii ardelene. De ce au fost două state şi nu unul singur, am arătat cu alt prilej[20].

Primul principat, mai bine zis prima domnie, a luat numele neamului: Ţara Românească, cea de-a doua era şi ea o ţară românească, dar pentru deosebire a trebuit să-şi ia un alt nume: Moldova. Ţara Românească înseamnă, deci, statul românilor; nu se punea înainte familia întemeietoare, nici locul (ca în cazul Moldovei), ci neamul.

Dar, pe lângă acest nume oficial, domnia dintre Carpaţii Meridionali şi Dunăre mai are şi al doilea nume: *Muntenia* sau *Ţara Muntenească,* mult mai greu de explicat. După câte ştim, românii din Ţara Românească nu şi-au zis munteni şi n-au numit ţara lor Ţara Muntenească, ci întotdeauna s-au dat drept români din Ţara Românească. Muntenia şi Ţara Muntenească sunt numiri de origine moldovenească. Moldovenii au numit pe vecinii lor de peste Milcov, munteni şi aceasta din epoci foarte vechi, probabil încă de la început. în cronica slavă cea mai veche a Moldovei este, în textul slavon, termenul *muntean*[21]. E uşor de înţeles de ce moldovenii n-au numit principatul vecin Ţara Românească şi pe locuitorii lui români, căci români se simţeau şi ei şi ţara lor era şi ea tot o ţară românească, deci trebuia găsită o numire care s-o distingă.

Dar mai neclar este motivul alegerii acestui nume: muntean. Bineînţeles, muntean înseamnă *om de munte,* însă Ţara Românească nu este o regiune esenţialmente muntoasă, dimpotrivă, şesul dunărean ocupă un spaţiu mult mai întins ca munţii. Miron Costin, care, precum am văzut, se ocupa în veacul al XVII-lea cu explicarea nomenclaturii naţionale româneşti, a văzut această nepotrivire şi a încercat o explicaţie cam naivă a numelui munteni. Polonii, zice el, nu pronunţă munteni, ci *moltani,* când vorbesc de supuşii domnului de la Târgovişte. *Moltani,* spune cronicarul nostru, derivă din *oltani,* la care s-a prepus un *m* (de ce?), deci numele munteni nu înseamnă la origine oameni de la munte, ci locuitori de la Olt. Se ştie, zice Miron Costin, că muntenii au descălecat din Ţara Oltului din Transilvania, cu un alt nume, Ţara Făgăraşului[22]. Fireşte'că, în realitate, nu de la pronunţia

P. P. Panaintescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separatei,* în acest volum. I. Bogdan, *Letopiseţul de la Bistriţa,* în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor.* Bucureşti, 1895, p, 41

22 ■ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1929, p. 30 (394).

polonă trebuie să pornim ca să explicăm numele ţării, căci polonii mai depărtaţi de Ţara Românească îl împrumutaseră de la Moldova vecină. De altfel, ceea ce nu ştia Miron Costin, numele *moltani* apare în Polonia abia în a doua jumătate a veacului al XVI-lea (în al XVIII-lea termenul începe să însemne, însă, Moldova), iar în vremea lui Mircea şi în veacul al XV-lea, polonii ziceau consecvent principatului românesc celui mai depărtat de graniţele lor: *Basarabia,* după numele lui Basarab, întemeietorul ţării.

Aşadar, nu de la Olt, ci tot de la munte se trage numele muntenilor. A. D. Xenopol vedea în acest nume o puternică dovadă pentru îndreptăţirea ipotezei descălecatului, adică a unei coborâri încete a „muntenilor" de la munte spre şesul dunărean, după ce în timpul năvălirilor barbare românii trăiseră adăpostiţi în munţi, ca să se ferească de furia lor. Muntenii nu ar însemna, deci, oameni care locuiesc la munte, ci care sunt originari de la munte, coborâţi la şes[23].

Dar teoria „descălecatului" a trăit; chiar d. G. Brătianu, care a încercat de curând s-o readucă la lumină, recunoaşte o coborâre de elemente politice unificatoare venite din Ardeal, nu o admigrare a populaţiei pe şesul muntean[24]. Din ultimele publicaţii de documente[25], se poate vedea că aşezările româneşti de la şes şi chiar cele de la bălţile Dunării apar ca străvechi în secolele al XlV-lea şi al XV-lea şi nici urmă de colonizare în şesul Ţării Româneşti, în chipul colonizării din aceeaşi epocă în partea de răsărit a Moldovei, plină de „locuri pustii" la dispoziţia domnului colonizator. De altfel, în veacul al XIH-lea, erau în viitoarea Ţară Românească o serie de mici voievodate şi cnezate în Valea Jiului, a Argeşului şi în Vâlcea (diploma Cavalerilor Ioaniţi din 1247), deci statul muntean nu s-a putut forma decât prin reunirea lor, nu prin coborârea unei populaţii de la munte în momentul „descălecatului", adică al întemeierii. în veacul al XIH-lea, ba chiar în al XU-lea, este sigur că românii erau aşezaţi de mult în şesul Dunării (cronicarul Nestor, la începutul veacului al XU-lea, îi socoate pe „volohi" aşezaţi în epoci străvechi la *Dunăre)*[26]*,* aşa că, în cazul improbabil al unei coborâri de populaţie de la munte spre şes, ea s-a făcut în epoci străvechi şi nu în legătură cu întemeierea statului. Deci, moldovenii, aşezaţi mai recent la răsărit de Carpaţi, n-aveau motiv să-şi amintească de ea ca să dea un nume Ţării Româneşti, căci nu trebuie să uităm că Muntenia este un nume dat de moldoveni, după întemeierea statului lor, ca să se deosebească de aceşti vecini.

Problema numelui Munteniei şi al muntenilor rămâne, deci, deschisă. Vom expune mai jos o ipoteză proprie, pentru explicarea formării acestui nume. Am văzut că multe popoare, dintre vecinii noştri (polonii, cehii, sârbii), din cele mai depărtate (germanii) şi-au format numele de la stat, care s-a constituit prin reunirea triburilor, iar tribul cel mai puternic, cel mai important, a dat numele său statului. Şi întemeierea Principatelor Române s-a petrecut tot ca o reunire de triburi, aşa-numitele voievodate.

---

[23] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. III. voi. III, p. 21.

[24] Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti în lumina nouălor cercetări,* Acad. Rom., [Mem.] Secţ. Ist., XXV, 1942.

[25] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I (1362—1490), Bucureşti, 1938.

[2]" *Letopis prepodobnago Nestora, loc. cit.*

Nu cumva unul din aceste voievodate a reunit sub sceptrul şefului său pe celelalte şi numele său era Muntenia, adică voievodatul de la munte, spre deosebire de celelalte, care erau la şes?

Oraşul Argeş, mai târziu numit Curtea de Argeş, a fost prima capitală a Ţării Româneşti. Cum acest oraş este cam excentric faţă de întinderea ţării, avem dreptul sa conchidem că alegerea lui ca loc al scaunului domnesc este datorată faptului că acolo se afla scaunul voievodului local, care mai târziu a unificat ţara. Voievodatul acesta era, deci, în valea Argeşului de sus, orientat spre munţi. în diploma dată de regele Bela IV Cavalerilor Ioaniţi, la 1247, deci înainte de întemeierea principatului, e pomenit în adevăr un voievodat „dincolo de Olt", sub voievodul Seneslav[27]. Acesta este, deci, voievodatul de la munte, de unde a pornit apoi Basarabă, urmaşul lui Seneslav, unificarea Ţârii Româneşti. Noul stat s-a numit Ţara Românească, dar vecinii cunoşteau şi numele voievodatului particular, de unde pornise dinastia, cu numele vechi Ţara Muntenească. Ar fi, deci, un caz, cunoscut şi în istoria altor ţări, când *o parte* a neamului, o organizaţie politică locală pe bază de trib, a dat numele său statului, cel puţin în limba vecinilor, care ştiau de unde pornise procesul de unificare şi familia domnitoare. Vom vedea imediat că o împrejurare analogă se constata în formarea numelui Moldovei, numele principatului românesc vecin, ceea ce întăreşte ipoteza noastră privitoare la *Muntenia.*

Moldova şi moldovenii. Moldova este ţara de pe malurile râului Moldova, afluentul Şiretului în partea de nord-vest a ţării. Ţara a luat numele râului; pe acest râu se află târgul Baia, prima capitală a ţării, care se mai numea şi *Târgul Moldovei.* „Die Stadt Mulde", îi ziceau saşii colonişti în aceste locuri. Un negustor de acolo, pomenit la Lemberg la 1339, arată că târgul exista înainte de întemeierea ţării[28]. Deci, întâi a fost râul, numele său 1-a luat târgul, apoi toată ţara.

Ceea ce pare, însă, ciudat la prima vedere, este ca ţara să poarte numele unui râu secundar. Când văile Prutului şi ale Şiretului străbăteau ţara de la miazănoapte la miazăzi, culegând toate apele de pe stânga şi de pe dreapta, de ce ţara a luat numele unui afluent al Şiretului din colţul de nord-vest al ţării? Un singur răspuns se poate da la această întrebare: ţara, la început, nu cuprindea decât valea Moldovei, adică bazinul acestui râu; la început, a fost în realitate *ţara Moldovei* şi numai mai târziu a pornit de acolo unificarea întregului spaţiu care s-a numit mai târziu astfel. Ţara Moldovei nu poate însemna altceva decât voievodatul din valea Moldovei şi atât, pentru epoca începuturilor. Acolo a fost Dragoş, despre care legenda spune că a venit din Maramureş la vânătoare după un zimbru; acolo era, de altfel, posibilă legătura peste munţi cu Maramureşul.

Era firesc ca de aci să înceapă ridicarea statului, căci colţul de nord-vest era partea cea mai bogată şi mai populată a ţării în Evul Mediu. în Bucovina şi în judeţele Neamţ şi Baia erau târgurile mari care făceau negoţ cu Lembergul. Baia, Suceava, primele capitale, Rădăuţii cu mormintele domneşti, Şiretul cu Episcopia

---

[27] Hurmuzaki, *Documente.* I/l, p. 249—253.
„Alexandru Moldaowicz", cf. N. Iorga, *Istoria românilor,* III, p. 204.

catolică, oraşe cu populaţie în parte nemţească şi armenească, tot In acea parte a ţării s-au ridicat, ca şi mănăstirile ce fac fala artei vechi moldoveneşti, focare d învăţătură şi de viaţă evlavioasă. Restul ţării era mai rar populat, cu oraşe ma mici, mai risipite; în partea de nord-vest era centrul de greutate până la mijlocu veacului al XVI-lea, când se mută capitala la Iaşi. Aşadar, în valea Moldovei s-au pu primele temelii ale ţării. Dar, după patru decenii abia de la întemeiere, la 1392 Roman vodă Muşatin se intitula pentru întâia oară: „domn de la munte până la mare" schimbând titlul cel vechi al domnilor Moldovei, tocmai pentru că, pentru întâia oară domnia atinsese marea[29]. Ţara Moldovei s-a format, deci, de la un prim nucleu din valea râului Moldova, peste toată ţara, până la Nistru. Dar ce era în restul ţării, la sud şi la răsărit, până la graniţele muntene, pe vremea când domneau Dragoş ş Bogdan numai în valea Moldovei? Nu ştim sigur, căci izvoare nu avem. Atâta aflăm că, la 1332, pământurile Episcopiei de Milcov, episcopie catolică a ordinulu Minoriţilor, cum spune un raport trimis papei, fuseseră încălcate de către „boierii" *ic potentibus illarum partium)* din acele părţi[30]. Erau, deci, boieri cu moşii în Moldov de Jos, înainte de coborârea domniei în acele părţi. Pe de altă parte, din cronica Iu Dlugosz aflăm de nişte voievozi, Petru şi Ştefan, care se luptau între ei pentr stăpânire în părţile de nord ale ţării, tocmai în vremea în care Bogdan domnea 1 Baia[31]. Era, deci, şi un alt voievodat şi, desigur, şi altele pe care nu le ştim. Ţara n era nepopulată şi organizarea politico-socială de dinainte de întemeiere trebuie să 1 fost aceeaşi ca pe tot pământul românesc, organizare pe triburi mari rurale, adică mic voievodate. Aceste voievodate fuseseră odinioară tributare tătarilor, apoi au fos supuse, poate prin luptă, de voievodul cel puternic din nord-vest, din partea cea ma bogată şi populată a ţării, cu oraşe şi cu bani veniţi de pe urma negoţului.

în acest chip, numele unui voievodat particular s-a întins asupra ţării întregi un trib a unificat celelalte triburi şi a dat numele său ţării. E tot fenomenul cunoscut pe care l-am amintit pe o scară mai mare la germani şi la unele popoare slave vecine Ca şi pentru Muntenia, şi în Moldova, unde lucrul apare mult mai lămurit, numel ţării vine de la numele unui voievodat, acela care a provocat unificarea statului.

Ţara s-a numit, deci, *Moldova,* dar domnii şi poporul aveau conştiinţa c această ţară era românească, era o Moldovă românească. De aceea, în titlu domnilor din veacul al XV-lea, al lui Alexandru cel Bun, al lui Ştefan cel Mare, î hrisoavele lor slavone, în inscripţii de pe broderii, numele ţării este, adesea, n Moldova, ci *MoldovlahiaP-.* Aceasta nu înseamnă, cum şi-au închipuit unii istorici a noştri, o pretenţie de a reuni sub sceptrul lor ambele principate, Moldova şi Valahia adică Ţara Românească. Domnii noştri nu purtau titluri deşarte, cu pretenţii fărî substrat real. Moldova era si ea o *Valahie,* adică o Românie si moldovenii din veacu

---

[2]" M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* I, Iaşi, 1931, p. 7, 13.

[30] Hurmuzaki, *Documente,* 1/1, p. 622.

[3]' Dlugosz, *Historiae Polonicae,* I, Leipzig, 1711, col. 1122—1124.

[32] N. Iorga. *Patrahirul lui Alexandru cel Bun,* Acad. Rom., [Mem. Secţ. Ist], ser. II, XXXV 1913, p. 344; M. Costăchescu, *op. cit.,* I, p. 52, 147, 212, 286, 307, 311; I. Bogdan. *Documentele tui Ştefa, cel Mare,* I, p. 99; II, p. 356, 361, 362. 467.

al XV-lea nu uitaseră acest lucru. *Moldovlahia* înseamnă pur şi simplu România moldovenească, ţara vlahilor (românilor) din părţile Moldovei.

Roman şi Vlahata. Zice cronica slavonă a Moldovei din veacul al XV-lea, adausă la sfârşitul cronicii ruseşti de la mănăstirea învierii (Voskresenskaia) că neamul românesc se trage din Italia, de la doi fraţi veniţi de la Veneţia tocmai în aceste părţi. Aceşti fraţi se numeau Roman şi Vlahata (Vlahata este forma slavă bulgară articulată a lui *vlah).* Din aceşti doi fraţi şi din urmaşii lor s-a născut poporul românesc[33].

Era un obicei foarte răspândit al cronicarilor medievali să afirme că popoarele îşi trag numele de la o persoană, un strămoş al marii familii; iar când erau neamuri înrudite, vorbind aceeaşi limbă sau limbi apropiate, atunci strămoşii lor, purtătorii numelui, erau arătaţi ca fiind fraţi. Astfel, cronicarul polon Dlugosz din veacul al XV-lea spune că au fost doi fraţi care au dat naştere la două popoare, anume *Leh şi Ceh,* vrând să arate prin aceasta că leşii (polonii) şi cehii sunt popoare înrudite prin limbă şi origine[34]. La fel, cronicarul ungur Simon de Keza spune că au fost odinioară doi fraţi, *Hunor şi Mogar,* care sunt începătorii celor două popoare de fraţi de sânge, hunii şi maghiarii[35].

Nu este, deci, de mirare că, urmând moda cronicărească medievală şi credinţa că originea şi numele popoarelor se trag de la anume indivizi fundatori, cronicarul Moldovei, care scrie probabil în vremea lui Petru Rarcş, spune că românii se trag din doi fraţi, Vlah şi Roman, care corespund celor două nume ale poporului nostru, *români* şi *vlahi,* numele intern şi numele dat de străini. Dar aci nu sunt popoare deosebite, ca în cazul leşilor şi cehilor sau al maghiarilor şi al hunilor; totuşi, e vorba de două state. Suntem în drept să socotim că cei doi fraţi, Roman şi Vlahata, reprezintă în mintea cronicarului originea celor două principate române, Moldova şi Ţara Românească. Avem în această cronică, într-o formă legendară, prima afirmare românească internă (cele străine sunt mai vechi) a unităţii, a frăţiei dintre neamurile celor două principate româneşti de dincoace de Carpaţi.

1943

I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti pană la Urechia,* Bucureşti, 1891, p. 185. [34]1. Dlugosz, *op. cit.,* I, col. 6-7.

Simon de Keza, *Gesta Hunnorum el Hungarorum.* în Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* IV, p. 22.

IV

DRUMUL COMERCIAL AL POLONIEI LA MAREA NEAGRĂ ÎN EVUL MEDIU

Originile comerţului polon prin Moldova. Comerţul polon îndreptat spre Marea Neagră la sfârşitul Evului Mediu este unul dintre faptele economice ce avu urmările cele mai însemnate pentru istoria Poloniei şi a Principatelor Române. Drumul comercial din Polonia spre Marea Neagră era, în realitate, un debuşeu al negoţului oraşelor hanseatice şi flamande spre Orient. Pe această cale de uscat, se făceau schimburile între aceste oraşe şi negustorii italieni care aveau în această epocă un fel de monopol al comerţului oriental în porturile Levantului şi ale Mării Negre. E vorba, deci, de o cale de importanţă general europeană.

Ţările străbătute de această cale, Polonia şi Moldova, s-au bucurat de mari avantaje şi se ridicară la un oarecare grad de bogăţie. în ceea ce priveşte Moldova, împotrivirea ei îndărătnică şi mult timp fericită împotriva turcilor şi a altor vecini puternici în veacul al XV-lea se explică, măcar în parte, prin bogăţia oraşelor ei, datorită trecerii negustorilor străini.

Deschiderea acestui drum pentru negustorii ce veneau din Polonia începe din prima jumătate a veacului al XlV-lea, când în Rusia Roşie (Galiţia orientală) se aflau state ruseşti independente. Mai multe privilegii concedate de principii din Liov şi Halici pentru Cavalerii Teutoni şi negustorii din Germania dovedesc că, încă înainte de anexarea acestei regiuni la Polonia, exista un drum de negoţ pentru mărfurile ce erau aduse din nordul Europei[1]. Acest drum se prelungea spre sud sub numele de „drumul tătăresc" şi ajungea, trecând prin Podolia, în Crimeea, unde se afla colonia genoveză Caffa[2].

Dar numai după ce polonii puseră mâna, în 1343, pe cnezatul Liovului, acest drum fu deplin asigurat. De fapt, stăpânirea polonă în Rusia Roşie nu deveni stabilă decât mai târziu, căci la moartea lui Cazimir cel Mare (1370), moştenitorul său, Ludovic al Ungariei, alipise această provincie Ungariei[3]. Abia după ce, în 1387,

---

' St. Kutrzeba, *Handel Polski ze Wschodem w wiekach srednych* (Comerţul oriental al Polofliei în Evul Mediu), Cracovia, 1903, p. 15—26 şi L. Charewiczowa, *Handel sredniowiecznego Lwowa* (Negoţul Poloniei în Evul Mediu).

[2] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* Bucureşti, 1899, p. 39—59.

[3] J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego (1370—1382)* (Ultimii ani ai lui Ludovic cel
Mare), Cracovia, 1918, p. 287-312.

Vladislav Iagello o recuceri definitiv pentru Polonia[4], se simţiră urmările politice, anume suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei, căci primul tratat de vasalitate al acestei ţări datează chiar din acelrşi an.

De atunci, drumul tătăresc este părăsit şi locul îi este luat de drumul moldovenesc, a cărui primă menţiune în actele din Liov este din anul 1382, puţin înainte de achiziţia definitivă a Rusiei Roşii de către Polonia[5]. Acest nou drum de comerţ sfârşeşte la Cetatea Albă, la gura Nistrului, o veche cetate bizantină care trecu sub mai multe stăpâniri în cursul Evului Mediu[6]. Era, mai ales, o colonie comercială genoveză, dar curând domnii Moldovei o alipiră stăpânirilor lor.

în acest chip a fost deschis un mare drum de comerţ spre Orient. Mărfurile din Germania şi Flandra, mai ales postavurile, erau cumpărate de genovezi şi armeni în Moldova, care aduceau în schimb produsele orientale (stofe, vinuri, piper şi sclavi)[7].

Oraşul Liov, în Polonia, se bucura de dreptul de depozit, negustorii nu puteau, adică, să treacă prin oraş cu mărfurile lor, ci erau nevoiţi să le depună şi să le vândă pe loc. El a fost centrul acestei mişcări economice în Polonia[8], în timp ce în Moldova acest rol a fost jucat mai ales de Cetatea Albă. Al doilea port al Moldovei, mult timp disputat Ţării Româneşti, Chilia (Licostomo), n-a avut decât o importanţă secundară pentru comerţul polonez, dar a fost în schimb punctul final al drumului comercial unguresc[9].

Comerţul Liovului şi al Cracoviei prin Moldova^. Arhivele municipale din Liov cuprind un bogat material pentru studiul comerţului acestui oraş cu Moldova[10]. Aceste documente, care au fost publicate în parte, cuprind amănunte asupra naturii mărfurilor vândute, a naţionalităţii negustorilor, preţurile, vămile şi procesele dintre negustori, judecate la Liov. Ar fi nefolositor să analizăm în amănunte aici toate aceste chestiuni[11]. Ajunge să spunem că cea mai veche tranzacţie de comerţ cunosc ută a unui cetăţean din Liov cu Moldova este aceea a germanului Klepel,

---

[4] A. Lewicki, *Zary.s historij Polski* (Schiţă de istorie a Poloniei), Cracovia, 1923, p. 119—120.

[5] St. Kutrzeba, *op. cit.,* p. 74, fixează data 1386, dar deja în 1382 se constată un negustor din
Şiret, Moldova, la Liov. Vezi mai jos.

[6] N. 'orga, *op. cit.,* p. 39-90; G. Brătianu, *Les Bulgares ă Cetatea Albă au debut du XlV-e siecle,* în „Byzantion", II, 1925, p. 153—168.

[7] I. Nistor, *Die auswărtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV-XVI Jahrhuiidert.* Gotha, 1911, p. 17-78 şi 178-196.

[°] Charewiczowa, *op. cit.,* p. 31 —53.

O. Gorka, *Bialogrâd, Kilja a wyprawa r. 1497* (Cetatea Albă, Chilia şi expediţia din 1497), Varşovia, 1932, p. 3—4. Cf. şi St. Lewicki, *Dragi handlowe w Polsce w wiekach srednych* (Drumurile de comerţ în Polonia în Evul Mediu), Cracovia, 1906.

Al. Czolowski, *Pomnihi dziejowe Lwowa z archiwum miasta* (Documente istorice din Liov extrase din arhivele oraşului), 4 volume, Liov. 1892-1921 - documente cuprinzând actele cele mai vechi, până la 1450; N. Iorga, *Relaţiile comerciale cu Lembergul,* Bucureşti, 1900; *Akta Grodzkie i Ziemskie,* Liov, voi. III, VI, VII, IX şi XIII.

Cf. L. Charewiczowa, *op. cit.,* p. 53—61; Kutrzeba, *op. cit.,* p. 74—88; Nistor, *op. cit.,* p. 17—

originar din Cracovia, cu un oarecare Zimmerman din Şiret în Moldova, din anul 1382[12]. Aceste relaţii luară în curând o mare dezvoltare, aşa încât, în 1421, Niclas Hecht, cetăţean din Baia *(Civitas Moldaviensis),* lasă în testamentul său, scris în nemţeşte, averea sa întreagă municipalităţii din Liov pentru biserici şi opere de binefacere, avere care consta dintr-o creanţă foarte însemnată, ce urma să fie reclamată negustorului din Liov, Wittram[13].

Pe de altă parte, se constată că numeroşi orăşeni din Moldova obţinură drept de cetăţenie în oraşul Liov. Printre negustorii străini ce obţinură drept de cetăţenie în Liov între anii 1405 şi 1426 se numără 5 moldoveni, 7 unguri, 4 nemţi şi 3 de alte neamuri, dar între 1461 şi 1495 aflăm 18 moldoveni, 3 unguri, 3 nemţi, 3 cehi şi 4 diverşi. Dimpotrivă, după 1495, nu mai găsim nici un moldovean cu drept de cetăţenie la Liov[14]. Aceasta se explică prin decăderea comerţului cu Moldova în ultimii ani ai veacului al XV-lea, chestiune asupra căreia vom reveni mai jos.

Aceşti „moldoveni" nu erau, bineînţeles, în mare parte, români. Numai catolicii aveau dreptul de a obţine drept de cetăţenie în Evul Mediu în oraşele din Polonia[15]. Oraşele din Moldova de nord erau locuite mai ales de germani, care alcătuiau, de altfel, în această epocă şi clasa negustorească a oraşului Liov. Expansiunea burgheziei comerciante germane, la sfârşitul Evului Mediu, în regiunile de pe ambele părţi ale Carpaţilor este un fapt general[16]. Dar, pe lângă nemţi, şi armenii formau colonii compacte la Cetatea Albă[17], în alte târguri moldoveneşti şi chiar la Liov[18]. în al treilea rând, italienii, genovezii şi veneţienii, erau marii capitalişti care alimentau această mişcare comercială[19]. Nu aflăm, în schimb, mulţi comercianţi români la Liov până la mijlocul veacului al XV-lea; se pot aminti, totuşi, numele lui *Vlad Walachus* în 1407[20], *Iwan Woloschyn pellifex* în 1422[21], *Pashko de Şiret* (1441)[22] şi poate *Wassil aus der Walachey* (1448)[23]. Prin Valachia se înţelegea în Polonia pe atunci numai Moldova.

---

[12] AI. Czolowski, *op. cit.,* I. p. 8.

[13] *Akta Grodzkie i Ziemskie,* IV, p. 108— 109; editorul n-a putut identifica localitatea *Civitas Moldaviensis.* Hecht explică donaţia sa astfel: „Averea pe care mi-o datoreşte cetăţeanul din Liov Wittram, bieţii mei prieteni sunt prea slabi şi prea săraci, ca să i-o poată pretinde şi obţine. De aceea, azi dau această avere, pe care mi-o datoreşte numitul Wittram, oraşului Lemberg".

[14] A. Gilevvicz, *Przijecie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1605* (Dreptul de cetăţenie la Liov în anii 1405—1605), în *Studja poswiecione pr. Bujakowi,* Lwovv, 1931, p. 375—414.

[15] I. Ptasnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polski* (Cetăţenia orăşenească în vechea Polonie), în „Przeglad Warszawski". I. 1921, p. 145—154.

" R. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in der Karpathenländern,* 2 voi., Gotha, 1907.

[17] După mărturia lui Angiolello, secretarul lui Mahomed II, Donato da Lezze, *Historia Turchesca,* ed. I. Ursu, Bucureşti, 1910, p. 90.

'8 I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau,* Cernăuţi, 1912, p. 56—57.

[19] I. Ptasnik. *Kultura wloska wiekow srednych w Polsce* (Cultura italiană medievală în Polonia), Varşovia, 1922.

[20] Al. Czolowski, *op._ cit.,* II, p. 30.

[21] *Ibidem.* III, p. 71.

[22] *lbidem,* IV, p. 68.

[23] *lbidem,* IV, p. 290.

Domnii Moldovei erau ei înşişi interesaţi în afacerile comerciale din Liov şi aveau acolo agenţii lor de comerţ. Comerţul domnilor şi marilor boieri este caracteristic pentru organizarea economică a Principatelor Române până în veacul al XVI-lea. Produsele Moldovei, din care o zeciuială se cuvenea domnului, afară de cele ale moşiilor privilegiate ale unor mănăstiri şi boieri, se vindeau în străinătate, în Polonia şi Ardeal, prin negustorii domneşti[24]. Pe de altă parte, domnii aveau dreptul, după tratatele de comerţ, să aleagă ei, cei dintâi, mărfurile necesare pentru dânşii şi curtea lor, dintre cele aduse de negustorii ce treceau prin capitala lor[25]. Astfel, s-a dezbătut în 1445 un lung proces în faţa judecătorilor din Liov între nobilul polon Mihail de Buczacz şi domnul Moldovei, Ilie, împreună cu soţia sa „ducesa", fiica ducelui Andrei de Kiev (era sora Sofiei, ultima soţie a regelui Poloniei Vladislav Iagello[26]).

Dintre boierii mari din Moldova, logofătul Mihul, care fu exilat în Polonia după 1457, a avut mai multe procese la Liov între anii 1471-1479[27].

Acest comerţ al Moldovei cu oraşul Liov nu era exclusiv, căci „dreptul de depozit" al acestui oraş nu era absolut şi de aceea trebuie să studiem şi comerţul moldovenesc cu alte»oraşe poloneze. Mai ales Cracovia invidia situaţia privilegiată a Liovului şi de aci se ivi un lung proces între cele două oraşe pentru comerţul cu Moldova, ca şi pentru cel care trecea pe drumul tătăresc. Procesul, care începe în 1400, ţine până în 1504 şi regii Poloniei, prin sentinţe repetate, dădură câştig de cauză capitalei, îngăduind negustorilor din Cracovia să-şi facă negoţ „ad partes Valachiae"[28]. Un proces asemănător a fost judecat în 1462 de către regele Cazimir IV. Oraşul Cameniţa, lângă Nistru, reclamase dreptul de a transporta mărfurile cumpărate în Moldova dincolo de Liov, ceea ce refuzau cetăţenii acestui oraş, impunând dreptul de depozit. Negustorii din Cameniţa cerură acest privilegiu, ca despăgubire pentru pierderile suferite de dânşii în regiunile „de dincolo de mări, în Moldova şi în alte locuri, din pricina nesiguranţei provocate de războaie".

Sentinţa fu, însă, dată în favoarea oraşului Liov[29].

Numai Cracovia rămase cu dreptul de a exercita, împreună cu Liovul, negoţul prin Moldova. De aceea, aflăm şi la Cracovia negustori din Moldova care obţinuseră dreptul de cetăţenie. Astfel, încă din anul 1403, găsim acolo pe *Petrus Woloch* (moldoveanul) şi, în acelaşi an, [pe] Petrus Pomalubogat *(pe malul bogat),*

---

[24]1. Nistor, *Handel und Wandel,* p. 46—48.

" Vezi mai jos.

" *Akta Grodzkie i Ziemskie,* XIV, p. 160, 169, 173. Pentru afacerile comerciale ale lui Ilie vodă la Liov, cf. şi Czolowski, *op. cit.,* IV, p. 27 (din anul 1441).

[21] *Akta Grodzkie i Ziemskie,* XV, p. 179, 185, 498.

[L°] *Ibidem,* III, p. 148—149 (din 1400); A. Prochaska, *Materialy archiwalne wyzete z metryki litewskiej* (Materiale de arhivă scoase din metrica litvană), Liov, 1890, p. 13 (15 martie 1403); *Codex diplomaticus miasta Krakowa,* în *Monumenta Medii Aevi Poloniae illustrantia,* V, p. 146 (24 iunie 1403); *ibidem,* p. 153 (15 mai 1406); *ibidem,* p. 319-321 (16 septembrie 1504); vezi şi St. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach srednych* (Comerţul Cracoviei în Evul Mediu), în „Rosprawy" ale Academiei din Cracovia, secţ. istorică, ser. II, XLIV (1903), p. 108— 115; Nistor, *Auswartigen Handelsbeziehungen,* p. 19.

[29] *Akta Grodzkie i Ziemskie,* VII, p. 69—71.

care sunt urmaţi de mulţi alţii în tot veacul al XV-lea. în 1445, „Petir de Nyemcze de Walachia" se înscrie ca cetăţean al Cracoviei iar în 1485 „Gregorius Wlach (italianul) de Walachia". Se constată, în total, până la 1500, 16 negustori din Moldova care obţinură dreptul de cetăţenie al Cracoviei, cu ajutorul unei scrisori de recomandaţie emisă fie de oraşele lor de origine, fie de negustori poloni cunoscuţi[30].

Existenţa unor numeroşi studenţi originari din oraşele Moldovei universitatea din Cracovia în veacul al XV-lea[31], este o urmare a acestor reiaţi comerciale. Fireşte că e vorba de catolici, mai ales de saşi, stabiliţi în oraşele Moldovei.

La Poznan, de asemenea, se întâlnesc în veacul al XV-lea negustori din Moldova (în 1435 Andrei din Cetatea Albă şi încă alţii[32]).

Pătrunderea negustorilor din Moldova în Polonia în veacul al XV-lea a fost deci, mai adâncă decât se credea până acum[33].

Privilegiile de comerţ. Ca pretutindeni în Europa medievală, comerţu practicat pe drumul din Polonia spre Marea Neagră prin Moldova era reglementat de către privilegiile care ţineau loc de tratate de comerţ. Trecerea negustorilor din Lio\ şi Cracovia prin Moldova nu era îngăduită decât în virtutea unui privilegiu dat de domnii acestei ţări. Aceste privilegii, în limba slavă bisericească, au fost publicate de mai multe ori[34]. Cel mai vechi este al lui Alexandru cel Bun, din 1408, urmat de al fiului său, Ştefan, în 1434 şi de cele ale lui Petru Aron (1456) şi Ştefan cel Mare (1460)[35]. Ele sunt intitulate *aşezăminte de vămi* sau, mai pe scurt, *privilegii.* Textele acestor privilegii succesive sunt aproape la fel. Diferitele categorii ale comerţulu polon în Moldova sunt specificate deosebit: mai întâi, importul produselor din Flandra şi Germania, aproape numai postavuri, care puteau fi vândute în Moldova, dar ş transportate dincolo de mări. în al doilea rând, sunt specificate „mărfurile tătăreşti", aşa numite nu pentru că e vorba de produse tătăreşti, dar pentru că ele proveneau din Orient şi erau transportate în Moldova prin intermediul coloniei genoveze de la Caffa în Crimeea tătărească. Trebuie, deci, să înţelegem prin mărfuri tătăreşti produse orientale şi extrem orientale (piper, stofe), aduse din Asia de caravane şi cumpărate de

---

[3]" K. Kaczmarczyk, *Librijuris civilis Cracoviensis (1329-1506),* în colecţia *Wydawnictwo aktow dawnych* ***miasta*** *Krakowa,* V, Cracovia, 1913, p. 36, 54, 97, 191, 197, 216, 227, 238, 264 şi 306.

[31] Vezi lista în prefaţa lui E. Barwiriski în ediţia Miron Costin, *Chronicon lerrae Moldavicae*
Bucureşti, 1912, p. VII, după *Album sludiosorum universitatis Cracoviensis,* ed. A. Chimel, I şi II (până îr
1551), Cracovia, 1887-1892.

[32] K. Kaczmarczyk, *Akta radzieckie Poznanskie* (Actele municipalităţii din Poznan), I (1434—
1470), Poznan, 1926, p. 47, 169, 236 şi L. Charewiczowa, *op. cit.,* p. 142.

[33] I. Nistor, *Auswărtigen Handelsbeziehungen,* p. 21, crede că sentinţele în favoarea Cracovie
pentru comerţul moldovenesc „au rămas numai pe hârtie". Actele citate ale oraşului Cracovia, publicate di
atunci, dovedesc contrariul.

[34] E. Kaluzniacki, *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Document!
moldoveneşti şi muntene din arhivele oraşului Liov), extras din *Akta Grodzkie i Zietnskie,* VII, Liov, 1878
M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II, Bucureşti, 1932; I. Bogdan
Documentele lui Ştefan cel Mare, II, Bucureşti, 1913.

" Analiza lor la I. Nistor, *op. cit.,* p. 24—29 şi L. Charewiczowa, *op. cit.,* p. 66—71.

negustorii saşi în Moldova şi Polonia. Privilegiile menţionează dreptul ca aceste produse tătăreşti să poată fi cumpărate în toate târgurile din Moldova.

Privilegiile de negoţ aşazâ îti al treilea rând exportul produselor moldoveneşti, dar nu menţionează cerealele, care nu erau în Evul Mediu un articol de export al Moldovei, ci numai vite, piei şi ceară. De fapt, se vede bine că acest comerţ local, precum şi importul din Ţara Românească (peşte sărat şi ceară), era puţin lucru faţă de marele comerţ de tranzit, care făcea să treacă mărfurile orientale spre nordul Europei şi produsele din aceste regiuni spre Orient. Numai existenţa acestui comerţ a ridicat importanţa drumului prin Moldova. E de observat că privilegiile de negoţ pentru Liov şi Polonia arată ca punct final al acestui drum în Moldova oraşul Cetatea Albă, fără să menţioneze Chilia, a cărei importanţă pentru comerţul polonez era
nulă.

Textul acestor privilegii dă indicaţii asupra organizării comerţului în Moldova. Această organizaţie este complet apuseană, asemănătoare cu a statelor care au o organizaţie feudală şi comunală. Comerţul în Evul Mediu nu era liber; dimpotrivă, era limitat de numeroase excepţii şi privilegii în favoarea unor oraşe. Cele două temelii principale ale comerţului privilegiat erau dreptul de depozit, adică, cum am văzut mai sus pentru oraşul Liov, obligaţia impusă negustorilor de a se opri în oraş şi de a nu trece mai departe cu mărfurile, ci de a le depune în magazii sau a le vinde pe loc. Numai negustorii acestui oraş aveau dreptul de a revinde mai departe mărfurile. A doua bază a comerţului privilegiat era obligaţia de a urma un anume drum, adică drumul indicat prin privilegiile ce favorizau anume oraşe cu acest mijloc[36].

Privilegiile acordate de domnii Moldovei negustorilor poloni arată că oraşul Suceava, capitala Moldovei, se bucura de dreptul de depozit pentru postavuri, principalul articol al comerţului din Polonia în Moldova. Postavul nu putea să fie vândut în nici un alt oraş moldovenesc, afară de Suceava, dar e vorba de postavurile ce se desf 'ceau în Moldova; pentru cele în tranzit nu se aplica nici un drept de depozit. Al Joilea principiu al comerţului apusean, obligaţia de a urma un drum indicat, reiese clar din aceleaşi privilegii, în care se menţionează oraşele şi drumurile pe unde puteau trece negustorii. Dreptul obţinut de negustorii din Liov, de a ţine o casă, un *fondacco,* la Suceava, este şi el un obicei apusean. Pe de altă parte, sistemul vămilor moldoveneşti favoriza oraşele şi comunele libere, căci nu erau vămi propriu-zise, ci, tot ca în Apus, un fel de accize la oraşe[37]. Documentele moldoveneşti menţionează vama cea mică şi cea mare, prima asupra mărfurilor ce se desfăceau pe piaţa oraşului, a doua — o vamă de tranzit a mărfurilor ce trec prin oraş, fără a fi vândute. Această vamă dublă, cu numirile *mare* şi *mică,* se regăseşte în Italia şi în Germania în veacul al XV-lea[38].

Pentru principiile organizaţiei comerţului în Evul Mediu, Charewiczowa, *op. cit.,* p. 31-53 şi St. Lewicki *Lemberg's Stapelrecht,* Lwow, 1909.

Vezi, pentru organizarea comerţului oraşelor în Apus, G. L. Maurer, *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland,* Erlangen, 4 voi., 1869— 1871.

Vezi, pentru organizarea corner,. . I. Nistor, *Der moldavische Zollwese,* „Jahrbuch fur Gesetzgebung", XXXIV, 1912, p. 247.

Am arătat mai sus interesul domnilor Moldovei în afacerile comerciale. Privilegiile pentru negustorii din Liov şi Polonia prevăd de aceea pentru anume mărfuri dreptul domnului de a alege el cel dintâi şi numai după aceasta se putea pune restul în vânzare pe piaţă.

Trebuie să observăm, însă, că sus-zisele privilegii nu erau o afacere privată între domnii Moldovei şi negustorii lioveni, ci erau patronate de regii Poloniei. Solii acestui rege sunt trecuţi ca martori în privilegiile din anii 1456 şi 1460. Pe de altă parte, actele din Liov amintesc de solii moldoveni trimişi la regele Poloniei, cu prilejul concedării acestor privilegii de către domn, ceea ce arată că privilegiile moldoveneşti erau completate cu altele asemănătoare, azi pierdute, ale regilor Poloniei în favoarea negustorilor din Moldova[39]. Era vorba, deci, de o afacere de stat şi Polonia patrona, cu puterea ei politică, semnarea acestor tratate de comerţ, care asigurau un debuşeu la Marea Neagră. Trebuie, aşadar, să conchidem că privilegiile de comerţ erau în strânsă legătură cu drepturile politice pe care le pretindea Polonia asupra Moldovei[40].

Drumul comercial şi suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei. Din cele spuse mai sus despre participarea statului polon la tratatele de comerţ cu Moldova, rezultă în chip lămurit că Polonia avea un interes primordial de a-şi asigura controlul politic al drumului comerţului său oriental. Prin acest interes economic trebuie să explicăm sforţările pe care le-a făcut acest stat, de la sfârşitul veacului al XlV-lea până în al XVIII-lea, de a avea un drept de suzeranitate asupra Moldovei.

Vasalitatea Moldovei datează din anul 1387, epocă în care domnul acestei ţări, Petre Muşatin, a depus jurământ de credinţă regelui Vladislav Iagello la Liov[41]. Această dată corespunde cu aceea a recuperării Rusiei Roşii de la unguri de către acest rege şi, prin aceasta, cu deschiderea comerţului pe drumul moldovenesc pentru negustorii poloni.

Puţine studii sunt consacrate sensului şi explicării cauzelor acestui act de vasalitate în 1387 şi a celor care urmară. O explicaţie economică n-a fost încă luată în consideraţie. Un studiu datorat unui jurist român, d. Condurachi, explică starea de vasalitate prin nevoia Moldovei de a avea un apărător puternic împotriva dorinţelor de cucerire ale turcilor şi ungurilor[42], ceea ce este drept, dar nu explică interesul Poloniei de a oferi protecţia sa Moldovei.

După un studiu special, azi învechit, datorat Iui Niemczewski, pretenţiile de suzeranitate poloneză asupra Moldovei ar fi o tradiţie moştenită de Polonia de la statele rutene din Rusia Roşie, mai ales din Halici, care s-ar fi bucurat odinioară de

---

-'" I. Nistor, *Auswărligen Handelsbezielumgen,* p. 26.

[4]" Aceleaşi concluzii reies din analiza privilegiilor domnilor munteni pentru Polonia. Privilegiul lui Mircea (fără dată) şi al lui Vlad Dracul (1439) publicate de Kaluzniacki, *op. cit.,* p. 22 — 23 şi 28—29 nu dau multe amănunte asupra organizării comerţului, fiind rezumate mai pe scurt ca ale domnilor moldoveni.

[41] Textul latin al actului de vasalitate la M. Costăchescu, *op. cit.,* II. p. 599—601.

[4]^ Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii Principatelor Române până la 1500.* Cernăuţi, 1923, 23 p.

anume drepturi politice asupra Moldovei[43]. Dar această explicaţie nu se întemeiază pe nici un fapt precis şi nu poate fi adeverită de documente.

N. lorga, în sfârşit, consideră suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei'ca o urmare a anexării Pocuţiei şi a altor teritorii aşezate pe malurile Nistrului, la Moldova. Aceste teritorii ar fi fost fiefuri cedate de Polonia domnilor Moldovei[44].

Trebuie să ne oprim ceva mai mult asupra acestei ipoteze. Pocuţia şi teritoriile obţinute de Moldova în Polonia au fost puse zălog de regele Vladislav pentru un împrumut. Acest împrumut a avut loc după omagiul lui Petru vodă, în 1388[45].

N. lorga credea că acest împrumut a fost un fel ocolit din partea regelui Poloniei de a recunoaşte în drept o ocupaţie anterioară a acestor teritorii de către moldoveni[46]. Dar actul prin care regele recunoaşte datoria nu confirmă această ipoteză; din scrisoarea din 1388 a regelui Vladislav rezultă că acesta se obligă să pună zălog teritoriul Haliciului, numai în cazul când împrumutul nu va fi restituit după trecere de trei ani. Deci, polonii nu cedaseră încă nimic Moldovei. Pe de altă parte, în actele omagiale ale domnilor Moldovei către regii Poloniei se vede că cei dintâi depuneau jurământ de credinţă pentru *toată Moldova (cum tota gente sua,* în 1387[47];... *gentem ac terram suam, Valachiae castra,* în acelaşi an[4^]; *toată ţara Moldovei,* în actul slav din 1468[49]) şi chiar domnii Moldovei care renunţaseră la Pocuţia, ca de pildă Ştefan Muşatin în 1395, au depus jurământ de credinţă[50]. Pocuţia nu era un fief acordat de regele Poloniei, ci un zălog pentru un împrumut şi acest împrumut era o realitate.

Cazul zălogirii Pocuţiei nu este izolat. Silit să facă grele jertfe pentru a susţine războaiele împotriva Cavalerilor Teutoni, regele Vladislav avea nevoi urgente de bani şi, pentru a-i procura, punea zălog stăpânirile Coroanei. Astfel, în 1404, acelaşi rege ceru nobilimii o contribuţie extraordinară pentru a plăti un împrumut de 40 000 florini Cavalerilor Teutoni, pentru care pusese zălog Ţara Dobrzynska[51]. în 1412, în schimb, Vladislav Iagello împrumută împăratului Sigismund 40000 de kopeici şi primi ca zălog 13 oraşe din Zyps[52]. în sfârşit, pentru a obţine Podolia,

---

[4^]Niemczewski, *Untersuchung des polnischen Oberhoheitesrechts liber die Moldau,* Inaugural-Dissertation, Leipzig, 1872, p. 42.

[44] N. lorga, *Polonais et Roumains,* Bucureşti. 1921, p. 7—9: „Din pricina acestei frontiere de la nord se depuseseră toate omagiile, omagiu pentru toată ţara, pentru a putea avea ca graniţă de nord Nistrul". Cf. acelaşi, *în jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun,* Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. III, XIII, 1932, p. 177. Jurământul de credinţă al lui Alexandru cel Bun către regele Vladislav „era singurul mijloc pentru Moldova de a obţine Bucovina şi Galiţia şi el ajurat de fapt *numai pentru aceste teritorii"* (subliniat de autor).

[4^] Textul la Costăchescu, *op. cit.,* II. p. 605.

[4"] N. lorga, *Polonais et Roumains. loc. cit.*

[47] Costăchescu, *op. cit.,* II, p. 599-601.

[48] *Ibidem, II, p. 601-602.*

[4"] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, p. 300.

[50] Costăchescu, *op. cit.,* II, p. 611—612 şi actul de renunţare la Pocuţia, *ibidem,* II, p. 609-610. [3'] St. Kutrzeba, *Seym walny dawnej rzeezypospolitej Polskiej* (Dieta generală a vechii republici a Poloniei), Varşovia, fără dată, p. 48.

-^ Lewicki, *Zarys historij Polski,* p. 127.

ocupată de vărul său, Witold din Lituania, regele Vladislav o răscumpără, plătin 20000 de kopeici, împrumutate de la nobilul Spytko de Melsztyn, căruia îi las jumătate din ţară ca zălog[53]. Zălogirea Haliciului la 1388 şi a Pocuţiei la 1411 d către acelaşi rege al Poloniei, pentru un împrumut acordat de domnul Moldove făcea, deci, parte dintr-un sistem folosit în acea epocă. Suma împrumutată de căti Petre vodă, 3000 de ruble de argint franc, era destul de importantă. Rubla de argit franc corespunde cu *summi argenti* de Caffa, a căror valoare era de 200 aspri greceşt monetă de argint[54]. Aceasta face, deci, în totul 60000 de aspri, o sumă destul d importantă, când ne gândim că în veacul al XV-lea o mare donaţie a lui Ştefan c« Mare pentru o mănăstire cuprindea abia 500 de aspri pe an[55]. Domnul Moldove bogat mai ales prin produsul vămilor, putea să-şi îngăduie să fie bancherul regeli Poloniei.

Rezultă, din toate acestea, că problema Pocuţiei este deosebită de aceea suzeranităţii Poloniei asupra Moldovei. Nu afirmăm că împrumutul celor 3 000 d ruble explică singur lupta seculară a Moldovei pentru stăpânirea Pocuţie dimpotrivă, trebuie să ţinem seamă de simpatia populaţiei rutene ortodoxe di această regiune pentru domnii moldoveni[56], dar această chestiune ne-ar atrage pre departe. Ne mărginim să constatăm că Pocuţia nu era un fief acordat de regi Poloniei, Moldovei, ci, dimpotrivă, domnii acestei ţări erau vasali regelui pentru toat stăpânirile lor.

Moldova, la sfârşitul veacului al XlV-lea şi în al XV-lea, era debuşeu comerţului polon spre Marea Neagră şi am văzut mai sus însemnătatea europeană acestui comerţ. Deci, polonii aveau un mare interes să apere Moldova împotrivi ungurilor şi turcilor, pentru a-şi asigura astfel un drum de negoţ spre mare. Er; singurul profit pe care Polonia îl trăgea din această suzeranitate.

O apropiere sugestivă dovedeşte dreptatea acestei afirmaţii: Polonia avea, îi veacul al XV-lea, doi vasali mai însemnaţi, fără a ţine seama de Mazovia: domnu Moldovei şi marele maestru al Cavalerilor Teutoni. Unul deţinea cheia comerţulu polonez spre Marea Neagră, celălalt — a comerţului spre Marea Baltică, cele doui debuşee maritime posibile pentru Polonia.

Marea luptă a Poloniei, în veacul al XV-lea, pentru a-şi asigura coastei Balticei e explicată de către toţi istoricii prin dorinţa acestei ţări de a-şi crea ur debuşeu comercial la vărsarea Vistulei[57]. Este natural, deci, să admitem că omagiu, moldovenesc răspundea la aceeaşi necesitate în ce priveşte Marea Neagră.

---

[53] A. Prochaska. *Podole lennen Korony* (Podolia vasală a Coroanei), în „Rosprawy" al
Academiei din Cracovia, secţ. ist. XXXII, p. 5 şi urm.

[54] Jurghievic, *O MOHeraxi, FeHye3KHX-b* B£ *POCHH* (Despre monetele genoveze ‘
Rusia), în „3anncKH OaeccKaro oBmecTBa HCT. H apxecn.", XII, 1872, p 159 şi I. Bogdan,
op. cit., **II, p. 217-218.**

[55] **I.** Bogdan, *op. cit.,* p. 162.

[56] P. P. Panaitescu, *Petre Rareş fi Moscova.* în volumul *în amintirea lui V. Pârvan.*

[57] Vezi, mai recent. W. Sobieski, Der *Kampf um die Ostsee.* Leipzig, 1933 şi Kolankowsk
Dzieje Litwy (Istoria Lituaniei), I, p. 90. „Situaţia geografică a Poloniei şi a Lituaniei pe bazinul Vistulei. a
Niemenului şi al Dvinei cerea stăpânirea gurilor lor. Aceasta deveni cu atât mai necesar cu cât malurile
porturile Balticei începură să câştige o importanţă comercială europeană".

Aceasta explică preţul pe care polonii îl atribuiau, în veacul al XV-lea, omagiului moldovenesc şi lunga ceartă între Polonia şi Ungaria, care căutară timp de două veacuri să atragă de partea lor această suzeranitate, în mare parte o rivalitate economică, deoarece comerţul unguresc din Ardeal avea aceleaşi interese pentru un debuşeu prin portul Chilia pe Dunăre.

De aceea, în 1444, în vremea uniunii personale între Polonia şi Ungaria sub regele Vladislav III, dieta polonă de la Piotrkov, împotriva dorinţei regale, hotărăşte să comunice lui Ştefan, domnul Moldovei, că Polonia îi este favorabilă şi -1 sfătuieşte să nu depuie jurământ de credinţă regelui decât în calitate de vasal al Poloniei, nu şi al Ungariei. Dieta făcu cunoscut regelui în scris că nu trebuie să primească jurământul domnului Moldovei decât în calitate de rege polon[58].

Condiţiunile de drept internaţional ale vasalităţii Moldovei nu au fost studiate, dar este sigur că din partea Poloniei ea nu consta decât într-un drept de protecţie şi o alianţă militară şi nimic mai mult, ceea ce ajungea pentru asigurarea comerţului. Conform dreptului feudal, vasalul datora suzeranului *consilium* şi *auxilium.* Prin *consilium* se înţelege participarea la sfatul suzeranului şi prin *auxilium* — ajutor militar[59]. Numai aceste două obligaţii apar în actele omagiale (în slavă şi latină) ale domnilor Moldovei pentru Polonia[60]. Actele folosesc termenul polon de origine germană *hold* pentru a indica omagiul, dar şi cu sens de fief[61], şi o singură dată *podanost* (subiectionem)[62]. Prin aceste acte, domnii Moldovei se oblică să vie în ajutorul Poloniei cu forţele lor militare[63].

Dar se face şi menţiune de *consilium* prin expresiile: *dobra rada raditi* în actul din 1393, *dobroiu radu raditi* în cel din 1404[64]. Este clar că aceste expresii, care înseamnă „a da bun sfat", se raportă la obligaţia de *consilium* feudal. Se pune, deci, îritrebarea dacă, în conformitate cu dreptul feudal, domnii Moldovei au luat parte în realitate, prin delegaţii lor, la sfatul Coroanei polone? Chestiunea ar trebui supusă ■anei cercetări adâncite, ceea ce nu putem face în aceste rânduri. Faptele pozitive pe care le avem în acest sens sunt următoarele: la 1434, cu prilejul alegerii succesorului lui Vladislav Iagello, domnul Moldovei a trimis reprezentanţii săi pentru a participa la

[58] A. Prochaska, *Uchwały zjuzdu w Piotrknwie r 1444* (Hotărârile dietei din Piotrkow în 1444), în „Atheneum", Varşovia, XII-2, 1887, p. 352 şi acelaşi, *Sprawy woloskie w XV wieku* (Treburile moldoveneşti în veacul al XV-lea), în „Przewodnik naukowy i literacki", XVI, 1888, p. 906.

[59] J. Calmette, *La societe feodale,* Paris. 1923, p. 40—41.

[60] Actele de vasalitate până la 1500 sunt publicate de Costăchescu. *op. op. cil.,* II.

cit., II şi de I. Bogdan.

Vezi pentru acest termen la I. Bogdan, *op. cit.,* II. p. 286. Bogdan crede că termenul nu mai există în Polonia modernă; în realitate, este folosit curent.

[62] I. Bogdan, *op. cit.,* II, p. 371 şi 375, act din 1485.

[63] Primele acte de vasalitate menţionează că această obligaţie nu se întindea dincolo de
Cracovia spre nord (act din 1393), Costăchescu. *op. cit.,* II, p. 607 — 608. Această restricţie a fost
suprimată de la 1395 *(ibidein.* II, p. 611) şi de fapt Alexandru cel Bun trimise în 1422, 400 de călăreţi
moldoveni să lupte împotriva Cavalerilor Teutoni în Prusia (Dlugosz. *Opera omnia,* ed. Przezdziecki, XIII,
p. 301-302).

[64] Costăchescu, *op. cit.,* II, p. 607-608 şi 625.

alegere[65]. în 1501, Ştefan cel Mare, a participat, prin reprezentanţii săi, la alegerea regelui Alexandru al Poloniei[66]. în 1506, senatorii poloni invitară pe Bogdan III al Moldovei ca să participe la alegerea urmaşului lui Alexandru Iagellonul[67]. Martin Cromer, în oraţia sa funebră în cinstea regelui Sigismund I, afirmă că acest rege invitase, în calitate de vasal al Coroanei, pe Ştefan cel Tânăr al Moldovei (1517— 1527) să ia parte la şedinţele senatului (sfatul demnitarilor regali) din Polonia[68].

Suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei era, deci, în conformitate cu obiceiul feudal, cuprindea un jurământ de credinţă depus personal de vasal[69], şi un jurământ deosebit al nobililor (boierii), precum şi cele două obligaţii amintite, *auxilium* şi *consilium.* Ea nu prevedea nici un avantaj imediat pentru Polonia, afară de siguranţa pentru negustorii ce trec prin ţara vasală. Cromer, marele cronicar polon din veacul al XVI-lea, caracterizează legământul de vasalitate dintre Polonia şi Moldova ca o *clientelă* în sensul antic al cuvântului[70].

Comerţul dincolo de mări. Privilegiile de comerţ ale domnilor Moldovei prevăd cumpărăturile făcute de negustorii din Polonia în Moldova de mărfuri „de dincolo de mări" *{za morskij)* şi dreptul lor de a trece în ţara turcească[71]. Cronicile polone din veacul al XVI-lea vorbesc despre acest comerţ pe mare, în care Moldova nu figura decât ca o ţară de trecere. O informaţie ce se regăseşte aproape identică la cronicarii Ioachim Bielski, Stanislav Sarnicki şi Alexandru Guagnin, toţi din veacul al XVI-lea, afirmă că, în veacul precedent, Cetatea Albă era un port principal pentru

---

[6]^ Dlugosz, *op. cit.,* XIII, p. 542, citat şi de Niemczewski, *op. cit.,* p. 30.

[66] Szujski. *Jeszcze o elekcyi w epoce Jagellonow* (încă ceva despre alegerile din epoca Iagellonilor), în *Opowiadania i roztrasnienie historyczne,* Varşovia, 1882, p. 307—311, întemeiat pe manuscrisul *Modus eligendi* din 1501. Cf. şi Hurmuzaki, *Documente* H/1, p. 488—489.

[67] *Acta Tomiciana,* I, p. 5 reprodus de Hasdeu, *Arhiva Istorică,* 1/1 p. 59—60. Cromer, *Oratio super obitu Sigismundi I,* în colecţia lui Pistorius, *Corpus Historiae Poloiricae,* Basel, 1582, 111, p. 18. O polemică a avut loc în istoriografia polonă asupra dreptului vasalilor de a participa la alegerile regale. Cf. W. Zych, *W sprawie wdzialu lennikow w elekcyach Jagellonskich* (Problema participării vasalilor la alegerea Iagellonilor), în ..Kvvartalnik Historyczny", XXV, 1911, p. 177— 196; Kolankowski, *Elekcja Zygmunta I* (Alegerea lui Sigismund I), în „Przewodnik naukowy i literacki". 1906, p. 865—875 şi darea de seamă asupra acestui studiu de L. Finkel în ..Kvvartalnik Historyczny". XXI, 1907. p. 491—496; L. Finkel, *W sprawie wdzialu lennikow w elekcyach lagellonskich* (Chestiunea participării vasalilor la alegerea Iagellonilor), *ibidem,* XXVII, 1913, p. 67—100. Finkel era de părere că solii vasalilor erau simpli observatori ai alegerilor regale. Protestul lui Albert al Prusiei, în 1530, împotriva alegerii, făcută în timpul vieţii predecesorului, a lui Sigismund August, care avu loc fără participarea lui, primi un răspuns din partea senatului polon care afirmă că vasalii nu aveau dreptul să participe la alegerile regilor. Finkel conchide că protestul lui Albert al Prusiei nu era întemeiat, dar i-a scăpat din vedere că şi domnul Moldovei, Petre Rareş, refuză şi el să recunoască pe Sigismund August, ales fără participarea vasalilor. *Acta Tomiciana.* XIII, p. 12—69 (scrisoarea Iui Petre Rareş) şi *ibidem,* p. 90 (răspunsul regelui Sigismund 1).

[6]" Textul jurământului depus de domnii Moldovei, *Juramentum palatini Moldaviae.* în *Volumina Legum,* ed. St. Petersburg, I, 1854, p. 151.

'® M. Cromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus... regni Poloniei,* ed. Czermak, Cracovia, 1901, p. 14. Vezi şi F. Papee, *Polska i Litwa* (Polonia şi Lituania),

I, Cracovia, 1904, p. 202.

[7'] I. Bogdan. *Documentele lui Ştefan cel Mare.* II, p. 273.

negoţul cerealelor din Podolia, care erau transportate pe mare până în insula Cipru[72]. Această tradiţie dovedeşte că drumul comercial al Poloniei prin Moldova se prelungea pe mare de la Cetatea Albă, unde se aflau două ramificaţii ale acestui drum: una de-a lungul coastei spre ţările tătăreşti, adică spre Caffa (de aceea privilegiile amintesc la Cetatea Albă „vama tătărească"), alta de-a dreptul pe mare. Acest drum de negoţ, care ajungea până în Cipru, era folosit şi de diplomaţi. Astfel, în 1432, Baldovin de Noris, mareşalul regelui Ciprului, Ioan de Lusignan, trimis pe lansă regele Poloniei, Vladislav Iagello, a sosit în Polonia pe această cale: „Solia pornise pe mare pe o corabie proprie şi a debarcat la Cetatea Albă, port în Moldova, apoi, cumpărând cai, a străbătut Moldova, unde a avut de suferit multe din partea poporului incult şi răuvoitor, care, dacă nu s-ar fi temut de regele Vladislav, i-ar fi şi omorât. La urmă a ajuns totuşi în ţările rutene şi în Polonia", spune Dlugosz. Dar, la întoarcere, solii au preferat să apuce drumul spre Veneţia, „din cauza cruzimii moldovenilor"[73].

Rămâne, deci, stabilit că în veacul al XV-lea erau relaţii între Polonia, Cetatea Albă şi, de acolo pe mare, cu insula Cipru.

Privilegiul lui Mahomed II pentru Cetatea Albă. Un document care aruncă o lumină nouă asupra acestor relaţii comerciale dincolo de mări este privilegiul sultanului Mahomed II, concedat în 1456 negustorilor din Cetatea Albă, care n-a fost încă supus unei analize amănunţite pentru a se extrage dintr-însul toate elementele ce privesc istoria comerţului. Textul acestui privilegiu în limba turcă era păstrat în arhivele din Moscova, o copie fotografică se află şi la Academia Română între actele lui Ion Bogdan, după care orientalistul vienez Fr. von Kraelitz a executat o traducere germană[74].

Iată textul, în româneşte: „Mahomed, fiul lui Murad han, întotdeauna învi.igător. Am făcut pace cu distinsul între domnitori Petre, actual domn al Moldovei. Am uitat duşmăniile dintre noi şi am poruncit ca negustorii care se află în provincia sa de la Cetatea Albă să poată veni cu corăbiile lor şi să exercite comerţul prin cumpărături şi vânzări cu poporul de la Adrianopol, Brussa şi Constantinopol. Nici unul din subalternii noştri, bei, căpeteniile districtelor, spahii sau slujitori, nu trebuie să aducă nici cea mai mică pagubă persoanei şi mărfurilor acestor negustori în timpul călătoriei lor, căci dacă aflu că li s-a făcut vreo pagubă într-un fel sau altul, împotriva poruncii noastre, voi trimite împotriva lor ostile mele, care le vor face mult

---

Bielski, *Kronika polska,* ed. Turowski, p. 222; Guagnini. *Sarmacya,* trad. Paszkowski, în *Zbior dziejopisow polskich,* p. 427; Sarnicki, *Descriptio Poloniae,* în anexele la ediţia din Leipzig a lui Dlugosz, *Chronica Poloniae,* II, 1712. col. 1890: „Cetatea Albă a fost odinioară un port celebru şi folositor pentru oamenii noştri. Căci în vremurile lui Cazimir pluteau corăbiile pline cu grâu din Podolia până în Cipru. Acum, însă, barbarii obişnuiesc să facă atâtea greutăţi la fluviul de la Cetatea Albă, încât comerţul nu se mai poate face fără primejdia vieţii".

[73] Dlugosz, *Opera omnia,* ed. Przezdziecki, XII, p. 477.

Acad. Rom., Fotografii, pachet nr. 24. F. von Kraelitz, *OsmanisChe Urkunden in tiirkischen Sprache aus der zweilen Hälfte des 15. Jahrhunderts,* „Denkschriften" Academia Viena, Secţ. Ist., CXCVII. Cf. traducerea N. Iorga, în „Revista Istorică". X, 1924, p. 105.

rău. Acestea să fie ştiute cu siguranţă, iar negustorii să aibă încredere. Scris în ziua 5-a a lunii Regeb, anul 860 la Rudnic" (9 iunie 1456).

Sultanul se afla atunci în Serbia şi pornise cu ostile împotriva Belgradului, unde-1 aştepta o înfrângere răsunătoare. Acest privilegiu comercial este de pus în legătură cu actul politic prin care sultanul Mahomed II acceptă tributul de 2000 galbeni făgăduit de către domnitorul Petre Aron[75].

Privilegiul sultanului confirmă existenţa unui comerţ dincolo de mări, începând de la Cetatea Albă, şi face o interesantă menţiune a corăbiilor negustorilor din Cetatea Albă, cu care aceşti cetăţeni ai portului moldovenesc veneau în Turcia. Se vede că ei aveau afaceri la Adrianopol şi la Constantinopol, dar şi la Brussa, în Asia Mică.

Italienii şi comerţul Poloniei spre Marea Neagră. Prelungirea drumului comercial din Polonia şi Moldova pe mare, până la Constantinopol, în Asia Mică şi în Cipru, se explică prin aceea că, în veacul al XV-lea, negoţul pe Marea Neagră era urmarea celui întreprins încă de mult, cu câteva secole înainte, de către genovezi şi veneţieni. Aceste relaţii comerciale, ieşite din raporturile între cele două republici italiene şi Imperiul Bizantin, avură ca rezultat stabilirea coloniilor italiene pe coastele Mării Negre, dintre care cea mai însemnată era Caffa în Crimeea[76]. în veacul al XV-lea, deşi sufereau concurenţa saşilor şi a armenilor, negustorii italieni se aflau în număr destul de mare în oraşele celor două ţări.

Documentele din Liov amintesc numeroşi negustori italieni care aveau afaceri în Polonia şi în Moldova; ei cumpărau vite şi postavuri şi vindeau, în schimb, vinuri din insulele arhipelagului şi mărfuri orientale aduse de caravane[77]. Deci, prin aceşti italieni s-a făcut legătura drumului de comerţ pe uscat prin Moldova cu calea maritimă a Mediteranei orientale.

Este nevoie să definim bine rolul acestor italieni pe marea cale comercială; ei nu sunt negustori detailişti, sau ca armenii ce urmau căruţele lor ce se mişcau greu de-a lungul drumurilor rele. Din toate tranzacţiile lor, rezultă că italienii din Moldova şi Polonia erau capitalişti şi se poate afirma că negoţul în veacul al XV-lea pe drumul ce-1 studiem era finanţat de bancherii italieni. Mărimea afacerilor, care treceau de graniţele mai multor state, sumele colosale pentru acele vremi menţionate în procesele lor la Liov, sunt o dovadă pentru aceasta. Capitaliştii italieni luau în arendă vămile şi minele Coroanei, atât în Polonia, cât şi în Moldova. Astfel, în 1483, genovezul Domenico de San Romalo arendase vămile Galiţiei şi avea, în acelaşi timp, afaceri comerciale în Moldova, dintre care una singură se ridica la cifra de 1500 de galbeni ungureşti[78]. între 1453 şi 1464, Dorinus Cathaneus din Genova, stabilit la Liov şi apoi la Suceava, era *cămăraş şi vameş al Ţării Moldovei*[19], ceea ce înseamnă

---

[73] Hurmuzaki, *Documente,* II/2, p. 67. " G. Brătianu, *Le commerce ge'nois dans la mer Nnire au XIII-e siecle,* Paris, 1929.

[77] I. Ptasnik, *Kultura wloska wiekow srednych w Polsce,* Varşovia, 1922 şi N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* Bucureşti. 1899, p. 39—59 şi 282-301.

[78] I. Ptasnik, *op. cit.,* p. 55—56 şi 177.

[19] *Ibidem,* p. 51.

că luase în arendă vămile moldoveneşti.

Aceste două exemple, care ar putea fi uşor completate cu altele, dovedesc caracterul capitalist al acestor negustori italieni pe drumul moldovenesc. Cu toate uşurările date negustorilor prin privilegiile regilor Poloniei şi ale domnilor Moldovei, ar fi greu de explicat înflorirea acestui negoţ în veacul al XV-lea fără intervenţia finanţei italiene, singura de altfel cu oarecare importanţă pe atunci în Europa[80]. Dar această intervenţie însăşi arată îndestul importanţa europeană a comerţului pe drumul Poloniei şi Moldovei spre Marea Neagră.

Coloniile genoveze stabilite pe coastele acestei mări depindeau de banca di San Giorgio din Genova[81] şi cea mai importantă dintre colonii, Caffa, avea în veacul al XV-lea strânse legături cu Moldova[82]. Precum am spus, drumul care ajungea în Moldova la Cetatea Albă, urma apoi de-a lungul coastei spre Caffa. Acest oraş genovez era un centru important, care atrăgea spre dânsul o parte a comerţului Moldovei şi Poloniei şi de aceea se stabiliră şi relaţii diplomatice între cele două principate române şi Caffa. La 22 decembrie 1459, un sol al lui Ştefan cel Mare se afla la Caffa, unde se fac cheltuieli importante pentru primirea lui[83]. în 1462, solii lui Vlad Ţepeş sosesc, la rândul lor, în oraşul genovez, urmaţi după un an de alţi soli ai lui Ştefan al Moldovei[84]. E probabil că scopul soliilor era de natură comercială. în sfârşit, la 1470, doi soli genovezi însoţiră pe ambasadorul persan Isac, care trecuse de la Caffa ca sol trimis la voievodul Moldovei[85]. Relaţii de aceeaşi natură legau Caffa şi de Polonia[86]. Relaţiile religioase fură urmarea tranzacţiilor comerciale, dominicanii poloni se aşezară la Caffa[87], iar după căderea oraşului sub stăpânire turcească, episcopii titulari de Caffa erau poloni şi rezidau în Polonia[88]. Pe de altă parte, se constată la 1462 vizita în Polonia a „căpitanului de Caffa", care vine la Cracovia[89]. în acelaşi an, Caffa recunoaşte suzeranitatea Poloniei[90] şi în 1463 Galeazzo de Caffa vine în Ucraina poloneză, cu intenţia de a recruta trupe pentru aoărarea oraşului[91]. Aceste relaţii comerciale, care-şi ating apogeul sub Ştefan cel

---

L. Andre, *Histoire economique,* ed. III, Paris, 1925, p. 18—20 şi H. See, *Les origines du capitalisme modeme,* Paris, 1926, p. 13.

Manfroni, *Le relazioni fra Genova, l'Impeho Bizantino e i Turciri,* în „Atti della Societa Ligure di storia patria", XXVIII/3, 1898, p. 577-856.

N. Iorga. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 115— 119, 134— 137 şi acelaşi, / *genovesi net Mar New,* Genova. 1925, extras din buletinul „II Comune de Genova", nr. 6, iunie 1925.

°- Inedit, copii extrase din registrele Băncii di San Giorgio, registro 1420, p. 75, în hârtiile lui B. P. Hasdeu la Academia Română, pachet nr. 2.

N. Iorga, *Ades et fragments relatifs ă l'histoire des Roumains,* III, Bucureşti, 1897, p. 39—41. [85] Hârtiile Hasdeu, copii din Genova, acelaşi registru, p. 67.

M. Dubiecki. *Kaffa, osada genuenska i jej stosunek do Polski* (Caffa, colonie genoveză şi relaţiile ei cu Polonia), în „Przeglad Powszechny'', XII, 1886, p. 56—64 şi 216—227.

[87] *Ibidem,* p. 64.

[88] *Ibidem,* p. 225.

oy *Ibidem,* p. 227. Pentru corespondenţa regelui Cazimir cu Caffa, Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 124-126.

[90] Kolankowski, *Dzieje Lirwy* (Istoria Lituaniei), I, Varşovia, 1930. p. 294. Pentru relaţiile politice ale_Caffei cu Polonia în 1475, *ibidem,* p. 322.

[91] Al. Przezdziecki. *Podole, Wolyn, Ucraina,* II, Vilna, 1841, p. 59-60.

Mare, urmau să fie, însă, de scurtă durată, căci anume împrejurări politice şi economice trebuiau să-i puie capăt la sfârşitul veacului al XV-lea.

Sfârşitul comerţului mare pe drumul moldovenesc. Cauza care a contribuit mai mult la decăderea comerţului pe drumul moldovenesc a fost căderea oraşelor comerciale de pe coastele Mării Negre sub stăpânirea turcilor: Caffa în 1475, Chilia şi Cetatea Albă în 1484. Marea Neagră deveni un lac turcesc rezervat flotei otomane. în Polonia, Liovul decăzu, populaţia lui scade şi relaţiile lui comerciale, odinioară aşa de prospere, nu mai au aceeaşi importanţă[92]. Italienii dispar din Moldova şi din Polonia. Scriitorul polon Matei de Miechow, la începutul veacului al XVI-lea se face ecoul acestei situaţii, scriind: „Toate ţările rutene sunt roditoare în privinţa grânelor, care cresc în mare cantitate şi în vremile vechi erau importate la Genova şi la Florenţa, oraşe italiene, dar acum abia dacă se mai culeg, căci cele mai multe pământuri rămân necultivate sau cu grâne ce rămân neculese şi se usucă pe câmp"[93].

Locul negustorilor italieni fu luat atunci de greci. Aceştia, aproape cu totul absenţi în legăturile de negoţ din veacul al XV-lea în Polonia şi Moldova, se fac tot mai numeroşi în al XVI-lea şi al XVII-lea[94]. Trebuie să facem, însă, o deosebire între comerţul grecesc şi cel italian. Grecii, afară de câteva excepţii, nu aveau capitaluri mari şi bănci ca acele ale Genovei, Veneţiei şi Florenţei şi nu puteau face negoţ decât pe o scară mai redusă[95]. Pentru afacerile mai mari, negustorii din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea erau nevoiţi să se asocieze în număr mare. Astfel, în 1610, un document foarte interesant cuprinde dezbaterile unui proces între polonul Paul Lacki şi „negustorii moldoveni", care erau o asociaţie ce cuprindea greci, armeni, moldoveni, ruşi din Moldova şi din Polonia şi chiar negustori din Sofia, în Bulgaria: *„Chaczarus Warteriszovic, Nastur Hrehorowicz, Gregorius Ulubejowicz de Soczawa, Bochos, Haceris et Bohdan de Corathyn, Alexa Husczyn grecus, Costa et Dedul de Kotnar* (Cotnari), *Wilenka Gierbowicz, Paulus Czulowicz de Romanskie* (Roman), *Boczka Kossowic, Dzorman Mikailowitz de Berlad",* „locuitori ai oraşelor moldoveneşti... şi alţi concetăţeni ai lor şi asociaţi, în număr de şaptezeci şi cinci, împreună cu *Procopie, Nikula şi lani,* din oraşul Sofia, supuşi ai împărăţiei sultanului turcesc"[96].

Cu toate aceste încercări de asociaţie, comerţul mare pe drumul moldovenesc nu mai exista şi nu s-a mai înnoit.

Urmările politice şi sociale ale decăderii negoţului au fost foarte adânci pentru români şi poloni, dar nu putem să facem cu acest prilej o cercetare amănunţită

"^ L. Charewiczowa, *Handel sredniowiecznego Lwowa,* p. 109—120.

[93] M. Miechowski, *Sarmatia asiana atque europea,* în Pistorius. *Corpus scriptorum historiae polomcae,* 1, Basel, 1582, p. 141.

[9]4 N. Iorga, *Istoria comerţului românesc,* I, Vălenii de Munte, 1915, p. 199—220.

[95] Pentru rolul negustorilor greci la Liov, v. în special W. Loziriski. *Patrycyat i mieszczanstwo Iwowskie w XVI i XVII wieku,* ed. II, Liov, 1892 (Patriciatul şi orăşenii din Liov în veacurile 'al XVI-lea şi XVII-lea). Pentru Papara, p. 256—258; Veveli, p. 183 şi 186-187; pentru fraţii Constantin şi Mihail Corniactos din Creta, cei mai bogaţi dintre negustorii greci din Liov,]a sfârşitul veacului al XVI-lea. p. 315-318.

[96] Inedit în Arhivele municipale din Liov, *Inducta Judicii civilis,* t. XXV (1610). p. 113 şi urm.

şi documentată a schimbărilor structura politice şi sociale la aceste două popoare in veacul al XVI-lea, datorată tocmai ruinei comerţului, ci ne mulţumim numai cu câteva indicaţii.

Astfel, burghezia străină, germană şi armeană, atât la Liov, cât şi în oraşele moldovene, se românizează sau se polonizează[97]. Acest fapt este datorat, desigur, ruperii legăturilor comerciale cu centrele de origină şi populaţia rămasă izolată se topeşte repede în mijlocul celei băştinaşe.

Dar şi alte urmări mai adânci s-au făcut simţite. Ruina comerţului grăbeşte decăderea politică a Moldovei în veacul al XVI-lea, epocă în care ţara nu mai poate opune turcilor o împotrivire serioasă, mai ales din cauza lipsei de mijloace financiare. Dimpotrivă, în veacul precedent, rezistenţa eroică de 47 de ani a lui Ştefan cel Mare împotriva tuturor vecinilor se explică, în mare parte, prin banii pe care acest principe îi încasa de pe urma comerţului. în Polonia, de asemenea, decăderea începe după sfârşitul dinastiei Iagellonilor, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Pe de altă parte, singura bogăţie a acestor ţări, care nu mai sunt străbătute de comerţul mare, e constituită, în veacul al XVI-lea, de agricultură şi vite. în această epocă, atât în Polonia cât şi în Moldova, proprietarii de moşii, adică nobilimea, iau o importanţă tot mai mare în viaţa politică şi socială. Aceste ţări agricole n-avură burghezia bogată şi puternică din Apus şi monarhia nu se putu întemeia pe această clasă, ca să-şi stabilească puterea în epoca modernă; forma de viaţă economică feudală se prelungeşte, în România, Polonia şi Ungaria, în epoca modernă; invers de ce se petrece în Apus.

Astfel, în Polonia, la 1532, dieta votează legătura totală a ţăranului de glie[98]. în Principatele Române, deşi fenomenul serbiei este mult mai vechi, legătura de glie nu se iveşte decât în veacul al XVI-lea[99]. Aceste fapte sunt semnele atotputerniciei proprietarilor de pământ, singurii stăpâni ai vieţii economice.

Indicaţiile scurte, ce le-am dat, sunt suficiente ca să arate însemnătatea armărilor ruinei comerţului pe drumul moldovenesc în veacul al XVI-lea. Desigur că schimbările politice şi sociale din răsăritul şi sud-estul Europei în acea epocă nu se explică numai prin închiderea acestei căi de comerţ, dar, pe lângă alţi factori de ţinut în seamă, acesta este cel mai important[100].

1933

[1] In ediţia din 1947, *România.* Am îndreptat după varianta franceză (1933).

Charewiczowa, *op. cil.,* p. 110 şi I. Nistor, *Handelund Wandel,* p. 51 — 52.

[98] St. Lewicki, *Zarys historji Polski,* p. 241.

[99] C. Giurescu, *Despre rumâni,* Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. **II, XXXVIII, 1916, p.** 210;
I.C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc,* Bucureşti, 1925, extras din „Convorbiri Literare".

100**prezentul** articol reprezintă, cu unele modificări, o comunicare prezentată în limba
franceză, la Congresul Istoricilor din Varşovia în 1933.

DE CE AU FOST ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA ŢĂR] SEPARATE ?

Dualismul politic românesc. Problema unirii Principatelor Române a f(pusă adeseori, în chip ştiinţific sau în legătură cu anume comemorări; s-a lămi aproape definitiv când şi cum s-a născut, în legătură cu secolul naţionalităţii' ideea unităţii naţionale la români, în ce împrejurări interne şi internaţionale izbândit Unirea de la 1859.

Dar faţa cealaltă a problemei e mult mai puţin cunoscută şi totuşi trebi pusă neapărat, ca s-o înţelegem pe cea dintâi. De ce s-au format în veacul al XIV-1< aproape în acelaşi timp, *două* state româneşti, Ţara Românească şi Moldova, şi de veacuri de-a rândul, au rămas faţă în faţă, adesea duşmane? Era aceasta o simţ întâmplare, sau dualitatea formei de stat corespunde unor cauze adânci, unor deoseb organice, geografice şi economice, multă vreme mai tari decât unitatea etnică?

întrebarea este cu atât mai legitimă, cu cât alte popoare, cel francez, englez şi cel spaniol, şi-au făcut unitatea politică la sfârşitul Evului Mediu, într epocă în care ideea naţională nu făcea încă parte din patrimoniul sufletesc omenirii. Istoricii noştri, începând cu paginile poetice ale lui Nicolae Bălcescu d *Istoria lui Mihai Viteazul* au arătat doară, cu o fericită comparaţie, unitatea organi a pământului românesc: o cetate, podişul Ardealului, încercuită de munţi, povârnişurile dealurilor şi cu şanţurile cu apă de jur împrejur.

Această unitate, care e o unitate geografică şi economică în acelaşi tim trebuia să dea o unitate politică şi totuşi, timp de cinci veacuri, n-a fost aşa. E datoria istoricului să răspundă de ce, împotriva aparenţelor favorabile, au fost, în . acest lung răstimp (tocmai 500 de ani de la întemeierea Moldovei—1359—până Unire—1859), două state româneşti cu două domnii.

Nu e vorba de o împărţire multiplă, pe provincii, ca a Italiei sau a German medievale, ci de un aspect politic special, care n-are elemente de comparaţie Europa, cel puţin pentru o durată aşa de lungă: *dualismul politic românesc.*

Problema acestui dualism apare astfel ca una din cele mai importante şi m; complicate din istoria noastră.

Aspectul geografic al chestiunii. Ca să înţelegem problemele de geograf politică, trebuie să pornim de la geografia fizică, în cazul nostru — de la acea unita a pământului românesc, de care am pomenit mai sus. Această unitate este o realita

dar cu condiţia ca podişul Ardealului, care formează centrul acestui sistem de provincii şi elementul de legătură între ele, să fie în stăpânire românească. Fără Ardeal, oricine îşi dă seama, privind harta, că Moldova şi Ţara Românească sunt două provincii excentrice, cărora le lipseşte tocmai nucleul central. Este, deci, sigur că punctul de plecare al situaţiei speciale în care a trăit politiceşte poporul românesc timp de atâtea veacuri este stăpânirea Ardealului de unguri. Rupându-se unitatea pământului românesc, prin stăpânirea străină în podişul Transilvaniei, regiunile / rămase libere nu mai formau, împreună, o unitate teritorială şi de aceea n-au putut forma nici o unitate politică.

"Cucerirea Ardealului de unguri, care trebuie pusă în veacul al Xl-lea, este anterioară naşterii primului stat românesc în nordul Dunării, căci condiţiile economice şi culturale din acea epocă nu îngăduiseră încă românilor trecerea de la concepţia de trib (voievodate) la aceea de stat. Aşadar, atunci când, abia în veacul al XlV-lea, românii, în urma schimbării împrejurărilor de la Dunărea de Jos — deschidere de drumuri comerciale, influenţe culturale de la vecini — au format state, elementul geografic de unitate nu mai exista de trei secole prin introducerea unui stat puternic militar, de invaziune, în centrul pământului românesc. De aceea, în chip fatal, au trebuii să fie două state pe teritoriul rămas liber de cucerirea ungurească.

Problema aceasta a fost întrucâtva greşit înţeleasă, pentru că, până la o vreme, aşa-zisul „descălecat", care explica fundarea celor două Principate Române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XlV-lea (de ce tocmai în veacul al XlV-lea?), românii ardeleni, prigoniţi pentru credinţa lor răsăriteană, au fost nevoiţi să părăsească în cete mari ţara lor de baştină şi să treacă dincolo de munţi, în ţinuturi aproape pustii, punând temeliile unor state noi. Dacă ar fi fost aşa (nu examinez aici posibilitatea ca nişte fugari să înfiinţeze repede state puternice), atunci emigraţia pornită în acelaşi timp, din acelaşi loc şi din aceleaşi cauze, ar fi putut forma un singur stat. în realitate, nimic, afară de tradiţii legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedeşte vreo emigraţie în mase mari de români peste munţi, în principate. Trebuie să renunţăm azi la mitul descălecării. Populaţia;românească întemeietoare de stat în Ţara Românească şi în Moldova *a fost de aici.* Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureş a elementelor de conducere, nicidecum, însă, scurgerea unei populaţii întregi prin păsurile munţilor. Poporul^rofHâriesc$_{t}$_ear_ejJ£jQtdeauna era în Câmpia Munteniei (păstrarea numelui traco-scitic al Dunării şi a terminologiei latine în limba română o dovedeşte), ca şi în Moldova, a ajuns la un moment dat, la o maturitate politică şi, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configuraţia geografică a regiunilor, două state.

In adevăr, cele două regiuni în care s-au înfiinţat statele româneşti au, pe lângă *aşezarea lor în colţ,* şi o configuraţie deosebită care le desparte. în Evul Mediu şi chiar mai târziu, unitatea unui ţinut şi configuraţia sa depind, în~prfmul rând, de direcţia apelor. Geografii antici, când descriau o regiune, însemnau totdeauna direcţia spre care „se îndreaptă" ţinutul *iyergit versus septemtrionem).* .Muntenia şi Moldova au, în această privinţă, *direcţii divergente.* în epoca medievală, râurile, ca linii de comunicaţie, aveau o însemnătate cu mult mai mare decât azi. Nu numai din

pricina eventualei navigaţii ce s-ar fi făcut pe ape, în lipsa unor drumuri lucrate (j mână omenească, dar şi prin faptul că, în această epocă, pădurile acoperea[1] suprafeţe cu mult mai întinse ca acum; în ţara noastră, acopereau aproape făi întrerupere întreaga câmpie a Ţării Româneşti, de la Olt până la marginii Bărăganului, şi luncile râurilor deschideau drumuri naturale care tăiau aceste pădur, Erau singurele drumuri prin codrii care purtau numele de Pădurea Nebun (Teleorman), Pădurea Românilor (Vlăsia), Pădurea cea Mare (în Ilfov), ceea ce ara mărimea şi importanţa acestor codri medievali.

Examinând comparativ situaţia Munteniei şi a Moldovei, din punct de vede al curgerii apelor, constatăm aspecte divergente. Muntenia sau Ţara Româneas< formează un ţinut armonios, de la Carpaţi —la nord, până la Dunăre —la sud, o ser de râuri, privite schematic, sunt aproape paralele, sunt perpendiculare pe aceste doi graniţe, ele unesc păsurile munţilor cu Dunărea. Consecinţa acestei situaţii este unitate a regiunilor dintre munte şi Dunăre şi legături strânse între munte, deal. şes baltă. Produsele specifice ale fiecăreia din aceste regiuni, care se completează, schimbă uşor; populaţia trebuie şi poate să stea în continuă legătură. Din prime timpuri ale principatului muntean, în secolul al XlV-lea, constatăm din documente populaţie deasă în tot şesul şi numeroase aşezări omeneşti străvechi, cu populat românească la bălţile Dunării, mai ales de la Brăila până la Călăraşii de azi, ce< ce dezminte hotărât concepţia unui descălecat de populaţie de la munte. Legături între munte şi Dunăre erau aşa de strânse şi de lesnicioase, încât constatăm în acela secol, secolul întemeierii, că mănăstirile din munţii Olteniei aveau boga proprietăţi cu sate la bălţile de la gura Ialomiţei, şi căruţele mănăstireşti cu peş sărat străbăteau mereu ţara de-a curmezişul. într-un cuvânt, circulaţia comercia internă şi de tranzit în Ţara Românească se făcea de la munte spre Dunăre şi inver aceste drumuri, lunci de râuri, nu se continuau în Moldova, şi nu se completau < drumurile acestei ţări, care erau îndreptate în altă parte.

Moldova are alt aspect hidrografic, râurile ei mai importante nu coboa: perpendicular pe linia munţilor, străbătând toată ţara, ca în Muntenia, ci sui paralele cu Carpaţii; Şiretul, Prutul şi Nistrul constituie un fel de bariere spre răsăi şi izvoarele lor sunt în afara graniţelor ţării, în afara ţinutului locuit de român Numai spre vărsarea lor ele se apropie între dânsele şi anume spre colţul de sud-est ţării, spre gurile Dunării şi Marea Neagră. Din această constatare rezultă întâi < Moldova are un sistem hidrografic deosebit, care nu se completează, nici nu se leat de acel al ţării vecine. Astfel, legătura de drumuri dintre cele două principate nu e: naturală şi lesnicioasă în primele timpuri. în al doilea rând, constatăm că Moldo\ este mai puţin unitară, mai puţin legată decât Ţara Românească. De acee principatul moldovean nu s-a format, de la început, ca o unitate politică, cuprinzâr întreg ţinutul de la munte până la Nistru şi la mare. Această unitate s-a făcut î etape; este sigur că primul stat moldovenesc cuprindea numai bazinul râului Moldov "căci altfel nu ne-am explica de ce ţara poartă numele acestui râu secundar. Şi m; târziu, ea a rămas cu amintirea acestei forme de la început, păstrând numele râul rămas cu o importanţă secundară. înaintarea statului moldovean din colţul c nord-vest spre gurile Dunării şi ale Nistrului, către care ducea sistemul ei de ape, s

făcut încet, în vreo 50 de ani, şi la 1392 apare prima oară litoralul mării în stăpânirea unui domn moldovean. Atunci când Moldova a ajuns, în sfârşit, vecină cu Ţara ^TJomânească, această din urmă ţară era de mult constituită în chip solid.

-----'— împrejurările geografice, în special aşezarea văilor apelor, explică, la origine, formarea divergentă a celor două state româneşti.

Drumurile de comerţ. Apele cu văile lor au alcătuit cele mai vechi legături interne de comunicaţie între sate şi ţinuturi. Dar, pe lângă aceste drumuri locale, avem prin ţările noastre, curând după întemeiere, marile drumuri de comerţ 'internaţional de la sfârşitul Evului Mediu şi de la începutul evului modern. Importanţa lor a fost studiată şi s-a arătat influenţa ce au asupra dezvoltării noastre sociale şi economice, în studiile d-lor N. Iorga, I. Nistor şi ale istoricului polon O. Gorka, iar pentru Moldova, şi într-un studiu al autorului acestor rânduri[1].

Erau două drumuri mari: drumul Lembergului (Liovului), prin Moldova şi drumul oraşelor săseşti din Ardeal, în special Braşovul şi Sibiul, prin Ţara Românească. Cel dintâi, prin capitalurile investite, prin ramificaţiile sale depărtate şi prin numărul negustorilor, era mult mai însemnat.

Două grupuri de oraşe comerciale din Europa erau interesate în acest tranzit comercial prin Moldova: oraşele hanseatice din Germania de nord, care făceau comerţ cu Polonia, în special comerţul cu postavuri, şi oraşele din Italia—Genova şi Veneţia — care, din timpul cruciatelor, aveau aşezări, adevărate colonii, în Orientul Apropiat şi pe coastele Mării Negre. Din Asia se aduceau produsele transportate de caravane până la ţărm, care erau apoi încărcate pe corăbiile italieneşti şi negustorii italieni le schimbau, la Lemberg sau la Cetatea Albă, cu produsele aduse de negustorii din Germania. Legătura cu coloniile italiene se făcea într-o vreme prin Polonia, centrul comerţului oriental fiind, de la început, Liovul, apoi prin ţinuturile tătăreşti ale Rusiei sudice şi în Crimeea, la Caffa, principala colonie genoveză, pe aşa-numitul „drum ităresc". După consolidarea statului moldovenesc, acesta prezenta mai multe garanţii de siguranţă a mărfurilor şi a negustorilor, aşa că drumul moldovenesc a înlocuit pe cel tătăresc, şi capetele lui au fost la Chilia şi la Cetatea Albă, în loc de Caffa Crimeii. Italienii erau cei mai mari capitalişti ai Europei la sfârşitul Evului Mediu (se ştie că în această epocă de *Friihkapitalismus* exista numai capitalismul comercial, nu încă şi cel industrial), *lombard* era numele generic al bancherilor. Numărul mare de italieni bogaţi şi importanţa capitalurilor investite de ei pe drumul moldovenesc (pe lângă comerţ, ei închiriau vămile de la domnul Moldovei şi salinele din Galiţia de la regele Poloniei) arată rolul european al acestui drum comercial.

Drumul moldovenesc se îndrepta, aşadar, de la nord spre sud-vest, la Chilia şi **Cetatea** Albă şi nu spre Galaţii vecini cu Ţara Românească, oraş care nici nu exista **fa secolele** al XlV-lea şi al XV-lea.

In Ţara Românească, în schimb, drumul oraşelor săseşti, Sibiul şi Braşovul, trecea prin păsurile Turnu-Roşu şi Bran şi de aici apuca spre Dunăre, la Brăila, Cetatea de Floci (la gura Ialomiţei) şi Giurgiu, cele trei porturi ale traficului dunărean,

Vezi în acest volum: *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu.*

şi apoi pe apă, spre mare. Dar, pe lângă acest drum spre Marea Neagră, un alt drum mai puţin studiat de istorici, dar tot aşa de important, dădea o fizionomie deosebită comerţului muntean. E vorba de drumul spre Adriatica. Drumul acesta nu era străbătut în întregime de negustorii saşi din Ardeal, în Peninsula Balcanică nu era o linie directă, ci se străbăteau drumuri întoarse cu multe întreruperi. Mărfurile apusene erau aduse până la Dunăre de raguzani. Se cunoaşte rolul important pe care Raguza (Dubrovnik) 1-a jucat în Evul Mediu şi până târziu, în veacul al XVIII-lea, în negoţul Peninsulei Balcanice. Acest oraş croat cu civilizaţie apuseană, aşezat la Marea Adriatica, obţinuse privilegii de negoţ de la craii sârbi şi de la suveranii Imperiului Româno-Bulgar, de la împăraţii bizantini şi, mai târziu, şi de la padişahul turcesc, ca negustorii de acolo să poată străbate cu mărfurile lor drumurile interioare de uscat ale peninsulei şi să cumpere şi să vândă în târguri. Aşezările lor, cu case de negoţ şi cu biserici catolice, erau pretutindeni şi înfloreau, la Belgrad, ca şi la Sofia, la Cavarna şi la Silistra; nimeni nu le putea face concurenţă, căci genovezii şi veneţienii atingeau doar porturile. Nodul de legătură al comerţului raguzan cu cel săsesc a fost la Vidin, oraş pentru care raguzanii aveau un privilegiu de comerţ special încă din anul 1240, de la ţarul Ioan Asan II. Şi, de asemenea, cel mai vechi privilegiu comercial acordat saşilor din Braşov este tot pentru acest oraş bulgăresc, dat de ţarul bulgar Sraţimir. Vidinul a fost un centru comercial de legătură foarte important între Raguza, Ţara Românească şi Ardeal; se ridicase acolo un tarat bulgar deosebit de cel de la Târnovo şi moneta de argint vidineană circulă şi în Muntenia lui Mircea şi în Ardeal, în special în Ţara Bârsei, semn al prosperităţii economice a acestui oraş. Aşadar, acest drum comercial, ce trecea prin Ţara Românească, era îndreptat spre sud-vest, spre Adriatica, tocmai în direcţia opusă celui moldovenesc, între drumurile de comerţ din Ţara Românească şi cele din Moldova nu era, deci, nici o legătură, cele două ţări aveau orientări economice deosebite.

Veacul al XlV-lea şi mai ales al XV-lea au fost pentru istoria noastră economică o epocă deosebită; atunci, şi numai atunci, au trecut prin ţările noastre drumuri de negoţ de importanţă internaţională. Drumuri de ţară, noroioase, neîngrijite, săpate de roţile căruţelor ce treceau scârţâind, încărcate cu mărfuri rare, călăuzite de negustori ce vorbeau limbi stranii şi purtau costume din ţări depărtate, dar care au făcut, prin ridicarea economică a ţării, puterea şi strălucirea domniilor unui Mircea sau a unui Ştefan.

Zonele de influenţă politică. Comerţul moldovenesc era în legătură, în primul rând, cu Polonia, cu Ungaria, de asemenea, dar mai puţin. Bistriţa Ardealului şi Braşovul au avut legături comerciale şi cu Moldova şi mărfurile săseşti ajungeau până la Chilia, dar interesele comerciale ale Poloniei, drumul moldovenesc de la Liov până la Cetatea Albă era cu mult mai important. Rezultatul acestor interese comerciale poloneze este suzeranitatea polonă asupra Moldovei. Regele polon, pentru a-şi asigura debuşeul mărfurilor la Marea Neagră, a luat sub protecţia lui Moldova, ţară vasală. Jurămintele omagiale depuse de domnii moldoveni de la Petre Muşatin până la Ştefan cel Mare, cu celebra scenă a cortului de la Colomeea, nu erau numai simboluri medievale, ele însemnau protectoratul politic şi economic al Poloniei asupra Moldovei.

De câte ori domnul Moldovei întârzia depunerea jurământului, regele polon îl reclama cu îngrijorare şi, fapt caracteristic, tratatele politice — e vorba de contractele feudale încheiate în scris între Moldova şi Polonia — erau întotdeauna completate cu tratate de comerţ, privilegii comerciale pentru negustorii din Polonia, cu uşurări de vamă şi asigurarea trecerii paşnice prin ţară a negustorilor şi a mărfurilor. Ungaria, care avea si ea interese comerciale de apărat în Moldova, a încercat în mai multe rânduri, în veacul al XlV-lea şi în al XV-lea, să răpească Poloniei, în favoarea ei, suzeranitatea asupra acestei mici ţări româneşti şi vestita luptă a lui Matei Corvin cu Ştefan cel Mare la Baia. urmată imediat de protestul polon la Buda, face parte din această serie de sforţări. Dacă nu ţinem seama de câteva episoade de scurtă durată din istoria Moldovei. Ungaria n-a izbutii, totuşi, să-şi întindă influenţa politică asupra ţării vecine dintre Carpaţi şi Nistru, care a rămas sub suzeranitatea polonă, până ce turcii au înlăturat-o definitiv în veacul al XVI-lea.

în Ţara Românească, legăturile comerciale cu Polonia erau mai slabe, de aceea regătuTlagelIoni lor n-a încercat, afară de un singur caz, în vremea lui Mircea, să dispute ungurilor suzeranitatea asupra ei. Şi aici, ca şi în Moldova, vasalitatea în forme feudale faţă de Ungaria a fost o urmare a legăturilor comerciale, o asigurare a drumului de scurgere şi de aducere a mărfurilor. Dar drumurile principale ale negoţului venind aici din Ungaria, Ţara Românească a rămas sub suzeranitatea Coroanei Sfântului Ştefan.

Cu alte cuvinte, erau două zone deosebite de influenţă politică, ce erau urmarea zonelor de influenţă comercială: zona ungurească era în Muntenia, iar Moldova cădea în zona de interese şi de influenţe polone.

Această situaţie politică se adaugă situaţiei economice şi geografice analizate mai sus, ca să explice de ce Ţara Românească şi Moldova au alcătuit două organisme deosebite.

Tradiţia dinastică. Pe temeiul acestor împrejurări economice, s-au închegat, încetul cu încetul, cele două state româneşti şi din neamul întemeietorilor s-au întărit _dou^dinasţiKj)omnul, care era paznicul şi garanTut^c^Ste1^s1îuliţirrcre"caTe"am vorbit, devine, cu familia lui, elementul superior de conducere care personifică păstrarea tradiţiei, continuitatea statului. în această credinţă se îmbină şi o credinţă religioasă, domnul cu neamul său sunt lăsaţi de Dumnezeu; se formează foarte repede la noi două tradiţii dinastice. Aceasta se vede bine din răspunsul scris dat de boierii din Râmnic, Brăila şi Buzău lui Ştefan cel Mare, venit din Moldova să răstoarne palida umbră de pe tronul Munteniei, un domn supus turcilor. „Avem domnul nostru bun şi mare", zic boierii munteni şi rar se găseşte în Evul Mediu românesc, aşa de măsurat şi de hieratic, o pagină mai sarcastică şi mai trivială, ca aceea trimisă de boierii de la marginea Ţării Româneşti, lui Ştefan, Marele Ştefan al Moldovei. Pentru ei, strălucirea de învingător pentru Cruce a domnului vecin nu era nimic, faţă de tradiţia stăpânilor lor cei vechi.

Această tradiţie dinastică reprezenta, pentru gândul oamenilor de atunci, o stare permanentă, veşnică. Noi, astăzi, gândim evolutiv, socotim că stările de azi sunt rezultatul transformării stărilor de ieri şi cele de mâine vor rezulta din

schimbarea fatală a celor de azi. Atunci se gândea alttel: ţara, ca şi Biserica, era, pentru aceşti oameni, o unitate fixă, ierarhică şi hieratică, în frunte cu domnul ei, uns de Dumnezeu, cu boierii semeţi şi ţăranii umili şi supuşi. Şi, veşnic, cât va ţine Dumnezeu mâna sa asupra ţării, trebuia să fie aşa, neclintită de-a lungul veacurilor.

împrejurările geografice şi economice constituiseră două state deosebite, această dualitate coborâse în conştiinţe ca o ordine permanentă, datorită celor două dinastii ce personificau, fiecare, o orânduială deosebită. Li s-a zis domnilor munteni Basarabi, deşi, în fapt, n-au existat Basarabi şi nici Muşatini, e vorba de nume proprii individuale, nu de nume de familii, care pe atunci nu se obişnuiau în Răsăritul ortodox. Au fost două dinastii: dinastia Moldovei şi dinastia Ţării Româneşti şi crearea lor, durata lor de două secole şi jumătate, arată cât de adâncă a fost sciziunea politică a celor două state româneşti, ce realităţi bine aşezate şi închegate erau fiecare dintre ele, mai ales dacă ne gândim că, la sfârşitul secolului al XlV-lea, puţine state din Europa centrală şi răsăriteană aveau acest element politic, semn de stabilitate, dinastia.

Epoca aristocratică a istoriei româneşti. Epoca din istoria noastră, de care am vorbit până acum, ţine de la întemeiere până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Caracterele ei esenţiale sunt: trecerea marilor drumuri de comerţ prin ţările noastre, suzeranitatea feudală a Ungariei şi a Poloniei, existenţa a două dinastii adânc înrădăcinate în viaţa sufletească a neamului. Toate acestea erau, cum am spus, elementele pe care se întemeia dualismul politic românesc, existenţa a două organisme de stat româneşti de sine stătătoare.

Veacul al XVI-lea a văzut răsturnându-se întreagă această situaţie, în urma înaintării otomane spre Europa centrală. Porturile de la Dunăre şi de la mare au fost cucerite de turci şi transformate în posturi militare; pe rând, căzură Giurgiul, Chilia, Cetatea Albă, Brăila. Curând, nici unei corăbii de negoţ creştine nu-i mai fu îngăduit să plutească pe apele Mării Negre, interdicţie care a fost ridicată abia în veacul al XVIII-lea, marele comerţ de stofe şi de vite din Moldova şi Polonia a fost ruinat, italienii dispar de pe aceste meleaguri, capitalismul comercial îşi caută aiurea fructificarea, departe, pe căile noi ce se deschideau acum pe oceane spre America şi India. Lembergul în Polonia. Braşovul, Sibiul şi Bistriţa în Ardeal, oraşele din nordul Moldovei, în frunte cu Suceava, s-au ruinat economiceşte, vistieria domnilor noştri a -început să se golească.

Ca urmare a pierderii debuşeurilor comerciale în ţările noastre şi a înaintării turceşti, suzeranitatea feudală a Poloniei şi a Ungariei asupra Moldovei şi a Ţării Româneşti a fost înlăturată şi înlocuită cu o singură suzeranitate asupra ambelor ţări, cea otomană, cu un caracter de protectorat militar.

Tot atunci^ la sfârşitul veacului al XVI-lea, vechile dinastii s-au stins, sau au fost înlăturate din drepturile lor tradiţionale, amândouă aproape în acelaşi timp.. Puterea domnească a căzut şi domn putea ajunge orice boier sau orice pretendent care afirma, de formă, că ar fi de viţă domnească, dar cu condiţia să se bucure de favoarea boierilor. La acest sfârşit de secol, moldoveni ajung să domnească în Muntenia şi munteni în Moldova.

S-ar părea că zidurile cele vechi de despărţire între cele două principate se năruiseră atunci, că elementele care constituiau unitatea organică deosebită a fiecăruia nu mai existau, că atunci s-ar fi putut face unirea lor într-un singur stat. O ivire mai adâncită asupra noii situaţii economice şi politice care a înlocuit pe cea veche arată, însă, **că nici aceste** împrejurări nu erau mai favorabile unei fuziuni; dimpotrivă.

——"—tn"apusul Europei, epoca modernă a fost o epocă de unificare a statelor, o ştergere'a fărâmiţirii feudale, regii, sprijiniţi de burghezia bogată, îşi întemeiază inileTeă pe înfrângerea şi decăderea economică a nobilimii de mari proprietari funciari. Aceasta era urmarea deschiderii drumurilor comerciale spre Orient, apoi pe oceane, a ridicării unei noi clase de mijloc, care slăbeşte pe aceea a nobililor. Burghezia are nevoie de linişte şi de unitate ca să poată munci şi agonisi şi, de aceea, sprijină pe rege, spre a obţine unificarea statului.

în Răsărit, în Polonia, în Ungaria, la noi, evoluţia politică a fost în epoca modernălocmai opusă: coeziunea statului se destramă, puterea suveranilor scade în asa arad. încât ei devin o jucărie în mâinile nobilimii atotputernice, sunt aleşi, temporari şi fără drept de a-şi numi urmaşi, nobilimea este stăpână pe viaţa economică şi, de aici, şi pe cea politică. în aceste ţări, unde nu mai treceau drumuri "comerciale, unde, deci, o burghezie nu s-a putut constitui, singurul izvor de venit "rămâne pământul cu roadele lui. Era firesc ca proprietarii pământului, deci nobilii, să **fie stăpâni pe** viaţa economică a ţărilor agricole şi, prin aceasta, să stăpânească şi statul. Avem, deci, din veacul al XVI-lea pună în al XlX-lea. în istoria noastră, ca şi "TîTa statelor vecine pomenite, o perioadă pe care o putem numi *aristocratică,* urmând după cea *voievodală.*

Boierii, singurii stăpâni ai produselor, îşi croiesc latifundii pe ruinele micii proprietăţi, supun din ce în ce mai mult ţărănimea, domnul devine un reprezentant al lor, îl aleg din rândurile lor şi-1 schimbă mereu. Figura de tragedie a lui Mihai Viteazul, iroul care a încercat mai mult decât putea un domn atunci şi a fost nevoit să **urmeze** directivele politice date de boieri, împotriva aspiraţiilor nobile şi cavalereşti, cade în această perioadă.

Era, această perioadă aristocratică, favorabilă unei contopiri a celor două state româneşti? Numai în aparenţă. în realitate, din punct de vedere economic, ca şi stătuleţele feudale ale Europei apusene din „înaltul Ev Mediu", Principatele Române străbat acurn o perioadă de autarhie economică, nefavorabilă unităţii politice.

Istoricii Evului Mediu, de pildă Henri Pirenne, recunosc azi că principala cauză a fărâmiţirii politice a Europei apusene şi centrale în această perioadă este lipsa legăturilor economice dintre diversele regiuni, fiecare ţinut era autarhic într-o viaţă de economie agricolă şi de industrie casnică; un demeniu agricol independent din punct de vedere economic devenea, fatal, independent şi politiceşte. Numai deschiderea drumurilor de comerţ prin cruciate, întâi, prin marile descoperiri geografice, apoi, a restabilit unitatea economică şi apoi şi cea politică.

La fel ca în Apusul medieval, luând, fireşte, lucrurile în liniile lor mari şi neglijând anume excepţii, se înfăţişează, în această privinţă, situaţia Principatelor Române, începând cu sfârşitul veacului al XVI-lea. Moldova şi Ţara Românească,

ţări agricole păstoreşti care, în mare parte, din cauza industriei casnice foarte dezvoltate pe atunci, importau foarte puţin, exportau iarăşi puţin în urma închiderii drumurilor de comerţ, erau acum unităţi economice autarhice. De comerţ de tranzit, fireşte că nu mai poate fi vorba. Exportul a început să se mărească, pentru aprovizionarea Constantinopolului şi a oştirii turceşti, dar este vorba de o exploatare economică, ce nu prea aduce bani în ţară. Aşadar, închise în viaţa lor de economie agricolă, fără să aibă nevoie una de cealaltă, unităţi mici, ca stătuleţele autarhice din „înaltul Ev Mediu" apusean, cele două state româneşti au continuat, fatal, viaţa lor izolată, începută din alte pricini şi în alte condiţii.

Ideea unităţii şi concepţia politică a separatismului..în veacul al XVII-lea se naşte în ţara noastră, în ambele principate, o mişcare intelectuală importantă, a cărei manifestare mai însemnată este literatura istorică a cronicarilor. Cronicarii moldoveni cei dintâi, apoi şi cei munteni, iau contact cu cultura clasică în şcolile polone, greceşti şi italiene, află originea latină a poporului nostru, ceea ce constituie un ferment de unitate, căci originile comune impun ideea unităţii neamului. Un Miron Costin, un Dimitrie Cantemir, un Constantin Cantacuzino ştiu că poporul nostru, peste graniţele politice, formează o unitate etnică, şi o spun cu mândrie şi ţării şi străinilor.

Este o mare descoperire a secolului al XVII-lea care pregăteşte formarea unei conştiinţe naţionale. Am putea găsi şi mai înainte slabe indicii despre ideea unei origini comune a neamului nostru, chiar la unii scriitori români medievali. Astfel, autorul anonim al unei cronici a Moldovei, cronică anexată mai târziu unui letopiseţ mai mare rusesc, scrisă în slavoneşte, în vremea Iui Ştefan cel Mare, deci cu două veacuri înainte de Miron Costin, spune că noi, românii, ne tragem din doi fraţi veniţi de la Veneţia; unul se chema Roman, celălalt Vlahata, eponimii poporului nostru, român şi vlah.

De ce doi fraţi? Pentru că sunt două principate şi aceste principate sunt doi fraţi, două ramuri ale aceluiaşi popor. O idee timidă, care nu putea încă să îmbrace haina cugetării limpezi şi se ascundea în negura legendei.

în veacul al XVII-lea, la marii cronicari, ideea se limpezeşte, e spusă răspicat: noi, românii, suntem un singur popor, ne tragem din romani, stăpânii lumii de odinioară. Dar această idee a unităţii neamului, a originii comune, aducea ea consecinţa, firească pentru noi cei de azi, că acest neam unitar trebuia să formeze un stat unitar? în vremea cronicarilor, ideea de stat nu acoperea ideea de neam, nu se născuse încă principiul naţionalităţilor. Statul era al suveranului, al clasei stăpânitoare.

Sunt, fireşte, dovezi de solidaritate naţională între munteni, moldoveni şi ardeleni din acea vreme, exemplele au fost deseori repetate de istorici şi ne vom mărgini numai ia cel mai caracteristic: porunca dată de domnul Moldovei, Mihai Racoviţă, la 1717, tătarilor, cu care năvălise asupra Maramureşului, să cruţe în prada lor cumplită numai casele românilor din acel ţinut.

Dar să ne ferim să confundăm solidaritatea între diferitele ramuri ale poporului nostru, care este un sentiment, cu ideea politică a unui stat unitar românesc, ceea ce este cu totul altceva. Putem afirma, întemeiaţi pe dovezi, că o asemenea idee

nu exista în veacul al XVII-lea, nici chiar în al XVIII-lea; mai mult, era privită ca o absurditate şi ca o primejdie de cei mai luminaţi dintre intelectuali şi oamenii de stat. Nu pentru că aceştia nu-şi iubeau ţara, dar concepţiile politice ale vremii se împotriveau unei asemenea idei.

Două exemple puţin cunoscute sunt deosebit de caracteristice: Miron Costin povesteşte, în cronica lui, cum a fost vorba, un moment dat, la curtea otomană, ca turcii să impuie pe tronul principatului Ardealului, unde domniseră până atunci numai principi din nobilimea maghiară, pe fostul domn al Moldovei, bogatul şi trufaşul Vasile Lupu. Şi cronicarul observă cu acest prilej: „Care lucru nu ştim cum ar hi putut fi pentru lege". Adică, un domn ortodox al Moldovei şi, deci, nici un român ortodox n-ar fi putut sta, după Miron Costin, în scaunul princiar al Ardealului, pentru că în acea tară clasa guvernantă, nobilimea maghiară, era de altă lege, calvină. Aşa cugeta cronicarul care trâmbiţase cel dintâi, în chip lămurit, originea comună a poporului român.

Dincolo, în Ţara Românească, ideile lui Miron Costin despre originea neamului şi unitatea lui fuseseră reluate cu mai multă lărgime de vederi şi cu argumente noi de învăţatul boier şi om de stat, Constantin stolnicul Cantacuzino. în vremea lui Brâncoveanu, stolnicul era unchiul şi sfătuitorul domnului. Şi povesteşte cronicarul Neculce cum marele vizir oferise lui Constantin Brâncoveanu şi tronul Moldovei, pe lângă acel al Ţării Româneşti, pe care-1 avea. „Iar Brâncoveanul vodă, dacă au auzit aşa, foarte îi era cu voia să fie domn la două ţări", dar a cerut răgaz să se sfătuiască şi cu unchiul său, Constantin stolnicul. Cronicarul luminat, sfetnic bătrân, aflând de planul unirii celor două principate sub sceptrul lui Brâncoveanu, i-a răspuns: „Să-şi păzească treaba şi grija ţării sale. Iar mai mult să nu ştie că se amestecă, că apoi, de nu-1 va asculta şi va face peste voia lui, bine să ştie că când va | încăleca el la Udriu (Adrianopol), el va înhăma în căruţă şi va trece în Ardeal". ; Stolnicul Cantacuzino socotea unirea principatelor o nebunie aşa de mare, încât, la auzul ei, era gata să părăsească ţara şi să fugă peste graniţă. Nu e nevoie să adaug că Brâncoveanu a răspuns vizirului că „nu va putea purta de grijă a două ţări ce sunt de margină".

Dacă oamenii cei mai culţi ai vremii, tocmai aceia care dăduseră la iveală originile comune ale românilor, care subliniaseră cu glas profetic în scrierile lor unitatea etnică a neamului, Miron Costin şi Constantin stolnicul Cantacuzino, gândeau aşa despre unitatea politică a românilor, este clar că ideea aceasta era cu totul străină cugetării politice de atunci.

S-ar putea obiecta acestor consideraţii cu epopeea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul. Măcar câteva luni, românii au fost uniţi prin faptă românească. Dar şi aci, dacă scrutăm de aproape împrejurările, găsim un sentiment de solidaritate românească, fără îndoială, însă lipsa totală a oricărei idei politice de unificare. Dovezi de solidaritate sunt acum multe şi bine cunoscute: când Mihai a intrat în Ardeal, o mare bucurie s-a aprins în colibele umile ale sătenilor români de acolo, mulţi au crezut că a sunat ceasul liberării din iobăgie şi au pus mâna pe furcă şi pe topor, ca să atace castelul proprietarilor; se ştia, doară, că stăpânul cel nou este din neamul ţăranilor ardeleni. Aceasta o mărturisesc cronicile ungureşti contemporane

din Ardeal. De altă parte, Mihai, aşezat în scaunul din Alba Iulia, porunceşte dietei ardelene să ia măsuri pentru satele româneşti, pentru păşunatul vitelor lor, pentru ridicarea situaţiei preoţilor români. Mihai Viteazul este, de asemenea, întemeietorul Mitropoliei româneşti din cetatea domniei. Aceasta înseamnă solidaritate, este partea sufletului. Dar orânduielile politice au altă înfăţişare: în Moldova, în Ţara Românească, în Ardeal, erau sub Mihai trei guverne (divane) deosebite şi chiar trei domni, unul din ei, Mihai, fiind cu o situaţie mai înaltă, căci la Bucureşti guverna fiul său, Nicolae, şi la Iaşi — nepotul (sau presupusul nepot), Marcu vodă, pe când Mihai stătea la Alba Iulia. Mai mult chiar, trebuie să se ştie că între Ţara Românească şi Ardeal se plătea vamă de trecere în vremea lui Mihai vodă.

De ce a cucerit Mihai Ardealul şi Moldova? însufleţit de un ideal creştin, el era legat de alianţa împotriva turcilor cu principii acestor două ţări; când schimbările de domnie au adus desfacerea alianţei şi părăsirea luptei de către cei doi vecini, el a refăcut alianţa creştină cu sabia, sub oblăduirea lui. Fireşte, Mihai rămâne totuşi un precursor, nu prin concepţia lui politică, care era a vremii sale, ci prin fapta lui. Ca orice faptă, ea se valorifică în chip deosebit în timp, după ecoul pe care-1 trezeşte în societatea ce evoluează continuu.

Cercetând ideile politice ale vremii, ajungem, prin urmare, la aceeaşi concluzie: trăind viaţa lor patriarhală, izolată, de economie agricolă, Principatele Române cultivă, până la sfârşitul veacului al XVIII-lea, un separatism care excludea ideea politică a unirii.

Perioada contemporană. Perioada contemporană în istoria lumii înseamnă, în domeniul economic, o uriaşă expansiune a capitalismului comercial, mai târziu a celui industrial. Viaţa comercială, căile de circulaţie a mărfurilor şi câmpurile de producţie şi de desfacere, mărginite până acum Ia anume regiuni restrânse şi speciale ale globului, cuprind toate ţinuturile locuite. Ţări necunoscute pentru comerţul mondial sunt acum „descoperite", produsele lor încep să fie preţuite. Bogăţiile latente încep acum să fie valorificate pentru industrie şi comerţ şi unul din ţinuturile bogate, părăsite de comerţul mondial de la sfârşitul Evului Mediu, care acum este din nou descoperit, este ţara noastră. S-a spus de unii istorici că pacea de la Adrianopol (1829), care ar fi înlăturat monopolul turcesc (mult mai puţin efectiv decât se crede), asupra produselor pământului nostru, a deschis ţara noastră comerţului mondial. în realitate, acel tratat a însemnat prea puţin, cum s-a dovedit în timpul din urmă, pentru schimbarea vieţii economice a principatelor. Alta a fost cauza intrării ţărilor noastre în cercul de preocupare a economiei apusene: Orientul, mai puţin civilizat, devine o piaţă a produselor industriale şi, în schimb, se descoperă atunci grâul românesc, iar mai târziu petrolul. Iniţiativa legăturilor comerciale n-a venit de la românii descătuşaţi, ci a trebuit să vie Apusul să forţeze barierele autarhiei noastre.

Descoperirea vitelor româneşti în Austria şi la Lipsea, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, descoperirea grâului românesc de către Europa apuseană în veacul al XlX-lea, cucerirea Bărăganului de către agricultura românească (în a doua jumătate a veacului), descoperirea petrolului, sunt faptele principale care au rupt vechea autarhie patriarhală a ţărilor noastre şi le-a pus în contact cu Apusul. Odată cu legăturile

-omerciale, ca o urmare a lor, au început şi legăturile culturale cu acelaşi Apus, care *iu* adus schimbarea civilizaţiei româneşti.

Trebuie să considerăm ca un lucru sigur că, înainte vreme, asemenea
ături erau, practic, aproape imposibile, lipseau banii, căci economia era mai mult
turală Pentru ca un boier să poată merge la Paris, ar fi trebuit o avere, de care, în
orma de bani valabili pentru schimbul cu Apusul, nu dispunea aproape nimeni. Dacă
inii fii de boieri, foarte puţini, au stat la studii ani de zile la Padova, la Constantinopol
■au în Polonia, în secolul al XVII-lea, aceasta înseamnă că familia lor dispunea de
mense averi naturale şi, prin aceasta, excepţional, şi de ceva bani. Lipsa de bani este
in fapt caracteristic al istoriei noastre din veacul al XVI-lea până în a doua jumătate a
■elui de-al XVIII-lea. Ea a împiedicat relaţiile externe, introducerea culturii
jccidentale la
noi.

Acum, începând de la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi treptat tot mai mult, în ■ursul veacului următor, încep să vie bani în ţară, să se facă schimb de bani cu
ările străine.

Astfel, au început să vie străini la noi şi să meargă românii în Apus, ideile ie libertate ale burgheziei franceze au pătruns şi la noi, luând aici caracterul special, ;are era necesar pentru noi, libertatea naţională.

Autarhia se desface, unităţile economice mici nu-şi mai au rostul. Pentru a ace faţă nevoilor marelui comerţ mondial, ca odinioară în Apus, după descoperirile »eografice, dar pe o scară mult mai întinsă, trebuiau să se unească în organisme mari ;conomice teritoriile locuite de acelaşi neam. Neamul cu limba şi originea sa de rasă amâne o realitate peste care nu se putea trece. Astfel se naşte secolul îaţionalităţilor, pe care l-am putea defini în acest chip: oamenii care se pot înţelege iiîrif nevoiţi să se înţeleagă.

Unirea celor două principate, care cerea neapărat şi completarea unităţii omâneşti, este rezultatul desfacerii autarhiei economice, în care trăiau cele două ări, dar, în acelaşi timp, nu trebuie să negăm aportul curentului de idei pentru ibertate, care a putut pătrunde la noi din Apus, prin deschiderea legăturilor, aşa cum im arătat. Acest curent apusean la noi, cu originile şi rezultatele lui, este destul de)ine cunoscut, studiat fiind de istorici şi de istorici literari, aşa că nu vom stărui aici isupra lui, ceea ce nu înseamnă că nu-i recunoaştem importanţa. Solidaritatea laţională era un sentiment vechi, un instinct, la care s-a adăugat ideea politică de stat laţional, ceea ce înseamnă, fireşte, o maturitate politică a poporului nostru.

Fără îndoială, însă, că problema existenţei a două principate româneşti eparate ce. se menţin de-a lungul veacurilor se poate rezolva, în primul rând, onsiderând împrejurările economice în care a trăit neamul nostru. Când aceste mprejurări speciale au fost înlăturate, numai atunci unirea s-a putut face.

Fără să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric, recunoaştem că împrejurările economice explică în multe privinţe, cum este şi problema pe care am ercetat-o, înfăţişări ale istoriei noastre politice. Pentru lămurirea adevărată şi ompletă a istoriei noastre, este nevoie să facem apel şi la ajutorul pe care ni-1 dă

tudiul acestor împrejurări *938*

VI DE CE N-AU CUCERIT TURCII ŢĂRILE ROMÂNE

Cucerire sau vasalitate? Când cucerirea otomană s-a întins în Europa ca o mare care acoperă pământurile, la Dunăre a întâlnit pe români. Cea dintâi luptă mare între români şi turci, pe pământ românesc, a fost la Rovine, în 1394, şi Mircea a înfrânt cu oamenii lui, boieri şi ţărani, ostile Răsăritului ale sultanului Baiazid. Cu câteva decenii înainte, detaşamente româneşti luptaseră dincolo de Dunăre alături de slavi, împotriva năvălitorilor asiatici. Lupta românilor cu turcii începută de marele Mircea, care este, astfel, cel dintâi cavaler român al creştinătăţii, a ţinut, cu întreruperi, veacuri întregi. A fost, întâi, un veac în care s-a încercat oprirea valului turcesc; după Mircea, a luptat Ioan Corvin cu puterile Ardealului, având oastea lui ardelenească şi nu oastea regatului unguresc şi apoi, în Moldova, Ştefan cel Mare, o jumătate de veac. Fiecare din cele trei provincii româneşti şi-a dat pe rând contribuţia în acest „război de o sută de ani". Când Ştefan a închis ochii, această fază a luptei se terminase: românii se fac vasali ai sultanului, plătesc un tribut anual, mai târziu domnii se duc să ceară investirea la picioarele tronului padişahului.

Despre proporţiile sacrificiului românesc pentru creştinătate mărturiseşte un istoric italian în serviciul regelui Ungariei: „războiul cu turcii a provocat aşa de mare pustiire acestei ţări (Ţara Românească), încât abia mai rămân oameni care să cultive ogoarele"[1].

Dar acum urmează faza a doua; deşi împărăţia turcului trecuse peste Ţările Române şi Ungaria fusese făcută paşalâc iar Semiluna se ivise sub zidurile Vienei, totuşi românii se scoală mereu în lupta pentru libertatea lor. Boierii ridică voievozi de răscoală, e vremea marilor răzmeriţe, adesea fără nădejde: cu Radu vodă de la Afumaţi, Ion vodă cel Cumplit şi, mai ales, cu Mihai vodă cel Viteaz. După epoca de Rezistenţă urmează acum epoca răscoalelor. De câte ori vecinii cei mari ai românilor: împăratul de la Viena şi craiul din Cracovia, vor să pornească război împotriva turcilor, găsesc viteji gata de luptă între români; o nădejde de libertate cât de mică şi vâlvătaia, care se credea stinsă, prinde a se ridica din nou. Ultimii domni români răsculaţi împotriva turcilor au fost Ştefan vodă Petriceicu în Moldova, Constantin vodă Şerban în Ţara Românească cu Gheorghe II Râkoczi, principele ungur al

1 A. Bonfinius, *Historia Panonica,* Colonia, 1690, p. 331. Se ştie că acest istoric a fost secretarul lui Matias Corvin. Pasajul citat priveşte luptele lui Vlad Dracul (1436—1446) cu turcii.

Ardealului care a luptat cu mijloace româneşti, toţi în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

"Se ştie că românii au jjuârziat înaintarea otomană asupra centrului continentuIurşTaceastă întârziere n-a însemnat numai, cum s-a spus de către istoricii nosTri, o slăbire a puterii ofensive turceşti uzate prin împotrivirea de la Dunăre. Ea a dat timp Europei apusene să primească lupta într-o fază mult mai favorabilă pentru ea cu alte arme şi altă organizaţie militară. Organizaţia militară feudală, care "dlînuTaîn Europa până la sfârşitul veacului al XV-lea, ar fi fost incapabilă să reziste năvălirii turceşti. Ostile de cavalerie grea în zale şi de arbaletieri nu erau pe măsura infanteriei ienicerilor şi a cavaleriei uşoare a achingiilor; lucrul s-a vădit în marea ciocnire dintre floarea cavaleriei apusene şi Turcia la Nicopole (1396), ca şi în lupta de la Mohâcs (1526), când a pierit în mlaştini oastea feudală a Ungariei cu regele ei[2]. în schimb, oastea de ţărani şi boieri, legată de codri şi păsurile munţilor româneşti, era în stare nu să distrugă puterea otomană, dar să întârzie înaintarea ei. Când înaintarea turcească a fost în stare să-şi îndrepte grosul forţelor asupra Europei centrale (primul asediu al Vienei, la 1529), ea nu s-a mai ciocnit cu oastea feudală a nobililor, ci cu ostile cu arme de foc, puşti şi tunuri, ale regilor. Aceste oşti moderne — suntem în epoca mercenarilor specializaţi în arta războiului — erau acum superioare ca tehnică şi armament celor turceşti; înaintarea Semilunii a fost întâi oprită, apoi, pe măsură ce armamentul se perfecţiona, puterea otomană a început să dea înapoi.

Aşadar, întârzierea provocată de rezistenţa românească n-a însemnat numai o luptă de uzură a forţelor turceşti, ea a fost hotărâtoare: a îngăduit transformarea armatelor în vederea înfrângerii năvălitorilor.

Totuşi, cum se ştie şi cum era firesc. în faţa uriaşelor forţe militare otomane, cele mai importante ale Europei de atunci, apărarea locală românească a fost răzbită în cele din urmă. Nu atât bătăliile în câmp deschis erau hotărâtoare în războaiele din Evul Mediu pentru supunerea unei ţări sau provincii, cât stăpânirea cetăţilor care fixau durabil pe învingător pe pământul cucerit. Lupta Ţării Româneşti şi a Moldovei cu turcii s-a încheiat în dauna noastră atunci când cununa de cetăţi ce înconjură, câte una deosebită, fiecare din cele două state, a fost ruptă. Turcii ocupând GiurgiuT,~BraU a şi Turnu Măgurele, linia de apărare a Ţării Româneşti de la sud a fost străpunsă şi independenţa militară a statului muntean a ajuns la termen. După , Cetatea Albă, au căzut şi ele şi aşa s-au dărâmat zidurile Moldovei.

^ Ş Ş Ş

Căderea cetăţilor a fost elementul decisiv pentru apunerea independenţei TFnncîpatelor Române. în această privinţă, Ardealul a urmat aceeaşi soartă. Căderea -Plâdlei Mari în mâinile turcilor a însemnat înfrângerea rezistenţei lui Gheorghe II ^Rakoczi_împotriva oştilor trimise de vizirul Ahmed Kiupruli.

Episcopul Paulo Giovio scria împăratului Carol Quintul în legătură cu lupta de la Mohâcs: „Turcii sunt mai buni soldaţi decât ai noştri din trei motive: întâi, din pricina disciplinei, care este rară la noi; al doilea, pentru că ei se aruncă în luptă cu convingere nebunească spre moarte sigură, căci cred că fiecare are scris în frunte cum şi când trebuie să moară; şi al treilea, pentru că turcii trăiesc fără pâine şi fără vin şi adesea le ajunge orez şi apă" (citat de Gerhard Geissler, *Europäische Dokumente aus fiinf Jahrhunderten,* Leipzig, 1939, p. 84).

După căderea cetăţilor care asigurau otomanilor controlul asupra teritoriuluii neîntărit al ţării, ei ar fi putut s-o cucerească, să transforme Ţara Românească, Moldova şi Ardealul în paşalâcuri. După o sută de ani de rezistenţă a primei faze de lupte şi mai ales după experienţa tristă a marilor zvârcoliri neizbutite din perioada a doua, trebuie să recunoaştem că, dacă turcii ar fi voit, ar fi putut pune un paşă la Suceava şi la Târgovişte, în locul palizilor domnitori care cumpărau domnia pe banti de la dânşii. în Bulgaria, în ultimii ani ai veacului al XlV-lea, în vremea domniei la noti a lui Mircea cel Bătrân, au căzut cetăţile Târnovei, Nicopole şi Vidin şi urmarea imediată a fost încorporarea ţării ca parte integrantă a Imperiului Otoman. în Serbia, vestita luptă de la Cosovo sau Câmpia Mierlei (1389) nu a fost decisivă, aşa cum atu spus mulţi istorici, căci ţara şi-a păstrat autonomia sub fiul craiului Lazăr. Dar când au căzut cetăţile Golubaţ şi Semendria, atunci Serbia a fost transformată în paşalâc turcesc (1459). Nici lupta de la Mohâcs n-a fost decisivă pentru căderea Ungariei sulb turci, cum se crede îndeobşte, dar cuprinderea cetăţii Budei, care domină de p.e înălţimi valea Dunării (1540), a adus automat trecerea ţării magnaţilor trufaşi sulb călcâiul turcesc. De ce nu s-a întâmplat acelaşi lucru cu Principatele Române dup;ă căderea Giurgiului, a Brăilei şi a Cetăţii Albe? Cum se face că noi, românii, averrn dreptul să afirmăm cu mândrie că niciodată, în decursul veacurilor, nu ne-am pierduit "autonomia politică, am trăit sub domnii noştri, cu cârmuire românească, pe când vecinii noştri, unguri, bulgaTÎ şi sârbi, au fost robii padişahului şi ţara lor a fost proprietatea lui?

Întrebarea aceasta este esenţială pentru istoria noastră. Să nu ne înşelăm spunând că, în definitiv, nu este mare deosebire între un domn fanariot care storce;a ţara şi un paşă turc. Este o foarte mare deosebire, căci ţara cuprinsă de turci devenea efectiv proprietatea lor, moşiile erau transformate în *timare* (fiefuri militare turceşti), altele în *ciflicuri* de şerbi ai unui bei sau spahiu. Cucerirea otomană însemna împărţirea întregului pământ coloniştilor militari turci; toată populaţia cădea îm serbie şi dispărea nu numai întreaga boierime de proprietari de pământ, dar şsi moşnenii şi răzeşii, mândri că se pot numi şi ei stăpâni pe un petec de pământ diin ţară. Tot neamul devine un neam de robi. Noi, românii, n-am fost robii turciloir, pământul nostru a rămas al nostru. Niciodată turcii n-au avut voie să se aşeze îm satele noastre ca proprietari şi nici în clipele de supremă umilinţă ale veacului al XVIII-lea, niciodată nu s-a ridicat un mecet în ţara noastră. Poporul bulgar, ca şi cesl sârbesc, au fost frânte în organismul lor naţional, au pierdut clasa boierească militară, ca şi cea a micilor cultivatori proprietari (afară de satele militare, din care veneau şşi seimenii, oşteni mercenari ai domnilor noştri din veacul al XVII-lea), precum şi clas;a târgoveţilor. întreaga naţiune a fost redusă la o singură clasă socială — a ţăranilo»r supuşi. La greci s-a păstrat o nobilime în jurul Patriarhiei ortodoxe de la Fanar, dair fără legătură cu stăpânirea pământului, precum şi o clasă de negustori. Unguriii şi-au păstrat o nobilime numai în Ardeal, pentru că această ţară n-a fos.t transformată în paşalâc şi pământul Ardealului lucrat de ţăranii români fuseste împărţit proprietarilor nobili unguri în epoca ce a urmat după cucerirea acestei ţării. Cucerirea turcească însemna, deci, urmări adânci asupra structurii sociale, co împuţinare a organismului naţional, ceea ce la noi nu s-a întâmplat.

Se vede uşor de aci importanţa problemei pusă mai sus: de ce n-au fost cucerite de turci Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, de ce n-au fost încorporate Imperiului Otoman, după chipul Serbiei, Bulgariei, Greciei şi Ungariei? De ce s-au mulţumit turcii cu câteva puncte de sprijin întărite, aşa-numitele raiale, şi n-au cucerit ţara întreagă şi de câte ori ostile turceşti au cuprins-o, tot de atâtea ori
s-au retras?

Ca de obicei, când e vorba de probleme istorice, care în timp se întind pe o perioadă de mai multe veacuri, sunt mai multe cauze care concurg spre acelaşi rezultat. Istoricul care urmăreşte explicarea fenomenelor trecutului nu trebuie niciodată să se oprească la o singură pricină a lor, dată fiind complexitatea vieţii sociale, economice şi politice. Vom examina, pe rând, explicaţiile ce reies din cunoaşterea liniilor mari ale istoriei şi ale situaţiei geografice a poporului român.

Exploatarea grânarului împărăţiei. întinsele stăpâniri ale Imperiului Otoman în Europa, Asia şi Africa erau în mare parte ţări muntoase sau cu mari întinderi pustii. Numai Egiptul, ţară de mult islamizată şi de limbă arabă, cucerit de sultanul Selim în veacul al XVI-lea, era un adevărat grânar. Dar, cu această excepţie, am putea caracteriza Imperiul Otoman ca fiind compus din ţări relativ sărace. Abia în Câmpia Dunării au afTat turcii regiuni bune de agricultură, cu câmpii mănoase, care puteau hrăni mulţimile împărăţiei. în schimb, Ţara Românească şi Moldova, cu cultura grânelor, care cuprindea şesurile şi dealurile, cu uriaşele turme de vite şi herghelii de cai, vestite pe vremuri în toată Europa, până în Silezia şi Boemia, cu marea cultură de albine în prisăci, care furnizau mierea, aliment esenţial în Evul Mediu, când nu exista încă zahărul, şi ceara, singurul material pentru luminat, erau într-un contrast izbitor cu regiunile mai sărace de dincolo de Dunăre. încă din Antichitate, coloniile greceşti de la Marea Neagră, Tyras, Histria, Tomis, Callatis, fuseseră aşezate în acele părţi în calitate de emporii de comerţ, care mijloceau aducer a grânelor şi peştelui sărat pentru îndestularea ţinuturilor sărace din Grecia. Acelaşi rol l-au jucat apoi, în Evul Mediu, coloniile genoveze din Chilia şi Cetatea Albă, prin care negustorii aduceau mărfurile din interior, le încărcau pe corăbii înalte cu pânze şi le duceau în Orient, în Italia şi mai departe chiar. Aşadar, ca o funcţie istorică, Ţările Române aşezate în regiunile mănoase de la nordul Dunării de Jos au fost jrânarul din care-şi trăgeau subzistenţa ţările sudice mai sărace, Grecia, Bizanţul şi altele. Aşa a fost şi în timpul suzeranităţii otomane; Principatele Române au devenit „grânarul împărăţiei", termen uzitat în veacul al XVIII-lea, dar care se potrivea şi pentru vremi mai vechi. De la o vreme, hrana capitalei Imperiului Otoman şi a oştilor europene ale sultanului era întemeiată pe transporturile regulate de grâne, vite (afară de porci, bineînţeles) şi ceară împărătească, aduse din Ţara Românească şi Moldova şi mai puţin din Ardeal. într-un studiu intitulat *L'approvisionnement de Constantinople,* d. G. Brătianu a arătat sistemul de aprovizionare a capitalei Imperiului Bizantin, devenită mai târziu capitala turcilor şi rolul pe care I-au jucat Principatele Române în acest sistem[3].

G. Brătianu, *Eîudes sur l'approvisionnement de Constantinople,* **în volumul** *Etudes byzantines* ı

Se poate, deci, spune că, din punct de vedere economic, stăpânirea Principatelor Române era esenţială pentru turci. în această lumină, problema pusă de noi mai sus se pune acum în acest chip: de ce n-au exploatat turcii aceste bogăţii direct, am zice în *regie,* ci le-au lăsat în seama administraţiei locale a domnilor şi boierilor români?

Aci atingem o chestiune esenţială din istoria Imperiului Otoman. Cucerirea şi stăpânirea ţinuturilor dobândite de turci au fost făcute până la extincţia completă a bogăţiilor; a fost o exploatare, nu o fructificare. Turcii n-au avut niciodată calităţi de colonişti şi de organizatori în domeniul economic. Ei nu îmbogăţeau provinciile cucerite prin introducerea unei tehnici superioare, cum făcuseră, de pildă, romanii în provinciile lor, ci secătuiau bogăţiile, fără a crea izvoare noi de bunuri. Cucerirea turcească a fost pur militară şi după secătuirea unei regiuni, ea se arunca asupra alfeia învecinate. Propăşirea imperiului se baza numai pe cuceriri noi, pe mărfuri, averi şi biruri ce urmau să treacă prin cucerire în vistieria împărăţiei. Puterea sultanilor a stat în putinţa de a coloniza ostaşi pe pământul cucerit, ca moşieri ce trăiau de pe urma creştinilor. „Timarele", fiefurile militare otomane, n-au fost ca în Apus cauza unei anarhii feudale, căci sultanii, în epoca de creştere a imperiului, aveau mereu la dispoziţie pământuri noi de exploatat şi prin aceasta ţineau în frâu pe privilegiaţi, creând noi cete de credincioşi, când recunoştinţa celor vechi începea să se răcească.

Dar când epoca cuceririlor a încetat, turcii n-au putut să se menţie ca mare putere pe temeiul stăpânirilor celor vechi, care fuseseră exploatate sălbatic şi ruina economică a Turciei a precedat prăbuşirea ei politică. Aceasta este cauza principală a căderii Imperiului Otoman. în această privinţă, căderea lui se poate asemăna cu aceea a Imperiului Spaniol, care a fost tot un imperiu de rea organizaţie economică a cuceririlor care n-au fost fructificate.

Ruina economică a Imperiului Otoman n-a dus la imediata lui destrămare, căci teritoriile lui serveau popoarelor cu dezvoltare mare economică din Europa ca debuşeu al mărfurilor lor, şi ele au devenit din această cauză apărătoarele integrităţii lui. Aceasta este explicaţia faptului că Anglia în special, dar şi Franţa, s-au făcut apărătoarele Turciei în veacul al XlX-lea; ele apărau un teritoriu pe care stăpânii nu ştiau să-1 chivernisească şi de aceea urma să fie exploatat economiceşte de „apuseni". în această privinţă, marele Montesquieu face o observaţie foarte subtilă în celebrele sale *Considerations sur Ies causes de la grandeur des Romains et de leur decadence.* Să se noteze că această carte a apărut în 1734, înainte de războaiele ruso-turce ale Ecaterinei II, care au arătat definitiva decădere a turcilor. în capitolul XXIII, Montesquieu scrie: „L'empire des Turcs est â present â peu-pres dans le meme degre de faiblesse ou etait autrefois celui des Grecs; mais ii subsistera longtemps. Car si quelque prince que ce fut mettait cet empire en perii, en poursuivant ses conquetes, Ies trois puissances commercantes de l'Europe[4] connaissent trop leurs affaires, pour n'en pas prendre la defense sur le champ. Cest leur felicite que Dieu eut

---

d'histoire economique et sociale, Paris, 1938, p. 127 şi urm. şi, în special, p. 171 —177. [4] Se înţelege: Anglia, Franţa şi Olanda.

permis qu'il soit dans le monde des nations propres â posseder inutilement un grand empire".

în comparaţie cu nepriceperea şi exploatarea sălbatică turcească — e destul să spunem că pădurile Peninsulei Balcanice au fost tăiate şi nu au fost replantate, că nu s-au înfiinţat culturi noi şi bogăţiile miniere au fost lăsate în părăsire — organizarea economică a Principatelor Române sub egida domnilor şi a boierilor a fost ,cuminte şi fructuoasă. Românii au fost şi sunt un neam de agricultori muncitori, nu de cuceritori; erau specialişti în agricultură şi creşterea vitelor, profesiune pe care o aveau în sânge. Domnii români au fructificat cu înţelepciune bogăţiile ţării, operă esenţială în istoria noastră, care le este prea rar recunoscută.

Domnii Moldovei au făcut din veacul al XlV-lea până în al XVI-lea o uriaşă operă de colonizare a pământurilor pustii dintre Prut şi Nistru, cu răzeşi şi curteni, fructificând aceste moşii ale ţării. Mircea cel Bătrân a deschis cu meşteri saşi minele de aramă de la Baia de Aramă. Ştefan cel Mare a adus în Moldova viţa de Tokaj şi a înfiinţat vestitele vii de la Cotnari. în Muntenia, domnii aveau livezi de nuci, pescării organizate la Dunăre, herghelii de cai în anume locuri alese şi potrivite ale ţării. Prin tratatele de comerţ cu vămi anume întocmite, domnii noştri atrăgeau în ţară pe negustorii din Liov, Braşov, Sibiu. Monetele de argint bătute de domnii români şi moneta măruntă pentru schimbul uzual au ridicat viaţa economică a ţării. Nu s-a arătat în chip complet marele merit al domnilor, boierilor şi răzeşilor români în construirea economică a ţărilor noastre. Domnii au fost mari gospodari în sensul actual al cuvântului, în contrast vădit cu exploatarea nepricepută a turcilor.

Sultanii otomani şi mai marii împărăţiei ştiau acest lucru. Ei ştiau că trimiţând un paşă în scaunul Ţării Româneşti şi al Moldovei, demnitarii otomani corupţi şi necinstiţi ar trage asupra lor toate foloasele, ar risipi bogăţiile, storcând |iaga populaţiei şi a pământului. întemeiaţi pe trupele lor locale, paşalele devin, mai ales în secclul al XVIII-lea, seniori locali aproape independenţi, cu legături politice şi economice tot mai slabe cu centrul împărăţiei. Era în interesul împărăţiei ca grânarul ei, fără de care ar fi murit de foame oştirea şi capitala, să fie bine gospodărit şi gospodăria bună o asigura numai administraţia românească. Credem, deci, că aceasta e una din cauzele, poate cea mai însemnată, pentru care turcii n-au cucerit Principatele Române şi nu le-au înglobat la împărăţia lor.

După ce armele româneşti au apărat timp de mai bine de un veac neatârnarea Jării, buna gospodărie românească, priceperea în cele economice a ferit la rândul ei ţara de cotropirea străină.

Românii şi drumul ofensivei otomane. Ştefan cel Mare scria dogelui Veneţiei şi papei, cerând ajutor împotriva păgânilor: „Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru trebile creştineşti această ţărişoară a mea; socot că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit, că ea este seraiul (cetatea) Ţării Ungureşti şi al Poloniei şi este straja acestor două craii. Afară de asta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte". Pe aci urma să treacă năvălirea otomană, credea Ştefan, şi, dacă zidul românesc se prăbuşea, primejdia cuceririi asiatice atingea ţările catolice din centrul continentului şi apoi cele din Apus. Civilizaţia creştină în

întregime sta să piară, vechile centre de cultură, regatele şi imperiile urmau să ss prăbuşească sub noua năvălire a barbarilor.

Şi totuşi, nu prin Moldova, nu prin Ţara Românească au trecut turcii când ai cucerit Ungaria. Lupta cea mare, în care a pierit regele Ludovic II şi toată nobilimea Va dat la Mofiacs (1526), pe Dunărea centrală; ostile turceşti veneau de la Belgrad cetate cucerită cu cinci ani înainte de sultanul Soliman Magnificul. Şi **mai** târziu, câne ,a căzut Buda şi când în două rânduri a fost atacată Viena (1529 şi 1683), tot p< acelaşi drum mare al armatelor, Constantinopol-Adrianopol-Belgrad şi Dunărd mijlocie, au trecut otomanii spre Europa centrală. Drumul militar de la Bizanţ prii Adrianopol, Filipopol, Sofia, Niş, Belgrad a fost încă din Antichitate principala arterj de comunicaţie a Peninsulei Balcanice, folosită pe rând de romani, de bizantini, di cruciaţi şi la urmă de turci[5]. Era un drum pietruit de romani, care străbătea peninsul; de-a curmezişul şi putea fi continuat pe apă, cu corăbiile pe Dunăre, sau pe uscat, pj marginile lui, spre Buda, Viena şi Germania, drum militar şi, în acelaşi timp, drun; ^comercial. Era singurul drum deschis şi potrivit pentru pătrunderea din Peninsul; Balcanică spre centrul continentului, adică în direcţia nord-vest. Direcţia ofensiva otomane spre Europa centrală nu putea fi decât aceasta; singura breşă deschisa îi această direcţie este câmpia Ungariei. Conştient sau nu, sultanii turci tindeau s cucerească una după alta provinciile în direcţia Europei mijlocii. Abia în secolul a XVII-lea au fost expediţii turceşti de cucerire şi spre Polonia, care s-au oprit, însă, îi Podolia şi la Cameniţa. Polonia nu era pe linia principală a cuceririi otomane, ci pe i linie secundară, şi de aceea acum câţiva ani istoricul O. Gorka, spre marele scandal a opiniei publice, spunea că se înşală cei ce socot această ţară ca un zid a creştinătăţii în trecut, căci valurile năvălirii păgâne nu împotriva ei se îndreptau[6] Principatele Române erau totuşi, cum spune Ştefan vodă, poartă pentru Ungarii ş Polonia, dar spre Polonia nu se îndreptau turcii, iar pentru Ungaria nu era poirt principală, ci numai o poartă secundară. E destul ca cineva să privească harta, spre se convinge de acest adevăr. Ca o armată turcească să poată ataca Ungaria pri această „poartă", trebuia să treacă Balcanii prin păsurile strâmte de la răsărit, ape obstacolul Dunării, de aci, Carpaţii şi, la urmă, Munţii Apuseni, adică pe o cal lungă şi întoarsă, tăiată de piedici naturale aproape de netrecut, fără căi d pătrundere. E drept că incursiuni turceşti au fost făcute şi pe această cale (lupta de 1 Câmpul Păinii, lângă Orăştie, 1479), dar niciodată n-a trecut pe aci o mare oaste d cucerire, sub conducerea sultanului, împotriva Ungariei sau a Austriei. Atât Mahomc II la Şabaţ şi Belgrad, Soliman la Mohâcs şi Buda, Sinan paşa la Keresztes, Kar Mustafa la Viena, au ales cu toţii calea deschisă pe la Belgrad şi nu cea pri principate.

Aşadar, *Principatele Române nu se aflau pe direcţia principală a cuceriri turceşti, ele ocupau o poziţie lăturalnică faţă de această linie.* Ocuparea lq

[5] C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstanlinopel und die Balkanpässe,* **Prag!**
1877.

6 O. Gorka, *Realitatea istorică si raţiunea situaţiei Poloniei în* ***sud-est***
(în limba **polonă**
Varşovia, 1939 („Polonia n-a fost un zid al creştinătăţii", p. 14).

integrală de către turci nu era, deci, necesară din punct de vedere strategic.

Trebuie să mai ţinem seamă încă de un fapt geografic hotărâtor pentru istoria noastră. Dunărea de la Viena la Belgrad este o cale de comerţ şi o cale militară. Dar acelaşi fluviu de la Belgrad spre vărsarea sa în Marea Neagră, sau invers, de la vărsare în sus, spre centrul Europei, nu mai constituia o cale de legătură si de pătrundere. Drumul pe apă era tăiat de obstacolul Porţilor de Fier. Stâncile dese_ si aşezate neregulat îrT albia Dunării, „la iuţeli", cum se zicea în vechime, făceau» imposTbîîăTtrecerea corăbiilor cu pânze sau cu vâsle, chiar a celor mai mici. Până târziu, îrT vremea regelui Carol I, când s-a săpat cu dinamită canalul de la Porţile de ~FÎer~şT?-â deschis comunicaţia pe apă între România şi Europa centrală, a existat "acest obstacol de netrecut. Prezenţa lui a avut urmări hotărâtoare pentru istoria "" noastfaT el a împiedicat legăturile comerciale ale Principatelor Române cu Viena, cu Germania şi, prin aceasta, şi legăturile şi influenţele culturale. O mare parte din istoria noastră se luminează, dacă înţelegem că, deşi aşezaţi pe malul celei mai importante artere de comunicaţie fluvială a Europei, nu ne-am putut folosi de ea din cauza unor mici stânci ce se află în albia fluviului, la Porţile de Fier. Importanţa acestui obstacol în istorie a fost bine arătată de istoricul englez Gordon East[7]. Corăbiile încărcate cu mărfuri, ce veneau de la Viena şi de la Buda, trebuiau descărcate la Belgrad şi mărfurile urmau să ia calea uscatului, spre Sofia şi Cohstantinopol, iar Principatele Române rămâneau alături de drum.

în cadrul problemei ce ne interesează, şi acest fapt al obstacolului Porţilor de Fier are însemnătatea sa. Flota otomană ar fi putut veni pe Marea Neagră şi pe Dunăre spre Europa centrală, dacă nu era drumul tăiat la Porţile de Fier. Drumul pe valea Dunării nu era deschis din direcţia Ţării Româneşti.

Turcii nu aveau, deci, nevoie de Principatele Române ca punct de sprijin pentru ofensivele lor spre Europa. Se puteau mulţumi cu câteva garnizoane în puncte întărte, la Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Brăila, Turnu Măgurele, dar nu de acolo urm a să pornească taberele mari şi nu acolo eraifcentrele de concentrare a oştirii otomane. Ţările Române erau o regiune alături de drumul năvălirii, nu în calea ei. Aceasta este concluzia istoriei şi a geografiei.

1944

[7] Gordon East, *Geographie historique de l'Europe,* I, Paris, 1939, p. 324—325 şi 333—336.

VII COMUNELE MEDIEVALE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

Introducere. Cercetarea istoriei românilor, aşa cum se face de obicei la noi, ca un fenomen izolat, local, a adus lumină asupra unor probleme de amănunt, dar ne-a lipsit de integrarea cunoştinţelor despre trecutul nostru în cadrul istoriei universale. în special necunoaşterea instituţiilor din istoria universală, care sunt forme de viaţă socială ce trec peste graniţele ţărilor, neamurilor şi religiilor, a fost o gravă lacună în istoriografia noastră. Credem că dezvoltarea statului şi neamului românesc apare într-altă lumină, dacă ştim s-o integrăm în istoria instituţiilor Europei şi a dezvoltării sale economice şi sociale.

Am arătat cu alt prilej că feudalismul a avut o perioadă cu manifestările sale complete în Ţările Române, iar Renaşterea a fost şi ea parte integrantă din cultura noastră veche.

Un aspect caracteristic al istoriei Europei centrale şi apusene la sfârşitul Evului Mediu este viaţa şi civilizaţia *comunelor urbane.* Aceste oraşe libere, cu o organizaţie economică şi politică tipică, s-au întins peste toată Europa centrală şi apuseană şi chiar în Ardeal, prin oraşele săseşti. Oraşele medievale, care apar şi înfloresc începând cu epoca cruciatelor, au avut un rol hotărâtor în istoria economică (naşterea comerţului internaţional şi a capitalismului comercial), cea politică (sprijinul dat regilor împotriva feudalilor şi naşterea monarhiilor unitare) şi culturală (cultura burgheză în limba naţională, cu spirit burghez şi chiar arta gotică).

Fenomenul oraşelor în istoria noastră, şi anume în cele două principate ale Moldovei şi Ţării Româneşti, în afară de merituoase monografii locale, nu a fost studiat în chip unitar[1]. Cele câteva pagini închinate oraşelor de N. Iorga şi capitolul lui C. C. Giurescu[2] privesc, ca să zicem aşa, aspectul exterior al problemei. Cunoaştem azi epoca în care apar oraşele, naţionalitatea vechilor locuitori, titlurile dregătorilor care le conduceau în trecut şi cam atât. Nu s-a studiat până acum organizarea internă a oraşelor noastre în Evul Mediu, situaţia lor juridică faţă de stat, deosebirea acestei

[1] Citez: N. Iorga, *Istoria Bucureştilor,* Bucureşti, 1939; A. Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani,* Botoşani, 1926; Nicolae Dărângă, *Monografia comunei Târgu-Frumos,* Iaşi, 1916; Dan Iliescu, *Cetatea de Floci,* Bucureşti, 1930; N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi,* Iaşi, 1910; C. Aricescu, *Istoria Câmpu lungului,* 2 volume; Al. Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului.*

[2] N. Iorga, *Geschichte des rumanischen Volkes,* I, Gotha, p. 159-191; C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* II, p. 419—460.

şi a snuaiiei ae arepi iaţa oe aceea a regimului satelor şi proprietarilor agricoli. Viaţa economică şi socială a oraşelor în trecut e puţin cunoscută, problema imunităţilor, deloc. Mai ales rămâne de cercetat comparativ această istorie a instituţiei oraşelor româneşti cu aceea a comunelor medievale din Europa apuseană şi centrală. Se va vedea atunci că au fost Ia noi comune medievale organizate întocmai şi cu viaţă economică asemănătoare ca în comunele din Flandra sau din alte părţi ale Europei. Avem a face, iar, cu un aspect al istoriei Europei care atinge şi cuprinde istoria românilor. Nu ne referim în acest studiu la oraşele ardelene, fundate de saşi, care au o organizare occidentală recunoscută şi studiată de istorici competenţi[3], ci la principatele Moldovei şi Ţării Româneşti, care au dus o viaţă politică independentă şi n-au încăput sub conducerea occidentală a Coroanei Sf. Ştefan. Totuşi, în cele două state dunărene, socotite de obicei ca făcând parte din Orient, constatăm comune medievale cu statutul lor juridic şi politic întocmai ca în Apus.

înainte de a purcede la prezentarea materialului şi argumentelor care duc la această concluzie, trebuie să precizăm termenii cercetării noastre.

Ce este o comună orăşenească? Ea nu trebuie confundată cu orice aşezare urbană. Un oraş antic sau modern nu este o comună în sensul medieval al cuvântului, care ne preocupă în acest studiu. O comună medievală este un oraş ai cărui locuitori formează *o comunitate autonomă, privilegiată şi închisă,* având nu numai drepturile de azi ale municipalităţilor, ci şi drepturile politice, care acum fac parte din atribuţiile statului; adică vama şi fiscul propriu, justiţie proprie, oaste şi monetă proprie. Dreptul administrativ penal şi civil al comunei nu este identic cu al ţării în care se află, ci deosebit şi rezervat numai pentru ea. Comuna este o enclavă juridică într-o regiune cu drepturi feudale sau regale distincte de ale lor. în acest sens, ea se bucură de imunitate, ceea ce înseamnă în Evul Mediu conducerea politică proprie, dar comunitate specială'l'J, care trage în oraş anume funcţionari ai stăpânirii ce-şi exercită acolo oficiul. Aceste drepturi, ca orice drepturi în Evul Mediu, comunele le au în baza unor *privilegii,* numai că nu e vorba de un privilegiu personal *sau de familie, ca pentru moşiile seniorilor,* ci pentru o *comunitate,* pe care n-o leagă înrudiri de sânge ca ale moşnenilor, nici spirituale ca ale călugărilor din mănăstiri, ci interese economice. Aceste privilegii şi organizaţia politică şi economică a oraşelor, cu toată existenţa de *tipuri* deosebite în Europa, este foarte asemănătoare pentru tot continentul. E chiar un mare fonomen al istoriei, această organizaţie orăşenească cu forme identice la depărtări colosale, având în vedere greutăţile de comunicaţie în Evul Mediu, de la Londra la Novgorod şi de la Florenţa la Iaşi. Până şi numărul membrilor consiliului comunal, 12, este acelaşi în toate aceste oraşe, iar formulele privilegiilor sunt, în mare parte, la fel. Totuşi, nu e o dovadă în plus a spiritului de imitaţie al omului, ci de o necesitate economică, ducând la forme de viaţă socială comune.

Desigur că în Principatele Române erau unele condiţii economice deosebite de cele din Apus: economia păstorească şi agricolă care predomină la noi. Totuşi, împrejurări care cereau crearea oraşelor există şi la Dunărea de Jos, şi anume drumuri de negoţ de interes european în ţările noastre, în veacurile al XlV-lea şi al

---

Teutsch, *Geschichle der siebenburgischen* ***Sachsen,*** **Sibiu.**

XV-Iea. Drumul Poloniei spre Marea Neagră, de la Lemberg spre Cetatea Albă, lega spre nord de oraşele hanseatice, spre sud, pe mare, de navigaţia orientală a flotelo Veneţiei şi Genovei, este cel mai important. în Ţara Românească este drumul de ma mică importanţă al saşilor din Ardeal, pe de o parte spre Brăila, de alta spre Vidin legat cu comerţul Mării Negre şi al Mării Adriatice. Pe un drum comercial, c< *depozite de mărfuri,* ca centre de schimb, adică *iarmaroace,* se nasc oraşele, centre d< negustori şi meseriaşi, deci drumul de comerţ dă naştere în chip necesar unor aşezări de tip urban.

Pe de altă parte, comerţul local, din pricina bogăţiei de vite a ţărilo) noastre şi a bogăţiei în peşte şi ceară, a atras pe negustorii străini, care şi-au căutaj aşezări şi, în acelaşi timp, şi *libertăţi,* fără de care viaţa comercială nu e posibilă.

Aşadar, condiţiile pentru existenţa unei vieţi orăşeneşti erau aceleaşi îi ţara noastră ca şi în Apus, unde oraşele s-au fundat pe drumurile de negoţ, II încrucişarea lor, şi la locurile de desfacere. Mai mult chiar, negustorii care întreprin în prima perioadă negoţul în ţările noastre sunt aceiaşi ca şi cei din Apus şi Europ; centrală: italienii din Veneţia şi Genova, germanii şi flamanzii colonizaţi în Ardeal armenii din Polonia. Nu este, deci, de mirare că formele vieţii orăşeneşti sunt şi li noi aceleaşi ca în Europa catolică şi mai ales în acest domeniu al instituţiilo trecutului nostru trebuia să ne aşteptăm să aflăm asemănări izbitoare cu cele dii restul continentului.

Oraşe şi ocoale. Vechile aşezări urbane din Ţara Românească şi Moldova târguri sau oraşe, erau centre în care locuiau negustori şi unii meseriaşi, cu < organizaţie deosebită de a satelor moşneneşti şi boiereşti, Totuşi, nu trebuie să n închipuim că între oraş şi sat era o completă deosebire în privinţa muncii sau i ocupaţiilor locuitorilor, căci orăşenii de la noi erau în mare parte şi ei agricultori. îi adevăr, oraşele vechi româneşti din principate aveau, ca şi satele, pe lângă *vatra* ci locuinţe, adică oraşul propriu-zis, şi ţarinile oraşului, cultivate de orăşeni. Ca ş sătenii, orăşenii, sau măcar o parte a lor, mergeau la câmp peste marginile spaţiulu de locuinţe: arau, semănau, secerau ca nişte adevăraţi ţărani[4]. Marginih administrative ale comunelor, hotarul târgului, nu se opreau la perimetrul regiuni locuite de târgoveţi, ci cuprindeau moşii adesea întinse de jur împrejur, înglobând sat(numeroase. Oraşul vechi românesc era, deci, o unitate care se compunea din târgu propriu-zis şi moşiile sale din jur. Astfel, Bucureştii la 1636 aveau „moşii şi vii" şi s< pomenea hotarul pus de Mircea Ciobanul în secolul precedent[5]. Hotarul Bârladulu cuprindea un diametru de circa 18 km, iar al Vasluiului era şi mai mare[6]. La 1532

[4] La 1453. Alexandrei vodă al Moldovei îngăduie unor săteni „să are, să samene grâu şi *si*
cosească fân în ţarina târgului Sucevei, *ca şi târgoveţii"* (Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte dt*
Ştefan cel Mare, II, p. 463).

[5] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor,* p. 39. Pentru moşia Slatinei, Iorga, *Studii şi documente,* V
p. 454-455.

" Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 476; pentru Roman, Melchisedec. *Cronice Romanului,* I, p. 27; pentru Dorohoi, Iorga, *Studii şi documente,* XXII, p. 231; Suceava, *ibidem,* V, p. 75 „hotarul Băii" Ia 1424, Costăchescu, *op. cit.,* I, p. 163; al Bârladului la 1495,1. Bogdan, *op. cit.,* II. p. 62 ş urm.

domnul Ţării Româneşti, într-un hrisov, vorbeşte de oraşul Craiova „cu satele, selistele, ţiganii, morile, bălţile şi viile"[7]. Numărul satelor care intrau în hotarul oraşului este destul de mare: în **Moldova,** Bârladul, Vasluiul şi Piatra aveau numeroase sate' în Ţara Românească, în secolul al XVII-iea, Râmnicul Sărat, Buzăul şi Roşiorii aveau fiecare câte 12 sate.

Oraşul vechi românesc apare, aşadar, ca o mică organizaţie, cuprinzând un centru urban înconjurat de moşii şi sate, cu o conducere unică, deosebită de a judeţului şi a ţinutului. Regiunea dependentă de oraş, care se afla în jurul său, se numea în Moldova *ocol,* termen care arată că e vorba de o moşie care ocoleşte de jur împrejur târgul. în Ţara Românească, el este înlocuit cu numele *hotarul* sau *moşia* oraşului. Satele din ocolul oraşului nu depindeau de administraţia fiscală, militară sau judecătorească a ţinutului în care se aflau, ci se cârmuiau deosebit prin autorităţile orăşeneşti, despre care va fi vorba în paragraful următor. Actele vremii arată în chip precis această deosebire cu prilejul unor procese: „satul cutare umblă cu ocolul, nu umblă cu ţinutul, pârcălabul ţinutului să nu aibă nici un amestec"[8].

Domnii Moldovei sau Munteniei, când dau hotărâri privitoare la satele ocolului, întrebuinţează termenul „atârnător": satul cutare atârnător de ocolul târgului. Era, deci, un hotar unic al oraşului, cuprinzând sate şi ţarine, despărţit de moşiile şi satele boiereşti sau mănăstireşti de jur împrejurul său. Moşia oraşului era atârnată, deci supusă, administraţiei orăşeneşti. Expresia de mai sus era, însă, înlocuită în alte porunci domneşti (numai în Moldova) cu formula: „sat atârnător de curtea noastră din târgul cutare", ceea ce înseamnă acelaşi lucru cu sat de ocol orăşenesc[9]. Ne mulţumim deocamdată să constatăm că ocolul oraşului era într-o dependenţă oarecare, pe care rămâne s-o precizăm mai jos, de curtea domnească din fiecare **târg,** adică de autoritatea domnească prin reprezentanţii ei aşezaţi în târg.

Ţăranii din satele cuprinse în ocoalele târgurilor erau în genere *şerbii* orăşenilor. Astfel, ţăranii din Găneşti, supuşi ocolului de la Târgul Frumos, se plâng **la** 1672. „am plătit multă nevoie de târgoveţi, de ne lua vitele şi ne bătea"[10]. Dar unii erau şi răzeşi, „răzeşii din Ruşi, de la ocolul Botoşani"[11], adică uzufructuarii moşiilor.

Despre ocoalele târgurilor face menţiune şi un adaus târziu la cronica lui Grigore Ureche vornicul, la capitolul închinat lui Iuga vodă, predecesorul lui Alexandru cel Bun: „au descălecat oraşe prin ţară, tot pre la locuri bune, şi le-au ales

---

[7] „Arhivele Olteniei", I, p. 77 şi urm.

La 1617, Radu Mihnea către oraşul Piatra, despre un sat din ţinut: „să nu-1 învăluiţi cu ocolul, că n-au fost de ocol şi domnia mea încă am lăsat să fie cu ţinutul" (I. Bianu, *Documente româneşti,* ed. Acad. Rom., p. 32). La 1624, plângere a mănăstirii Aron vodă că „satele au fost cu ţinutul Neamţului, iar dregătorii de târg de Piatra i-au fost trăgând cu satele de ocol" *(ibidem,* p. 96—97). „Ocolul curţilor noastre de la Piatra": I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 465; „sat ascultător de curţile de Ia Bacău": *ibidem;* „ocolul curţii noastre de la Iaşi" (1554): G. Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaene, în* „Convorbiri Literare", XXIV, 1891, p. 1018; „satele ce sunt ascultătoare de curtea noastră din Suceava" (1507): *ibidem,* p. 1021. [0] Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 89. [1'] *Ibidem,* V, p. 232, „moşnenii oraşului Câmpulung" (Muscel), (1630), Acad. Rom., XX/195.

sate şi le-au făcut ocoale pren pregiur"[12]. După cronicarul moldovean, înfiinţarea ocoalelor se datoreşte unei iniţiative domneşti; Iuga vodă, care n-a domnit decât câteva luni (1399—1400), ar fi cumpărat sau obţinut numeroase moşii şi sate în jurul tuturor târgurilor şi le-ar fi alipit la acestea. Este sigur că unii domni moldoveni au făcut asemenea operaţii. Ştefan cel Mare a cumpărat pe seama sa un număr de sate, apoi le-a alipit la hotarele târgurilor Vaslui şi Bârlad[13]. Dar e vorba aci de o adăugire şi nicidecum de înfiinţarea însăşi a ocoalelor. Ştefan cel Mare confirmă hotarul Bârladului la 1495, „care de veacuri s-a ţinut de acel târg al Bârladului"; nu e vorba, deci, de o fundaţie domnească. Existenţa moşiilor târgurilor şi în Ţara Românească[14] arată că era o situaţie generală, impusă de condiţiile vieţii orăşeneşti la noi, nu rezultatul vreunei reforme făcute la un moment dat de Iuga vodă sau de alt domn. in realitate, avem a face cu instituţii ieşite din străvechea dezvoltare a societăţii şi a vieţii economice în ţările locuite de români.

Vechile oraşe din Principatele Române erau, deci, *nişte moşii* mari, cu centru urban, dar şi cu exploatare agricolă în jur. Spre deosebire de oraşele flamande, prototipul organizării orăşeneşti în Europa apuseană, limitate de zidurile lor, ce închideau un spaţiu relativ strâmt, cele româneşti aveau moşiile lor. Tipul flamand nu era, însă, general pentru Europa, cele italiene, de pildă, aveau şi ele moşii în jurul lor[15]. De asemenea, şi oraşele săseşti din Ardeal, Braşovul, Bistriţa, Sibiul şi altele, aveau ţinutul lor dependent. Totuşi, era o deosebire: oraşele din Apus, ca şi cele ardelene, erau înconjurate de ziduri, între oraş şi ocol era zidul de despărţire, care delimita în chip clar terenul urban de cel rural, ultimul fiind o simplă anexă pentru hrana oraşului, nu o parte integrantă a lui. în schimb, la noi, oraşul era neîntărit şi de la casele locuitorilor se trecea în chip firesc, ca într-un sat mare, la ţarinile cultivate tot de orăşenii plugari, alături de sătenii din satele ocolului. Desigur, în Moldova şi în Ţara Românească avem cetăţi: Suceava, Romanul, Giurgiu etc, dar e vorba de cetăţi, *castele,* în oraş sau la marginea lui, în nici un caz de întărituri ca la Carcassone, Niirnberg sau Sibiu, care să înconjure toată vatra locuită a târgurilor cu casele ei. Totuşi, sunt excepţii; dacă orăşenii nu puteau ridica întărituri de zid în jurul târgului lor, pentru că nu aveau, nici ei, nici domnia, mijloacele băneşti ale marilor oraşe apusene, totuşi întărituri de lemn, palisade de pari, tot au existat şi la oraşele noastre în anume epoci. Cronicarul sas Ostermayer spune că, pe la 1550, Mircea Ciobanul, domnul Munteniei, a întărit Bucureştii cu un şir de pari de lemn de jur împrejur[16]. Pe de altă parte, o relaţie despre vestita luptă de la Baia dintre Ştefan cel Mare şi Matei Corvin (1467), spune că acest târg moldovenesc, în care domnul Moldovei a surprins într-o noapte de iarnă oastea ungurească, era pe atunci întărit cu palisade de lemn[17]. Totuşi, nu e mai puţin adevărat că strânsa legătură între ocol şi

[12] Gr. Ureche, *Cronica,* ed. C. Giurescu, p. 20.

[13] I. Bogdan, *op. cit.,* I, p. 476-486 şi II, p. 62-68.

[14] P. ocoalele Buzăului şi Râmnicului Sărat (1635), Iorga, *Studii şi documente,* V, p. 337.

[15] H. Pirenne, *Les anciennes democraties des Pays-Bas,* Paris, 1910; J. Luchaire, *Les democraties italiennes,* Paris, 1920, la p. 175, exemplul Sienei.

[16] Hieronim Ostermayer, la Kemeny, *Fundgruben,* p. 13—14.

[17] Dlugosz, *Opera Omnia,* ed. Przezdziecki, XIV, p. 495—496, cf. I. Ursu, *Ştefan cel Mare,* p.51.

oraşul care cuprindea şi agricultori, este o caracteristică de care trebuie să ţinem seamă, mai ales că se întregeşte, cum vom vedea, şi cu alte aspecte de viaţă sătească şi de regim agricol ale oraşelor româneşti.

Chiar organizarea moşiilor orăşeneşti, unde erau moşneni, aminteşte pe aceea a satelor moşneneşti. Câmpulung (Muscel) era împărţit, în privinţa exploatării moşiei de către orăşeni, *pe 54 de bătrâni^.* Se ştie că proprietăţile moşneneşti sunt împărţite pe bătrâni, ce reprezintă partea fiecăruia dintre străbunii fundatori, care este apoi cultivată în devălmăşie de către toţi urmaşii lui.

Oraşul românesc vechi trebuie considerat, deci, în primul rând, ca o moşie. Se pune, de aci, întrebarea, în chip logic, a cui era această moşie, înţelegând, fireşte, proprietatea în sensul relativ, pe **care-1** are în Evul Mediu.

Oraşele proprietate domnească. Domnul, când vorbeşte de oraşe în actele oficiale, le numeşte de obicei, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, „târgul sau oraşul domniei mele'", spre deosebire de sate şi moşii, care erau ale boierilor, moşnenilor sau mănăstirilor: „satele domniei mele, ce sunt sub ascultarea scaunului cetăţii Sucevei"[19]. Am spus că în actele moldoveneşti ocoalele târgurilor se numeau atârnătoare de curtea domniei din târg; era, deci, o curte cu funcţionari, care exercitau stăpânirea domnului asupra moşiei târgului. în tratatul de la Luck, al lui Petre cel Mare cu Dimitrie Cantemir, se specifică la art. **VIII:** *„Domnul, după vechile obiceiuri, va stăpâni toate oraşele Moldovei ca proprietatea sa"*[20]. Cercetând relaţiile între oraşe şi domnie în Muntenia şi Moldova, în actele din diferite epoci, constatăm că raportul de dependenţă a târgurilor faţă de puterea supremă a variat cu vremea, dar întotdeauna domnul ţării a considerat oraşele şi moşiile lor ca pământ domnesc, câte nu erpj dăruite boierilor şi mănăstirilor. Ştefan cel Mare reprezintă prima fază a acestor realităţi, avem acte ale acestui voievod prin care cumpără de la particulari mai r.iulte sate şi le alipeşte de hotarul „târgului domniei mele Bârlad" (şi Vaslui). Nu e **vorba** de o donaţie făcută orăşenilor: Ştefan spune că-şi „constituie sieşi şi urmaşilor uric cu tot venitul"[21]. Oraşele erau, deci, ale domnului şi el mărise moşia sa proprie prin cumpărături. în Ţara Românească, Mihai Viteazul achiziţionează la 1600, cu bani domneşti, un sat în judeţul Prahova şi-1 face târg domnesc; acest oraş nou este Ploieştiul[22].

în veacul al XV-lea şi în prima parte a celui următor, domnul era bogat şi

---

Document comunicat de I. Donat.

M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan III,* p. 140 (din 1507).

D. A. Sturdza şi Colescu-Vartic, *Acte şi documente,* I, p. 17.

I. Bogdan, *op. cit.,* I, p. 476. Cf. şi satul Ozeneşti alipit de Ioan cel Cumplit ocolului Hârlău: M. Costăchescu, *Un sat Turda în Moldova,* în *Omagiu lui I. Lupaş.* La 1666, Iliaş Alexandru alipeşte Vistiernicenii la hotarul Chişinăului, Acad. Rom., doc. CVVII/139, cf. şi A. Sava, *Documente privitoare la târgul ^ ţinutul Lăpuşnii,* p. 55 şi 94,

Mihai luase satul Ploieştii de la Manole logofătul şi nepotul său, moşneni din Băicoi, şi le dăduse în schimb satul Băicoi. Ploieştii se fac târg, dându-i-se zi de bâlci, curte domnească, iar moşia devine ocolul târgului, lăsat în uzufructul noilor orăşeni. Zagoriţ, *Târguri şi oraşe între Buzău. Târgovişte şi Bucureşti.* în „Anuarul Seminarului de Geografie", 1915, p. 299-313.

puternic şi veniturile lui creşteau prin vămi. Când voia să ţie în dependenţă pe boieri, le acorda imunitatea moşiilor lor. Dar, de la o vreme, drumurile comerciale s-au închis, tăiate de turci şi veniturile vămilor au scăzut, dependenţa financiară faţă de Imperiul Otoman s-a făcut tot mai grea, iar numărul imunităţilor, care erau ereditare, s-a făcut aşa de mare, încât domnul şi-a văzut venitul scăzut şi din această parte şi nu mai avea cu ce dărui pe credincioşi, nici a îmbuna mânia lui Dumnezeu, înzestrând sfintele locaşuri. Astfel, el este nevoit să recurgă la rezerva sa, proprietatea orăşenească. încă din veacul al XV-lea se făcuseră de către domni, din hotarele târgurilor, unele donaţii; ele se îndesesc în veacurile următoare. Astfel, la 1683. Şerban Cantacuzino dăruieşte lui Mihai spătarul Cantacuzino 21 de stânjeni din moşia Bucureştilor, „prin tufele oraşului [...] pentru că nu aduce nici un venit domniei"[23]. Daniile din hotarele târgurilor se fac tot mai numeroase, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească şi totuşi niciodată domnul nu aminteşte vreo consultare măcar a orăşenilor sau a autorităţilor orăşeneşti, care se vede că n-aveau nici un cuvânt de spus la aceste hotărâri ale proprietarului, nici nu pot pretinde vreo despăgubire. Moşiile şi satele dăruite sau schimbate de domn din ocoalele oraşelor încetau, bineînţeles, să mai fie *atârnătoare* de târg şi ieşeau din administraţia ocolului, din clipa daniei. Se constată, de altfel, nu numai danii din moşiile târgurilor în favoarea boierilor sau mănăstirilor, dar şi numeroase schimburi şi chiar vânzări[24].

în veacul al XVIII-lea, în timpul domniilor fanariote, când situaţia financiară a stăpânirii celor două principate devine catastrofală, avem a treia fază a relaţiilor între domnie şi oraşe, după epoca adăugirii şi aceea a desfacerii din veacurile precedente; acum, domnul dăruieşte sau vinde chiar vatra oraşului, târgul propriu-zis. Romanul, Suceava, Vasluiul fură dăruite în deplină proprietate unor particulari[25]. Era o perioadă de desfacere totală a averii statului, dar principiul de drept pentru această desfacere rămâne acelaşi: târgurile, spre deosebire de restul ţării, sunt proprietatea domnului, care uzează şi abuzează de ea. Nicolae Mavrocordat „făcuse o socoteală

---

[23] *Condica Fundenii Doamnei,* dosar 1043/1 la Creditul Rural. P. „livada domnească" la
Bucureşti, N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor,* p. 243.

[24] La 1448, Petru vodă dăruieşte unui boier satele Pănceştii pe Obârşia din hotarul Vasluiului
şi un loc de moară, unde-i va plăcea în hotarul târgului: Tanoviceanu, *Formarea proprietăţii în Moldova,*
în *Prinos lui D. A. Sturdza,* p. 426, n. 1, şi Costăchescu, *Doc. moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II,
p. 360. La 1475, Ştefan cel Mare dă lui Cosma satul Tortoşeşti „şi noi înşine l-am luat încă din hotarul
nostru al Pietrii, ca acel sat să fie dat lui de la noi"': I. Bogdan, *op. cil.,* II, p. 205. Cf. tot din Piatra, *ibidem,* I,
p. 465. Vintilă vodă cumpărase, la 1534, satele din jurul Gherghiţei şi le alipise Ia ocolul oraşului, iar la
1765, ocolul întreg e dăruit Mitropoliei de Bucureşti: Zagoriţ, *op. cit.,* p. 323—324. Cazuri de vânzare: la
1623, Alexandru Iliaş vinde pe 100 de galbeni „o selişte de sat domnească din ocolul târgului Bârlad", iar
banii „vor fi în trebuinţa ţării" (Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 18); la 1667, Duca vodă dă un sat din
ocolul Botoşanilor pe 250 galbeni, „daţi în treaba ţării" *(ibidem,* p. 222); Miron vodă Barnovschi, pe Ia
1630, vinde hatmanului D. Buhuş o bucată din hotarul Târgului Frumos pe patru cai (Ghibănescu. *Surele şi*
izvoade,ll,p. 155-157).

[25] Constantin Cehan Racoviţă dăruieşte, la 1756, Hârlăul bisericii Precista din Roman:
Codrescu, *Uricarul,* X, p. 210. Acelaşi domn dăruieşte Romanul, ..vatra târgului", episcopiei de acolo:

Iorga, *Documente Callimachi,* I, p. 486. Suceava era dăruită Mitropoliei: Iorga, *Studii şi documente.* VI, p.
272. La 1795, Mihai Suţu dăruieşte Vasluiul lui Costache Ghica hatmanul: Codrescu, *Uricarul,* I. ed. II, p.
144 şi urm.

pentru hotarele târgurilor domneşti", zice cronicarul, şi voia să anuleze daniile mai recente, pentru că domnii mai vechi, chiar dacă dăruiau bucăţi din moşia târgului, o făceau numai din ocol şi mai lăsau şi pentru hrana târgului. Veniseră „jalbe de la târgoveţi de la câteva târguri, că nu mai au unde să hrăni". Anularea daniilor nu se poate, însă, face din cauza intervenţiei celor interesaţi[26]. în această epocă, orăşenii încep să protesteze, pentru că trecerea de la proprietatea domnească la cea particulară devine o mare apăsare, apoi pentru că originile vechilor aşezăminte din ţară se dau uitării şi aceste instituţii înseşi încep să fie contestate, cum este şi dreptul de proprietate domnească asupra oraşelor. La 1798, se naşte un mare proces între orăşenii din Roman şi episcopia de acolo, căreia domnul îi dăruise oraşul. Afirmaţiile celor două părţi, cu acest prilej, sunt foarte interesante: orăşenii afirmă că târgurile cu moşiile lor sunt proprietatea colectivă a locuitorilor, iar domnul n-are drept decât la *bezmen* şi *camănă,* o dare specială ce se cuvine de fiecare casă; nu are, deci, putere să dea sau să vândă oraşul, nici părţi dintr-însul[27]. Totuşi, acest drept fusese exercitat timp de mai multe veacuri, fără ca până atunci să se fi ridicat vreo împotrivire din partea târgoveţilor din Moldova sau Ţara Românească.

în schimb, târgoveţii nu puteau vinde moşia târgului sau părţi din ea, căci erau numai uzufructuari; Ioan vodă Mavrocordat, îngăduind vânzarea unui loc din hotarul Pietrii, spune precis: „măcar că târgoveţii nu sunt volnici a vinde ei locul domnesc"[28].

Ca orice proprietar din Evul Mediu, seniorul oraşului, adică domnul, nu cultiva în regie moşia sa, ci o dădea locuitorilor în dijmă. Aşadar, primul efect al acestui drept de proprietate era dijma cuvenită domnului din produsele moşiilor târgului. Dar aceasta o avea domnul şi de la moşiile particulare, afară de cele imune. De aceea domnia avea în oraşe venituri mult mai mari ca cele ce se ridicau din domeniile rurale; căci, în acestea, ţăranii aveau două feluri de îndatoriri, unele către proprietar, altele citre stat, adică pentru domn, pe când în oraş domnul era şi proprietar şi stat. Astfel, ! i privilegiul lui Mihai vodă, fiul lui Mircea, privitor la o donaţie în Târgovişte (1418), pe lângă dările şi prestaţiile obişnuite, şi la proprietăţile rurale se amintesc şi altele noi. Pentru prima oară, în acest document este amintit *birul,* darea în bani, într-o vreme când în ţările noastre predomina încă economia în natură[29]. Pentru folosinţa caselor din târg şi a curţilor lor, orăşenii plăteau domnilor un impozit special, care în Moldova se numea *bezmen,* de fapt o chirie. Bezmenul era o dare în natură şi anume în *ceară,* produs orăşenesc, încă din veacul al XV-lea[30]. Amintesc în această privinţă obiceiul păstrat până târziu la Târgul Fălciului, să se dăruiască domnului o turtă de ceară, ca semn al răscumpărării lor[31]. Ceara era un produs

---

[2] Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldovei,* [vol.J II, ed. II, p. 85. Iorga, *Documente Calliinachi,* I, p. 486.

[L] Inedit în actele mănăstirii Agapia. Iaşi, 21 ianuarie 1746, comunicat de d. I. D. Ştefănescu. [29] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 103—104.

^ D. Cantemir, *Descripţia Moldaviae,* p. 86. Ceara de la Târgul Frumos cuvenită domnului, la 1448: Costăchescu, *Doc. moldoveneşti înainte de Ştefan,* II, p. 365, 377; la Suceava, pentru casele orăşenilor, la 1451, *ibidem,* p. 397.

Comunicat de prof. Ilie Grancea.

orăşenesc foarte preţios, în special în Moldova, şi adesea se menţionează în act< *pietrele de ceară.*

Impozitul oraşului către domn era după sistemul *cislei,* adică o sumi globală asupra întregii comunităţi, care era repartizată apoi de autorităţii* orăşeneşti după puterile fiecăruia[32].

Pe lângă aceste impozite, care se deosebeau de cele datorate de ţară, domnu avea în oraşe şi alte venituri, care derivau tot din dreptul său de proprietate. Se ştie *ci* în oraşe se ţineau iarmaroacele cele mai însemnate din ţară şi, pe lângă aceasta, târgul săptămânal şi *târgul permanent,* adică viaţa negustorească a oraşului ci prăvăliile lui. Pentru comerţul periodic şi permanent din târguri se lua de către domr un venit special, *vama târgului.*

în sfârşit, se pare că cele mai vechi *mori de apă,* proprietate domnească) erau aşezate mai ales la oraşe. în Ţara Românească, în veacul al XV-lea, avem moriU *domneşti* de la Piteşti, Râmnic, Târgovişte, Didrich; în Moldova, la Baia[33]. Moara era în Evul Mediu apusean, un privilegiu feudal, numai seniorul avea dreptul să aibz moară şi ţăranii erau obligaţi, în schimbul unei dări în natură, să macine la moar; lui. Deşi nu putem determina în chip precis situaţia din Ţările Române, sunt indicaţi că moara constituia în vechile timpuri şi la noi un privilegiu; erau mori domneşti 1; târguri şi mori boiereşti şi mănăstireşti pe moşiile privilegiate. Produsele moşiiloi neprivilegiate se măcinau la morile din târg sau de pe moşiile ohabnice. Dar prezenţe morilor domneşti tocmai la oraşe, ca într-o moşie cu privilegiu, este iar o afirmare *z* dreptului de proprietate domnească în târguri.

Din toate aceste fapte rezultă că oraşele, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, au fost, împreună cu ocoalele sau hotarele lor, *moşii domneşti.*

Este de remarcat că în Moldova, pe lângă oraşele domneşti propriu-zise erau şi târguri, al căror venit era concesionat de domnie. Astfel, la o dată pe care n-< putem preciza, veniturile Botoşanilor au fost cedate *doamnei;* soţia domnitorului în funcţiune lua veniturile domneşti de la Botoşani[34]. Când, în veacul al XVII-lea, dregătoriile boierilor la curte n-au mai fost considerate ca o slujbă feudală datorată de vasal, au început să fie plătite din veniturile târgurilor; astfel, logofătul, vornicul, postelnicul au încasat veniturile sau părţi din veniturile unor târguri moldoveneşti[35]. Cum aceste venituri nu erau dăruite unor persoane, ci erau cedate unor demnitari ai curţii domneşti, pe timpul cât îşi îndeplineau funcţia şi ca o răsplată din partea

---

[32] Cf. un act al şoltuzului şi pârgarilor din Neamţ, la 1661: au fugit locuitorii şi dările lor au
rămas pe cei ce mai plătiseră, căci „cisla n-o putem lepăda": Iorga, *Studii şi documente,* VII, p. 344; cf. p.
Tg. Frumos, *ibidem,* VI, p. 411; p. Roman, Melchisedec, *Cronica Romanului,* I, p. 37.

[33] Morile domneşti la Baia, la 1402: Costăchescu, *op. cit.,* p. 45; la Târgul Şiret, la 1473: I.
Bogdan, *op. cit.,* I, p. 181. De aci şi obligaţia târgoveţilor să muncească Ia morile domneşti: *ibidem,* p. 10.
Morile domneşti la Piteşti (1388): P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* p. 50; la Râmnic (1392):
ibidem, p. 56; Târgovişte, p. 104 (cu obligaţia orăşenilor de „lucru la moară"); cf. şi p. 298, la Didrih
(1464), p. 258.

[3] Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 272 şi D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 17.

[35] D. Cantemir, *op. cit.,* p. 78 — 80 şi Miron Costin, *Poemă în versuri polone,* ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., 1929, p. 440—441.

domnului, concesionarea acestor venituri este încă o dovadă şi o urmare a proprietăţii domneşti în târguri. Un moment dat, la sfârşitul veacului al XVI-lea sau la începutul celui următor, s-a făcut o transformare în raporturile dintre domn şi boieri, slujba feudală a acestora a încetat, ei au devenit salariaţi ai statului şi domnul, care nu avea un buget de venituri, a plătit din veniturile oraşelor sale.

Bineînţeles, nu toate oraşele în tot trecutul românesc erau moşii domneşti; am amintit daniile de oraşe întregi făcute de domni în veacul al XVIII-lea. Dar şi mai înainte, în Ţara Românească, marele oraş Craiova a fost proprietatea cunoscutei familii boiereşti a Craioveştilor, care-şi avea acolo şi sediul banului. Când, la 1532, Craioveştii cad în dizgraţie, li se confiscă moşiile şi Craiova este dăruită lui Hamza banul, „cu satele, seliştele, ţiganii, morile, bălţile, viile, câte au ţinut Barbu şi Preda (Craiovescu)"[36]. Târgul Bengăi (azi Târgul Gilortului) era numit aşa pentru că era proprietatea boierului Benga (secolul XVII)[37].

Dar acestea nu sunt cele mai vechi oraşe ale ţării, ele nu sunt pomenite în vremea lui Mircea cel Bătrân şi abia în a doua jumătate a veacului al XV-lea Craiova devine oraş, ca urmare a favoarei domneşti către boierii Craioveşti. Situaţia ei constituia o excepţie. De obicei, un sat devenea oraş numai când trecea în stăpânirea domnească. Astfel, Caracalul era la 1583 proprietatea jupânesei Caplea şi este numit *satul Caracal;* numai după ce încape în stăpânirea domniei, devine oraş. La fel, Ploieşti, fostă proprietate particulară cumpărată de Mihai Viteazul, era un sat şi cu prilejul acestei cumpărări devine oraş şi se stabileşte acolo o curte domnească. Faptele pe care le avem la îndemână sunt destul de numeroase ca să putem afirma că oraşele vechi româneşti, în ambele principate, erau, toate, la origină, proprietate domnească şi numai prin trecere la domnie un sat putea deveni târg. Proprietatea particulară a oraşelor este o excepţie, care apare numai mai târziu, în orice caz, după întemeierea principatelor cel puţin cu un veac şi ceva, şi prin privilegiu dat de domn. Orginizaţia administrativă a oraşelor vechi arată şi ea în chip lămurit acest lucru.

Administraţia oraşelor. Cârmuirea oraşelor în Ţara Românească şi Moldova era foarte asemănătoare, numai unele titluri ale funcţionarilor erau diferite. Ea era întemeiată pe o dublă autoritate, o îngemănare a două drepturi; de o parte, autonomia orăşenească, de alta, apărarea drepturilor proprietarului, adică ale domnului. Aceste două drepturi care par opuse în interesele lor, erau astfel organizate ca să poată colabora în chip armonios. Comunitatea orăşenească era autonomă, adică se administra singură, avea drept de judecată proprie, venituri proprii şi-şi alegea singură cârmuitorii. Domnul în schimb, ca proprietar, îşi avea funcţionarii lui care îi ridicau veniturile, curtea şi scaunul de judecată proprie în oraş. Raporturile cu domnia şi drepturile comunităţii erau fixate într-un privilegiu, despre care va fi vorba în paragraful următor.

Un târg românesc vechi se poate, deci, defini ca o comunitate autonomă şi privilegiată, aşezată pe o moşie domnească.

[36] I. C. Filitti, *Craioveştii,* în „Convorbiri Literare", LIV. 1922, p. 196.
[37] *Ibidem,* p. 202, nota 7.

Autoritatea comunei îşi avea organele sale alese în persoana primarului, care se numeşte în Ţara Românească *judeţ^* (termen ce nu trebuie confundat cu *jude;* este traducerea germanului *Richter)* şi în consiliul comunal, format întotdeauna din numărul invariabil de 12 membri, care se intitulau, atât în Moldova, cât şi în Muntenia, *pârgari* (de la germanul *Biirger,* cetăţeni liberi ai oraşelor). Singura deosebire este faptul că în Moldova primarul nu se numea judeţ, ci *şoltuz* (de la germanul *Schultheis)* şi această deosebire îşi are sensul ei, precum vom vedea mai jos. în unele cazuri mai rare, în câteva oraşe moldoveneşti, în locul titlului de şoltuz aflăm pe cel de *voit* (tot un termen de origine germană, de la Vog?)[39]-

Şoltuzul sau judeţul cucei 12 pârgari administrau oraşul, încasau veniturile şi hotărau cheltuielile, aveau drept de judecată asupra orăşenilor, hotărau distribuirea dreptului de muncă în ţarina oraşului, făceau anchete şi hotărnicii poruncite de domn. Tot ei se îngrijeau de poliţia oraşului şi a bâlciului, când venea tot felul de lume străină în oraş, purtau corespondenţă cu oraşele comerciale din Polonia şi Ungaria şi cu domnia şi aveau, deci, şi o cancelarie cu pecetia târgului, cu scriitori în diferite limbi, o arhivă şi catastiful târgului[40]. în adevăr, actele comunale din Moldova şi Ţara Românească începeau cu titulatura: „Eu, judeţul (sau şoltuzul), şi cei 12 pârgari din târgul cutare scriem sau poruncim". Acte de acest fel din oraşele noastre se cunosc în limba slavonă, latină, germană şi română[41].

Alegerea consiliului şi a primarului se făcea de către comunitate. Nu se ştie exact pe cât timp era ales, dar comparând actele succesive din veacul al XVII-lea emise de municipalitatea Bârladului, constatăm că în fiecare an avem alt nume de şoltuz, în schimb Andrea, judeţul Câmpulungului (Muscel), funcţionează neîntrerupt de la 1659 la 1673, adică 14 ani[42]. Domnul nu se amesteca în numirea consiliului şi abia în veacul al XVIII-lea, pe la 1750, după reforma lui Const. Mavrocordat, se pierde autonomia oraşelor şi aflăm că divanul Craiovei „orânduieşte" ca judeţ al oraşului pe Neaţul Lăcusteanu, indicându-i atribuţiile fiscale şi administrative[43].

Trebuie să subliniem, dacă vrem să înţelegem organizaţia complicată şi în

---

[3]** Stan judeţul cu 12 pârgari din Bucureşti întăresc casele şi prăvălia lui Ianache cizmarul la 1589, Acad. Rom., doc. XCVI/140.

[39] Voit la Bârlad: N. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 16, 62, 213; la Fălciu: *ibidem,* V, p. 73; la Tecuci: *ibidem,* V, p. 75; Iaşi: Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes,* I, p. 186.

[40] Arhiva şi pecetea târgului Câmpulung (Muscel) era ţinută la biserica Sf. Iacob a Franciscanilor din oraş: Iorga, *Studii şi documente,* I-II, p. 292—293. Catastiful târgoveţilor la Iaşi, în care se transcriau actele „după vechiul obiceiu": „Ioan Neculce", IV, p. 148—149, act din 20 octombrie 1762.

[41] Cf. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 12, 13 şi VII, p. 31 şi 109; Hasdeu, *Arhiva Istorică,* 1-2, p. 103, 182; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 10-11. Şoltuzul din Suceava încasa amenzi şi taxa de bâlci la Sf. Ilie: *ibidem,* II, p. 66. „Când am fost eu Belcea şoltuz cu 12 pârgari, au venit înaintea noastră şi înaintea scaunului nostru...": Iorga, *Studii şi documente,* VII, p. 90. „Sub Vasile vodă şi Gheorghe Mutul, şoltuz cu 12 pârgari": *ibidem.* Şoltuzii confiscă postavul adus de negustorii din Lemberg sub Ştefan cel Mare, pentru că era putred: Iorga, *Relaţiile cu Lembergul,* p. 26; ei schimbă banii străini cu cei ce aveau curs în Moldova: *ibidem,* p. 53.

[42] La Câmpulung Muscel alegerea se făcea în piaţă cu strigăte: „trăiască judeţul": Kaindl,

Geschichte der Deutschen in Karpathenlander, II, p. 397. Cf. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 12, 531 şi
VII, p. 375-376.

[43] I. Donat, *Material pentru istoria Craiovei,* în „Arhivele Olteniei", 1934.

.- . ~~..., *K,<X* aceste organe autonome nu reprezentau
oraşul ca teritoriu, ci comunitatea omenească. Aceasta se vede lămurit din faptul că în unele oraşe erau două comunităţi distincte care conlocuiau amestecate între ele, dar cu drepturi şi organe deosebite. Astfel, la Suceava era comunitatea armenească, care aveau organizaţia ei deosebită, în frunte cu voitul sau şoltuzul armenesc şi cei 12 pârgari cu drepturi şi venituri deosebite de ceilalţi orăşeni[44]. *

Pe lângă organizaţia consiliului comunal ales de obştea autonomă a târgoveţilor, în epocile cele mai vechi ale vieţii de stat în Moldova, în veacul al XV-lea, aflăm în oraşe un dublu consiliu: sfatul cel mare şi cel mic, ambele reprezentând comunitatea târgoveţilor şi membrii acestor consilii se numesc în actele slavone ***roiţi,*** termen polono-rutean care înseamnă *sfetnici^.* Deşi avem prea puţine date asupra acestor două consilii, căci în vremurile de mai târziu nu sunt pomenite, totuşi putem bănui că sfatul cel mic este consiliul restrâns al şoltuzului şi pârgarilor, pe când cel mare ar reprezenta adunarea generală în piaţa târgului a tuturor orăşenilor cu drepturi, adunare care, în veacul al XV-lea, nu se mărginea probabil, ca mai târziu, numai Ia alegerea pârgarului şi a şoltuzului, ci se aduna şi cu alt prilej, când era să ia **hotărâri** mai importante.

Desigur că şi satele aveau în trecut un fel de autonomie cu sfatul lor, dar pe lângă deosebirea constituită de privilegiile speciale orăşeneşti, trebuie să ţinem seama că, juridiceşte, comunitatea orăşenească avea alte rosturi decât cea sătească. Comunitatea orăşenească nu era nici de moşneni, nici de şerbi, ci o comunitate *sui generis* de oameni liberi pe pământ domnesc, cu dreptul de a se strămuta chiar în ţări străine. în trebile orăşeneşti se puneau şi probleme de drept internaţional, întrucât era vorba de legături cu străini care veneau cu negoţul lor în oraş sau de negustori ai târgului care mergeau în ţări străine. După aceea erau problemele de drept comercial: depozite, preţurile, vămile, tranzacţiile, adesea în natură. De aceea, autonomia oraşelor nu însemna numai o organizaţie cu funcţionari proprii, ci şi o situaţie juridică deosebită de a restului ţării.

Ar spus, însă, că această comunitate liberă se afla aşezată pe pământ domnesc şi de aceea domnul avea şi el organele sale în oraş, care reprezentau Jrepturile moşierului. Ca în orice moşie, se afla în târg o *curte* a stăpânului, curtea domnească. Acolo stătea *vornicul* oraşului, titlu de origină slavonă care derivă din *avor* (curte) şi înseamnă *comandantul curţifâ.* Vornicii, fie că erau ai ţării sau ai

[44] Hasdeu, *Arhiva Istorică, VI,* p. 139. lorga. *Studii fi documente,* V, p. 9, VII, p. 379 şi XI, p. 57. „Buletinul Comisiunii Istorice Române", VIII, p. 72 (1669), „Grigore şoltuzul armenesc de târg de la Suceava".

^ I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 10-12.

[46] Vornici de Ia Baia: I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 16—18. La Rădăuţi, Ia 1479. judecată a vornicilor: *ibidem,* I, p. 232. Negustorii braşoveni aveau privilegiul de a nu fi judecaţi de vornici sau şoltuzi: *ibidem,* II, p. 265. La 1452, se vede că vornicii de târg luau vama la bâlci împreună cu joltuzu: I. Bogdan, *Documente moldoveneşti din arhivul Braşovului,* în „Convorbiri Literare", XXXIX, *io.* La 1741, domnul Moldovei scrie vornicului Ţării de Jos: „şi pe cine pune dumnealui vornic la târgul bârladului" (Antonovici, *Documente bărlădene,* I, p. 6). Pe lângă vornic erau *vameşii* domnului la târg (la oman, în 1488: I. Bogdan, *Doc. Ştefan cel Mare,* I, p. 342). Pentru libera trecere a mărfii în târg se lua Pecetie de la vornic": *ibidem,* II. p. 280.

oraşelor, erau întotdeauna funcţiuni militare, şefii unei garnizoane. Putem defini vornicii de oraş ca nişte *castelani* ai domnului, ce rezidau cu o putere armată, un rost militar, în castelul domnesc ce forma nucleul târgului. în Ţara Românească, pe lângă vornicul de târg, care era reprezentantul domnului, stătea şi *pârcălabul,* spre deosebire de Moldova, un funcţionar orăşenesc pentru bâlciuri. Pârcălabul de ţinut din Moldova era înlocuit în Muntenia cu *căpitanul* de judeţ. Pârcălabul muntean lua vama, venitul ocolului, rânduia târgul şi oborul de vite[47]. Vornicii încetează să funcţioneze la o dată pe care n-o putem fixa în cursul veacului al XVII-lea şi sunt înlocuiţi sau dublaţi în Moldova cu un alt funcţionar numit *ureadnic* sau *namestnic.* termeni slavi ce se traduc, primul prin *dregător,* al doilea prin *locţiitor.* Cel mai vechi ureadnic cunoscut în Moldova la un târg este din anul 1521, la Vaslui[48].

înlocuirea vornicului prin ureadnic înseamnă trecerea autorităţii domneşti din oraşe de la regimul militar la cel civil şi bănuim că această trecere s-a făcut într-o epocă în care situaţia militară a domniei a trecut pe planul al doilea şi nevoile fiscale erau mai grabnice şi mai apăsătoare.

Ureadnicul figurează adesea alături de şoltuzi şi pârgari în actele municipale care prevăd chestiuni de judecată şi delimitări de proprietăţi, dar reprezentanţii domniei nu se amestecă niciodată în chestiunile ce privesc judecarea orăşenilor între ei, corespondenţa comercială cu alte târguri etc. Atribuţiile ureadnicului erau, în primul rând, fiscale: ei strângeau venitul cuvenit domnului şi vegheau la încasarea lui. Desigur că pe vremea vornicilor aceştia aveau şi atribuţii militare în legătură cu paza târgului şi a curţii. Alături de ureadnic stăteau şi alţi funcţionari domneşti; în privilegiul lui Mihai vodă (coregent), fiul lui Mircea cel Bătrân, aveam amintiţi, pe lângă vornic, *folnogul* (termen unguresc, *folnogy,* administrator) şi *pristavul*[49]*.*

Dar dreptul domnului în oraşe nu se mărginea la reprezentanţii săi în calitate de proprietar al solului, ci el ţinea în târguri şi *scaun de judecată.* Vechea organizaţie judecătorească a ţărilor noastre era complexă, ca de altfel în toată Europa medievală. Pe de o parte, erau domeniile imune (ohabe, urice), în care supuşii erau judecaţi de proprietar; apoi privilegiaţii, boieri şi moşneni, care în chestiuni de proprietate de pământ erau judecaţi numai de egalii lor, după dreptul feudal, adică de 6, 12, 24 jurători. Alături de judecata aceasta, cât şi de judecata judeţului şi

---

' „Pârcălabi de oraşe, unde sunt târguri": P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 227, din 1451. Pârcălabul lua vama domnească, rânduiala oborului de vite: ***Studii*** *şi documente.* V, p. 339 (Ruşii de Vede, 1695); „pârcălabul să ţie vama într-acest târg, să nu se amestece căpitanul": *ibidem,* p. 342—343. Pârcălăbia de târg e cedată la Câmpulung (Muscel) de Matei Basarab mănăstirii de acolo, la 1647: Acad. Rom., doc. CUX/4. Cf. pentru Buzău, Iorga, ***Studii*** *şi documente,* V, p. 337.

[48] Ureadnicii la Botoşani, Iorga, *op. cit.,* V, p. 284; la Piatra, R. Rosetti, *Pământul, stăpânii şi ţăranii în Moldova,* p. 137; la Hârlău, Iorga, *op. cit.,* **VII,** p. 314; la Huşi, Melchisedec, *Cronica Huşilor,* I, p. 33; la Bârlad. Iorga, *op. cit..* VI, p. 15, 138, 259: la Târgul Frumos, Hasdeu, *Arhiva Istorică, VI,* p. 13; la Baia, Iorga, *op. cit.,* **VII,** p. 117; la Vaslui (1521), Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Stefăniţă vodă,* p. 287.

[4]" P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 103.

pârgarilor din târguri, exista şi judecata domnească, nu, cum s-a spus adesea greşit, ca o instanţă superioară, ci ca o jurisdicţie care coexista alături de celelalte. Caracteristica juridică a Evului Mediu este coexistenţa în aceeaşi ţară a mai multor drepturi independente unul de celălalt, cu jurisdicţii deosebite. Domnul judecă în divan sau sfatul domnesc, avea şi judecata ambulantă a judecărilor care mergeau din sat în sat şi apoi judecătorii stabili de la oraşe. Ştefan cel Mare aminteşte, de pildă, de un caz care se judecă la *judecătorii noştri din oraşul Dorohoi*[50]*.* Aşadar, erau judecători permanenţi şi stabili, cu scaun de judecată în oraşe. E de precizat că aceşti judecători îşi aveau sediul în oraş, dar nu erau ai praşului, judecau pe oamenii din satele din ţinut, nu pe orăşeni, care depindeau de jurisdicţia lor autonomă. Aceste scaune de judecată domnească în oraşe dispar, însă, în epoca decăderii oraşelor, în veacul al XVII-lea.

Dar nu numai judecătorii domnului îşi aveau sediul în oraş, ci şi alţi reprezentanţi ai autorităţii centrale în reşedinţele de ţinut sau judeţ, ca şefi ai administraţiei judeţene, am zice azi prefecţi, care în Moldova se numeau *pârcălabi* (cuvântul *pârcălab* derivă, prin mijlocirea unui cuvânt unguresc, din germanul *Burggraf),* şi în Ţara Românească se numea *căpitan de judeţ.* De observat că în toate ţările apusene şi catolice, ca şi în Polonia şi Ungaria, şefii ţinuturilor se numeau *capitaneus;* avem a face, ca şi în cazul pârcălabului, cu un titlu de influenţă apuseană. După cum se vede din sensul acestor titluri, atât pîrcălabul (de la o vreme au fost câte doi, unul pentru cetate, altul pentru ţinut), cât şi căpitanul au atribuţii militare. Dacă în târg sau alături de târg este o cetate domnească (ca la Neamţ, de pildă), ea este sub paza pârcălabului. Cu toate că el stă în oraş şi are în paza sa cetatea, ce nu trebuie confundată cu *curtea* din târg, o aşezare neîntărită, pârcălabul nu avea autoritate asupra târgului şi a moşiei lui. Autoritatea lui, ca şi a căpitanului muntean, începea numai acolo unde înceta teritoriul oraşului şi începea ţinutul. Nu o data, în actele vechi se arată că în cazurile privitoare la târg şi la satele ocolului, pâr. ălabul n-are a se amesteca, „pentru că acel sat merge cu ocolul, nu cu ţinutul"[51]. Pârcălabul era, deci, un prefect al ţinutului rural, nu al capitalei urbane a acestui ţinut, în care se afla totuşi reşedinţa lui. Credem că explicaţia acestui fapt, care pare paradoxal, stă în aceea că pârcălabul deţinea în oraş cetatea de pază a ţinutului, loc de refugiu în caz de primejdie pentru ţăranii care fugeau din câmpiile deschise năvălitorilor.

Rezultă din această expunere că oraşele vechi româneşti erau comunităţi autonome. Domnul era proprietarul solului, dar comunitatea nu era formată din şerbii lui, ca acelea aşezate pe pământul boierilor şi mănăstirilor. Comunitatea orăşenească era liberă şi autonomă în virtutea unui privilegiu scris sau recunoscut tacit, care fixa libertăţile orăşeneşti şi gradul lor de autonomie politică.

---

^" I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 29. Pentru Bacău, *ibidem,* p. 30. Pentru Roman, *ibidem,* p. 10. Cf. alţi judecători de târguri, *ibidem,* I, p. 9, 29, 159, 166, 431.

[51] N. Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 213 şi VU, p. 91 şi 373; Hasdeu, *Arhiva Istorică,* 1/1, p. 14; I. Bianu, *Documente româneşti,* p. 36; D. Cantemir, *Descripţia Moldaviae,* p. 12. „Pârcălabul îngrijeşte de administraţia ţinutului".

Privilegiile oraşelor. în Evul Mediu, libertăţile erau privilegiate, adică s dădeau în marginile unui privilegiu, fie că se numea diplomă, uric sau hrisov. ! libertăţile orăşeneşti nu se pot concepe fără privilegiu şi se ştie că în Apus, cân era vorba de oraşe, actul lor de libertate se numea *charta* (în franţuzeşte, *charte* Oraşul liber se bazează pe privilegiu; ca şi nobilul, orăşeanul e un privilegiat şi pri aceasta se deosebeşte mai lămurit oraşul Evului Mediu de cel antic.

Privilegii pentru oraşe care să fixeze drepturile şi îndatoririle comunităi faţă de domnie există şi în Moldova şi Ţara Românească. Până acum n-au fo analizate într-un studiu comparativ, nici publicate împreună. Cel mai vechi privileg de oraş pentru Ţara Românească e al lui Mihai voievod, fiul lui Mircea cel Bătrâ pentru Câmpulung, care nu s-a păstrat decât în confirmarea domnilor următori, i repetă textul actului primitiv. Privilegiul Câmpulungului, adaus şi modificat în secol al XVII-lea, a fost apoi săpat în piatră şi aşezat în piaţa publică. El numeşte i orăşeni „moşteni din oraş" şi cuprinde scutirile de impozite (şi de găleţi de grâ deci orăşenii erau şi agricultori) şi de slujba domnească, orice ar vinde sau cumpăra. Proprietăţile târgoveţilor, case sau loc în moşia târgului, să nu li se ia moarte, ci să rămâie urmaşilor. Domnul se obligă să nu dăruiască boierilor d moşia târgului, dar târgoveţii nu pot vinde aceste locuri unor oameni străini comunitate. „Legea şi judecata lor să fie stătătoare", adică definitivă, fără a putea, casată de alte scaune de judecată. Ocolul oraşului cuprindea munţi şi plaiuri baştină... din moşi strămoşi... de la întemeierea oraşului"[52].

Al doilea privilegiu cunoscut este cel dat de Dan II, la 1425, prin care acorj locuitorilor din Târgovişte dreptul de a face negoţ în toată ţara, până la Severi plătind vamă numai în oraşul lor, cu un tarif redus pentru mărfurile orientale (pipi şofran), săseşti (fier) şi interne (ceară)[53].

Ştefan cel Mare concede oraşelor Bârlad şi Vaslui câte un privilegiu în ai 1491 şi 1495. în privilegiul Vasluiului, domnul constituie prin cumpărături din aveij sa ocolul oraşului: „Am lipit toate aceste de mai sus numitele sate şi silişte căi târgul nostru Vasluiul, să fie domniei mele uric cu tot venitul şi fiilor domniei melej nepoţilor, strănepoţilor, prestrănepoţilor". Apoi „am miluit şoltuzii şi pârgarii oamenii din Vaslui", să nu plătească vamă în oraş pentru negoţul lor, afară de cei aduc peşte în târg (un peşte la maja). Se pun apoi hotarele târgului. La Bârlad, Stei declară că şoltuzii, pârgarii, târgoveţii şi săracii din satele ce se ţin de târg l-au ruj să delimiteze hotarul ce din veacuri se ţine de oraş, ceea ce şi face. Domnul întăre „obiceiul lor cel vechi", ca cei ce trăiesc în Bârlad să nu plătească vama cea mi afară de cei ce aduc peşte, un peşte de maja[54].

Deşi, cum am văzut, privilegiile municipale au existat la noi întocmai ca apusul şi centrul Europei, nu putem spune că cele scrise erau regule generale, adică toate oraşele noastre erau privilegiate cu acte scrise. Bineînţeles că unele a

---

[52] „Magazin istoric pentru Dacia", V, p..331 şi urm., p. 334 şi urm. -" P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 131 —132.

[54] Pentru Vaslui, I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 476—485; pentru Bâr *ibidem,* II, p. 62—68.

s-au pierdut, dar rămân, desigur, multe oraşe fără privilegiu. Aceasta înseamnă că acele oraşe nu se bucură de anume scutiri, de anume venituri, ca vămile ce erau concedate celor privilegiate. Dar şi acestea aveau sfatul lor de judeţ şi pârgari, aleşi cu drept de administraţie şi judecată, veniturile lor, dreptul la o zi de târg şi la iarmarocul anual, folosinţa ocolului. Totul se petrecea ca şi cum ar fi existat, pe lângă privilegiile scrise şi un drept, un obicei orăşenesc nescris, *ab antiquo,* care, de fapt, era si el un privilegiu. Erau, întocmai ca în proprietatea boierească şi moşnenească, oraşe cu hrisov şi altele fără, dar cu drept nescris.

Libertăţile şi drepturile orăşeneşti, scrise sau consuetudinare, se pot rezuma în felul următor: ca şi în Apus, târgoveţii din principate formau o comunitate privilegiată şi în acelaşi timp închisă. Nici un străin nu se putea aşeza în oraş ca târgoveţ, fără voia municipalităţii, uneori şi a domnului. Astfel, Matei Basarab hotărăşte, la 1633, ca toţi cei statorniciţi la Câmpulung, de Ia 1612 încoace, „să fie duşi la urma lor de unde sunt", dar concede ca cei care *au apucat birul în oraşul* Câmpulung mai înainte, să fie primiţi de acum ca orăşeni[55].

O comunitate orăşenească este aceea care are drept să ţie târg, adică loc de adunare pentru negoţ, de aceea şi identitatea termenului *târg,* care în limba noastră arată atât oraşul, cât şi locul de adunare al negoţului (d.e. târgul de vite). Negoţul era de două feluri: *permanent,* din târgul oraşului cu prăvălii, şi *periodic,* la bâlciuri sau iarmaroace. Târguri anuale erau şi la unele sate mari, dar oraşul mai avea şi *târgul săptămânal,* ziua târgului, fixată prin ordin domnesc. Astfel, Urlaţii, în secolul al XVII-lea, Ploieştii, la 1600; târgurile boiereşti Filipeştii şi Măgurenii devin târguri când domnia le fixează ziua de târg[56]. Erau şi privilegii domneşti de *schimbare a zilei de târg.* La 1673 martie 30, Ştefan Petriceicu împuterniceşte pe Teodosie, episcop de Roman, să schimbe ziua de târg ce se face în Roman, în loc de duminică, marţi sau miercuri[57]. Comerţul era îngăduit numai la prăvălii şi la târg: „cei ce fac târg pe ascuns pe a casele lor" urmau să fie amendaţi[58].

P lângă privilegiul de târg, oraşul avea, ca urmare a acestuia şi dreptul de *vamă.* Vămile, în trecutul nostru, se percepeau în primul rând la oraşe, cele de la graniţe sau vaduri erau de mică importanţă. Vama era a domnului, dar era de două teluri, cea mare şi cea mică. Ultima se plătea la trecerea pe teritoriul oraşului, cea mare era vama de târg la desfacerea mărfurilor, ce se plătea de către cumpărător, bineînţeles în natură. Trebuie să observăm că sistemul vamal medieval era tocmai inversul celui contemporan, întemeiat pe mercantilism şi protecţionism. în Evul Mediu se plătea vamă pentru export, iar pentru import foarte puţin sau deloc; de asemenea, plătea vamă mare marfa de tranzit. După concepţia economică a vremii, negustorii străini ce aduc marfă folositoare trebuie încurajaţi; dacă au, însă, nevoie

---

-[5] Aricescu, ***Istoria*** *Câmpulungului,* I, p. 176.

G. Zagoriţ, *Târguri şi oraşe între Buzău, Târgovişte şi Bucureşti,* în „Anuarul Seminarului de Geografie", 1915, p. 277 şi urm.

[57] Acad. Rom., doc. LXI/89.

Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 337, Ia Buzău şi Râmnicul Sărat (1695).

de mărfurile noastre, să plătească spre a le avea. Mărfurile de tranzit aduse din ţări depărtate erau obiecte preţioase, pentru care se putea plăti mai mult[59]. Am arătat cu alt prilej că cele mai vechi vămi se plăteau în natură sub forma tricessimei (a treizecea parte), dar încă din vremea lui Mircea cel Bătrân se trece la vama în bani, care a fost venitul principal al domnilor în veacul al XV-lea[60]. Venitul vămilor era împărţit între domn şi comunitatea târgoveţilor, cel puţin la târgurile privilegiate; anume, domnul lua vama cea mare (a târgului permanent şi a bâlciului), târgoveţii luau pe cea mică, de tranzit, deşi sunt cazuri când aceasta este concedată unei mănăstiri[61].

Ca o urmare a sistemului vămilor la oraşe era şi faptul, neînscris în privilegiile orăşeneşti, dar care se vede din tratatele comerciale: obligaţia negustorilor străini de a trece pe un anume drum, neputând evita oraşele în care se plătea vamă; obligaţia drumului este una din temeliile comerţului medieval. Cealaltă temelie, dreptul de depozit *(Stappelrecht),* dreptul unor oraşe de a monopoliza comerţul unor anume produse, făcea pe orice negustor ce venea cu acele produse în ţară să se oprească într-un anume oraş şi să vândă acolo marfa; mai departe nu putea trece şi dacă-i rămânea marfa, era nevoit s-o depuie în magazinul oraşului, de unde o vindeau mai departe localnicii sau veneau s-o caute negustorii din alte părţi. Sibiul şi Braşovul în Ardeal, Lembergul în Polonia aveau drept de depozit concedat de regii respectivi, pentru mărfurile aduse din Ţările Româneşti. La noi nu exista, însă, acest privilegiu orăşenesc, aşa de răspândit în toată Europa; ţara noastră practica comerţul liber şi căuta, ca o ţară săracă în produse fabricate, să atragă negustori străini. Singur Neagoe Basarab stabileşte, la 1519, drept de depozit pentru Câmpulung şi Târgovişte, ca represalii pentru că negustorii lui nu erau lăsaţi în Ardeal să treacă peste Braşov şi Sibiu până la Cluj şi Oradea[62].

Bineînţeles că între privilegiile orăşeneşti trebuie socotit şi cel de administraţie şi judecată proprie, de care am vorbit; ele constituiau principiul autonomiei orăşeneşti, iar *hotamica* moşiei târgului îngăduie folosinţa acestei moşii domneşti de către târgoveţi[63]. Dreptul unor negustori ai unui anume oraş de a negocia în alte târguri, fără a plăti vama, l-am întâlnit în privilegiul lui Dan II pentru târgovişteni. în sfârşit, privilegiul domnesc fixează îndatoririle fiscale ale târgoveţilor, peste care funcţionarii domneşti nu puteau trece, acordându-se scutiri ce difereau după oraşe. Catastiful de dajde al oraşului Galaţi, din 1683, arată cum se distribuia *cisla* oraşului pe atunci; oraşul era împărţit în cercuri fiscale ce corespund

---

^ în *Condica* lui Constantin Mavrocordat, întrebare la un recensământ: „vămile la ce târguri sunt?"': Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 235; „vama la porţile cetăţilor": I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I, p. 144; „vama cea mică şi mare": *ibidem,* II, p. 68.

[60] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 96.

I. Nistor, *Das moldauische Zollwessen im 15. und 16. Jahrhundert,* Leipzig, 1912, extras din .Jahrbuch fur Gesetzgebung".

[62] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 94—95.

[63] Folosinţa era în comun, afară de vii şi de case care erau folosite individual de târgoveţi, şi aceste proprietăţi, domnii, în caz de expropriere, trebuiau să le cumpere: cf. I. Bogdan, *op. cit.,* I, p. 149-151 şi 429; II, p. 146; G. Popovici, *op. cit.,* p. 1017.

cu straturi sociale: armata, călăraşii cu un vătaf, târgul cu negustorii, funcţionarii, adică diacii şi slugile pârcălabilor, deosebit apoi, popii şi ţăranii din ocolul târgului[64].

Chiria ce se plătea domnului pentru case şi prăvălii în târg constituia *camăna* şi *bezmenul.* în privilegiul lui Antonie Ruset din 1676 se scutesc de *camănă mare şi mică* şi *bezmen* o pivniţă şi o dugheană a Mitropoliei în Iaşi, în Uliţa Nouă; ordinul e dat *cămănarilor* şi *bezmănarilor*[65].

Acestea ar fi, pe temeiul stării de fapt, privilegiile oraşelor noastre în trecut, dar trebuie să mai vorbim de două alte aspecte, care arată suzeranitatea politică a oraşelor de tip apusean, şi care în aparenţă lipsesc la noi. E vorba de dreptul de a bate monetă şi de a ridica oaste proprie, care arată în cazul comunelor apusene că, în realitate, sunt state separate.

Atât oraşele antice cât şi cele medievale au bătut adesea monetă, dar nu este un caz general; Lembergul, Bistriţa, Sibiul, vecine cu Principatele Române, s-au mulţumit cu monetă regelui respectiv, aşa că nu e de mirare că nici târgurile noastre mai sărace nu au avut nici ele acest drept. Totuşi, avem un caz excepţional al unui oraş moldovenesc din Evul Mediu, care a bătut monetă; este vorba de Cetatea Albă, emporiul unui comerţ internaţional, unde veneau negustori italieni, armeni şi poloni, în săpăturile executate acolo s-a aflat o monetă de argint cu inscripţie slavonă a oraşului, datând din mijlocul veacului al XV-lea[66].

în ce priveşte oastea, fireşte că ea era a ţării, a domnului, dar în sens feudal aceasta nu înseamnă prea mult. Domnul era comandantul suprem al oştirii, dar ea era constituită din cete separate ale curţii, boierilor şi târgurilor[67]. Acestea din urmă erau, ca număr şi ca oaste de şoc, cele mai importante din toate, căci centrele urbane reprezentau aglomeraţii mai mari de oameni, mai la îndemâna domnului în caz.de primejdie, erau pe moşia domnului, deci sub mâna lui. S-a dovedit că atât în vremea lui Ştefan cel Mare, până şi în veacul al XVII-lea, cetele târgurilor erau chemate întâi şi astfel se explică de ce armenii, târgoveţi prin excelenţă, au jucat un rol de prim plan în ostile marelui domn. Angiolello, secretarul sultanului Mahomed II, afirmă că o mare parte din oastea lui Ştefan cel Mare care a luptat cu turcii era formată din armeni[68]. Când se apropie duşmanul, Vasile Lupu „strigă târgul în dobândă", adică fără soldă, numai pe temeiul prăzii[6^]. Satele, afară de cele de curteni, erau strigate numai la oastea cea mare, ridicare în masă, numai în al treilea rând, după curteni şi târgoveţi. Cum erau organizate aceste cete ale târgurilor, nu ştim; este probabil că au existat *cai* şi *care* pentru transportul trupelor. Caii oraşelor sunt pomeniţi în diferite

---

[64] Iorga, *Studii şi documente,* XVI, p. 223 şi urm.

[65] Acad. Rom., doc. LXXVII/ 143. Cf. obligaţiile fiscale ale orăşenilor din Râmnicul Vâlcea:
Iorga, *Studii şi documente,* X, p. 13.

[66] Paul Nicorescu, *Monete moldoveneşti din Cetatea Albă,* Iaşi, 1943.

I. Bogdan, *Documentul Râzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea,* „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., ser. II, XXV, 1908, p. 361-441. [6^] Donato da Lezze, *Historia Turchesca,* ed. I. Ursu, p. 89. [6'] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P. P. Panaitescu, p. 124.

acte muntene din veacul al XV-lea. „Hergheliile" târgului păşteau pe moş ocol[70]. „Carele de oaste" făcute de târgoveţii din Piatra Neamţului, cu expediţiei lui Dabija vodă (1664) în ajutorul turcilor împotriva imperialii* menţionate în mai multe acte[71]. Oastea nu era permanentă, deci nu putea fi oraşe, afară de anume străji ale târgului, pentru siguranţă, în special la bâlcii făptui că existau cete ale târgurilor, cele dintâi chemate, înseamnă că în oraşe permanent anume depozite, cai şi o organizare pentru cazuri de nevoie. în fn era, desigur, în vremea mai veche, vornicul oraşului, funcţionar militar, d înlăturarea lui.'e posibil ca autorităţile municipale să fi asumat măcar ridicării ostaşilor, dacă nu şi comanda. într-un hrisov al lui Uie vodă (1432), de un sat care e „atârnător de steagul de la Tutova"[72]; erau, deci, centre permanente, steaguri în oraş.

Aşadar, deşi nu putem Vorbi de oastea oraşelor, avem o oaste s orăşenească în Moldova şi în Ţara Românească.

Organizaţia privilegiată a oraşelor româneşti vechi este, cum vom \ paragraful următor, asemănătoare cu cea din Europă. Desigur că dreptul după care judecau magistraţii orăşeneşti, era de origine locală; domnii ţării amănunte asupra acestui cod de legi în privilegiile lor, e deci vorba de un c pământului special pentru oraşe, după datina căruia se călăuzeau şoltuzii şi din târgurile româneşti, poate cu amintiri ale obiceiurilor săseşti şi armeneşt în ţară de târgoveţii de aceste neamuri stabiliţi în oraşele noastre. N. Iorga a în mai multe rânduri că dreptul oraşelor moldoveneşti era *dreptul de 'Mag* adică un drept codificat al acestui oraş german, imitat ca un model de all germane şi polone (d.e. Lembergul). Temeiul acestei păreri ar fi afirmaţia a autor că oraşele moldoveneşti ar fi fost întemeiate şi chiar organizate de j veniţi din Polonia[73]. Se ştie că în Polonia municipalităţile au adus în arhr codicele de Magdeburg, iar în unele cazuri grele de judecată se cerea| municipalităţii acestui' oraş german, ca o autoritate juridică[74]. Totuşi, la constatăm ceva asemănător, nici codicele de Magdeburg citit de cinstiţii negij la Bârlad sau de la Iaşi, nici apel până la îndepărtatele maluri ale Elbei şi nj privilegii orăşeneşti copiate după formule diplomatice ale celor germane[75]. E afirmăm că dreptul de Magdeburg nu făcea parte din privilegiile oraşelor noa e pomenit, de altfel, în nici unul din privilegiile pe care le cunoaştem. Existe consiliu "de 12 pârgari şi un şoltuz cu titlu german nu este suficient pentru a

---

[70] Iorga, *Studii şi documente,* VI, p. 264. „Cal de oaste" plătit de orăşenii de la Arge Acad. Rom., doc. LXXIX/163. Calul datorat de târgovişteni sub Mircea cel Bătrân: P. P. P *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 108.

[7'] Actele mănăstirii Agapia, Istratie Dabija, din 1665, luna lipseşte, inedit.

[72] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 129.

N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes,* I, p. 189.

[74]1. Ptasnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce,* în „Przeglad Warszawski", I, 19:

[75] Textul german al privilegiului de drept de Magdeburg şi Breslau din anul 1261 germană) la Altmann und Bernheim, *Ausgewälte Vrkunden zur Verfassungsgeschichte Deutst MittelaUer,* Berlin, 1895, p. 377-385.

modelul Magdeburgului; ei fiinţează şi în multe alte oraşe germane, polone şi săseşti, care nu au nici o legătură cu oraşul Magdeburg. Conchidem, deci, că între privilegiile orăşeneşti de la noi, aşa cum le-am analizat în prezentul paragraf, nu figurează şi concederea acestui drept.

Organizarea oraşelor româneşti faţă de cele apusene. Din cele spuse mai sus ne putem face o idee destul de completă asupra organizării şi statutului juridic al vechilor oraşe româneşti, ca să putem pune acum problema integrării instituţiei româneşti în cadrul general al instituţiei medievale a oraşelor în Europa.

Oraşele erau, în tot continentul central şi apusean, comunităţi libere, fundate pe moşii regale; libertatea lor este asigurată printr-un privilegiu dat de proprietar care specifică veniturile ce i se cuvin, păstrează un castelan al său în oraş, iar comunitatea este o republică, guvernată prin reprezentanţi aleşi pe un timp limitat. Libertăţile comunei se întemeiază pe dreptul de a ţine târg permanent sau săptămânal, de a proteja comerţul sau industria locală prin măsuri speciale, exercitând o politică de dirijare a economiei prin fixarea preţurilor şi a dreptului de a exercita comerţul şi meseriile. Aceste caracteristici europene se aplică, dacă luăm în seamă cele de mai sus, şi comunelor româneşti.

Desigur că, în marginile acestei instituţii cu caracterele ei generale, existau diferite tipuri, datorate condiţiilor locale. întocmai precum feudalitatea s-a întins peste toată Europa ca o consecinţă a autarhiei vieţii agricole, tot astfel, crearea comunelor libere se datoreşte reluării comerţului şi ridicării unei clase de negustori, ce aveau nevoie de libertatea pe care n-o găseau în regimul dominial precum şi de asigurarea mărfurilor, ce'nu se putea pretinde în câmpiile deschise. Cum, însă, comercianţii circulau şi aveau legături depărtate, formele de viaţă comunală sunt apropiate şi chiar identice în diferite ţări, dar originea instituţiei stă tot în identitatea nevoii econcnice[76].

Tipul de comune cel mai bine cunoscut din pricina unirii armonioase a activităţii comerciale cu cea industrială este cel flamand[77]. Oraşele flamande Bruges, Gând, Ypres, St. Omer, Tournai, Louvain etc. erau comunităţi libere ridicate şi îmbogăţite din pricina comerţului postavurilor fabricate în această regiune. Comunele erau aşezate în special pe moşiile ducelui de Flandra (Liege, pe a episcopului local) şi proprietarul solului exercita autoritatea sa prin *castelanii* lui, care stăteau în castelul din oraş. De la o vreme, în secolul al XlII-lea, castelanii au fost înlocuiţi cu funcţionari civili, *bailli,* care se mulţumeau cu ridicarea drepturilor fiscale ale seniorului. Puterea acestuia se exercita, însă, şi prin judecătorii care ţineau scaun de judecată în oraş şi colaborau cu reprezentanţii comunităţii. Aceasta era autonomă şi reprezentată prin consiliul celor 12 *scabini (eschevins),* înlocuiţi din veacul al XVII-lea cu *juraţi,* aleşi şi ei, ca şi cei dintâi, pe timp de un an. Puterea lor se exercita pe tărâm administrativ, fiscal, juridic, în marginile unui drept orăşenesc.

H. N. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge, essai d'histoire economique et sociale,* Bruxelles, 1927, in 8°, 203 p.

Pentru aceste amănunte, H. Pirenne, *Les anciennes democraîies des Pays-Bas,* Paris, 1910.

Tot ei puteau ridica cetele armate ale breslelor şi luau măsuri pentru funcţionare; târgului, a meseriilor şi comerţului. Aceste drepturi erau asigurate printr-un privilegii scris *(chartă),* concedat de senior.

Aşadar, chiar numele reprezentanţilor este identic cu cel de la noi (juraţi), ci şi numărul lor (12). Identitatea aceasta încetează, însă, când cercetăm condiţiil generale de viaţă economică. Un târg moldovean sau muntean medieval er; înconjurat cu un ocol agricol, era, în parte, un sat mare de plugari; un oraş flamand er; închis între ziduri; pe lângă comerţ, populaţia se ocupa cu industria şi breslele lui d< meseriaşi produceau pentru toată Europa. Comerţul oraşelor flamande era consecint industriei locale a postavurilor, al celor româneşti era consecinţa produselo teritoriului rural (vitele) şi a tranzitului, fapte asupra cărora urmează să tratăm în cel următoare. Ne mulţumim, deocamdată, să constatăm identitatea formelor d organizare a comunelor libere la două capete opuse ale Europei medievale.

Al doilea tip caracteristic de comună medievală este cel italienesc[78]. Orăşel italiene s-au format, ca şi cele flamande, din sate privilegiate cu drept de târg p moşiile ducilor şi seniorilor, dar aci, din cauza marelui comerţ oriental, si acumulează mari bogăţii şi orăşenii pot răscumpăra drepturile senioriloţ înlăturând orice amestec al proprietarilor solului în conducerea lor. în curând, însă, s formează o aristocraţie a negustorilor, *patriciatul* comunal, care guvernează oligarhi oraşul (d.e. familia Medicis la Florenţa, nobilimea veneţiană), oraşele devi adevărate state, cu moşii întinse în jurul lor, cu independenţă totală. Monetel oraşelor italiene sunt cele mai preţuite în Europa *(florinul* Florenţei şi *ducatu* veneţian), pentru că au baza cea mai solidă. Aceste oraşe au armate, care du războaie între ele şi flote de război şi de comerţ. Conducerea comunităţilor er încredinţată tot unor reprezentanţi aleşi, care se numeau la origine *boni hominei* oameni buni; la 1081, doisprezece oameni buni conduc Florenţa, aleşi pe un an. Dai în curând, dezvoltarea complexă a vieţii orăşeneşti cere o conducere mai numeroasă cu împărţirea atribuţiilor. Şefii oraşelor se numeau *podesta,* alături de care stătea, 1 Florenţa, un căpitan al poporului, iar consiliile sunt mai multe în fiecare oraş. Ca î toate ţările, şi în Italia libertăţile oraşelor sunt întemeiate pe privilegii scrise. Astfel la 1234, charta Perugiei este gravată pe piatră în centrul oraşului, întocmai ca ma târziu la Câmpulung, în Ţara Românească.

Fireşte că dezvoltarea uimitoare a republicilor orăşeneşti în Italia nu s potriveşte cu viaţa săracă de la noi, dar la origină apar baze comune ale instituţiei.

Modelul de comparaţie cel mai apropiat de oraşele noastre trebuie căutat î ţările vecine, cu care am avut relaţii directe: oraşele săseşti şi cele din Polonia.

La saşi[79], oraşele aveau în jurul lor sate dependente, ca, de pildă Sighişoara—satul Vâlcan, Sibiul cu aşa-numitul Hermannstadter Gau, olatul cu sate a Braşovului. Aceste teritorii nu depindeau numai juridic de oraşe, ci erau considerai

---

[78] G. Volpe, *Medio Evo italiano,* Florenţa, 1929; J. Luchaire, *Les democraties italiennes,* Pari
1920.

[79] G. Miiller, *Die siebenbiirgisch-sächsischen Stuhle und Distrikte,* Sibiu, 1939; G. Teutscl
Geschichte der siebenbiirgischen Sachsen, I, p. 81 —106, 106—123.

proprietăţile lor, comunitatea încasa veniturile moşiilor. Dar oraşele se aflau pe *pământul crăiesc (fundus regius);* erau, deci, comunităţi autonome aşezate pe domeniul regal unguresc. Regele avea în oraş reprezentantul său cu drept de judecată: *iudele regal.* Datoriile oraşelor săseşti faţă de rege erau cuprinse într-un privilegiu oeneral, celebra *bulă de aur (Goldener Freibrief),* în care se asigura autonomia oraşelor în schimbul unui cens de 500 mărci de argint anual, „Martinszins" (se încasa la Sf. Martin), apoi recrutarea a 500 de ostaşi pentru oastea regală, aprovizionaţi şi îmbrăcaţi pe socoteala oraşelor[80]. Regele ungur a dezlipit nu o dată sate din ocoalele oraşelor săseşti, dăruindu-le nobililor unguri; astfel, Carol Robert dărui unor nobili satul Biserica Albă al Sighişoarei şi chiar Mediaşul întreg, voievodului Ladislau al Ardealului[81]. Reprezentanţii comunităţii autonome erau *Burgermeisterul, Richter-ul* (judeţul) şi un consiliu de 12 cetăţeni, *Btirger.* Numai la Bistriţa şi în nordul Ardealului primarul se numea *Schultheis.* Atribuţiile lor erau administrative, fiscale şi juridice.

Este clar că această organizaţie a fost imitată în oraşele din Moldova şi Ţara Românească, cu ocolul, dubla administrare, aşezarea pe pământ domnesc, obligaţiile fiscale şi militare ale comunităţii autonome faţă de stăpânire, consiliul de 12 cetăţeni, numirile de *Biirger (pârgari), Richter (judeţ).* De observat chiar, că deosebirea de titlu între şeful comunităţii moldoveneşti şi a celei din Muntenia, *judeţ* şi *şoltuz,* corespunde cu deosebirea dintre organizaţia saşilor din sudul Ardealului, în relaţii cu Ţara Românească, unde aflăm pe *judeţ* şi a celor din nord, la Bistriţa, în relaţii cu Moldqva, unde funcţiona *şoltuzul.* Această nuanţă nu mai lasă nici o îndoială că forma organizării oraşelor din Principatele Române este o înrâurire a celei săseşti, ea însăşi o imitaţie după cea flamandă şi renană.

Dar şi aci avem de făcut distincţia de care am vorbit cu prilejul oraşelor flamande: oraşele săseşti erau centre de industrie locală (unelte şi arme), cu importante bresle care construiseră cu cheltuiala lor ziduri de piatră cu turnuri ce înconi irau tot târgul. Palisadele de lemn ale târgurilor noastre, aspectul lor în parte agricol arată nu o formă de viaţă deosebită, ci, mai degrabă, o treaptă mai săracă, inferioară din punct de vedere economic, a vieţii orăşeneşti.

Adăugăm că şi în Polonia erau oraşe germane pe teritoriul regal, cu ocoale în jur. Vechile centre de colonişti orăşeni germani din Cracovia şi Liov se formaseră cu prilejul pătrunderii elementului german urban în estul şi sud-estul Europei, adică în veacurile XII-XIII. Corespondenţa oficială şi cărţile oraşelor erau scrise în nemţeşte în epoca cea mai veche. Organizarea oraşelor era asemănătoare cu cea de pretutindeni: cu dubla autoritate a regelui şi a comunei autonome. Şi aci regele alipea sate la ocoalele oraşelor. La 1370, ducele Boleslav al Mazoviei alipeşte jumătate de sat la ocolul oraşului Kazimierz sau, dimpotrivă, sunt cazuri când dăruieşte nobililor din satele dependente de oraşe[82]. Avem de adăugat numai că primarii oraşelor din

[80] Kaindl, *Geschichte der Deutschen in Karpathenländer,* II, p. 213, 222.

[81] Teutsch, *op. cit.,* I, p. 103-106.

[82] Cf. I. Ptasnik, *op. cit.;* Roepell, *Geschichte Polens,* p.~579-580; Caro, *Geschichte Polens,* II,
p. 308-362; Kaindl, *op. cit.,* I, p. 161-163, 172, 178, 195.

Polonia se intitulau aupa un cuvani german, *vogi,* in puiuna »u micaua *vuji,* ajutau de consuli ce formau consiliul restrâns, dar şi de sfatul cel mare al oraşului. Consilierii se numeau în polonă *raici,* adică sfetnici. Pentru că în unele oraşe erau colonii armeneşti, ele obţinuseră o organizaţie autonomă, cu *vojtul* lor separat, cu un sfat şi drept de judecată propriu, în special la Liov şi Cameniţa.

Am amintit faptul că unele oraşe din Moldova, în loc de şoltuz aveau un *voit,* ca. în Polonia. Tot în Polonia trebuie să căutăm modelul acelui consiliu mare, care cuprindea pe toţi cetăţenii privilegiaţi (cu drept de târgoveţi) şi ai cărui membri se intitulau şi în Moldova *raici.* De asemenea, dreptul de fiinţare a comunităţii armene distincte, cu voitul ei şi drept armean, arată o stare identică în unele târguri moldoveneşti cu două comunităţi în marginile lui, ca la Liov şi Cameniţa.

Influenţa organizaţiei oraşelor polone în Moldova este, însă, mult mai puţin generală ca cea săsească de tip bistriţean.

în concluzie, oraşele din Moldova şi Ţara Românească erau constituite în comunităţi autonome după chipul general european al instituţiei medievale, care a existat, deci, şi la noi, cu aspecte mai asemănătoare cu tipul special săsesc şi întrucâtva şi cu cel polon. Acesta este rezultatul la care am ajuns prin cercetarea vechii organizaţii a oraşelor noastre şi prin compararea ei cu aceea a oraşelor apusene sau! din ţările vecine. Dar acest rezultat cere o explicaţie: care este cauza acestor influenţe de organizaţie şi de unde provine identitatea de forme politice şi administrative? Pentru aceasta, trebuie să punem problema originilor şi, în legătură cu ea, aceea a populaţiei vechilor oraşe moldoveneşti şi muntene, care ne dă cheia originii Iar.

Populaţia oraşelor. în ţările agricole, care au trăit multă vrejne în forme economice autarhice şi numai din produsele solului, se deschid, un moment dat, drumuri de comerţ, iar creşterea şi diferenţierea populaţiei impune, de la o vreme, nevoi noi. Aceste nevoi crează chemarea agenţilor schimbului, adică a negustorilor. De obicei, primii negustori dintr-o ţară, ba chiar şi mai multe generaţii de negustori, sunt străini şi e uşor de înţeles de ce. Produsele noi care nu există într-o ţară suni aduse de obicei dîn regiunea care le produce şi o dată cu produsele vin şi reprezentanţii producătorilor care se aşază în piaţa de desfacere. Nu ne putem aştepta ca ţăranii şi boierii unei ţări agricole să se transforme în negustori şi să umble în lume după nevoile lor, ci, dimpotrivă, negustorii de profesie vin să aducă marfa acolo unde simt că este nevoie.

Oraşele româneşti, în cele mai vechi timpuri cunoscute, apar cu o populaţie străină de negustori stabiliţi ca orăşeni, nu ca populaţie flotantă. Ei formează „cetăţenii" celor mai vechi oraşe, consiliul municipal al *pârgarilor* se alege din mijlocul lor şi ei par a fi stabiliţi de mai multe generaţii, atunci când actele încep să-j pomenească.

în primul rând sunt saşii, a căror origine ardeleană este sigură; întâi, pentru că această populaţie se afla în oraşele moldovene şi muntene aşezate aproape de graniţa ardeleană şi care aveau legături prin păsurile Carpaţilor cu oraşele săseşti din Ardeal: astfel, Câmpulung (Muscel), Râmnicul Vâlcea, Târgul Trotuş, Baiai

i argui iNeamţ. La *15V2,* şoltuzul din Baia se numea Peter Bender şi scria nemţeşte[83]; la 1527, şoltuzul Sucevei era Ianoş Tischler[84]. Saşi mai erau şi la Cotnari, Iaşi, Roman[85]. Cronicarul Ureche spune precis: „Târgul Baia scrie că l-au descălecat nişte saşi"[86]. La 1630, târgoveţi din Câmpulung se numeau: Broz Sasul, Gaspar Gotman, lacov Sasul, Patru Sasul. La 1602, domnul scria către „popii saşi din oraşul domniei mele Câmpulung"[87]. E posibil ca o parte din această populaţie în nordul Moldovei să fi venit nu din Ardeal, ci dintre nemţii din oraşele polone. Vechimea şi importanţa populaţiei săseşti din târgurile moldovene şi muntene reiese din faptul că ea a dat organizarea târgurilor noastre vechi, care era imitată, după cum am văzut, după tipul oraşelor săseşti. La Baia, încă din vremea lui Alexandru cel Bun, era episcopia catolică pentru saşii de acolo şi ruinele ei de piatră cu forme gotice se văd şi azi în vechiul târguşor decăzut şi sărăcit. Pietrele de mormânt din cimitirul catolic din Baia, unele din veacul al XV-lea, altele din cele următoare, sunt frumos săpate în piatră, indicând existenţa unei burghezii avute şi cu simţul importanţei şi distanţelor, chiar pentru locuinţa de veci a trupului supus destrămării. Inscripţiile sunt toate în limba latină[88]. Aceşti saşi bogaţi întreţineau legături comerciale active cu Lembergul: la 1421, unul din ei îşi scrie testamentul în nemţeşte şi lasă averea sa importantă în bani municipalităţii marelui oraş polon, pentru opere de binefacere[89]. La Târgul Şiret era alt centru săsesc şi existenţa tocmai acolo a celeilalte episcopii catolice arată aceasta[90]. Negustorii bogaţi din târgurile Moldovei, în veacul al XV-lea, îşi permiteau luxul să trimită la studii superioare pe copiii lor până la îndepărtata universitate catolică din Cracovia. în acest veac aflăm pe matricolele studenţilor acestei universităţi un număr de studenţi din oraşele moldoveneşti, din Baia, Şiret, Neamţ, Suceava, toţi cu nume din calendarul catolic, cu toţii, desigur, saşi. De altfel, Universitatea din Cracovia nu îngăduia înscrierea schismaticilor între studenţii facultăţilor ei. Prezenţa unui mare număr de orăşeni saşi din Moldova ca studenţi la Universitatea din Cracovia arată caracterul economic oarecum internaţional al acestei burghezii şi bogăţia ei în veacul al XV-lea, care o ducea şi la nevoi de cultură[91].

în Ţara Românească, centrul săsesc cel mai important era Câmpulungul

---

<" Hurmuzaki, *Documente,* XV/l, p. 715; alte scrisori nemţeşti din Baia: *ibidem,* p. 78, 158, 293, 660; Hasdeu, *Arhiva Istorică,* 1/1, p. 103.

°^ Hurmuzaki, *Documente,* XV/l, p. 292; scrisori germane ale municipalităţii sucevene: *ibidem,* p. 113, 226.

°" Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes,* I, p. 178—180 şi acelaşi. *Relaţii cu Lembergul,* p. 11.

°° Ureche, *Cronica,* ed. C. Giurescu, p. 15.

[87] Iorga, *Studii şi documente,* MI, p. 273, 274, 277.

[88] N. Iorga, *Inscripţiile mormântale latine din Baia,* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1931.

°" P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova,* în „Revista Istorică", IX, 1923, p. 183-186.

[90] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti,* ed. II, voi. I, Bucureşti, 1929, p. 44.

[9'] Miron Costin, *Chronicon Terrae Moldavicae,* ed. Barwifiski, Bucureşti, 1912, introducerea editorului, p. VII.

(Muscel); aci, populaţia aceasta avea un *comes* în fruntea ei încă din anul (mormântul lui în biserica catolică din Câmpulung[92]) şi se menţine multă vre biserica ei numită popular *cloaşter (Kloster).* Actele comunităţii săseş Câmpulung, cu privilegii domneşti, se succed în tot secolul al XVII-lea şi la 1 înnoire numărul familiilor catolice este tot mai mic. în veacul al XVIII-lea, privilegii de natură fiscală (reducere de impozite) sunt înnoite şi de domnii fa; şi ultimul din ele, dat de Alexandru Ipsilanti, nu mai menţionează decât şase 1 săseşti la Câmpulung[93].

La Râmnicul Vâlcea, în 1425, din testamentul lui Petriman, aveam n dintre orăşenii nemţi: David Has, Kontz, Peter Christian, Hanos purgar Târgovişte, istoria vechii biserici catolice clădite sub Mircea cel Bătrân, pom de colonia catolică nemţească şi de viaţa ei trudită în aceste părţi nelinişţit* Argeş, de asemenea, o colonie catolică provoacă ridicarea episcopiei catol fiinţează acolo încă din vremea lui Radu vodă, la 1381[96].

în al doilea rând ca importanţă, în oraşele noastre vechi sunt ungurii; r *oraş, varoş* este de origină ungurească, dar poate transmis prin intermediu sase oraş moldovenesc cu nume unguresc este Bacău, unde a fost, din veacul al X episcopia catolică mutată de la Baia. Populaţia ungurească nu are, însă, îr noastre acelaşi caracter social ca cea nemţească; nu e vorba de o pătrundere cu caracter comercial ca a saşilor, ci de o infiltraţie de populaţie rurală din S în fostul judeţ Secuieni, odinioară între judeţele Buzău şi Prahova, dar mai Moldova de sud-vest, unde a dat naştere ceangăilor, ce se menţin şi azi î părţi. E vorba, deci, de o pătrundere în unele târguri (Bacău, Roman, Adjud, C a unei populaţii rurale aşezată în satele din apropiere.

în schimb, *armenii* sunt elemente pur urbane foarte vechi în Moldc aveau, cum am spus, organizaţia lor separată, cu voitul lor la Suceava şi tot î târg domnesc se afla şi scaunul episcopiei armeneşti întemeiate prin hrisovul Alexandru cel Bun, în anul 1401. Armenii aveau mănăstirile lor la Suceava (: Hagigadar), şi biserici ale comunităţilor la Iaşi şi Botoşani, datând din ve XV-lea. Am pomenit faptul că armenii din Baia şi Cetatea Albă au jucat important în luptele marelui Ştefan cu turcii[97].

Italienii din Genova şi Veneţia erau aşezaţi la Suceava, Şiret, Baia, ales la Chilia şi Cetatea Albă. Ei erau capitalişti, făceau afaceri cu sum< închiriau vămile (un italian, Dorino Cattaneo, este, pe la 1440, vameşul do Moldovei) şi exploatau salinele din Polonia. La Suceava aveau un *fondacco,*

---

[9]^ *Anno Domini 1300 comes Laurencius de Longo campo:* Iorga, *Studii şi docume* p. 273.

" Acte inedite la biserica catolică din Câmpulung.

[9]^ P. P, Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 145.

[9]^ Hasdeu, *Arhiva Istorică a României,* 1/2, p. 47.

[9]<> P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 168.

[97] P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Su* „Revista Istorică Română", IV, 1934.

comerţ oficială[98], iar la Chilia, o organizaţie municipală autonomă după chipul oraşelor italiene. Şeful ales al comunităţii se intitula „consul Francorum"[99]. *Consulii* erau consilierii municipali la **Florenţa** şi în alte oraşe italiene după înlocuirea aşa-numiţilor *oameni buni.*

Grecii intră în viaţa economică a ţării abia atunci când comerţul de vite cu Ardealul şi Polonia şi marele comerţ de tranzit cu aceste ţări este înlocuit cu un comerţ local de cereale cu Imperiul Otoman, începând mai ales cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Se pune, însă, întrebarea dacă oraşele noastre au avut o populaţie românească veche, alături de cea străină, care să fi contribuit la întemeierea vechilor noastre târguri. Fireşte că într-o regiune în care teritoriul rural şi stăpânirea sunt româneşti, nu se poate ca elementele rurale să nu pătrundă şi în oraşele înconjurătoare şi în legătură strânsă cu ele. Faptul că în afară de actele nemţeşti şi latineşti, vechea corespondenţă a târgurilor noastre cu municipalităţile săseşti, Sibiul, Braşovul şi Bistriţa, încă din veacul al XV-lea se făcea în slavoneşte, limba oficială a ţării, şi nu în nemţeşte, e o dovadă în acest sens. în veacul al XVII-lea această corespondenţă se face de-a dreptul în româneşte. Numele negustorilor din Argeş, al şoltuzilor din Bârlad, Vaslui, Iaşi sunt în mare parte româneşti[100], ceea ce arată că, pe lângă populaţia străină, târgurile noastre aveau o veche şi numeroasă populaţie autohtonă, care trebuie ţinută în seamă, atunci când se cercetează origina târgurilor din Ţara Românească şi Moldova.

Origina oraşelor româneşti. într-o cercetare istorică s-ar părea că ar fi normal să se studieze întâi originile instituţiei sau formei politice care constituie subiectul în realitate, problema originilor este întotdeauna cea mai complicată din cauza lipsei ştirilor directe şi de aceea istoricii sunt nevoiţi să procedeze invers, adică pornind de la cunoscut, care este faptul mai recent, ca să poată ajunge la necunoscut, adică 1 origini. Vorbim, bineînţeles, de cercetările critice, care stabilesc faptele noi, nu de cele pragmatice, destinate expunerii rezultatelor dobândite anterior. Cazul instituţiei comunelor în Ţările Române este tipic, impunând o asemenea metodă: alături de o serie de oraşe noi, a căror întemeiere este cunoscută, avem numeroase oraşe vechi, ce apar în acte o dată cu primele ştiri despre principatele Moldovei şi Ţării Româneşti; nu ştim nimic despre origina lor ce cade într-o epocă din care nu avem nici o urmă documentară.

Cunoaştem din rezultatele cercetării expuse în paragrafele precedente ale prezentei lucrări, vechea organizare a oraşelor medievale româneşti, statutul lor juridic, locul lor între comunele medievale ale Europei şi felul populaţiei lor primitive. Numai pe aceste date posterioare ne putem întemeia ca să stabilim pe bază de

---

OR L. Charewiczowa, *Handel Lwowa z Moldawja i Multanami,* în „Kwartalnik historyczny", 1924, p. 37-67.

QQ I. Ptasnik, *Kultura wloska wiekow srednych w Polsce,* Varşovia, 1922.

1UU]sj$_{urne}$ culese din diferite acte municipale din sec. XVI, ale şoltuzilor moldoveni: Mihalache Vrabie, Precup (Bârlad), Cârstea Dănică (Bârlad), Giurgiuman (Baia), Ieremie (Cotnari), Belcea (Bacău).

conjunctură origina oraş.eiui **româneşti.**

Cele mai vechi oraşe româneşti, cunoscute imediat după întemeierea principatelor până la 1430, sunt grupate în apropierea graniţelor Ardealului şi Poloniei, cu excepţia câtorva puncte de legătură cu Dunărea şi marea. Astfel, cunoaştem în această epocă, în Oltenia: Severinul, Târgul Jiului, Râmnicul, nu însă şi Craiova şi Caracalul care sunt noi; în Ţara Românească, la răsărit de Olt: Argeşul, Piteştii, Câmpulung, Târgovişte, Târgşor, Gherghiţa şi Buzău, iar la Dunăre: Turnu (Măgurele), Giurgiu şi Brăila, nu însă Bucureştii, Ploieştii, Călăraşii, Râmnicul Sărat, care nu existau în epoca fixată de noi ca cea mai veche. în Moldova, avem în această epocă oraşele spre păsurile Carpaţilor: Târgul Trotuş, Bacău, Roman (fundat după întemeiere), Baia, Suceava, Rădăuţi, apoi spre nord: Hotin, Hârlău, Iaşi, Dorohoi, Botoşani şi în partea de sud-vest: Tecuci, Bârlad, Huşi, Cetatea Albă şi Chilia, care este disputată Ţării Româneşti. Nu existau ca oraşe Focşani, Galaţi şi Chişinău. Este clar că viaţa urbană a cunoscut într-o anume epocă o deplasare, care n-a însemnat numai fundări de oraşe noi, dar şi o schimbare a importanţei oraşelor ca număr de populaţie şi însemnătate economică. în cadrul acestei mişcări este şi

?iutarea capitalelor Moldovei, de la Suceava la Iaşi, a Ţării Româneşti, de la Argeş şi târgovişte la Bucureşti.

Deocamdată ne mulţumim să constatăm că cele mai vechi oraşe ale celor două principate erau aşezate înspre Carpaţi şi mai mult înspre nordul ţării, oraşele de câmpie fiind mai noi.

Vechimea acestor oraşe amintite în primele decenii după întemeiere nu se poate stabili documentar; ne putem pune întrebarea dacă sunt anterioare întemeierii. în adevăr, pentru câteva din ele avem dovezi precise. Se ştie că Cetatea Albă şi Chilia erau foste colonii genoveze. Singurul oraş muntean despre care avem o dată certă dinainte de întemeiere este Câmpulungul; în biserica catolică din acest târg se află piatra de mormânt din anul 1300, a lui Laurentius, *comes de Lungo-Campo.* în Moldova, Baia, care se numea Târgul Moldovei, fiind aşezată pe apa cu acelaşi nume, avea o pecetie a consiliului comunal cu legenda în latineşte şi cu data 1300, aşa cum se descifrează pe actele mai târzii[101]. Tot din Baia avem un negustor în Polonia, la 1335, Alexa Moldaowicz, adică din Târgul Moldovei[102]. La 1345, deci înainte de venirea lui Bogdan din Maramureş, *vicariatul Rusiei,* înfiinţat de Ordinul Franciscanilor cuprindea şi oraşele Şiret, Hotin, Cetatea Albă, Chilia şi Baia[103], iar la 1352, regele Ungariei, Ludovic cel Mare, pentru a trece în Polonia străbate Bucovina şi anume este pomenit în călătoria lui Târgul Şiret[104]. Avem, aşadar, dovezi puţine, dar suficiente, că existau târguri, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească înainte de întemeierea principatelor şi anume pe la 1300. Numărul acestor dovezi este redus din pricina lipsei generale de ştiri din această epocă, dar este probabil că şi alte târguri din cele pomenite în primele decenii după întemeiere au o vechime tot atât de

[101] Iorga, *Studii şi documente,* VII, p. 109.
[102] Iorga, *Istoria românilor,* III, p. 202.
[103] G. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la 1400,* Bucureşti, 1941, p. 87,
[104] Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polytika Polski,* Varşovia, 1930, p. 40.

mare. Este, în adevăr, puţin probabil ca în câţiva ani să se fi fundat atâtea oraşe în Ţările Române. De altfel, există ţi o altă indicaţie în acest sens: pe lângă oraşele privilegiate, cele mai multe oraşe româneşti erau fără privilegii scrise şi totuşi erau organizate aproape întocmai ca cele cu hrisov. Lucrurile stau ca şi cum aceste oraşe şi chiar cele privilegiate, înainte de primirea hrisovului, şi-ar fi căpătat dreptul de autonomie într-o vreme îndepărtată, în care nu se obişnuia decât dreptul nescris şi convenţiile cu stăpânirea nu căpătau o formă scrisă, deci epoca dinainte de întemeiere. Prin urmare, în epoca întemeierii celor mai vechi şi mai multe oraşe, nu existau încă domni ai ţărilor; *oraşele au precedat statul.*

Să nu uităm, însă, că înainte de întemeiere erau anume mici organizaţii de triburi, aşezate în văile râurilor, cu câte o căpetenie numită *voievod* sau *cneaz.* Aceşti şefi locali trebuie să fi avut unele centre unde-şi aveau o curte cu garda lor şi o casă de locuit. întrucât, cum am arătat cu alt prilej, proprietatea pământului de exploatare seniorială, cea boierească, exista cu multe veacuri înainte de întemeierea Principatelor Române[105], este clar că trebuie să fi existat şi anume proprietăţi ale şefilor de triburi, voievozi sau cnezi, care aveau curtea lor militară pe aceste moşii. Trebuie să le înţelegem ca mici centre militare şi administrative, curţi locale ale şefilor de văi. Să nu uităm că am constatat că cele mai vechi târguri româneşti erau toate pe proprietatea domnească. în jurul centrelor stăpânite odinioară de voievozii locali s-au aşezat negustorii străini şi astfel s-au format *pe pământ domnesc* (proprietăţile cnezilor şi ale voievozilor au devenit, după întemeiere, proprietăţi ale domnilor), cele mai vechi oraşe sau târguri româneşti.

Ipoteza noastră despre întemeierea primelor târguri româneşti este, deci, următoarea: *în jurul unor mici centre fiscale, militare şi administrative, care erau curţi,e voievozilor şi cnezilor dinainte de întemeiere, s-au strâns negustori veniţi în special dintre saşii ardeleni. Ei s-au aşezat tocmai în aceste centre pentru că acolo găseau protecţie militară şi posibilitate de desfacere a mărfurilor, căci oştenii şi dregătorii curţii aveau nevoie de produse manufacturate din părţile de peste munţi. Astfel, în chip natural, în aceste centre, pe proprietăţile voievodale, s-au adunat negustori străini cu familiile lor, veniţi din regiunea unde se lucrau instrumente şi arme, adică din oraşele industriale săseşti. Ei făceau schimb cu vitele româneşti, la anume zile de iarmaroc, iar stăpânii locului, bucuroşi de a avea pe lângă ei oameni care le aduceau cele necesare, lor, curţii şi oastei, le-au dat privilegii (nescrise), să se aşeze pe pământul lor, să ţie târg, păstrându-şi autonomia şi obiceiurile din oraşele de unde veniseră.*

Argumentele în favoarea acestei ipoteze reies din faptele expuse până acum. Numai astfel se explică de ce toate oraşele vechi erau proprietate domnească, deşi erau anterioare întemeierii statului. Proprietatea la noi fiind mai veche decât domnia, e clar că cei mai vechi negustori străini s-au aşezat ca o comunitate privilegiată pe pământ voievodal, care a trecut apoi pe seama domnului unitar al ţării. Negustorii şi orăşenii saşi sunt pomeniţi în primele vremi ale vieţii de stat româneşti în nordul Dunării, ca formând nucleul populaţiei orăşeneşti în cele mai vechi şi importante

---

1US $p_{ro}\backslash)i_{ema}$ *originii clasei boiereşti,* în acest volum.

uiiguii clic îviuiuuvci ii iviuiucuici, muc taie, in special, vcuiiiic capiuait, ^.auijjuiung,
Argeş, Baia, Suceava, desigur, mai înainte foste centre de voievozi locali. Rolul esenţial al acestor saşi în formarea primelor târguri este de netăgăduit, numai aşa se explică de ce comunele medievale la români erau, cum am arătat, de tip săsesc, nu numai ca populaţie, dar şi ca organizaţie. Comunităţile orăşeneşti de la noi n-ar fi avut drept de autonomie, aşa cum le aflăm după întemeiere, dacă n-ar fi fost de la început străine. Pe străinii bogaţi şi care aduc venit îi încurajezi, acordându-le privilegii, adică drepturi şi scutiri, localnicii, în schimb, erau *şerbi* ai domnului proprietar; aşa era concepţia medievală. Numai prin aşezarea unor străini pe pământul domnesc se explică autonomia oraşelor.

Un argument serios în favoarea ipotezei noastre reiese din toponomia românească, în care se observă un fenomen la prima vedere ciudat: există un număr de localităţi care îşi iau numele după râurile ce le străbat, fenomen toponimic special românesc, care nu apare aşa de general în nici o altă ţară. *Aceste localităţi sunt întotdeauna târguri,* uneori cu nume dublu. Astfel, în Moldova: Târgul Bahluiului (Hârlău), Târgul Şiret, Târgul Moldovei (Baia), Târgul Neamţ, Suceava, Bârlad, Vaslui, Târgul Trotuşului, iar în Ţara Românească: Târgul Jiului, Târgul Gilortului (Cărbuneşti), Argeş (Curtea), Râmnicul Vâlcea, Râmnicul Sărat, Buzău, Cetatea Dâmboviţei (Bucureşti), şi chiar în Ardeal: Târgul Mureş, Braşov (Bârsa), Bistriţa. Acest fenomen foarte caracteristic are, fără îndoială, o explicaţie istorică: lucrurile apar ca şi cum, ÎHtr-o epocă depărtată, văile râurilor formau unităţi economice separate, o serie de sate în mijlocul cărora se afla un centru de schimb şi de pază, *târgul văii respective,* al Gilortului, Moldovei, Buzăului etc. Interesante sunt, în această privinţă, numele duble, care înseamnă că la Hârlău era târgul văii Bahluiului, la Baia — al văii Moldovei. Aceasta este o dovadă că în epoca voievodatelor separate dinainte de întemeiere erau pe văi anume puncte de adunare ale negustorilor, unde se ţinea târgul văii respective, în jurul şefului văii. Aşa se face că moşiile şi curţile voievozilor au devenit centre de atracţie pentru negustorii străini şi cum aceşti negustori s-au aşezat cu privilegiu pe pământ domnesc.

Existenţa unor ocoale cu sate în jurul târgurilor arată că, la origine, aceste centre nu erau nişte simple posturi de pază, ci domeniul cu proprietăţile şefului văii. Am spus că ocoalele erau arătate ca „atârnătoare"de curtea domnească din târg; curtea era centrul primitiv al târgului.

Ipoteza noastră este verificată şi prin cele ce s-au întâmplat mai târziu. Cele mai multe oraşe româneşti întemeiate după fundarea statelor au fost create printr-un privilegiu domnesc pe pământ domnesc. Astfel, Ploieştii, un sat mai înainte, prin cumpărare de către Mihai Viteazul devenind pământ domnesc, i se dă privilegiu de târg, în favoarea comunităţii aşezate acolo. La fel cu târguri mai vechi, Târgşorul *(Forum Novum)* întemeiat de Mircea[106], Romanul care poartă numele domnului, Roman vodă[107].

---

106 p p Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 64.

'°' „în cetatea noastră, a lui Roman voievod" scrie acest domn Ia 1392: Costăchescu. *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* I, p. 9.

întemeierea vechilor târguri ca aglomeraţii de negustori şi meseriaşi în jurul unui centru, la început politic, şi apoi căpătarea privilegiului pentru comunitate, este fenomenul, aproape general în Europa, ai formării oraşelor medievale, constituind o evoluţie economică firească, aproape o lege a evoluţiei sociale. Şi în Flandra, în epoca cruciatelor, în jurul castelelor, pe proprietăţile ducelui sau ale episcopilor s-au format primele târguri, care urmau să aibă un viitor aşa de strălucit: Liege, Gând, Ypres, Louvain; din această origine se trage dubla conducere a castelanului ducal şi a comunităţii privilegiate. în Italia, o serie de oraşe celebre îşi trag origina din aceleaşi conditiuni de viaţă socială. La 1104, seniorul de Anghiari liberează pe şerbii săi; la 1147, ei constituie o comună; la 1163, împăratul Frederic îi dă privilegiu imperial[108]. La fel şi saşii din Ardeal au înfiinţat oraşele lor pe *fundus regius,* unde s-au stabilit coloniştii pe baza unui privilegiu. Este clar că şi în Principatele Române lucrurile s-au petrecut la fel, nu prin pură imitaţie, ci din necesitate economică: negustorul are nevoie de protecţia mărfurilor sale şi numai un centru apărat i-o poate da, are nevoie Je posibilitate de desfacere şi schimb şi aceasta, într-o regiune agricolă, este la început tot curtea şefului local cu oştenii şi curtenii lui, care au alte pretenţii decât ţăranul şi moşierul ce duc o viaţă economică închisă.

Aceste consideraţii sunt, credem, suficiente spre a întemeia ipoteza noastră asupra originii târgurilor şi oraşelor româneşti[109].

în privinţa epocii întemeierii acestor târguri, bineînţeles că nu avem date precise, dar o putem circumscrie destul de strâns. Am văzut că Baia, în Moldova, şi Câmpulung, în Muntenia, existau la 1300, deci sunt fundate înainte de această dată. Cum am spus, cele mai vechi târguri româneşti sunt rezultatul expansiunii saşilor dincoace de munţi, care se poate urmări istoriceşte. Trecerea saşilor, adică a flamanzilor şi renanilor înspre estul şi sud-estul Europei se produce în veacurile al XH-lea si al XHI-lea, adică în perioada cruciatelor. Ţările din această parte a continer'ului erau regiuni agricole fără viaţă orăşenească şi datorită unor cauze asupra cărora nu putem insista cu acest prilej: formarea unei legături de-a curmezişul continentului, între comerţul hanseatic şi flamand, de o parte, şi cel oriental al Genovei şi Veneţiei, de alta; naşterea bâlciurilor şi a centrelor de schimb de Ia Viena pe Dunăre în jos; pornirea populaţiei urbane urmând drumurile de comerţ din Flandra şi de la Rin (saşii în unele documente vechi se numeau *flandri)* spre estul şi sud-estul

108 p p p$_{ana}$J$_{tescu}$ *Mircea cel Bătrân,* p. 64.

Asupra originii târgurilor şi moşiilor lor la noi, s-au emis până acum, în istoriografia noastră, ipoteze ciudate, care nu ţin seamă de istoria instituţiei în general. I. Tanoviceanu *(Formarea proprietăţii funciare în Moldova,* în *Prinos Sturza,* p. 413) crede că ocoalele târgurilor s-au format prin săteni care au venit ca toleraţi de târgoveţi şi domnul a pus mâna pe târguri pentru că erau proprietăţi fără hrisov. N. Iorga *(Studii fi documente,* VI, p. 52Ş şi urm.) are o părere aproape asemănătoare. Dar majoritatea proprietăţii vechi la noi, nu numai a târgurilor, era fără hrisov. R. Rosetti *(Pământul, stăpânii şi sătenii în Moldova,* p. 137) spune că oraşele erau considerate domneşti, fiindcă n-aveau stăpân ereditar, w formau o comunitate. L. Pic *(Die rumänische Gesetze und ihr Nexus mit dem bizantinisch-slavische Recht,* p. 28—29) vede în ocoalele oraşelor „un obicei slav". C. Giurescu *(Comentarii la „Descrierea Moldovei",* curs litografiat, p. 162) crede că ocoalele târgurilor au fost fundate de domni, după întemeiere, prin cumpărături. Am văzut, însă, că Ştefan cel Mare vorbea de „hotarele de veacuri" ale Bârladului.

Europei a dat naştere vieţii orăşeneşti în Polonia, Boemia, Ungaria, Croaţia. Aşadar, *întemeierea oraşelor româneşti este o parte a acestui mare fenomen istoric, care cuprinde fundarea vieţii orăşeneşti în tot estul şi sud-estul Europei.*

Saşii s-au aşezat în Ardeal în veacul al Xll-lea; la 1224, capătă ei privilegiul general de la regele Ungariei, Andrei II. Tot în această epocă, Cavalerii Teutoni deschid drumul peste munţi, aşezând şi castre dincoace de Carpaţi. Bistriţa ardeleană e fundată către 1240, Rodna cam tot atunci, pe când aşezările din sudul Ardealului sunt mai vechi[110]. Năvălirea tătarilor a fost o furtună trecătoare, care n-a putut opri această expansiune economică şi trecere a negustorilor spre regiunea bogată în vite şi în posibilităţi de tranzit spre Orient de la Dunărea de Jos. Este probabil că veacul al XlII-lea a văzut fundându-se primele aşezări modeste de târguri dincoace de Carpaţi, în jurul curţilor voievozilor locali. Atunci (1247) avem, de altfel, şi primele ştiri despre voievodatele româneşti din Oltenia şi de dincoace de Olt, ale lui Litovoi, Seneslav, Ioan şi Farcaş, cu o viaţă politică şi economică mai dezvoltată (mori, pescării, venituri în bani, oaste), ceea ce aduce după sine şi nevoia unor târguri pentru schimb de mărfuri[111].

Oraşele româneşti s-au format ca un rezultat al pătrunderii vieţii economice negustoreşti apusene spre regiunile agricole ale răsăritului şi sud-estului continentului, în epoca cruciatelor, mai precis la sfârşitul lor. O urmare indirectă a acestei noi forme de viaţă economică în aceste părţi a fost şi întemeierea Principatelor Române.

Evoluţia istorică a oraşelor româneşti. Am arătat că cele mai vechi oraşe româneşti erau grupate spre graniţa Ardealului, cu capete de drumuri la Dunăre. Aşezarea corespunde cu expansiunea saşilor spre Orient, care au deschis cale de comerţ de tranzit prin Ţările Române. în acelaşi timp, prin aceste târguri începe şi un export din ţările dintre Dunăre şi Carpaţi, export de vite (nu de grâne, care erau deficitare) spre centrul Europei. Această viaţă economică nouă a creat statele româneşti. *întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei se dator este trecerii-de la economia rurală, păstorească şi agricolă, la viaţa orăşenească.* Faza rurală, fără oraşe, fără schimb, afară de cel local, a produs organizarea politică pe triburi mici (voievodate, cnezate), întemeierea oraşelor a dus la necesitatea organizaţiei de stat, căci legăturile economice locale au fost transformate în legături peste graniţe ale provinciei întregi. N. Iorga a arătat că întemeierea principatelor se datoreşte deschiderii drumurilor de comerţ şi domnii lor au devenit paznicii acestor drumuri[112]. Deşi teoria aceasta are o parte de adevăr, ocoleşte miezul problemei: nu drumurile, ci oraşele au transformat viaţa socială şi apoi cea politică a regiunii.

Această situaţie corespunde cu prima fază a istoriei oraşelor noastre, îndreptate spre Ardeal, cu comerţul vitelor, cu comercianţi şi orăşeni saşi. Saşii din

---

[110] Kaindl, *op. cit.,* II, p. 355; Teutsch, *Geschichte der siebenbiirgischen Sachsen,* I, ed. II, p. 12-14.

[111] Hurmuzaki, *Documente, VI,* p. 249—253.

[112] N. Iorga, *Drumurile decomerţ creatoare ale statelor româneşti,* Bucureşti, 1928 (Institutul economic românesc).

oraşe făceau comerţ de tranzit la Dunăre şi mare cu italienii şi de aci populaţia italiană din oraşele Moldovei, de care am vorbit. Genovezii şi veneţienii aduceau pe apă produsele asiatice transportate până la ţărm cu caravanele, iar din Polonia, spre mare, drumul era folosit şi de armeni, ceea ce explică şi prezenţa lor în târgurile moldoveneşti în cea mai veche fază a istoriei oraşelor noastre.

Faza primă durează până la mijlocul veacului al XVI-lea; atunci, comerţul maritim, deci comerţul mare de tranzit prin ţările noastre, e oprit prin ocuparea porturilor de la Dunăre şi de la mare de către turci şi prin exploatarea tot mai accentuată a Ţărilor Române de către Imperiul Otoman. De unde oraşele noastre erau îndreptate în prima fază spre Ardeal, în a doua sunt îndreptate spre Constantinopol şi Balcani; nu mai e vorba acum de un mare comerţ de tranzit, ci numai de al produselor locale. Balcanii şi Pindul, plini de turme, n-aveau nevoie, însă, de vitele româneşti; în locul exportului acestora avem acum pe al grânelor, pe care în prima fază nu le căutau Ungaria şi Europa centrală agricolă. Pe lângă schimbarea direcţiei comerţului şi a obiectului lui, trebuie să mai notăm şi schimbarea factorilor economici. Italienii pleacă din ţară, saşii şi armenii, tăiaţi de legăturile lor peste graniţe, se topesc în masa românească, dar în locul lor apar grecii, agenţii comerţului cu Imperiul Otoman. De aci populaţia grecească ce apare în veacul al XVII-lea în târgurile româneşti şi chiar se ridică în rândurile boierimii. în această de-a doua fază înfloresc *oraşele pe drumurile dinspre Dunăre* şi capitalele se mută pe linia noii direcţii economice: la Iaşi, pe drumul Prutului, la Bucureşti, pe drumul Giurgiului. Atunci se ridică oraşe noi: Craiova, Ploieştii, Caracalul, Galaţii, Focşanii şi, în schimb, decad până aproape de dispariţie oraşe înfloritoare în prima fază: Baia, Şiret, Târgul Trotuş, Târgul Gilort, Târgşorul.

A treia perioadă din istoria oraşelor româneşti se deschide în veacul al XVIII-lea, când începe întoarcerea comerţului iar spre Occident. Anume, Austria devine ■ ecina ţărilor noastre, prin anexarea succesivă a Transilvaniei (1699), a Banatului (1718), Galiţiei (1771), Bucovinei (1775). Comerţul cu Austria este iarăşi un comerţ de vite, ca în prima fază, iar acum oraşele româneşti încep să intre în raza de acţiune a capitalismului, oraşele încep să se occidentalizeze (secolul XIX). Grecii, ca odinioară italienii şi saşii, decad, apoi dispar, rolul lor este încheiat şi politiceşte la 1821. în schimb, evreii sunt, mai ales pentru Moldova, factorii noului comerţ austriac şi ei dau încă o dată un aspect nou oraşelor.

Cele trei faze din istoria oraşelor în Principatele Române corespund cu trei epoci de influenţe externe politice: în prima, cea ungaro-polonă, de unde veneau saşii; în a doua, cea turcească, cu grecii; în a treia, cea austriacă ce deschide porţile influenţelor occidentale în general.

Rămâne să vedem, însă, dacă alături de influenţele externe n-a contribuit la evoluţia oraşelor şi politica internă a domnilor români.

Domnia, oraşele şi boierii. Marea dramă socială a sfârşitului Evului Mediu in apusul şi sudul Europei a fost, fără îndoială, lupta între burghezia comunelor şi nobilimea de proprietari agricoli, cu interese economice opuse. Burghezii aveau nevoie de reducerea preţurilor produselor agricole, cereau asigurarea circulaţiei mărfurilor,

fără vămi interne şi privilegii locale. Nobilii, dimpotrivă, producători de grâne, cereau mărfuri manufacturate ieftine, ei erau cei ce se bucurau de vămile interne, de jaful pe drumuri nesigure, de război şi nesiguranţă. De aceea, burghezia a sprijinit monarhia peste tot, dar în special în Franţa. Regele avea venit de la vămi, bâlciuri şi de la produsele manufacturate, nu avea venit de la moşiile scutite ale nobililor privilegiaţi şi de aceea a sprijinit în general oraşele în lupta lor împotriva nobililor. O politică burgheză a regilor poate fi clar urmărită, ea a făcut puterea şi strălucirea fără seamăn a monarhiei în Franţa. Oraşelor li se acordă privilegii, scutiri şi uşurări economice, se crează bâlciuri şi se încheie tratate de comerţ favorabile orăşenilor. Din rândurile burghezilor îşi aleg regii sfetnici în veacul al XV-lea şi în al XVII-lea. Din această alianţă a elementelor de stabilitate ale societăţii vechi împotriva nobilimii a ieşit sfârşitul feudalităţii şi stabilirea monarhiei unitare şi absolute în apusul Europei. Dar, pe lângă această luptă, se dă pe planul al doilea altă luptă de clasă, tot atât de înverşunată, în sânul însuşi al oraşelor. Orăşenii medievali se diferenţiază social în *patriciat* şi *proletariat urban,* adică marii negustori internaţionali din Flandra, Italia şi Germania, precursorii capitalismului, pe de o parte, şi salariaţii lor din industriile orăşeneşti ce formează proletariatul urban, de alta. Această luptă ce izbucneşte în forme dramatice şi sângeroase în special în Flandra, cât şi în Franţa şi Italia, în veacul al XlV-lea, duce la înfrângerea proletariatului cu ajutorul regelui în Franţa şi în Flandra, prin dictatura patriciatului urban în Veneţia, Florenţa şi alte oraşe italiene.

Acesta fiind principalul aspect al vieţii orăşeneşti în Europa, se pune întrebarea, întru cât lupta socială în oraşe a fost trăită şi în istoria românilor.

Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei au fost călăuziţi în politica lor de datină, adică în general n-au fost inovatori, ci au urmat cele lăsate din părinţi, conformându-se mersului societăţii, fără a încerca să intervie. Totuşi, în privinţa oraşelor se poate urmări *o politică bine caracterizată de ocrotire şi ridicare a lor,* adică întocmai ca în Apus. Şi aci interesele domnului erau alături de ale comunelor, el trăgea venituri mari de la oraşe, care erau moşiile lui; oraşele, centre comerciale, prin vama târgului aduceau aproape singurul venit în bani al visteriei şi tot oraşele furnizau cetele mai importante ale oştirii domneşti.

De aceea, politica de ocrotire a târgurilor a fost urmată în chip conştient de domnii ambelor ţări, în prima perioadă a istoriei oraşelor, care se întinde, cum am spus, până la mijlocul veacului al XVI-lea. Afară de privilegiile acordate oraşelor, cu scutiri de impozite şi concedarea vămii celei mici orăşenilor, se constată că domnii măresc ocoalele târgurilor prin cumpărări de moşii, aşa cum am văzut, ba chiar crează târguri noi (Târgşorul de către Mircea, Romanul de Roman Muşatin etc).

Ştefan cel Mare, în special, a urmat o politică economică de ridicare a târgurilor Moldovei şi de distrugere a concurenţei târgurilor din principatul vecin al Ţării Româneşti. El încearcă în două rânduri, şi a doua oară izbuteşte, să cucerească Chilia, târgul comercial muntean de la Dunăre, prin care se scurgea şi o parte a comerţului moldovenesc. Apoi, la 1470, arde Brăila, distrugând mărfurile şi casele negustorilor, iar în altă expediţie specială dă foc Târgului de Floci, centrul comerţului lânii la Dunăre, luând cu el, în Moldova, pe ţiganii şi meşteşugarii de

acolo[113]- Nu e vorba de simple expediţii de pradă, ci de o adevărată încercare de a ruina comerţul oraşelor Ţării Româneşti la Dunăre, în favoarea târgurilor moldoveneşti. E destul să amintim de lupta neobosită a lui Ştefan pentru păstrarea Chiliei şi Cetăţii Albe contra turcilor, ca să înţelegem importanţa ce dădea marele domn problemelor comerciale. El făcu apel nu numai la vecini, dar la toată Europa ca să apere aceste oraşe şi în solia trimisă dogelui Veneţiei şi papei, spune că ele sunt toată Moldova", pentru că reprezentau ieşirea ei la mare[114]. Politica economică a domnilor, de protejare a oraşelor, reiese şi din tratatele comerciale încheiate cu oraşele săseşti ardelene şi cu Lembergul. în tratatul lui Mircea cel Bătrân cu Braşovul şi în acel al lui Alexandru cel Bun cu Liovul se fixează drumul pe care trebuiau să-1 străbată negustorii străini, când veneau să târguiască în ţară, drumuri ce treceau întotdeauna prin anume oraşe[115]. Mircea făcu chiar anume sacrificii, plătind un surplus de vamă din vistierie concesionarilor vămilor, ca să poată acorda o scutire negustorilor lioveni, ce trebuiau neapărat atraşi în ţară[116]. Pe de altă parte, domnii români se îngrijeau întotdeauna de afacerile negustorilor din târgurile ţării, care treceau cu comerţ peste graniţele ţării. Corespondenţa domnilor noştri cu Sibiul, Braşovul şi Bistriţa este plină de intervenţii în favoarea negustorilor români, rugăminţi, reclamaţii şi chiar ameninţări pentru oprirea mărfurilor sau neplata datoriilor. Zeci de asemenea scrisori emană de la fiecare domn, chiar de la acei ce trăiau grele tulburări politice. Nu o dată se aplica *dreptul de represalii,* adică se confiscă marfa unor negustori străini din ţară pentru împlinirea datoriilor neplătite ale negustorilor locali în ţara respectivă, ceea ce înseamnă admiterea unei răspunderi colective a negustorilor dintr-un anume oraş. Ea se întâlneşte întâi în relaţiile comerciale dintre oraşele italiene din Evul Mediu[117], de unde trece în obiceiul comercial sârbesc *(uprava),* apoi la noi. Dar, de la o vreme, se opreşte aplicarea represa'iilor'prin înţelegeri între domnii noştri şi municipalităţile oraşelor străine.

A existat, deci, o politică economică a domnilor români, care ţinea la ridicarea negoţului în târguri, politică ce se poate pune alături cu aceea a monarhilor apuseni faţă de burghezia din ţările lor.

Totuşi, conflictul dintre burghezie şi nobilime, aşa de caracteristic pentru istoria socială a Apusului, lipseşte la noi. Interesele boierimii noastre nu erau direct opuse acelora ale târgoveţilor, din pricina situaţiei speciale a târgurilor într-o ţară agricolă. Vechile târguri româneşti nu aveau nevoie să urmeze o politică alimentară de ieftinire a grânelor ca în Apus, politică ce ar fi lovit în proprietarii de ogoare, căci erau ei înşişi agricultori. Târgoveţii din Moldova şi Ţara Românească nu erau meseriaşi, ci negustori şi agricultori; aveau moşiile târgurilor, pe care le cultivau ei, deci aceste sate mari nu aveau conflicte cu cele mici. Pe când în Flandra, oraşele medievale, în mijlocul autarhiei agricole, erau nevoite să-şi cumpere hrana, ale noastre

[113] M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci şi a lalomiţei în 1470,* Iaşi, 1935.

[4]1. Bogdan, *documentele lui Ştefan cel Mare,*

II, p. 346. [115] Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel*

Bătrân, p. 94—95. [U6]*Ibidem,*,. 101-104. [17]

Luchaire, *op. cit.,* p. 108.

erau producătoare de pâine. Aci stă deosebirea esenţială între oraşele româneşti şi cele apusene.

Pe de altă parte, viaţa economică a oraşelor româneşti nu a putut duce la ridicarea unei clase de bogătaşi, patroni ai salariaţilor meseriaşi. Această diferenţiere socială, care se vede foarte clar în Apus, până şi la graniţele noastre, la Lemberg de pildă, lipseşte în istoria noastră socială, unde găsim numai forma primitivă, omogenă, a comunităţii târgurilor. Motivul este, cum vom vedea mai jos, caracterul pur comercial şi necreator de bunuri al acestor comunităţi din ţara noastră.

Regalitatea s-a sprijinit în Apus numai pe patriciat, prin el a dus lupta împotriva nobilimii şi a creat unitatea ţării, ceea ce nu s-a putut face în micile principate dintre Dunăre şi Carpaţi, căci aci un patriciat orăşenesc, deci o clasă de capitalişti care să finanţeze puterea centrală, n-a existat. Aceasta este, de altfel, şi una din cauzele pentru care în Moldova şi Ţara Românească domnia nu s-a putut consolida şi nu a reuşit să înlăture puterea politică a boierimii.

Dimpotrivă, după perioada voievodală a istoriei noastre, urmează, invers ca în Apus, o perioadă aristocratică, despre ale cărei cauze şi caractere am vorbit mai sus.

Fireşte că în această perioadă a istoriei noastre, care corespunde cu a doua perioadă din istoria oraşelor, aşa cum am caracterizat-o în paragraful precedent (oraşe orientate spre sud, coi cu mărfuri locale întreprins de greci, întemeiat pe exportul de grâne) nu mai poate fi vorba de o politică de ocrotire a oraşelor din partea domniei. Nu numai pentru că domnii, fiind aleşi dintre boieri, dau întreaga lor atenţie numai clasei boiereşti, dar interesele ce legau domnia de oraşe în perioada precedentă dispar. în adevăr, drumurile comerţului mare prin ţările noastre fiind tăiate, vămile târgurilor, cu venit în bani pentru domnie, nu mai sunt. Domnul, nemaiavând alte venituri, e nevoit să trăiască, ca să zicem aşa, din consumarea capitalului său, adică din moşiile sale, care erau oraşele. în veacurile XV şi XVI, domnii adăugau, cum am văzut, la ocoalele târgurilor moşii noi prin cumpărături, pe când, dimpotrivă, în veacurile următoare ei vând sau donează din aceste moşii, sate sau ţarine din ocoale, până ajung la desfacerea unor târguri întregi. Este, deci, un contrast izbitor între politica de adăugire a oraşelor din prima perioadă şi sacrificarea lor în a doua. Sacrificarea oraşelor de către domnie corespunde cu perioada aristocratică a istoriei noastre, cu vremea când proprietarii de pământ sunt totul şi oraşele nu mai prezintă pentru domn avantajele de odinioară.

Şi în această perioadă domnul duce o politică economică deplin conştientă, în legătură cu interesele sale, dar e vorba acum de o politică în favoarea boierilor. Astfel, la sfârşitul veacului al XVI-lea, Danciul vornicul, un boier scăpătat şi plin de datorii, e nevoit să-şi vândă moşia unui negustor, Mavrichi cupeţul, căruia îi era debitor. Domnul ţării, însuşi Mihai Viteazul, răscumpără, însă, moşia din banii vistieriei şi o restituie boierului risipitor, spunând în hrisovul său: *„fl-am vrut să las să intre alţii în sate boiereşti"*[118]. Pe de altă parte, Mircea Ciobanul confiscase, pe la 1550, un sat boieresc, dar Mihnea Turcitul (1577—1583) îl restituie, „pentru că nu

---

Gr. Tocilescu, *Doamna Stanca,* Bucureşti, 1877, p. 14, nota 14.

este lege ca domnii să vândă sate boiereşti, căci aşa ceva nu se cade"[119]. Domnul se credea, deci, dator să apere proprietatea boierească, să împiedice pe orăşeni să desfacă în favoarea lor această proprietate.

în privinţa politicii domneşti ne lămureşte un pasaj din cronica lui Miron Costin. Marele cronicar, vorbind de domnia lui Radu Mihnea în Moldova (1623 — 1626), reproduce cuvintele „înţelepte" ale acestui voievod: „De mare folos şi cinste este domnului şi ţării boierinul înţălept, că dacă are domnul cinci şase *boiari avuţi,* nice de o nevoie a ţării nu să teme"[120]. Cu alte cuvinte, domnul, pentru cheltuielile curente şi extraordinare *{nevoi ale ţării),* făcea împrumuturi de la câţiva boieri avuţi făcând faţă nevoilor, până încasa veniturile. în apusul Europei, o asemenea politică ar fi fost imposibilă, cei care aveau bani lichizi pentru monarh erau tocmai burghezii. La noi, dimpotrivă, în această perioadă a istoriei, orăşenii nu dispuneau de bani şi politica economică a domnului se sprijinea pe boieri.

în aceeaşi perioadă, în Polonia, ţară cu aspecte de viaţă economică asemănătoare cu ale noastre, nobilimea impune prin dietă scăderea preţului produselor manufacturate din oraşe şi interzicerea exportului lor, lăsând liber comerţul grânelor şi vitelor, ruinând în acest chip oraşele. Se ştie că politica de expediente a domniei la noi a dus la ruina economică din vremea fanarioţilor, iar în Polonia, la împărţirea acestui stat feudal în mijlocul Europei moderne.

Pentru ca puterea centrală să ducă la noi din nou o politică burgheză, va trebui să aşteptăm tocmai până în zilele lui Carol I, regele burgheziei. Dar atunci nu mai e vorba de comune medievale, ci de o burghezie capitalistă a ţării, aspect social ce iese din subiectul acestui studiu.

Viaţa economică. Aşadar, deşi am constatat origini asemănătoare ale oraşelor noastre cu cele din Apus, totuşi evoluţia lor a urmat căi deosebite. Cauza stă într-o viaţă economică diferită în oraşele româneşti, faţă de cele din Flandra, Italia şi chL: din Ardeal.

Un oraş apusean este o excepţie economică în mijlocul domeniilor agricole, ce se hrănesc şi se îmbracă din produse proprii. Schimbul în oraşe este *în bani,* nu ca la ţară în natură; se poate spune că economia în bani a reapărut în Europa o dată cu înflorirea comunelor.

Această caracteristică lipseşte, însă, vieţii economice a oraşelor româneşti. în aceste oraşe era, în veacul al XV-lea, un intens comerţ de schimb între vitele noastre şi produsele fabricate ale saşilor, nu însă cu produse industriale de la noi. *Târgurile moldoveneşti şi muntene n-au avut meserii speciale de export.* Ele erau simple centre de schimb, de desfacere a produselor agricole şi ale produselor aduse de peste graniţe de negustori, nu aveau bresle de meseriaşi. Acesta este caracterul ce deosebeşte târgurile noastre de cele europene: ele aveau caracter comercial, nu şi industrial. Pe când în Flandra înfloreau breslele postăvarilor, la Florenţa şi Veneţia lucrările de sticlărie, brocart, piele şi dantele, la Sibiu şi Braşov fabricate de metal, în

---

St. Nicolaescu, *Documente slavo-roinăne,* p. 62. [20]
Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P. P. Panaitescu, p. 69.

aceeaşi epocă, la Câmpulung sau la Baia *nu se cunoşteau încă breslele.* Breslele apar în Moldova abia în veacul al XVII-lea, în Muntenia, tocmai în al XVIII-lea[121], pe când în restul Europei ele sunt esenţiale pentru viaţa orăşenească (la Veneţia, breslele apar încă din veacul al IX-lea)[122]. Existenţa unor târguri mari româneşti în veacul al XV-lea, fără bresle, arată mai bine ca orice alt argument că ele erau *centre de schimb, nu şi de producţie.* Produsele agricole, deci ale boierilor, moşnenilor şi mănăstirilor, se aduceau şi se vindeau în oraşe, puncte de vamă, aşezate pe căi de tranzit, locuri unde se ţineau târgurile periodice.

Târgurile periodice, bâlciuriie, au jucat un rol însemnat în istoria economică a românilor până în veacul al XlX-lea, schimbul periodic predominând asupra celui permanent. *Bâlci* este un termen unguresc, ca şi *oraş,* iar *iarmaroc, Jahrmarkt* (târg anual) este un termen german, ca şi *şoltuz* sau *pârgar* şi ne duc la epoca influenţei comerţului săsesc în principate. Un cuvânt interesant în această ordine de idei este şi *piaţă,* de origine italiană, veneţiană, care se găseşte de altfel şi în limba sârbă. E o urmă a pătrunderii economice italiene în aceste părţi. *Târg,* în schimb, este un termen slav, rămas din epoca anterioară întemeierii comunelor libere, a schimbului local între satele aceleiaşi văi la curtea voievodului slav.

Bâlciuri vestite erau în ţara noastră în legătură cu un sfânt: la Sf. Ilie—la Câmpulung, la Moşi (ziua morţilor) —la Bucureşti, Drăgaica—la Buzău etc. Bâlciuriie erau fixate de domnie cu privilegiu şi în urma înţelegerii cu negustorii. Astfel, Petru Şchiopul, la 1579, face o adunare a tuturor negustorilor, întrebându-i şi apoi mută iarmarocul din Botoşani la Lenţeşti, „unde va fi adunarea negustorilor noştri". Hotărârea e comunicată şi în Polonia, negustorilor de acolo[123].

De la bâlci se lua vama cea mare de desfacere şi traficul era supravegheat de dregătorul târgului[124].

în apusul şi centrul Europei, bâlciuriie anuale erau la sate; ele reprezentau economia de schimb a produselor satelor (vite şi grâne), la oraşe erau târguri săptămânale cu produse manufacturate, pe care veneau sătenii să le cumpere în schimbul produselor[125]. La noi, atât târgurile săptămânale, cât şi iarmaroacele sau bâlciuriie anuale, erau în genere tot la oraşe, ceea ce subliniază încă o dată caracterul aproape rural al oraşelor noastre. în Ardeal, până în zilele noastre, erau, în regiunea Năsăud, bâlciul de ţară, la sat, anual, şi bâlciul de oraş, săptămânal, ca în Apus[126].

în Moldova, bâlciuri şi târguri erau la oraşe şi la câteva sate mari, asemenea şi în Ţara Românească. Aşa-numitele *târguri* în Moldova (Darabani, Ştefăneşti) erau sate mari cu drept de târg săptămânal.

Este uşor de înţeles de ce la noi bâlciuriie au jucat un rol mai important decât

---

[12] Cf. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova,* Bucureşti, 1938.

[122] Luchaire, *op. cit.,* p. 47.

[123] Hasdeu, în revista „Din Moldova", II, 1862, p. 17-19.

[124] La 1662, Dabija vodă scrie şoltuzului şi pârgarilor din Iaşi: „Voi care aveţi a striga la toate
zilele de târg" (Codrescu, *Dricarul,* X, p. 114).

[125] G. Volpe, *Medio Evo italiano,* ed. II, Firenze, 1929. Primele *fiere,* francez *foire* sunt anuale,
la ţară; cele săptămânale, la oraşe, se numesc *mercati, marche.*

[12"] Comunicat de prof. I. Grancea.

comerţul permanent: produsele de export ale ţării erau vitele, mai târziu grânele, apoi peştele sărat, produs vestit al bălţilor noastre încă din Antichitate, mierea şi ceara; toate acestea se aduceau de la ţară, nu erau produse decât în mică măsură în oraşe şi de aceea predomina *comerţul periodic,* când se aduceau la anume date produsele agricole la oraş pentru vânzare. în oraşele flamande, italiene şi germane, era un centru comercial cu o hală a negustorilor în piaţa centrală a târgului, unde se afla şi turnul oraşului, aspect general al târgurilor, ce se vede până şi la Braşov.

Deşi târgurile noastre vechi au fost reclădite şi nu ştim care era planul lor în Evul Mediu, din cel actual şi din câte ştim din stampe şi descrieri de călători, nu este nici urmă de centru comercial cu hală, magazii şi ateliere. Oraşele noastre vechi erau cu planul de străzi încrucişate, nu concentrate spre o piaţă, deci ca satele, nu ca oraşele apusene. Nu e vorba de o simplă deosebire de aspect estetic, ci lipsa *ringului* comercial arată lămurit slăbiciunea comerţului permanent în târgurile româneşti.

Totuşi, sunt indicii că negoţul permanent n-a lipsit cu totul în oraşele româneşti în veacul al XV-lea şi al XVI-lea. Primul semn îl constituie existenţa negustorilor *legaţi de anume oraşe.* Astfel, la 1500, Gheorghe, negustor din Râmnic, nevoit din cauza ciumei să se mute la Argeş, cere ca judeţul şi pârgarii din acest din urmă oraş să anunţe printr-o scrisoare municipalităţii din Sibiu mutarea, ca să nu aibă vreo piedică în comerţul lui în marele oraş ardelean şi să fie primit la târg"[127]. în actele Braşovului, negustorii din Ţara Românească sunt numiţi Petre de la Argeş, Neculae de Târgovişte, iar la Lio\ şi Cracovia, la fel pentru oraşele moldoveneşti. Comerţul la noi, ca şi în Apus, era organizat în legătură cu oraşele; negustorii erau legaţi de oraş şi nu-şi puteau muta centrul afacerilor în alt târg, deoarece făceau parte dintr-o comunitate închisă. Oraşul garanta pentru ei, ei aveau acolo o prăvălie; era, deci, i.ot un comerţ permanent, alături de cel periodic al bâlciurilor.

Pe de altă parte, în tratatul de comerţ al lui Alexandru cel Bun cu liovenii, la 140T confirmat apoi de ceilalţi domni moldoveni, se prevede că negustorii din Liov vor avea voie să ţie la Suceava *o casă de comerţ* permanentă (un *fundacco* se numea o asemenea casă a străinilor la Veneţia): „Le-am dat voie, scria Alexandru cel Bun, să-şi ţie o casă la Suceava, dar în această casă să nu ţie cârciumă, să nu facă bere, nici mied, nici măcelărie, nici să nu vândă pâine" (pentru a nu concura pe orăşeni, care singuri aveau privilegiul acestor produse[128]). Aşadar, comerţul permanent avea şi el o parte din viaţa vechilor târguri româneşti, dar importanţa sa era secundară faţă de comerţul vitelor şi grânelor aduse de ţărani la oraş. Satele care aduceau produse la oraş plăteau o taxă la târg, adică vama, asemenea şi pentru cumpărăturile ce făceau la târg[129].

De asemenea, în privinţa meseriilor există excepţii de la aspectul comercial al târgurilor noastre aşa cum l-am schiţat în general. La 1440, aflăm la Râmnic un Lăslău *protomeşter,* probabil ungur[130], iar în Moldova, la Baia, *„piua de bătut*

Sibiiu, p. 13. **i oa**

P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din* Costachescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II, p. 636.

[129] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 220 şi 226 (din 1451). [U0] *Ibidem,* p. 192.

sumane" (1443) şi *torcătoria de lână* (1448)[131].

Am spus că şi morile erau concentrate la târguri, morile domneşti şi ale unor mănăstiri, ale boierilor. în acest chip, o parte a produselor agricole erau prelucrate la oraş, nu însă pentru export, căci am spus că în veacurile XV şi XVI grânele nu se exportau; ele nu figurează în nici un tratat de comerţ al domnilor noştri. Ceara era prelucrată în *pietre de ceară* la oraşe şi pietrele de ceară de la Piatra Neamţ.şi de la alte târguri constituiau un produs important, din care domnul avea zeciuială. într-o vreme când ceara era singurul produs pentru luminat, iar mierea pentru îndulcit hrana, oraşele aveau prisăci care dădeau aceste preţioase mărfuri. Ceara în Evul Mediu, la Baia de pildă, se vindea la cârciumi[132]. *Sărarea peştelui* pentru export era o industrie a târgurilor dunărene: se săra cu maja, cu carul şi cu corabia[133]. Unele târguri erau aşezate în jurul unei industrii miniere, ca Ocnele Mari în Vâlcea (Anghel de la Ocnă e pomenit într-un hrisov al lui Mircea, el donează o moşie mănăstirii Cozia[134]), Baia de Aramă în Mehedinţi, unde exploatarea aramei era concesionată de Mircea unui sas, Czop Hanoş[135].

Toate aceste activităţi nu erau adevărate meserii şi nu puteau duce la crearea breslelor. Cea mai veche, breaslă cunoscută în veacul al XVI-lea este aceea a *zugravilor* de la Suceava, la 1570[136]. Oraşul capitală, cu multe biserici şi mănăstiri, avea nevoie de zugravi şi de aceea a înflorit înaintea altor meşteşuguri această meserie cu evlavioase scopuri. La Argeş, în vechea capitală munteană, era o altă specialitate meşteşugărească, ce s-a păstrat până astăzi, aceea a olarilor, şi frumoasele resturi de ceramică cu scenele de luptă în relief, găsite în ruinele palatului domnesc de acolo, sunt în legătură cu această activitate.

în schimb, din corespondenţa comercială a ţărilor noastre cu Braşovul şi Sibiul în veacul al XV-lea, aflăm că se importau din Ardeal produse neaşteptate, pe care le-am fi crezut între produsele ţării: săpun, arcuri, căruţe, cuie, hamuri de cai, căldări, furci, funii[137]. Toate acestea nu se produceau în ţară, se importau. Este, deci, clară lipsa meseriilor în oraşele noastre, dacă şi produse de prima necesitate se importau, cu atât mai mult nu puteau exista meserii de specialitate pentru export.

Am arătat că după căderea porturilor de la Dunăre şi mare, şi tăierea drumurilor de comerţ, negoţul ţărilor noastre este redus, în veacul al XVII-lea, la un trafic cu mărfurile locale şi la exportul grânelor în Imperiul Otoman prin intermediul grecilor. întreruperea comerţului cu Ardealul şi Polonia sau slăbirea lui în această fază, opreşte aducerea în ţară a obiectelor manufacturate. *Tocmai atunci apar, însă, la noi breslele de meseriaşi, care nu existau în Evul Mediu,* epocă de înflorire a lor în

---

131 Costăchescu, *op. cit.,* II, p. 187 şi 314.

132 Ceara de Târgul Frumos: Hasdeu, *Arhiva Istorică,* 1/1, p. 102; de Bacău (1457): I. Bogdan,
Documentele lui Ştefan cel Mare, I, p. 3; „venitul cerii din cârciumile din Baia" (1458): *ibidem,* p. 16—17;
la Şiret; *ibidem,* I, p. 333; la Târgul Neamţ: *ibidem,* II, p. 236.

133 p p p[ană]jtescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 90.

134 *Ibidem,* p. 97.

135 *Ibidem,* p. 91.

136 p[a]vlescu, *Economia breslelor,* p. 64.

137 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 93.

Apus. Reducerea importului şi a traficului comercial în general este explicaţia acestui fenomen economic; la noi, breslele apar atunci când se simte nevoia unor meserii locale, ce se ridică de pe urma închiderii comerţului cu Ardealul şi Polonia. Oraşele noastre în epoca lor de decădere, în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea, au abia atunci aspectul unor centre de producţie, dar numai pentru nevoile locale. Chiar celelalte ocupaţii, care deşi mai vechi, nu erau organizate în bresle, se constituie abia acum. Breasla tălpălarilor, a fierarilor-potcovari la Iaşi, a blănarilor la Suceava şi Botoşani, a lumânărarilor, clopotarilor, apar abia acum, ca şi vestita breaslă a *calicilor* (invalizi)[138]. Acum apar fabricile de postav (la Afumaţi) în veacul al XVII-lea, de hârtie (moara de hârtie a lui Matei Basarab), porţelan (sec. XVIII), dar nu la oraşe, ci pe moşiile domneşti sau boiereşti; Mihai banul Cantacuzino, care scrie *Genealogia Cantacuzinilor* la 1769, menţionează în Ţara Românească următoarele fabrici: fabrica de postav, de sticlă, de hârtie. Fabrica de sticlă exista şi sub Brâncoveanu, la 1700[139].

Breslele aveau, ca şi în Apus, o organizare religioasă şi profesională în acelaşi timp[140], aveau biserica lor, cu sfântul patron, ce se zugrăvea şi pe steagul breslei, de ziua căruia se făcea praznicul. Asociaţiile erau pe specialităţi şi membrii între ei se numeau fraţi, de unde şi numele de breaslă, de la *braţ,* slavoneşte.yrafe. în fruntea breslei se afla un *staroste {bătrân,* tot termen slav), care cârmuia pe temeiul unui *statut,* ce prevedea, între altele, cum se poate ajunge calfă sau patron, obligaţiile membrilor între ei pentru înlăturarea concurenţei, cât şi privilegiile domneşti (statutul era aprobat de domn), *rupta,* adică convenţia cu vistieria pentru suma ce urma să fie plătită anual de breaslă ca o unitate fiscală privilegiată[141]. Numele slav al breslei *(bratstvo)* Wne, se pare, din Galiţia, unde erau anume bresle sau frăţii ortodoxe cu scopuri economice şi religioase, dar nu erau constituite pe specialităţi de meserii şi tot acolo se folosea titlul de staroste. Pentru unele bresle din veacul al XVIII-lea se foloseşti, însă, termenul turcesc *esnaf* şi tot turcesc este titlul de *calfă,* influenţe fireşti în vremea comerţului sud-dunărean. *Ucenic* este, însă, un termen slav, de la *uciti,* a învăţa, şi înseamnă învăţăcel.

Perioada înfloritoare a vechilor bresle româneşti este veacul al XVIII-lea, epocă de decădere a oraşelor, care trebuie să se întreţie singure. Industria cu caracter local pentru nevoile regiunii a dus, deci, la crearea breslelor la noi, cu un aspect deosebit al breslelor cu produse de export din Italia, Flandra şi Ardeal.

Desfiinţarea comunelor libere la români. Am arătat că în Moldova şi Ţara Românească oraşele din Evul Mediu erau, ca în Apus, comune autonome cu imunitate, un fel de stat în stat. Autonomia comunelor, cu oaste şi organizaţie liberă, începe să decadă în Europa încă din veacul al XVI-lea si cauza acestei decăderi a libertăţii

1^8

[io°] Pavlescu, *op. cit.*

M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor,* ed. Iorga, p. 478. Del Chiaro, *Storia delle rivoluzione dela Valachia,* ed. Iorga, p. 50.

Pentru toate amănuntele, Pavlescu, *op. cit.* Analiza lor la Pavlescu, *op. cit.*

comunale este capitalismul comercial, care rupe barierele protecţioniste medievale ale oraşelor; de pildă, oprirea concurenţei, privilegii, drept de depozit.

„Progresele capitalismului, ale navigaţiei şi ale circulaţiei generale cer desfiinţarea piedicilor pe care le-o impune politica oraşelor. Comerţul mare se găseşte acum în faţa economiei urbane, întocmai precum era odinioară, la origine poziţia oraşelor în faţa economiei agricole, dominiale. El pretinde desfiinţarea pieţelor privilegiate, a dreptului de depozit, a monopolurilor industriale. Comerţul mare tinde şi el spre dreptul comun şi desfiinţarea privilegiilor municipale, care nu mai sunt decât o piedică a libertăţii"[142].

În Ţările Române, în perioada a doua a istoriei oraşelor, când avem un comerţ pe scară mai mică şi îndreptat spre sudul Dunării, oraşele au avut mult de pătimit de pe urma politicii domneşti şi a decăderii economice, dar abia la începutul perioadei a treia, adică în vremea când şi ţările noastre vin în atingere cu capitalismul comercial european, se desfiinţează autonomia oraşelor. Am spus că începutul acestor relaţii la noi este de pus în legătură cu pătrunderea Austriei în sud-estul Europei, în special prin comerţul de vite. La începutul acestei pătrunderi şi, desigur, în legătură cu ea se produc reformele lui Constantin vodă Mavrocordat în Ţara Românească şi Moldova, deşi ele n-au fost studiate din acest punct de vedere. Nu este cazul să arătăm pe larg aici spiritul general al acestor reforme, e destul să spunem că ele au un caracter modern şi apusean, de desfiinţare a privilegiilor locale şi de unificare a condiţiilor juridice. între privilegiile şi autonomiile desfiinţate de Constantin Mavrocordat sunt şi acele ale oraşelor: ele devin o parte a administraţiei domneşti, fără privilegii deosebite şi, ceea ce este mai caracteristic, se desfiinţează chiar dreptul comunităţii orăşeneşti de a-şi alege reprezentanţii. Judeţul sau soltuzul (înlocuit cu un ispravnic) este numit de domn; la Craiova, de către divanul Craiovei. Astfel, la mijlocul veacului al XVIII-lea, încetează existenţa comunelor libere în Moldova şi Muntenia.

1945

[1] Pasaj neclar: probabil „dar o imunitate specială".

"2 H. Pirenne, *Les anciennes democraţie* des Pays-Bas,* p. 234—235.

VIII CUM AU AJUNS BUCUREŞTII CAPITALA ŢĂRII ?

Cum se naşte o capitală. Bucureştii, fosta capitală a principatului Ţării Româneşti, care a devenit, prin unirea de la 1859, apoi prin unirea cea mare, capitala întregii Românii, este centrul cel mai populat al ţării şi aceasta nu numai ca o creaţiune artificială a centralizării politice, ci şi din motive economice. Dacă acest oraş nu este centrul geografic al ţării, rămâne, însă, în centrul economic, aproape de Valea Prahovei, cu izvoarele de petrol, şi de Câmpia Dunării, cu cerealele, nu departe de acest fluviu, arteră comercială de transport, esenţială pentru noi. De aceea, oraşul acesta este cel mai populat şi, pe lângă aceasta, cel mai românesc dintre marile oraşe ale ţării. Proiectul, mult discutat în timpul din urmă, de a se schimba capitala ţării, ar fi, în aceste condiţiuni, nefiresc. O capitală nu se mută, nu trebuie mutată, printr-o hotărâre administrativă, înainte de a se ţine seama de complexul de influenţe economice şi demografice, care fac să se adune într-un anume loc populaţia mai numeroasă, atrăgând după dânsa şi autoritatea centrală.

Capitalele, de obicei, sunt alese din motive economice în primul rând, sau strategice, acolo unde se încrucişează drumurile de negoţ, unde e centrul regiunilor de producţie şi se adună în chip natural populaţia, sau în centre bine apărate, de unde se poate supraveghea ţara. Astfel, Parisul este un nod de comunicaţii fluviale, aşezat spre centrul bogăţiilor naturale ale Galliei (agricultură şi vii); Belgradul este un punct strategic, pe o înălţime ce domină vărsarea Savei în Dunăre, dar, în acelaşi timp, un centru al comunicaţiilor fluviale, aşezat în apropiere de regiunea minieră de la Avala, exploatată încă din Evul Mediu. în sfârşit, se ştie că Petersburgul a fost clădit de Petru cel Mare pe Neva, pentru că era „o fereastră spre Occident", cu ieşirea spre Marea Baltică.

Sunt şi capitale nefireşti, care datează, însă, din epoca politică raţionalistă contemporană. Washington, capitala Statelor Unite, este o creaţie artificială, un oraş de importanţă secundară faţă de New York sau Chicago; dar nu trebuie să uităm că Statele Unite sunt un stat federativ, în care viaţa provincială joacă un rol politic precumpănitor şi autoritatea centrală e de mai mică importanţă. De asemenea, Roma a fost aleasă, de la 1870, drept capitală a noului regat al Italiei, din cauza amintirilor istorice, deşi oraşele din regiunile bogate agricole şi industriale din nord, în special Milanul, erau mai potrivite. Abia în zilele noastre, cu orientarea mediteraneană a Italiei şi cu expansiunea ei colonială, centrul de greutate al peninsulei s-a mutat din nord spre

sud şi Roma a devenit cel mai important oraş al Italiei.

Capitala noastră a fc->i, aşadar, moştenită de la statul mai mic Ţara Românească, care a intrat în compunerea României de azi. Se pune întrebarea: de ce au ajuns Bucureştii capitala Ţării Româneşti, într-o vreme în care bogăţiile petrolifere nu erau încă exploatate şi Dunărea nu avea aceeaşi importanţă pentru comerţul internaţional? întrebarea este legitimă, şi istoria, care nu este o simplă însirare de anecdote, ci poate lămuri, prin trecut, cauzele care au adus la stările de azi, poate răspunde. Schimbarea capitalelor Ţării Româneşti: Curtea de Argeş, Câmpulung, Târgovişte, Bucureşti, arată oscilări importante şi trebuie să aflăm care a fost, în cele din urmă, necesitatea organjcă a statului nostru pentru ca aici, şi nu în altă parte, să străjuiască peste ţară scaunul domniei.

Vechile capitale ale Ţării Româneşti. Trebuie să spunem mai întâi că erau în Evul Mediu, în Europa, regiuni fără capitale. Stăpânitorul se muta de la un loc la altul cu dregătorii săi, după nevoi, împărţind dreptatea şi luând măsuri într-un loc, plecând apoi mai departe, într-o călătorie continuă. Existenţa unei capitale înseamnă maturitate politică: o organizaţie administrativă centrală bine alcătuită, cu organe locale, în legătură cu centrul, şi de asemenea, organizaţii judecătoreşti de încredere, cu o instanţă supremă, care nu se mută de la un loc la altul.

Am avut noi, românii, această maturitate, această organizaţie înaintată în scara societăţilor omeneşti, sau au fost vechile noastre principate stătuleţe patriarhale, în care domnii trebuiau să-şi vadă mereu oblăduiţii, cutreierând prin toată ţara, ca să-i ţie în supunere?

Din cercetarea hrisoavelor, acte de proprietate date de domnii noştri, se vede că, din când în când, ei se deplasau cu dregătorii în anume oraşe, unde erau „curţi domneşti": în Moldova, de la Suceava şi Iaşi, la Piatra, Vaslui, Bârlad; în Ţara Ro îâneasc ă, de la Târgovişte şi Bucureşti, la Gherghiţa şi Râmnicul Vâlcea. Aceste deplasări au făcut pe unii istorici să conchidă că noi n-am avut capitale stabile, că domnii noştri, întocmai ca regii patriarhali, se mutau din loc în loc. Nu s-a observat, însă, că dintre curţile domneşti, una singură era adevăratul „scaun" al domniei, că deplasările domnului erau fireşti, dar de scurtă durată, de obicei la anume perioade ale anului. Noi am avut concepţia unei *capitale* din cele mai vechi timpuri.

în adevăr, la sfârşitul hrisoavelor domneşti, atunci când aceste hrisoave erau date în capitală, încă din veacul al XlV-lea găsim menţiunea *„cetatea de scaun",* termen însoţit câteodată şi de adjective: *„în minunata şi strălucita cetate de scaun".*

Aceste menţiuni lipseau totdeauna când domnul dădea un act din Piteşti, Gherghiţa sau Râmnic. Era, deci, o capitală a ţării, care rămânea centrul statului, fără legătură cu deplasările personale ale domnului, ceea ce indică, încă de la începuturile noastre, o viaţă de stat aşezată şi bine orânduită, o treaptă mai înaltă a organizaţiei politice.

Cea mai veche capitală a Ţării Româneşti a fost la Argeş (Curtea de Argeş, cum i s-a zis mai târziu); acolo a stat Basarab întemeietorul, într-acolo, spre „castrum Argis", zice cronica ungurească, 1-a urmărit oastea regelui Carol Robert şi, desigur, şi înaintaşii lui Basarab, de pe la 1250 (Seneslav şi Tihomir), tot acolo au stat. Era, la

început, centrul unui mic voievodat, care nu cuprindea decât o parte a ţării, sub munţi (judeţele Argeş şi Muscel) şi care a devenit mai târziu capitala întregii ţări, de Ia Severin la Brăila, de la munte la Dunăre. Când regele ungur Carol Robert a ars Argeşul la 1330, deşi a fost apoi cumplit bătut de ostile româneşti, vechea capitală nu s-a mai putut ridica şi Basarab, învingătorul mândrului rege, a mutat scaunul domniei la Câmpulung, lângă pasul Branului, pe drumul negustorilor saşi din Braşov.

La Câmpulung a murit Basarab şi fiul său, Alexandru, al cărui mormânt, acoperit cu o frumoasă piatră săpată cu litere slavone, se află acolo, în biserica zisă a lui Negru vodă. Abia al treilea domn al Ţării Româneşti, Vladislav, se mută din nou la Argeş, în vechea capitală reclădită. Tot la Argeş au stat şi urmaşii lui, până la Mircea cel Bătrân. Cele mai multe din actele marelui Mircea sunt date din Argeş, reşedinţa lui.

Argeşul era, însă, excentric, un drum cotit şi greu ducea de acolo, prin Ţara Loviştei, spre Olt şi apoi spre Sibiu. Dar acest drum nu era o cale de comerţ principală pentru ţară; comerţul cu Braşovul şi la Dunăre erau mai importante ca cel cu Sibiul. De aceea, Argeşul a fost părăsit de domnie şi zidurile vechi ale bisericilor şi ale curţilor bolovănite au rămas pustii şi pline de amintiri.

Noua capitală a fost aşezată la Târgovişte, lângă Ialomiţa, târg mare şi bogat, cu mulţi negustori, pe drumul de negoţ ce ducea pe calea acestui râu, de la pasul Branului la bălţile Dunării, bogate în peşte. Istoriografia noastră nu cunoştea până acum împrejurările acestei schimbări de capitală. Cel dintâi act dat de un domn muntean în scaunul de la Târgovişte este din 22 iunie 1418, de la Mihai vodă, fiul şi urmaşul lui Mircea cel Bătrân, care rezida în acest oraş şi în vremea când era coregent pe lângă tatăl său. *Târgovişte* înseamnă „loc de târg", precum *selişte* înseamnă „loc de sat". Acest nume îl mai poartă şi alte două oraşe ale slavilor de sud: Târgovişte, în Bulgaria, lângă Şumla, şi Târgovişte, în Iugoslavia, vechiul nume al lui Novi-Pazar, capitala sangiacatului cu acelaşi nume *(pazar, bazar* este traducerea turcească a cuvântului „târg").

Mutarea capitalei la Bucureşti. La Târgovişte a rămas capitala o jumătate de veac şi apoi s-a mutat la Bucureşti. Nici mutarea capitalei la Bucureşti, chiar din punct de vedere cronologic, nu este un fapt lămurit în istoriografia noastră. De obicei, istoricii socotesc că domnul care a mutat capitala ţării pe malurile fericite ale Dâmboviţei a fost Radu cel Frumos, supus al turcilor şi luptător împotriva Moldovei lui Ştefan cel Mare. Cercetând vechile hrisoave slavone ale domnilor munteni din aceste vremi, am aflat, însă, că pe nedrept i se.atribuie frumosului Radu titlul de părinte al capitalei noastre, ci adevăratul părinte nu este altul decât cruntul făcător de dreptate, Vlad Ţepeş. Cel dintâi act domnesc cunoscut în istorie datat din scaunul ţării Bucureşti, este de la Vlad Ţepeş, din 20 septembrie 1459, după care urmează altul, din 10 februarie 1461, dat din acelaşi oraş. „Şi am scris eu, Constantin, după spusa domnului", scrie strămoşul cel mai depărtat al funcţionarilor capitalei noastre[1].

[1] Două acte în limba latină ale lui Vlad Ţepeş (13 iunie 1458 şi 4 iunie 1460) sunt date „lângă râul apei Dâmboviţa". desigur, tot din Bucureşti (I. Bogdan. *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul,* p. 320—321). Cele două acte menţionate mai sus sunt în slavoneşte şi au apărut în colecţia noastră de documente, *Documentele Ţării Româneşti,* I, p. 244 şi 246.

Atunci se clădeşte şi cetatea Bucureştilor sau a Dâmboviţei, „cetatea nouă"; ‚noua cetate de scaun", scrie Basarab vodă cel Tânăr, la 1480.

Cetatea, care cuprindea curtea domnească şi unele din dealurile de pe Dâmboviţa, s-a dărâmat la sfârşitul veacului al XVI-lea. Un cronicar sas (Ostermayer) aminteşte că, la 1545, Mircea Ciobanul, temându-se să nu fie atacat pe neaşteptate de boieri ce se răsculaseră împotriva lui, „a poruncit să fie înconjuraţi Bucureştii cu nari mari de stejar". Era poate o incintă lărgită a vechii cetăţi care înconjura curtea si care trebuie să fi fost de piatră sau de cărămidă.

în aceste vremuri turburi, reşedinţa domnească a oscilat între Bucureşti şi Târ°ovişte, după vremi şi împrejurări economice sau politice, unii domni întorcându-se din nou, pentru scurt timp, în vechea reşedinţă. Mihai Viteazul a stat, la începutul domniei sale, la Bucureşti (el a clădit pe Dâmboviţa podul care în veacul al XVII-lea îi poartă numele), dar după ce acest oraş a fost ars de turcii lui Sinan Paşa, s-a retras cu curtea şi oştenii lui din nou între vechile ziduri domneşti de la Târgovişte, unde era mai aproape de Ardeal şi mai departe de turci. Abia în veacul al XVII-lea, Bucureştii devin capitala statornică a ţării. La 1626, Alexandru vodă Coconul, vorbind într-un hrisov despre întoarcerea sa de la Târgovişte la Bucureşti, spune: „Când am venit domnia mea de la Târgovişte aici, în scaunul domniei mele la Bucureşti, unde au stat şi alţi domni răposaţi, străbunul domniei mele, Alexandru voievod şi răposatul bunic al domniei mele, Mihnea voievod şi răposatul părinte al domniei mele, Io Radul voievod...". Bucureştii erau acum scaunul consfinţit de tradiţie, Târgovişteа era socotită mai mult ca un fel de loc de exil.

Cauzele ridicării Bucureştilor. Nu vom urmări aici istoria de glorie, poezie şi durere a urbei noastre, ci ne vom întoarce la întrebarea pe care am pus-o la început: de ce au fost aleşi tocmai Bucureştii drept capitală, sau, mai bine zis, de ce s-au adunat îi acest loc, pe malurile Dâmboviţei, lume multă, negustori, oşteni, ţărani, încât ac st centru a atras atenţia domniei ca reşedinţă?

Unii istorici, amintindu-şi de vechea poveste a descălecării de peste munţi, au spus că poporul cel des s-a coborât pe încetul de la munte spre Dunăre şi acest mers al populaţiei e însemnat cu mutarea treptată a capitalelor spre sud: Argeş, Târgovişte, Bucureşti. Geograful german Traugot Tamm a emis această părere, văzând în ea o dovadă a continuităţii românilor în Dacia, refugiaţi în vremea năvălirilor barbare în părţile muntoase. Dar azi nu mai admitem această coborâre a poporului întreg de la munţi; noi, românii, n-am fugit din calea barbarilor, n-am lăsat duşmanilor pământul, am fost aici şi am rămas. Acesta este punctul de vedere solid al istoriografiei noastre de azi.

S-au căutat şi alte explicaţii ale mutării capitalei. Alţi istorici au spus că suzeranitatea turcească a impus domnilor noştri să-şi aleagă o reşedinţă mai aproape de ţara padişahului şi, în locul Argeşului şi al Târgoviştei, aşezate mai aproape de Ţara Ungurească, au fost siliţi să se aşeze la Bucureşti, lângă Dunăre, sub ochii turcilor.

In această părere este o parte de dreptate, dar, în realitate, nu poate fi vorba de o cauză politică; turcii nu s-au amestecat în trebile interne ale domniei.

Dacă am admite pe Radu cel Frumos, domn adus de turci şi supus al lor, ca autor al acestui act, am fi înclinaţi să primim această părere drept bună. Dar am văzut mai sus că nu este aşa; tocmai Vlad Ţepeş, cel mai înverşunat duşman al turcului, a mutat capitala ţării, către sfârşitul domniei lui, adică atunci când încetase relaţiile cu păgânii.

Locul unde sunt aşezaţi Bucureştii este o veche aşezare omenească; s-a dovedit că în aceste părţi, pe malurile lacurilor din jurul oraşului nostru, au fost numeroase localităţi preistorice. Erau locuri prielnice pentru viaţa omenească şi ferite de năvălirile prădalnice ale duşmanilor.

în vechime, pe toată întinderea şesului muntean, până la marginile stepei Bărăganului, se afla o mare pădure, întreruptă pe alocuri de luminişuri şi de luncile râurilor. De la această pădure, din care au rămas azi numai întinderi relativ mici, în special înspre nord şi nord-est de Bucureşti (pădurea Snagovului, de pildă) au rămas numirile Teleormanului („pădure nebună"'), a Vlăsiei, care nu este altceva decât „codrul Valahiei", adică al României prin excelenţă. Codrul se întindea aproape neîntrerupt de la Olt până la Dâmboviţa (slav: „râul stejarilor") şi Argeşul inferior. Rolul acestor codri uriaşi, azi culcaţi în mare parte la pământ, a fost foarte însemnat în trecutul nostru. Codrul, care a dăinuit întreg până târziu, în veacurile al XVI-lea şi al XVlI-lea, şi nu numai munţii, a fost un loc de apărare împotriva barbarilor din Evul Mediu. Era, cu luminişurile sale şi cu luncile râurilor, un rezervor de populaţie românească.

Şi în istoria altor ţări, a Rusiei de pildă, codrii cu luminişuri au jucat un rol de apărare şi conservare a naţiunii în vremea marilor năvălitori. Moscova este aşezată într-o astfel de regiune, şi decăderea Rusiei de sud, „a stepelor", cu capitala la Kiev, înlocuirea ei cu Rusia codrilor de la Moscova, după năvălirea tătarilor, este un fenomen bine studiat în istoria Rusiei, datorat mutării populaţiei spre aceste regiuni mai ferite.

Pe linia ce despărţea odinioară regiunea codrilor mari din şesul dunărean de stepa deschisă popoarelor nomade (Bărăganul) se află oraşul Bucureşti. Această aşezare, chiar pe marginea pădurii, este deosebit de favorabilă pentru schimbul care se făcea între produsele regiunii pădurilor şi aceea a câmpiilor.

La mijlocul acestei linii, ce coboară de la munţi spre Dunăre, este o regiune de bălţi bogate: Snagovul, Căldăruşanii şi altele. în aceste părţi se ridicaseră, din primele vremuri ale principatului muntean, o serie de mănăstiri: Snagovul, pe o insulă a lacului, mănăstire pomenită încă din vremea lui Mircea cel Bătrân; Bolintinul, pe Argeş, numit în vechile hrisoave „mănăstirea Bolintinul din pădurea cea mare", întemeiată de un logofăt al aceluiaşi domn; Strugalea, mai la sud, aproape de Giurgiu, pomenită tot sub Mircea, azi dispărută. Aceste mănăstiri, pe lângă rolul lor religios, aveau şi un rol comercial important; moşii întinse erau stăpânite de călugări, dăruite de domnii şi boierii evlavioşi.

în jurul lor şi în legătură cu ele, trăia o lume de negustori, cărăuşi, vătăşei de moşii. Produsele moşiilor mănăstireşti erau vândute pe bani buni şi aceste moşii se întindeau adesea în judeţe depărtate de mănăstirea proprietară.

Astfel, mănăstirile din Oltenia, Cozia în special, aveau în stăpânire bălţile

bo°ate cu peşte de la Dunăre, la vărsarea Ialomiţei. Şirurile nesfârşite de căruţe încărcate cu peşte sărat străbăteau ţara de la un cap la celălalt şi treceau şi peste graniţă, în special în Ardeal. Era firesc, deci, ca în acest important centru comercial, între mănăstirile bogate, să se ridice pe Dâmboviţa un loc de popas şi de târg, Bucureştii.

Organizarea vechilor târguri[2]*.* Trebuie să lămurim acum, pe scurt, ce erau târgurile vechi. Un târg sau un oraş se deosebea de un sat prin aceea că era o aşezare de negustori şi meseriaşi în jurul unui bâlci sau iarmaroc. Dreptul de a ţine târg de vite sau de alte produse era un privilegiu, pe care-1 putea da numai domnul şi, de obicei, nu-1 dedea decât aşezărilor care erau proprietatea domniei. Cu alte cuvinte, oraş se putea numi o aşezare omenească cu privilegiu domnesc de târg şi care era, de cele mai multe ori, proprietate domnească, cu toate casele şi moşia târgului dimprejur. Şi Bucureştii au fost proprietate a domniei, locuitorii puteau avea case şi parte la moşia târgului, în schimbul unei dări speciale, pe care o plăteau domnului. în jurul Bucureştilor era o moşie domnească, folosită de târgoveţi, cuprinzând, în veacul al XVIII-lea, mai multe sate. De această moşie domnul putea dispune şi putea face danii dintr-însa. Astfel, Şerban Cantacuzino dăruieşte la 1683 fratelui său, Mihai, „ca să-i fie lui dar şi milă de la domnia mea, stânjeni 250 de moşie, care au fost domnească şi se începe lungul ei din capul oraşului Bucureştilor despre târgul de afară şi merge prin tufele oraşului, până ce dă de capul moşiei în matca Colentinei, carea să şi hotărăşte din sus cu moşia mănăstirii Căldăruşanilor şi din jos cu moşia mănăstirii lui Mărcuţă... Este plină dă tufe şi dă mărăcini şi nu este nici de o hrană, nici aduce un venit domniei" *(Condica Fundenii Doamnei,* la Creditul Rural).

Capitala, ca şi alte târguri ale ţării, era, deci, moşia domniei. Avea o organizare municipală autonomă, după chipul comunelor din Apus, cu un consiliu ales de târgoveţi, în frunte cu un judeţ şi cu 12 pârgari *(Biirger),* dar şi cu pârcălabul, reprezv ntantul domniei.

Târgul avea şi drept de a lua vamă, care era a domnului: o vamă mică, pentru trecerea căruţelor cu marfă şi o vamă mare, pentru desfacerea produselor în târg. De altfel, conform privilegiilor domneşti din veacul al XV-lea, căruţelor încărcate ale mănăstirilor nu li se putea lua vamă „nici de pârcălabii de oraşe, unde sunt târguri, nici de vornici". Aceste vămi la târguri s-au numit mai târziu *accize,* spre a le deosebi de vămile de la graniţă, şi erau mult mai importante decât cele de la marginea ţării, la păsurile munţilor sau la vadurile Dunării. Ele erau o adevărată bogăţie pentru vistieria domnească.

Aşadar, pentru ca un oraş să fie înfloritor, trebuia să fie la mijlocul unui drum comercial, punct de trecere şi, în acelaşi timp, de desfacere a mărfurilor în iarmaroc. Un astfel de centru, dacă era proprietatea domniei, avea privilegiul de bâlci şi de organizare autonomă. Situaţia înfloritoare era condiţionată de aşezarea la mijloc, între centre de producţie diferită sau de drumuri de comerţ, ca să poată veni negustorii din ţinuturi deosebite, să cumpere şi să vândă.

Vezi pe larg studiul nostru, *Comunele medievale în Principalele Române,* în prezentul volum.

Bucureştii şi comerţul sud-dunărean. Multă vreme, Târgovişteа a împlinit aceste condiţiuni. Era la mijloc, pe drumul Ialomiţei — artera cea mai însemnată a comerţului muntean în veacurile al XlV-lea şi al XV-lea — care unea Braşovul, centru important al comerţului săsesc cu Orientul, prin pasul Branului — cel mai umblat pas al Carpaţilor noştri pe atunci — cu Dunărea, Ia Târgul de Floci — care era târgul lânii mocanilor, la gura Ialomiţei, azi dispărut — şi, mai la nord, cu Brăila, unde veneau corăbiile de pe mare.

Pe ce drum de comerţ era aşezat târgul Bucureştilor? Era, mai întâi, un drum bătătorit, care purta în documente numele de „drumul Slatinei", pentru popasul de la Olt, drum ce trecea de-a curmezişul ţării, din Oltenia, spre balta Dunării. Era mai mult, cum am spus, un drum al carelor cu peşte şi în genere al mărfurilor mănăstirilor. Un târg domnesc, aşezat pe acest drum, trebuie să fi atras negustori mulţi şi să fi făcut afaceri mănoase.

Dar aceasta nu era de ajuns ca să se ridice Bucureştii deasupra Târgovişteі, oraşul bogat pe drumul mare al negoţului extern, pe lângă care Bucureştii apăreau, până în secolul al XVI-lea, ca un centru secundar, pe o linie laterală. Târgovişteniі aveau, încă din vremea lui Dan II (1413—1431), privilegii domneşti speciale pentru negoţul lor, cu obligaţia negustorilor străini de a se opri în târgul lor.

Ei întreţineau legături strânse cu saşii din Braşov, aveau case de negustori raguzani de la Adriatica şi alţi occidentali, grupaţi în jurul vechii biserici catolice.

Ceea ce a produs căderea Târgovişteі şi înlocuirea ei cu Bucureştii a fost, însă, decăderea comerţului săsesc în principate şi suzeranitatea turcească. Oraşele săseşti din Ardeal au fost bogate cât timp puteau face schimb între produsele Apusului, în special cele ale oraşelor hanseatice din Germania, şi cele din Orient, aduse de veneţieni şi genovezi pe mare. Când acest comerţ a încetat, când au decăzut, în veacul al XV-lea, şi oraşele hanseatice, cât şi vestitele republici din Italia, când marile descoperiri geografice, călătoriile în jurul Africii şi în America au atras spre alte meleaguri pe negustori şi capitalişti, şi aceste colonii înaintate ale germanilor din Ardeal au decăzut.

De altă parte, suzeranitatea turcească lega strâns, nu numai politiceşte, ci şi economiceşte, Ţara Românească de Imperiul Otoman. Principalele produse de atunci ale ţării, vitele, peştele, grânele şi lemnele încep să fie cumpărate în mare parte de turci, pentru aprovizionarea oastei, capitalei şi provinciilor întinsului lor imperiu. Prin aceste cumpărături, care fac din ţările noastre grânarul imperiului padişahului, se aduce, desigur, bănet în ţară, nu aşa de mult ca prin marele comerţ italian şi săsesc din Evul Mediu, căci turcii plătesc prost, dar totuşi acest negoţ devine principalul izvor de bogăţie adusă din afară, un stâlp al vieţii economice a ţării, într-o perioadă când această viaţă era, ce e drept, în decădere. Negustorii care se ocupau cu acest negoţ erau, în veacul al XVI-lea, în special greci, care luaseră în mână întreaga viaţă comercială a Imperiului Otoman. Astfel se explică, nu prin fuga lor la căderea Constantinopolului, influenţa grecească şi mulţimea de greci care vin de atunci şi se aşază în ţara noastră. Comerţul cu imperiul turcesc e aşa de important la sfârşitul veacului al XVI-lea, avea o însemnătate atât de vitală pentru ţară, încât însuşi Mihai Viteazul e silit, în cursul vestitelor sale lupte cu turcii, să încheie, la un moment dat,

pace cu sultanul, mai mult un armistiţiu, motivând această măsură faţă de împăratul nemţesc, aliatul său,.prin aceea că ţara a sărăcit, nemaiputând face comerţ peste Dunăre şi are nevoie de un timp de răgaz cu reluarea negoţului, spre a se reface[3]. începând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, comerţul nostru este în special sud-dunărean, ţara noastră face parte dintr-un organism economic balcanic prin direcţia drumurilor, neamurile negustorilor şi felul mărfurilor, iar legăturile cu Occidentul şi centrul Europei slăbesc.

Turcii aveau dincoace de Dunăre, în ţara noastră, câteva cetăţi întărite care erau locuri de pază şi de trecere ale oştirii, dar şi ale negustorilor. Aceste cetăţi turceşti purtau numele de raiale. Cea mai importantă din raiale, din punct de vedere militar şi economic, era Giurgiu, pe unde trecea drumul cel **rftai** scurt spre Constantinopol. Acolo era locul de scurgere a celei mai mari părţi a produselor cumpărate de turci în ţară, şi, pe la 1450, această cetate căzuse definitiv în stăpânirea otomană. Drumul Giurgiului devine principalul drum al comerţului nostru, în locul drumurilor spre Ardeal, treptat rămase pe planul al doilea.

Bucureştii erau popasul principal, târgul cel mai mare pe acest drum al Giurgiului. întemeiat mai de mult, în legătură cu drumul peştelui şi cu mănăstirile de la marginea pădurii, el capătă, după luarea Giurgiului de către turci şi după concentrarea comerţului în această direcţie, o importanţă de prim ordin. Câtă vreme drumul Ialomiţei şi comerţul cu Ardealul a fost mai însemnat, Târgovişteа a rămas capitală şi, multă vreme, impor'anţa celor două oraşe a stat în cumpănă, ceea ce se vede prin schimbările de reşedinţă. Când negoţul nostru se îndreaptă hotărât spre Dunăre şi cel săsesc decade, creşte importanţa Bucureştilor, care atrage pe toţi negustorii şi pe cei doritori de a se îmbogăţi, întrece ca populaţie Târgovişteа şi dorinul îşi aşază aici scaunul.

Este, aşadar, adevărat că suzeranitatea turcească a făcut să se mute scaunul **ţării,** dar pricina schimbării a fost economică şi nu politică.

Importanţa strategică. Nu trebuie să pierdem, însă, din vedere nici importanţa politică sau, mai bine zis, strategică, a aşezării Bucureştilor. în şesul muntean mijlociu, mlăştinos şi străbătut de râurile Dâmboviţa, Argeş şi Neajlov, este un punct mai înalt de pază la marginea pădurii. Bucureştii sunt clădiţi pe o serie de dealuri înalte. Azi, aceste dealuri s-au tocit foarte mult de pe urma lucrărilor edilitare, dar odinioară se ridicau mândre, cu cetăţui în vârful lor, Mitropolia, mănăstirile Mihai vodă, Radu vodă, înconjurate cu ziduri. Nu ştim pe care din aceste dealuri era vechea cetate a Dâmboviţei din veacul al XV-lea, poate pe locul unde s-a ridicat mai târziu Mitropolia. în orice caz, Bucureştii erau pe un loc mai înalt şi mai ferit în şes, la marginea pădurilor, loc unde se puteau aduna locuitori mulţi, punct de pază pentru oşteni şi de observaţie spre Dunăre. Acolo, sub apărarea oştenilor, cinstiţii negustori puteau să se aşeze în jurul bisericilor închinate sfinţilor de către breslele lor, şi aceasta a contribuit la ridicarea oraşului şi la alegerea lui drept sediu al domniei.

Cronica lui Baltazar Walter, care reproduce pe a lui Tudosie Rudeanu, româneşte.

O evoluţie naturală a împrejurărilor economice şi situaţia strategică în câmpie au impus alegerea capitalei Ţării Româneşti. Această constatare are o importanţă deosebită pentru înţelegerea trecutului nostru în adevărata lui lumină.

Trebuie să vedem în istoria noastră mai veche nu atât elementul personal al reformatorilor, cât evoluţia lentă, datorată cauzelor naturale, ce trebuiesc cercetate cu atenţie. De altă parte, am văzut că existenţa unei capitale la noi, a unui centru politic, ce urmează centrul de greutate al vieţii economice a ţării, înseamnă o viaţă politică organizată pe o treaptă înaintată şi acest fapt îşi are importanţa lui.

1938

IX ÎNCEPUTURILE LITERATURII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Problema originii literaturii în limba vulgară. Problema originilor este întotdeauna, în toate domeniile, una din cele mai anevoioase şi în general este ocolită de cercetătorii prudenţi. în literatura noastră, problema originilor în datele ei prime este asemănătoare cu aceea din literaturile apusene ale Europei, adică trecerea de la limba clasică, limba Bisericii, la limba vulgară pentru expresia literară şi ştiinţifică. Literaturile medievale erau dominate de concepţia că ceea ce rămâne ca idee şi ca formă aleasă, nu se poate exprima decât în câteva limbi, limbile clasice, pentru că aceste limbi sunt desăvârşite ca structură, pe când limba vorbită de popor, limba vulgară, ar fi incompatibilă să îmbrace tot ceea ce este delicat, subtil şi abstract. în Apus, limba latină era nu numai limba Bisericii catolice, aşa cum a rămas până astăzi, dar şi a filosofiei, ştiinţei şi literaturii. A trebuit să se facă o revoluţie în spirite, ca să se poată admite mai întâi în literatura socotită uşoară, povestiri pentru femei, şi în genere cea distractivă, apoi în cea mai înaltă, limba vulgară. Limba poporului a pătruns târziu de tot în filosofie şi în ştiinţă, iar ca să intre în Biserică, a trebuit o revoluţie religioasă: Reforma, care a avut drept urmare mii de morţi şi o serie de războaie ce au ţinut un veac şi mai bine. Istoricii literari apuseni sunt de acord admiţând că originea literaturilor în limba naţională — e vorba numai de cele beletristice — purcede de la nobilime, şi anume este opera nobilimii provensale, care a înrâurit apoi literatura franceză şi cea italiană. Provenţa, regiune de nobili bogaţi şi puternici, a luat iniţiativa acelei literaturi de povestiri eroice, epopei medievale, povestiri romanţate ale faptelor cavalerilor *(romans courtois)* care se citeau la castele şi în „camerele femeilor". Fără influenţa provensală nu se poate concepe opera revoluţionară a lui Dante în introducerea limbii naţionale. Cu alte cuvinte, originea literaturii în limba naţională se explică pe baze sociale. Literatura în limba latină era în genere opera clerului cult şi a universităţilor, conduse şi ele de clerici. Nobilimea era mai puţin cultă decât clerul şi curţile regale; ea nu putea mânui cu aceeaşi uşurinţă şi nu putea înţelege limba lui Virgil, de aceea a creat o literatură pe seama ei, nu numai în privinţa fondului (eroism şi aventuri erotice), dar şi ca limbă, limba naţională. Originea literaturii în limba naţională în apusul Europei, stă deci la intrarea clasei nobile în creaţia literară. Nu putem intra în amănunte în această chestiune, care pentru scopul urmărit de noi este numai un punct de plecare, aşa că

ne-am mulţumit să schiţăm problema pentru Apus în formă foarte generală '.

în literatura română există, desigur, aceeaşi problemă. Şi la noi a existat o literatură în limba „clasică", limba Bisericii, anume literatura slavonă, care, însă, la un moment dat a încetat şi a făcut loc literaturii în limba „vulgară", adică în româneşte. Bineînţeles, limba slavonă întrebuinţată la noi, e vorba de limba traducerilor cărţilor sfinte de către Metodie şi Chirii, un dialect macedonean al limbii bulgare care în secolul al XV-lea se transformă sub influenţa elementelor medio-bulgare, nu are dreptul la calificativul de *clasică,* decât în calitatea ei de limbă sacră Limba slavonă la noi n-a fost numai limba Bisericii, ea a dat o literatură istorică: letopiseţele Moldovei în limba slavonă, o literatură juridică, didactică: învăţăturile lui Pseudo-Neagoe Basarab, şi chiar versificată[2]. Şi la noi s-a produs, deci, la un moment dat, o revoluţie în spirite, a venit o epocă în care oamenii au început a gândi altfel, au văzut că se poate şi se cuvine a scrie româneşte, de unde până atunci credeau că nu se poate şi nu se cuvine. Problema originilor stă, deci, în această transformare a cugetelor: când şi de ce şi sub ce înrâuriri s-a produs ea?

Istoriile literaturii române admit în genere că de la Biserică a pornit exemplul: primele traduceri ale cărţilor sfinte, la început izolate, chiar proscrise, au creat, încetul cu încetul, un curent literar şi, o dată cu acest curent, în literatura bisericească se naşte şi un imbold pentru literatura profană, în special pentru cea istorică. Astfel, de la Biserică ar purcede literatura noastră naţională. în privinţa influenţelor care au determinat trecerea literaturii bisericeşti de la limba slavonă la cea română, părerile sunt împărţite. Părerea mai veche a lui N. Iorga, împărtăşită de Sextil Puşcariu, Al. Procopovici şi J. A. Candrea[3], este că marea revoluţie religioasă a husitismului a pătruns prin Maramureş la români şi a determinat la începutul veacului al XV-lea începuturile literaturii în limba română. O. Densusianu şi apoi Al. Rosetti sunt de părere că cele mai vechi texte bisericeşti în româneşte datează *abu* din veacul al XVI-lea şi au fost rezultatul influenţei Reformei luterane introduse în mijlocul pământului românesc de către saşii ardeleni[4]. Alte ipoteze demne de menţionat sunt şi acelea ale lui Ilie Bărbulescu: influenţa catolicismului, care, pentru motive de propagandă, îngăduia traducerea cărţilor bisericeşti în limba

---

Cf. pentru literatura provensală, A. Jeanroy, *La poesie epique des troubadours,* Paris, 1934; J. Anglade, *Histoire sommaire de la litte'rature meridionale au Moyen Âge,* Paris, 1921. Pentru cea franceză, Gaston Paris, *La litte'rature francaise au Moyen Âge,* Paris, 1888; A. Jeanroy, *Les origines de la poesie lyrique en France,* Paris, 1889. Pentru cea italiană, A. Bartoli, *Iprimi due secoli della letteratura italiana,* Torino, 1880; G. Bertoni, *11 Duecento,* Roma, 1930.

P. P. Panaitescu, *La litte'rature slavo-roumaine et son importance pour l'histoire des litte'ratures sLyes,* Praga, 1931.

N. Iorga, *Istoria literaturii religioase* (Introducere la *Studii si documente,* VIIJ, Bucureşti, 1904, ? XVI—XLI (aici s-a emis întâia oară această ipoteză); Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche,* ed. II, Sibiu, 1930, p. 62—73; Al. Procopovici, *Arhetipul husit al Catehismelor noastre luterane.* Suceava, 1927 (extras din „Făt Frumos", II); J.A. Candrea, *Psaltirea Scheiană,* 1, Introducerea, Bucureşti, 1916, p. XLI-XCII.

O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* II, Paris, 1914, p.8 şi Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1932, p. 5-9.

naţională, a fost determinată ca prima influenţă literară în limba naţională la noi[5], iar de curând Milan Şesan şi Ştefan Ciobanu au afirmat că o mişcare internă în Biserica ortodoxă română din veacul al XV-lea, deci pe teren românesc, fără a mai alerga la influenţe externe, a produs această schimbare[6]. Autorii acestei teorii nu arată de altfel cauzele sociale şi intelectuale schimbate, care să fi necesitat părăsirea limbii slavone.

Credem că problema trebuia pusă pe alt teren şi anume pe acela pe care a fost pusă pentru literaturile occidentale şi că în acest chip vom dobândi rezultate neaşteptate pentru istoriografia noastră literară. Fenomenele de istorie naţională câştigă întotdeauna când sunt puse într-un cadru de istorie universală, iar analogiile istorice sunt întotdeauna instructive.

Cele mai vechi texte româneşti. Cele mai vechi texte româneşti sunt, precum se ştie, manuscrisele care poartă numele date de cercetătorii zilelor noastre, *Psaltirea* şi *Codicele Voroneţean, Psaltirea Scheiană, Codicele Hurmuzachi,* un grup de catehisme, plus alte câteva fragmente, toate texte bisericeşti. Am spus că asupra vechimii lor şi a influenţelor care le-au produs, părerile sunt împărţite. Sunt, însă, câteva fapte sigure: toate aceste texte sunt înrudite, limba, stilul lor arată un grup de traducători din slavoneşte, care lucrau în acelaşi timp, în aceeaşi regiune, sub aceeaşi influenţă. Deoarece „simbolul credinţei"din *Psaltirea Scheiană* nu este cel pravoslavnic, ci cuprinde pe *filioque,* iar catehismele româneşti care fac parte din aceeaşi grupă de texte, sunt vădit de influenţă luterană, putem conchide că influenţa literară care a dat naştere acestor texte este *neortodoxă.* E vorba, deci, de o literatură pentru români, comandată de *eterodocşi* şi stând sub influenţa lor directă. Fenomenul rotacismului, care se vede în aceste manuscrise, este o dovadă că au fost scrise în Maramureş sau Ardealul de nord, deci în regiuni unde nu românii erau stăpâni. Amestecaţi cu alte neamuri, care din punct de vedere politic stăteau pe o treaptă superioară, românii ardeleni au suferit în oarecare măsură influenţa lor. Totuşi, ei n-au primit religia naţiunilor dominante (luteranism la saşi, calvinism la unguri), aşa că putem spune că textele rotacizante reprezintă o influenţă străină, pe care Biserica şi neamul românesc n-a primit-o. Această constatare fixează locul acestor texte în literatura română: ele n-au putut crea un curent naţional de literatură română, pentru că românii l-au respins. E drept că între textele rotacizante şi tipăriturile lui Coresi au existat legături şi că tipografii de la Braşov au folosit aceste texte, modificând particularităţile dialectale. E locul să spunem aci, în subsidiar, că folosirea de către Coresi a traducerilor maramureşene este pentru noi o dovadă că primele traduceri româneşti ale cărţilor sfinte datează din secolul al XVI-lea, sub influenţa luterană, şi nu din al XV-lea, sub influenţa husită. în adevăr, editorii şi tipografii din Braşov n-au putut face cercetări arhivalice ca să dezgroape manuscrisele uitate, vechi de un veac, părăsite de toată lumea şi e logic să admitem că au

^Ilie Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice,* Bucureşti, 1900, p. *1—26.*

" Milan Şesan, *Originea fi timpul primelor traduceri româneşti ale Sf. Scripturi,* Cernăuţi, 1939; Şt. Ciobanu, *începuturile scrisului in limba română,* Acad. Rom., Memoriile Secţ. Literare, XXIII, 1941; cf. şi I. Nistor, *Cariile liturgice din Bucovina şi introducerea limbii române în Biserică, ibidem,* tom. XXV, 1943.

continuat cu meşteşugul tiparului acelaşi curent început cu puţin înainte pe calea manuscriselor. Deosebirile dintre limba tipăriturilor coresiene şi aceea a textelor maramureşene se datoresc nu depărtării seculare în timp dintre ele, ci faptului că unele au fost alcătuite în nordul Ardealului în dialectul de acolo, iar tipăriturile l-au transpus în dialectul din sudul provinciei. între centrele de traduceri maramureşene din nord si iniţiativa de răspândire prin tipar din sud, trebuie în chip necesar să admitem o legătură.

Dar nici tipăriturile lui Coresi nu pot fi socotite ca stând Ia începutul literaturii române. Lucrări *eretice* din punct de vedere românesc, ele n-au putut crea un curent de imitaţie. Nu de la acest model eretic s-a tras opera de traduceri ale cărţilor bisericeşti din veacul al XVII-lea în Principatele Române. Cărţile lui Coresi n-au servit ca model, nici ca ajutor traducătorilor din principate, din marea epocă a lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, şi cu atât mai puţin lui Dosqftei şi Antim Ivireanu, care probabil că nici nu le-au cunoscut. Nicăieri cărţile lui Coresi nu sunt citate, nici nu se poate dovedi folosirea lor în traducerile din Muntenia şi Moldova. Dimpotrivă, se poate dovedi uşor că toate traducerile lui Varlaam, Dosoftei, ca şi ale şcolii mai vechi de la curtea lui Matei vodă, sunt traduceri executate direct după manuscrisele sau cărţile slavone şi nu reproduceri sau prelucrări ale traducerilor tipărite în Ardeal în secolul al XVI-lea[7] . între acestea din urmă şi curentul de traduceri din Muntenia şi Moldova este nu numai o prăpastie de un veac, dar şi prăpastia deosebirii de credinţă. Prin nimic nu se poate face o legătură de cauză la efect între mişcarea de traduceri luterane şi calvine pentru românii din Ardeal, mişcare care se termină prin-tr-un insucces complet din punctul de vedere al credinţei, şi între introducerea limbii române în Biserica ortodoxă în veacul al XVII-lea. Adevărata introducere a limbii în Biserică, adevăratul început al literaturii române este independent de mişcarea de traduceri dm Ardeal din veacul al XVI-lea. Operele ieşite din influenţa luterană şi calvină su.it un episod local şi izolat în timp şi în spaţiu, voit de străini pentru români, e r e n-au creat un curent şi nu pot sta la originea literaturii române, începuturile literaturii române, ca un curent continuu, trebuiesc căutate abia în veacul al XVII-lea.

Introducerea limbii române în Biserică. Introducerea limbii române în Biserica ortodoxă din principate şi din Ardeal în locul celei slavone se constată numai începând din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Multă vreme s-a crezut că această mare operă naţională se datoreşte lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, domnii luminaţi şi protectori ai culturii pravoslavnice. Dar I. Bianu a arătat, încă din 1904, că sub egida acestor domni s-au tipărit numai cărţi româneşti de lectură pentru învăţătura preoţilor: *Cazanii, Trebnicul,* acele cărţi pe care şi Biserica catolică le admite în limba vulgară şi nu cărţile fundamentale ale liturghiei: *Liturghierul* şi *Şf^ Scriptură*.* Cu acestea nu se împlineşte introducerea limbii naţionale în biserici;

, Chiar dacă am admite cu unii cercetători influenţa coresiană asupra *Cazaniilor* lui Varlaam,
acest ajutor tehnic nu a putut fi cauza care a provocat literatura de traduceri în româneşte.

I. Bianu, *Despre introducerea limbii româneşti în Biserica românilor,* Acad. Rom., discurs de recepţie, Bucureşti, 1904.

abia la 16 /y Dosoîtei traduce *Liturgnierut* şi, ia ie>««, iraţn ureceanu traauc pemru prima oară 5/ *Scriptură* în româneşte. Cu toate acestea, nici atunci introducerea limbii române în Biserică nu e deplină, căci Antim Ivireanu, la 1700, tipăreşte la mănăstirea Snagov o gramatică slavonă pentru preoţii români[9]. Aşadar, în plină epocă brâncovenească, victoria limbii române nu era încă un fapt împlinit. Introducerea limbii române în Biserică este, deci, mult mai târzie decât se crede îndeobşte; ea datează de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi de la începutul celui următor şi s-a făcut, fireşte, treptat. Câteva mărturisiri rămase neobservate de istorici, sunt decisive pentru această datare. Cea mai veche dovadă că se cânta liturghia în româneşte în unele biserici, este, totuşi, din vremea lui Vasile Lupu, când diaconul arab Paul de Alep, în amintirile sale de călătorie, spune că, la 1653, la mănăstirea Galata de lângă Iaşi, copii de casă (paji) ai domnului cântau, când vodă era de faţă, în cele două coruri de la strană, „în corul de la dreapta cântau greceşte şi în cel de la stânga româneşte"[10]. Dar aceasta nu înseamnă că liturghia propriu-zisă şi cetirea Evangheliei se făcea în limba ţării, căci e vorba numai de anumite cântări. Dar opera de românizare a cultului nu era împlinită nici în vremea lui Brâncoveanu. Călătorul englez Chisthult spune, la 1702, că în cele mai multe biserici muntene slujba e rostită în slavoneşte, iar după secretarul italian Del Chiaro, care scrie după 1716 şi a cărui mărturie este foarte importantă : *„Chiar în unele biserici* din Ţara Românească s-a adoptat limba română, despre care lucru eu mi-am arătat mirarea faţă de câţiva boieri, dar mi s-a răspuns că *acest abuz* în cele religioase *a fost introdus în zilele noastre* pentru că mulţi preoţi, când au fost hirotonisiţi, nu ştiau altă limbă decât cea românească"[11]. Dimitrie Cantemir spune şi el în aceeaşi epocă că adesea, în serile de iarnă, traducea bătrânului său părinte, Constantin Cantemir (1685 — 1693), om fără ştiinţă .de carte, pasaje din Sf. Scriptură slavonă în româneşte. Deci, pe atunci, la curtea domnească din Iaşi, la sfârşitul veacului al XVII-lea, nu era nici un text românesc al Sf. Scripturi[12]. în Oltenia, liturghia slavă se menţine în biserică [până] la 1726[13].

Când Dosoftei, la 1679, publică la Iaşi primul Liturghier românesc, îşi dă seama că face operă de inovator şi iniţiator. Prefaţa la această carte decisivă pentru evoluţia literaturii noastre bisericeşti arată temeiurile marei reforme din Biserica română. întîi sunt precedente: ortodoxia de origine greacă a îngăduit şi în alte părţi liturghia în limba naţională, liturghia siriacă şi cea armeană. în al doilea rând, sunt

---

" Despre izvoarele şi sensul acestei gramatici voi publica un studiu cu alt prilej, când voi arăta că ea este o reproducere a *Gramaticii slave* a lui Meletie Smotricki din Evjia, 1619, reeditată la 1629 şi 1648.

[10] Paul d'Alep, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antiochie,* ed. şi traducere Vasile Radu,
Patrologia Orientalis, XXIV, Paris, 1934, p. 454. în traducerea E. Cioranu, *Călătoriile Patriarhului Macarie*
deAntiohia, Bucureşti, 1900, p. 32, pasajul respectiv e trunchiat.

[11] Del Chiaro, *Storia delte moderne rivoluzione dela Valachia,* ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p.
87—88. Preoţii binecuvântau mesele bisericeşti în slavonă, p. 44.

[12] D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemirii,* ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1925, p. 92. Tot
Cantemir în *Descriptio Moldaviae,* p. 154, spune că la Mitropolia din Iaşi şi azi (la 1716), jumătate de
liturghie era în slavoneşte, cealaltă jumătate în greceşte.

" N. Dobrescu, *Istoria Bisericii în Oltenia,* p.184.

citatele din epistoia ir. ravei şi din alte lucrări ale părinţilor Bisericii, în slavă, ereacă şi latină, arătând că e permisă liturghia în limba naţională: „Deci ceea ce-s pravoslavnici întru totu şi de va fi de eiknеasca limbă totul nepartnici, pre limba sa să slujească Sf. Liturghie". Apoi s-a cerut pentru Biserica Moldovei dezlegare de la Patriarhul Alexandriei, „luându de la Svinţia sa voe, tâmplându-să în Iaşi Svinţia sa, am tipărit această svânta carte". Nevoia pentru popor şi preoţi de a avea liturghia într-o limbă pe înţeles este, desigur, şi ea arătată, alături de aceste justificări canonice : „Să înţeliagă toţi, carii nu-nţălegu sârbeşte sau ellineşte"[14].

Deci, se poate spune că prefaţa aceasta a lui Dosoftei din 1679 este prefaţa introducerii limbii române în Biserică căci ea cuprinde dezlegarea pentru această reformă. Imediat după apariţia *Liturghierului* lui Dosoftei la Iaşi, apare şi *Liturghierul* românesc din Bucureşti, la 1680, tipărit din porunca lui Şerban Cantacuzino[15]. Reforma nu era totală: în acelaşi an apare şi un *Liturghier* slavon la Bucureşti[16]. Aşadar, înainte de a stabili cauzele care au dus la introducerea limbii române în Biserică, am fixat datele fenomenului. El începe în formă timidă, prin cărţi de lectură, în mijlocul veacului al XVII-lea, ia formă hotărâtă prin traducerea liturghiei, cu o prefaţă justificativă din punct de vedere canonic al reformei (1679) şi nu este o operă împlinită decât la începutul veacului al XVIII-lea. Este, aşadar, o reformă pe care cu drept cuvânt o putem numi în istoria culturii noastre târzie, precedată de alte fenomene culturale, care au putut-o influenţa.

Literatura istorică a precedat pe cea bisericească. în genere, în istoriile literaturii române, capitolul privitor la literatura bisericească precede pe cel închinat cronicarilor, adică începuturilor literaturii istorice. Această aşezare a materiei provine din ideea preconceptă că originile literaturii române se trag de la Biserică, dar la o mai atentă cercetare a faptelor se vede uşor că ea nu este îndreptăţită.

în *epoca slavonă* a literaturii noastre, în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea, producţia literară e dominată de două genuri, cel religios şi cel istoric. Dar, pe când literatura rt'igioasă ortodoxă la români, prin natura ei, este lipsită de originalitate, muiiumindu-se cu reproducerea textelor slave, traduse din greceşte în Bulgaria şi Serbia, cea istorică reprezintă o sforţare originală de a pune în scris faptele de seamă ale voievozilor. Noi n-am avut teologi medievali. Românii, popor prea modest şi cuviincios, n-au cutezat a se înălţa cu gândul până la legile lui Dumnezeu şi au primit supuşi şi respectuoşi cuvântul Bisericii venit de la Bizanţ, prin mijlocire slavă. Dar istorici în limba slavonă am avut în Moldova şi poate şi în Ţara Românească (dacă începuturile cronicii muntene, păstrate azi în mai multe compilaţii româneşti, au fost, cum se pare, alcătuite la început în slavoneşte).

Prima cronică în limba română este aceea a lui Mihai Viteazul (intercalată în compilaţia lui Stoica Ludescu). Această cronică este vădit, după limbă, o operă origin<u>ală, nu</u> o traducere[17]. Ea are particularitatea de a fi, nu o cronică a domnului, ci

I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* I, p. 225 şi pasajele adaose de Dosoftei in ediţia Liturghierului din 1683, *ibidem,* I, p. 262.

Ibidem 1, p. 229—237.

[16] *Ibidem.*

N. Iorga, *Cronicele muntene,* Analele Acad! Rom., ser. II, XXI, 1899, p. 10— 11. [17]

a familiei boiereşti a Buzeştilor olteni, ce apare pe primul plan în toată lucrarea aceasta plină de viaţă şi de pasiune. Cronicarul face chiar rezerve asupra lui Mihai vodă, când marele domn cutează să nu asculte de sfatul Buzeştilor: „Mihai vodă îşi înalţă mintea de sfatul cel neînţelept"[18]. Este, deci, o operă istorică românească din jurul anului 1600. Tot în Ţara Românească iese Ia iveală *Cronograful* lui Mihai Moxa, scris la 1620[19], o traducere după cronica medio-bulgară a lui Manasse şi după cronica bulgară din veacul al XV-lea, descoperită de I. Bogdan, cu modificări şi adausuri la sfârşit, privitoare la istoria românilor[20] (Moxa omite din izvorul său, cronica bulgară, retragerea lui Mircea după lupta de la Rovine şi amănuntul că Baiazid a lăsat garnizoane în Ţara Românească).

în Moldova, după mărturia lui Miron Costin, cel mai vechi cronicar al ţării care scrie româneşte a fost Eustratie logofătul al treilea : „Istoricul cel dintâi, Istrate logofătul al treilea; avem şi al doilea după dânsul, pe Ureche vornicul"[21]. Eustratie a ocupat funcţia aceasta înainte de domnia lui Vasile Lupu şi a mai trăit fără slujbă sub acest domn. Este autorul unei traduceri a Pravilelor din neogreacă (1632), iar letopiseţul său în formă originală s-a pierdut[22]. Dar este clar, pe baza acestei afirmaţii a lui Miron Costin, că vechiul „letopiseţ moldovenesc", folosit ca izvor de Grigore Ureche, este opera predecesorului său, Eustratie. Deoarece Ureche lucrează ca un compilator, nu este greu de aflat care sunt pasagiile din cronica lui culese din vechiul letopiseţ moldovenesc al lui Eustratie (aceste pasaje sunt indicate în genere astfel : „spune letopiseţul nostru cel moldovenesc..."[23]). Cronica lui Eustratie apare ca o scriere istorică independentă de vreun partid sau domnitor, o traducere a vechilor anale slavone, cu adausuri din legende: minunile sfântului Procopie şi ale sfântului Dimitrie[24].

Grigore Ureche el însuşi moare la 1647 şi a scris probabil cronica sa pe la începutul domniei lui Vasile Lupu, iar Eustratie, care este mai vechi decât dânsul, trebuie s-o fi scris pe a lui pe la 1625—1630.

Din aceste fapte amintite pe scurt, rezultă o concluzie interesantă : *istoriografia în limba română a precedat cu aproape un veac introducerea limbii române în Biserică.* Dacă ţinem seamă de faptul că prima cronică românească cunoscută, aceea a lui Mihai Viteazul, apare la 1600, iar introducerea limbii naţionale

---

' *Cronica anonimă a Ţării Romaneşti,* ed. Ioanid, *Istoria Tzerrei Româneşti,* Bucureşti, 1859. p. 66.

[19] Publicat de Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* I, Bucureşti, 1877, p. 313—406.

[20] Pentru izvoarele lui Moxa: I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung,* în „Archiv **fur** slavische Philologie", XIII, 1891, p. 481 — 536, unde se publică şi cronica bulgară folosită de Moxa.

[2] M. Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* ed. P.P. Panaitescu, Acad. Rom., X, 1929, p. 88.

[22] Despre Eustratie, cf. CA. Stoide, *Contribuţii la biografia lui Eustratie logofătul,* în „Arhiva" (Iaşi), XL, 1933, p. 123-127 şi XLI, 1934, p. 2-12.

[23] Gr. Ureche, *Cronica,* ed. C. Giurescu *(Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă).* Bucureşti, 1916.

[24] *Ibidem,* p. 65 şi 81.

în Biserică se face abia la sfârşitul veacului, avem o distanţă de un veac între aceste două fenomene literare. Este, deci, greşită părerea că literatura română purcede de la Biserică, căci literatura bisericească în limba română a fost precedată de genul istoric. Acestui gen îi revine întâietatea în privinţa originilor literaturii noastre; literatura română purcede de la istorie, adică de la slăvirea faptelor trecutului românesc. Foarte instructiv şi elocvent este faptul că în cronica lui Miron Costin, care reprezintă la 1675 apogeul şcolii cronicarilor, atunci când autorul citează pasaje din Sf Scriptură, o face în limba slavonă, pentru că nu cunoştea nici o traducere românească.

Aşadar, dacă vrem să punem corect problema originilor, trebuie să ne întrebăm care este originea literaturii istorice româneşti, sub ce influenţe sau în legătură cu ce transformări interne, românii, care scriau până atunci faptele trecutului în slavoneşte, au început deodată să le scrie româneşte. Chestiunea introducerii limbii române în istoriografie este tot aşa de interesantă ca şi aceea a introducerii acestei limbi în Biserică. Nu putem preţui prea puţin această problemă, căci naşterea literaturii istorice în limba română a fost o revoluţie, întocmai ca şi aceea a naşterii literaturii religioase româneşti. în secolele al XV-lea şi al XVI-lea se socotea că numai limba slavonă, limba clasică a Bisericii, poate cuprinde laudele domnilor drepteredincioşi apărători ai Bisericii, deşi scrisori particulare, instrucţiuni de soli şi socoteli, ca şi alte materiale, mai puţin eterne ca istoria domnilor şi cartea Bisericii, se scriau în limba română. Ce s-a întâmplat ca scriitorii să aibă deodată curajul de a scrie româneşte, în limba mişeilor, faptele cele veşnice ale veacurilor? A fost hotărâtor un model străin, exemplul şi influenţa altor ţări, cu istoriografie în limba naţională, sau lucrul se datoreşte unui imbold intern?

Originile literaturii în limba română. Cele mai vechi cronici româneşti sunt cele slavone din Moldova. Aceste cronici moldoveneşti sunt destul de numeroase; peu-ru veacul al XV-lea avem cele două versiuni, numite de editorul lor *Letopiseţul de la Bistriţa* şi *de la Putna,* deşi denumirea nu e deplin justificată. Din cercetarea lor atentă (pasaje identice ca formă de expresie în slavoneşte) rezultă că ele derivă dintr-un letopiseţ comun. Tot de la acest letopiseţ comun derivă şi formele străine ale letopiseţului moldovenesc: letopiseţul anonim rusesc (la sfârşitul cronicii *Voskresenskaia),* cronica moldo-polonă şi cea a lui Ştefan cel Mare sau mol-do-germană, versiuni alcătuite pentru informarea străinătăţii[25]. Letopiseţul comun din care derivă toate aceste versiuni a fost scris în vremea lui Ştefan cel Mare, ca rezultat al faptelor măreţe ale acestui domnitor, ce nu se cuveneau să fie lăsate uitării. Ştirile din letopiseţ, privitoare la istoria Moldovei dinaintea domniei lui Ştefan, sunt neprecise, scurte şi adeseori cu date greşite. Alcătuirea letopiseţului domnesc din veacul al XV-lea s-a făcut la curtea domnească. Nu numai pasajul despre

Ediţii: I. Bogdan, *Cronicile moldoveneşti până la Ureche,* Bucureşti, 1891; idem, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor,* Bucureşti, 1895; idem, *Letopiseţul lui Azarie,* Acad. Rom., Secţ. Ist. Mem., ser. II, XXXI, 1909; O. Gorka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1937 şi I.C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare,* ed. Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1942.

un cutremur „când şedea domnul la prânz" (deci autorul era la curte), ci şi anume date şi amănunte precise despre lupte şi legăturile diplomatice cu vecinii arată că autorul era din anturajul domnului şi nu izolat într-o mănăstire în munţi[26]. Letopiseţul slavon al lui Ştefan cel Mare este, deci, un *letopiseţ domnesc,* o operă oficială.

în veacul al XVI-lea, letopiseţul domnesc este continuat prin cronica lui Macarie, episcop de Roman, a lui Eftimie, egumenul de la Căpriana, şi Azarie călugărul, care sunt din punct de vedere stilistic mai complicate, sub influenţa versiunii medio-bulgare a cronicii lui Manasse. Aceste opere nu mai sunt anonime ca cele din veacul precedent, dar în privinţa inspiraţiei lor domneşti nu se deosebesc de acelea. Macarie scrie din porunca lui Petru Rareş, Eftimie din a lui Alexandru Lăpuşneanu şi Azarie îşi pune pana în serviciul lui Petru Şchiopul. Sunt toţi clerici, scriitori oficiali, operele lor sunt letopiseţele domneşti[27].

. întreaga istoriografie slavonă din Moldova (pe cea munteană n-o cunoaştem) este, deci, o istoriografie domnească, oficială, pornind din iniţiativa şi sub directa supraveghere a curţii voievodale.

Cu totul altfel se prezintă, în această privinţă, literatura istorică în limba română, care începe de la 1600, atât cea munteană, cât şi cea moldovenească. Am arătat cum „cronica lui Mihai Viteazul" este în realitate cronica boierilor Buzeşti, proslăvind acest neam boieresc şi criticând pe însuşi Mihai vodă, când acesta nu e de acord cu Buzeştii. La fel, în Moldova, cronica lui Eustratie şi aceea a lui Ureche, care-1 copiază, sunt cronici caracteristice boiereşti, nu numai pentru că autorii lor sunt boieri, care nu scriu din porunca nimănui, dar şi ca spirit. La fiecare pagină aproape răsare spiritul aristocratic, înfierând puterea abuzivă a domnilor celor răi, apărând pe boierii socotiţi ca stâlpii ţării. Petru Şchiopul este lăudat de Ureche pentru că nu ieşea din cuvântul boierilor, uciderea lui Ştefan Rareş e aprobată de acelaşi cronicar pentru că se purta rău cu boierii. Pentru Ureche, idealul unui stat este democraţia şleahtei polone, în care nobilii guvernează, iar monarhul este ca o „matcă fără ac"[28].

întreaga operă a cronicarilor noştri din veacul al XVII-lea este datorată boierilor, nu clericilor, şi inspirată din spirit boieresc. în această privinţă, cronica lui Miron Costin este cea mai caracteristică; el este un boier mândru, care crede în boierime, singura menită, prin superioritatea ei de cultură şi de avere, să conducă

---

[26] Studii critice asupra cronicilor : I. Bogdan în introducerile la ediţiile citate; N. Iorga, *Istoria literaturii române,* ed.II-a, vol.I, Bucureşti, 1925, p. 129—130; I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor. Letopiseţul de la Bistriţa şi Letopiseţul de la Putna,* Bucureşti, 1925; I. Bogdan, *Cronicile inedite* (Letopiseţul de la Bistriţa), p. 43: „Fost-au un mare cutremur peste tot pământul, pe vremea când domnul şedea la prânz", cf. amănunte diplomatice la p. 55 şi militare la p. 59.

[27] Pentru Macarie: „Să ne silim dar şi noi, după putinţele noastre, a duce mai departe şirul povestirii... *ca să împlinim domneştile porunci* ale strălucitului... Petru voievod", I. Bogdan, *Cronicile moldoveneşti,* p. 198; pentru Eftimie: „Cele ce s-au întâmplat de aci înainte evlaviosul Ion Alexandru voievod *mi-a poruncit mie* ieromonahului Eftimie... a le scrie pe scurt" *(ibidem,* p. 212); pentru Azarie : „Mă voi sili şi eu... a merge mai departe *şi a împlini poruncă domnească,* adecă a lui Petru al doilea (Şchiopul), cucernicul domn" (I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie,* p. 146).

[28] Pentru ideile politico-sociale ale lui Ureche, P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera cronicarilor Ureche şi Miron Costin,* Acad. Rom., Bucureşti, 1925.

ţara. Domnii pentru el sunt instrumentele sau cel mult emanaţia trecătoare şi schimbătoare a clasei boiereşti[29]. Acelaşi lucru se poate spune despre Neculce şi despre cronicile de partide boiereşti din Muntenia: cronica Bălenilor, a Cantacuzinilor, cronica bălăcenească.

între istoriografia slavonă din veacurile al XV-lea şi al XVI-lea şi cea românească din al XVII-lea, deosebirea nu este numai de limbă, ci şi prin faptul că una este a domniei, cealaltă a nobilimii. Aci stă şi cauza introducerii limbii române în istoriografie, căci nu poate fi o simplă coincidenţă în schimbarea limbii de expresie, îndată ce meşteşugul istoricesc trece din mâna domniei şi a clerului în acea a boierilor. Domnii din secolele al XV-lea şi al XVI-lea aveau o cancelarie cu grămătici de slavonie, erau ei înşişi ştiutori de slavoneşte (Ştefan cel Mare se adresează în slavoneşte solului polon Firley, care în raportul său reproduce textual convorbirea cu marele domn)[30]. Boierii, însă, reprezentau o treaptă mai de jos a culturii, cei mai mulţi nu ştiau slavoneşte, mulţi nici nu ştiau să scrie. Nici Costin postelnicul, tatăl lui Miron Costin, nici Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie vodă, un bătrân boier militar, ajuns domn la sfârşitul vieţii, nu ştiau carte, nici măcar să iscălească[31]. O istoriografie a boierilor pentru boieri nu putea fi în slavoneşte, ci numai în româneşte. Trecerea istoriografiei la boieri a însemnat, în chip automat, dezbrăcarea formelor slave şi coborârea la limba poporului. Era de aşteptat, de altfel, ca istoria ţării să constituie o nevoie sufletească pentru boieri, clasă militară, care cultiva exemplele eroice. Boierimea era o clasă nobilă întemeiată, firește, pe tradiţia de familie, şi cultul strămoşilor se concretiza pentru ea în scrierea istoriei. Dintre toate genurile literare, cel eroic al istorie; era cel mai apropiat de spiritul boierimii şi de aceea ea a creat literatura cronicilor româneşti. *Originea literaturii istorice în limba română stă, deci, în intrarea unei noi clase sociale, la începutul veacului al XVII-lea, în literatură, clasă care a căutat o nouă formă de expresie potrivită cu gradul ei de cultură, adică limba naţională.*

în această privinţă se poate face o analogie cu cele petrecute în Apus, aşa cum le-am schiţat la începutul acestui studiu : acolo, literatura latină era a clerului şi a curţii regale; când nobilimea a început să creeze opere eroice şi erotice, îndată latina a făcut loc limbii naţionale. Aşa s-a petrecut şi la noi, cu deosebirile inerente mediului de cultură românesc. Câtă vreme cultura literară a fost numai a curţii domneşti şi a mănăstirilor, ea a rămas în slavoneşte; de îndată ce cercul literaturii s-a lărgit, cuprinzând şi pe boieri, a trebuit să se facă loc limbii poporului. Dar pentru a înţelege deplin chestiunea, rămânem datori cu o explicaţie: de ce, de la 1600, domnia n-a mai avut istoriografia ei, a renunţat la istoriografia oficială şi de ce tocmai atunci începe cea boierească?

---

[29] Cf. *ibidem.*

[3^] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1913, II, p. 479.

[31] Pentru Costin postelnic: Acad. Rom., Dezbateri, XXXVII, 1915, p. 74—75. „Neştiind a scrie dumnealui postelnicul Costin, după învăţătura dumisale, am scris eu numele dumisale, Ştefan biv logofăt" (zapis din 1630). Pentru C. Cantemir: I. Neculce, *Cronica,* ed. A. Procopovici, Craiova, 1936, p. 115.

Istoriografia şi transformarea societăţii şi statului românesc în veacul , XVI-lea. Principatele Române, Moldova şi Muntenia, sunt opera voievozilor. Ce două dinastii româneşti au ţinut cu autoritatea lor, cu talentele militare şi politice a reprezentanţilor lor, unitatea ţărilor şi independenţa lor. Domnul era ereditar] familia sa, reprezenta puterea supremă, schimba pe sfetnici şi pe dregători, strânge impozitele din ţară, afară de moşiile imune (ohabnice), el era judecător şi armai toată era a lui, căci „steagurile" de adunare erau în cetăţile domneşti. Fără a neg puterea şi rolul politic al boierimii în secolul al XV-lea, putem spune totuşi că roii domnului era superior, pentru că exista o dinastie ereditară şi pentru că putere economică a domniei întrecea pe cea a boierimii. Cu venitul provenit din comerţi extern, domnia era mult mai bogată decât boierimea redusă la produsele agricole ai moşiilor. în secolul al XV-lea şi în parte şi în cel următor, câteva artere al comerţului internaţional treceau peste pământul nostru: cea mai importantă era cale ce pornea din Flandra şi de la oraşele hanseatice, de la Baltica, prin Polonia,] Lemberg. Acolo se întâlneau negustorii germani cu cei din răsărit: armeni, moldoven dar mai ales italieni. Aceştia erau cei mai mari capitalişti de la sfârşitul Evului Medi şi aveau coloniile lor la Chilia, Cetatea Albă şi Suceava, cu aşezări comercial importante în vremea lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare. Ei aduceau î schimbul mărfurilor locale, în special vite, şi a celor hanseatice (postavuri de Flandra] mărfuri „de peste mare", aduse de caravane din Asia: piper, mirodenii, bumbac *Drumul moldovenesc* a fost un mare drum de comerţ al Evului Mediu[32]. Pe o scări ceva mai redusă, comerţul saşilor din Ardeal, prin Braşov, Bran, Brăila şi Sibiu Vidin, Ia Marea Adriatică (Raguza), forma o altă cale europeană a negoţului prii Ardeal şi Ţara Românească. Drumul de comerţ, cu vămile şi iarmaroacele locale participarea economiei ţării la acest comerţ european, au îmbogăţit pe domni români. Astfel se explică de ce domnii în această epocă, în ambele principate, ba monetă proprie de argint, sau cum poate Petru Muşatin din Moldova să împrumut* sume mari regelui polon, care e nevoit să puie zălog o provincie a Coroanei, Pocuţia Şi splendida sforţare eroică a lui Mircea, de 32 de ani, şi a lui Ştefan, de 47 de ani d< războaie aproape neîntrerupte, au, pe lângă aceea a meritelor personale, şi c explicaţie economică: ţara, cu voievodul ei, putea rezista decenii întregi vecinilor ma mari, pentru că dispunea de mijloace, care erau ale domniei. Astfel, statul românesc până în veacul al XVI-lea poate fi caracterizat ca un *stat voievodal;* este perioada voievodală a istoriei noastre. Dar în veacul al XVI-lea, care este o perioadă de lentă tranziţie, lucrurile se schimbă. Puterea economică a domniei scade şi apoi se prăbuşeşte, iar puterea ei politică urmează aceeaşi cale. Cauza principală este, fără îndoială, închiderea drumurilor comerciale ce treceau prin ţara noastră. După căderea Chiliei şi Cetăţii Albe, ca şi a Brăilei, în mâinile turcilor, popor cuceritor, fără calităţi comerciale, comerţul european prin ţările noastre a scăzut, până s-a stins cu totul; coloniile comerciale italiene au fost retrase, Marea Neagră a devenit un lac turcesc, oprit pentru corăbiile creştine. Lembergul a decăzut, ca şi Braşovul şi Sibiul; vămile domneşti de la noi au sărăcit, vechile privilegii de negoţ ale lui

---

p.p. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră,* în acest volum.

Alexandru cel Bun şi Mircea au căzut în desuetudine. Domnii români au încetat a mai bate monetă din primele decerni nle veacului al XVI-lea (în Muntenia şi mai devreme). Puterea domnilor a scăzut într-atâta, încât dinastiile Moldovei şi Ţării Româneşti au pierdut scaunele domneşti la sfârşitul veacului al XVI-lea şi în locul familiilor domneşti se înscăunează pe rând diferiţi boieri, care nu erau os de domn. Pe măsură ce decade puterea domnească, se ridică a boierilor şi cauza trecerii autorităţii în clasa aristocratică este uşor de înţeles. Când veniturile comerciale scad (comerţul grecesc din veacul al XVII-lea la noi n-are amploarea celui germano-italian din veacurile precedente), singura bogăţie a ţării rămâne cea agricolă, adică venitul moşiilor, şi moşiile erau în mâinile boierilor. în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea se produce un proces de deposedare a micii proprietăţi răzăşeşti în favoarea latifundiilor boiereşti, care şi mai înainte erau impozante. Boierii devin, în acest chip, stăpânii economiei ţării şi, în curând, şi stăpânii politici, înlocuind autoritatea şubrezită a domnilor. în veacul al XVII-lea sunt boieri care stau în demnităţi 20—30 de ani, dar voievozii domnesc în medie 4—5 ani şi sunt tot dintre boieri. Elementul de continuitate în politica ţării nu mai este domnia, ci boierimea mare. Veacul al XVII-lea şi al XVlII-lea formează în istoria noastră o nouă perioadă, *perioada aristocratică,* după cea voievodală[33]. Şi în Ardeal s-a petrecut acelaşi fenomen; după domnia regilor unguri, a urmat perioada principatului ardelean din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea, condus de nobilii ardeleni. Numai că această nobilime fiind de origine străină, fenomenul din Ardeal nu ne interesează pentru problema literaturii în limba naţională, care formează obiectul prezentei cercetări.

Perioada aristocratică a istoriei noastre îşi are rădăcinile în schimbările economice din secolul al XVI-lea şi completa ei dezvoltare este în veacul al XVII-lea.

Am făcut acest excurs în istoria socială şi economică a românilor, pentru a pute i explica momentul naşterii istoriografiei în limba naţională. Am văzut cum isto lografia în limba română este creaţia boierimii, pe când cea slavonă era a domniei. Trecerea de la istoriografia domnească în limba slavonă la cea boierească în limba română coincide, în lumina celor spuse mai sus, cu epoca trecerii statului şi societăţii româneşti de la perioada voievodală la cea aristocratică. Veacurile al XV-lea şi al XVI-lea sunt, pentru istoria politică, perioadă voievodală, pentru istoria literară — perioadă slavonă. Veacul al XVII-lea cade în domeniul politic în perioada aristocratică, în cel literar — în perioada românească. între aceste două fenomene este, deci, o legătură de cauză la efect. Cât timp a ţinut perioada de autoritate a domniei şi au dăinuit vechile dinastii întemeietoare, istoriografia a fost a curţii în legătură cu Biserica de rit slavon. De îndată ce puterea voievozilor a scăzut şi a fost înlocuită în rosturile ei de către boierime, aceasta a luat asupra sa sarcina de a păstra amintirea trecutului ţării şi anume în forma populară. Istoriografia românească s-a născut la trecerea de la statul voievodal la cel aristocratic, ca o urmare a ridicării clasei boiereşti în locul ocupat până atunci de domnie.

în treacăt numai, trebuie să examinăm şi ipoteza unui model străin care ar fi dat naştere istoriografiei naţionale. Dintre istoriografiile străine din ţările vecine ce

---

Cf. studiul *De ce au fost Moldova şi Ţara Românească lari separate ?,* în prezentul volum.

ar fi putut influenţa pe cronicarii noştri la începutul secolului al XVII-lea, numai cea polonă dăduse câteva lucrări în limba naţională până atunci: cronica Ienicerului, acelea ale celor doi Bielski, Martin şi Ioachim, dar influenţa literaturii polone se simte numai în Moldova şi abia începând cu Grigore Ureche, pe când cele dintâi cronici în limba naţională sunt aceea a Buzeştilor în Muntenia şi a lui Eustratie în Moldova, care n-au cunoscut cronicile şi poate nici limba polonă.

Este limpede, deci, că nu un impuls venit dinafară, ci numai transformarea politică şi socială dinăuntru, au dat naştere istoriografiei în româneşte.

Cum am arătat mai sus, istoriografia a precedat literatura religioasă în limba română şi în genere ea are întâietate asupra întregii literaturi româneşti scrise, cu excepţia operelor izolate de traduceri reformate din Ardeal. Concluzia noastră asupra originilor istoriografiei româneşti se aplică, astfel, întregii literaturi româneşti, care începe cu dânsa.

Influenţa literaturii istorice asupra celei bisericeşti. Dacă, precum am dovedit, literatura românească purcede de la istorie şi nu, cum se crede îndeobşte, de la scrierile bisericeşti, rămâne întrebarea dacă, invers de ce s-a crezut până acum, nu cumva istoriografia în limba română a avut vreo influenţă asupra introducerii limbii române în cărţile bisericeşti. Oare ivirea unui gen literar în limba naţională n-a putut avea prin imitaţie vreo influenţă şi asupra celorlalte?

Ar fi, desigur, o concepţie prea simplistă, dacă am socoti că introducerea limbii române în Biserica ortodoxă s-ar datora numai influenţei istoriografiei. Pentru Biserică se puneau alte probleme şi impedimente, trecerea la altă limbă de cult era o chestiune care atingea primejdia ereziei. Totuşi, exemplul istoriografiei a fost un real imbold, unul din cele care au îngăduit traducerea cărţilor cultului în limbă vulgară. în acest sens putem aduce câteva argumente şi anume : cu cronicile s-a făcut dovada că se poate scrie româneşte într-un domeniu mai înalt şi mai subtil. Piedica pe care am numit-o psihologică, ideea preconcepută că limba vulgară nu există pentru aşa ceva, a fost înlăturată. Existenţa acestui impediment psihologic şi lupta unora dintre cărturarii noştri vechi spre a-1 înlătura e reală. Când Miron Costin scrie întâia oară versuri româneşti, el compune o prefaţă în care spune : „Nu să poftesc vreo laudă dintr-această puţină osteneală, ci mai mult să se vadă că poate şi în limba noastră *a fi acest feliu de scrisoare,* ce se cheamă stihuri. Şi nu numai acesta, ci şi alte dăscălii şi învăţături ar putea fi pe limba noastră, de n-ar fi covârşit veacul nostru cel de acum de mari greutăţi şi să fie şi spre învăţăturile scripturei mai plecată a locuitorilor ţării noastre voie"[34]. Se vede cum scriitorul moldovean luptă să înlăture o prejudecată, pe care o ştia adânc înrădăcinată, împotriva limbii vulgare.

De vreme ce, însă, dovada a fost făcută prin apariţia cronicilor că se poate scrie literatură în româneşte, una din piedici era înlăturată şi pentru scriitorii bisericeşti. Genul istoric mai concret, deci mai simplu, a servit de punte de trecere spre cel bisericesc, care cere o limbă mai abstractă şi a servit ca îndemn pentru el. în al doilea rând, trebuie să ţinem seama că, de la o vreme, înalţii ierarhi ai Bisericii

■ Miron Costin, *Opere complete,* ed. V. A. Ureche, II, p. 490.

române erau în parte boieri, din clasa care dăduse naştere genului istoric în româneşte. Nu cunoaştem sigur originea tuturor episcopilor şi mitropoliţilor români din veacul al XVII-lea. Se ştie că Dosoftei era dintr-o familie de negustori orăşeni bogaţi din Lemberg, Papară, dar alţii au fost boieri mari, ca Gheorghe Movilă, Mitropolitul Moldovei, fratele lui Ieremia vodă, înscăunat încă dinainte de urcarea în scaunul domnesc a fratelui său. Petru Movilă, mitropolit la Kiev, a influenţat direct traducerea cărţilor bisericeşti în Muntenia. în veacurile al XVIII-lea şi al XlX-lea, boieri mari au fost mitropoliţi, ca Gavril Callimachi, Veniamin Costache, Costache Stamate, Calinic Miclescu. Scaunele episcopale de unde porneau iniţiativele de publicaţii bisericeşti, fiind, măcar în parte, la dispoziţia aceloraşi boieri iubitori de istorie şi neştiutori de slavonă, s-a produs în chip firesc o întrepătrundere între cele două genuri.

Mai mult, aceleaşi persoane, deci cu aceeaşi mentalitate şi cultură, scriau şi istorie şi literatură bisericească. între cele două genuri nu era o deosebire în privinţa persoanelor ce le scriau; istoricii scriau cărţi bisericeşti şi clericii lucrări istorice. Mitropolitul Dosoftei, traducătorul liturghiei în româneşte, este autorul unei cronici versificate a Moldovei, pe care o tipăreşte în două din cărţile lui bisericeşti *(Psaltirea* şi *Molitvelnicul).* Dosoftei era prieten cu Miron Costin şi marele cronicar a publicat versuri despre descălecat în fruntea *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei. Nicolae Milescu, boier din Moldova, autor sau traducător de cărţi de istorie în ruseşte, este primul traducător al Bibliei în româneşte, iar Radu Grecianu, unul din traducătorii Bibliei lui Şerban Cantacuzino este şi autorul cronicii lui Constantin Brâncoveanu. Mihail Moxa compilează un cronograf, dar traduce şi o Pravilă bisericească din slavoneşte, iar Eustratie logofătul, autorul *Letopiseţului moldovenesc,* traduce pentru tiparniţa lui Vasile Lupu şi *Şapte taine ale Bisericii.*

în aceste condiţiuni, pare evident că literatura istorică a mers mână în mână cu cea bisericească şi de vreme ce aceleaşi persoane au scris istorie în româneşte, în chip firesc au trecut şi la înfăţişarea operelor bisericeşti în haină românească. O influenţă a literaturii istorice asupra naşterii celei bisericeşti în româneşte este, deci, dovedită.

Biserica ortodoxă si transformarea socială a veacului al XVI-lea. Deşi apariţia cronicilor româneşti precede introducerea limbii române în Biserică şi deşi între scrierile istorice şi cele bisericeşti au fost legături vădite, nu putem, fireşte, să explicăm marea reformă a ritualului bisericesc împlinită la români la sfârşitul veacului al XVII-lea numai prin influenţa unui gen aşa de depărtat de cuvântul divin, cum este istoria. De fapt, succesiunea în timp nu dovedeşte o legătură genetică, ci aceleaşi cauze sociale care au dat naştere mişcării istorice au putut da naştere şi celei de traduceri bisericeşti. în adevăr, am constatat mai sus că Biserica, prin rangurile ei înalte, era în mâna boierilor. Se poate spune că după decăderea puterii domneşti şi după stingerea dinastiilor naţionale, şi Biserica, întocmai ca şi statul, devine din domnească, boierească. Biserica nu mai e legată de permanenţa dinastiei, de curte, ci de boieri. Mitropolitul şi episcopii, care judecă şi deliberează în divan alături de boieri, devin un fel de dregători ai ţării. Aceeaşi mentalitate, aceeaşi cultură, adică

ruperea cu slavonismul şi coborârea la popor. Mitropolitul Dosoftei, când traduce *Psaltirea în versuri,* pare a se fi inspirat şi din versul popular, iar înainte de dânsul Varlaam, în *Cazanii,* ia pilde din viaţa ţărănească moldovenească. Depărtându-se de curte şi de tradiţia ei medievală şi apropiindu-se de popor, ierarhii Bisericii merg direct spre introducerea limbii vulgare în Biserică. Putem spune cu siguranţa de a nu greşi că şi introducerea limbii române în Biserică este în legătură cu aceeaşi transformare socială din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, ridicarea la putere a boierimii, care a produs şi naşterea istoriei în limba naţională.

Dacă lucrurile stau aşa, se pune întrebarea de ce istoriografia românească s-a născut mai întâi şi literatura bisericească mai târziu şi nu s-au întemeiat simultan? Este uşor de înţeles motivul distanţei în vreme, pe care am constatat-o de la început. Reforma de cultură, introducerea limbii vulgare, s-a produs mai înainte acolo unde era mai uşor şi mai firesc să se producă. Pentru scrierea unei cronici în limba română nu se puteau ivi scrupule în legătură cu dreapta credinţă, nu putea fi cineva învinuit de erezie, cum ar fi fost cazul cu cel ce se atingea de forma cuvântului lui Dumnezeu. Mai mult au şovăit românii să traducă liturghia şi Sf. Scriptură, de teamă de a nu păşi greşit în faţa legii divine, decât să traducă sau să alcătuiască cronografe şi cronici. Am văzut cu câte asigurări, argumente şi aprobări de sus s-a înconjurat Mitropolitul Dosoftei, când a tradus liturghia, ca nu cumva să fie judecat drept eretic. Pe de altă parte, materia istorică este concretă, mai uşor de mânuit pentru un scriitor, decât abstracţia teologică; era mai uşor să scrii în limba vulgară istorie, decât să traduci cărţile sfinte. Limba veche românească era o limbă mai mult săracă şi greu maleabilă în formele ei topice şi sintactice, în stadiul în care se afla în secolul al XVII-lea şi numai cu multă caznă şi îndemânare putea îmbrăca bogăţia de limbă a cărţilor sfinte. Dosoftei, traducând Psalmii în versuri româneşti, îi face de două ori mai lungi, din cauza perifrazelor pe care e silit să le întrebuinţeze şi tot el se exprimă astfel despre munca sa istovitoare : „Tâlcovania (traducerea) acestei sfinte cărţi, cu multă trudă şi vreme îndelungată"[35]. în aceste condiţiuni, este uşor de înţeles de ce scriitorii români din perioada boierească au început cu genul istoric şi numai mai târziu, când au văzut posibilităţile limbii române, au cutezat să se adreseze domeniului mai greu şi mai delicat al literaturii bisericeşti. Dar aceasta nu înseamnă că ambele mişcări de naţionalizare a scrisului, operă ce aminteşte în mic marile reforme din scrisul medieval apusean, nu se datoresc aceleiaşi cauze: trecerea statului şi societăţii româneşti de la forma voievodală la cea aristocratică. O dată cu această trecere a fost părăsită slavona şi înlocuită cu limba ţării. *Slavona era forma de expresie hieratică a statului voievodal cu aspectul său de tradiţie sacră, româna a devenit forma de expresie naţională a statului boieresc.*

în această privinţă, socotim ca deosebit de semnificativ în favoarea teoriei noastre, constatarea epocii în care s-a introdus limba românească în locul celei slavone într-alt domeniu mai depărtat de preocupările literare. E vorba de cancelaria domnească. Hrisoavele domneşti, adică privilegiile de proprietate date de domni sub pecetia lor, erau scrise, conform tradiţiei, în slavoneşte. Afară de rare excepţii de

~" Dosoftei, *Psaltirea în versuri,* ed. I. Bianu, Bucureşti, 1887, p. 4.

hrisoave româneşti date în grabă, la vremuri de nevoie, ca ale lui Simion Movilă, în scurta sa domnie de luptă în Tara Românească[36], toate hrisoavele erau în slavoneşte, atât în Muntenia, cât şi în Moldova. în vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, domnii sub care apar cărţi tipărite în limba română, hrisoavele emise de cancelaria domnească rămân, totuşi, în slavoneşte. Alexandru Iliaş, la 1629, dă un hrisov în româneşte[37], dar cea mai mare parte din hrisoavele lui Matei Basarab sunt în slavoneşte[38]. Urmaşii lui, după 1654, încep a scrie regulat româneşte, dar totuşi se mai ivesc din când în când şi hrisoave slavone (d.e. Radu Leon la 1665)[39]. în Moldova, Gaşpar Graţiani dă o poruncă românească la 1620[40], dar Vasile Lupu are cele mai multe hrisoave slavoneşti, pe când Gheorghe Ştefan (1654—1657) începe a da când hrisoave româneşti, când slavoneşti[41]. Zapisele (contracte) particulare încep ceva mai devreme să fie scrise româneşte. Deci, abia la sfârşitul secolului al XVII-lea hrisoavele sunt date regulat în româneşte, adică după începerea literaturii istorice şi a primelor cărţi bisericeşti în limba naţională[42]. Hrisovul era legat de cancelaria domnească, unde tradiţia era mai puternică şi a rămas mai multă vreme ideea că un act de proprietate n-ar fi investit cu toate formele juridice, dacă n-ar fi scris în limba slavonă. De aceea limba slavonă s-a menţinut în acest domeniu timp mai îndelungat, dar şi aci, în cele din urmă, curentul de limbă naţională inaugurat de boierime a învins.

De ce s-a împuţinat cunoaşterea limbii slavone? Cu acest prilej, trebuie să ' înlăturăm o părere scumpă altor autori care s-au ocupat cu istoria literaturii române, anume că în definitiv înlăturarea slavonismului şi înlocuirea lui cu limba română s-ar fi făcut în chip firesc, din momentul ce s-a împuţinat numărul celor ce ştiau slavoneşte şi nu mai era cine să înveţe această limbă. Atunci s-a recurs, vrând nevrând, la limba română. Secarea izvorului slavoniei este pus, se pare, de aceşti autori, în legătură cu căderea independenţei Bulgariei şi Serbiei, şi robirea acestor ţări de către turci şi, implicit, dispariţia culturii lor[43]. Această teorie nu are, însă, temeiuri solide. Căderea Bulgariei, tocmai la 1393, este abia la începutul perioadei slavonismului literar la noi, iar căderea definitivă a Serbiei, la 1459, este abia cu o jumătate de veac mai târziu decât a Bulgariei şi să se noteze că limba cancelariei domneşti şi a literaturii în Ţara Românească era medio-bulgară şi nu medio-sârbă. Oameni ştiutori de limba cărţilor bisericeşti în slavoneşte au rămas în Serbia şi

---

[36] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* I, Bucureşti, 1877, p. 107-129.

[3'] Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române din Gorj,* p. 148.

[Ja] *Ibidem,* passim şi G. Ghibănescu, *Surele şi izvoade,* V, p. 145 şi urm.

[39] G. Ghibănescu, *op. cit.,* p. 562.

[4"] G. Ghibănescu, *hpisoace .fi zapise,* 1 — 2, p. 134— 135.

[4'] *Ibidem,* III, passim.

[4^] Gheorgaki al II-Iea logofăt scria încă la 1762: „mai de cinste şi mai de credinţă" sunt uricile slavoneşti, ca cele scrise în limba ţării. D. Simonescu, *Literatura de ceremonial,* p. 107.

[3] Pentru teoria dispariţiei naturale a slavonismului prin necunoaşterea limbii : N. (orga. *Istoria literaturii române,* ed. a Ii-a, p. 215, 219; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 47; şi I. Nistor, *op. cit.*

Bulgaria şi după cucerirea turcească, dovadă că popii din oraşe şi sate au cântat liturghia în slavoneste în tot timpul stăpânirii otomane şi erau destui ca să vie şi până la noi. Mănăstirile bulgare, focare de limbă slavă, la Rilo, Bacicovo, dăinuiau neatinse sub turci, ca şi cele sârbeşti de la Fruşca Gora şi erau în strânse legături cu domnii noştri. Chiar la sfârşitul perioadei fanariote, Alexandru Ipsilanti face danie mănăstirii bulgare Sf. Naum de la Ohrida[44]. în această privinţă, deci, cucerirea turcească asupra slavilor balcanici nu a adus nici o schimbare şi nu coincide în timp, nici măcar pe departe, cu căderea slavonismului la noi. Cu atât mai mult părerea amintită nu se potriveşte cu Moldova; în această ţară, limba bisericească şi literară nu era medio-bulgară, ci versiunea rusă-apuseană a limbii slave bisericeşti. Limba aceasta s-ar fi putut oricând împrospăta la noi cu oameni de cultură bisericească de la Liov şi Kiev, unde erau episcopii şi şcoli slavoneşti. Aşadar, de ce în Moldova a scăzut şi a dispărut slavonia la un moment dat? La această întrebare n-a răspuns până acum nimeni. înlăturarea limbii slavone trebuie căutată nu în influenţele dinafară sau în căderea lor, ci în transformarea internă a societăţii româneşti, aşa cum am arătat mai sus. Este adevărat că într-un sens s-a împuţinat cunoaşterea limbii slavone ; anume, câtă vreme ea a fost apanajul curţii şi al cancelariei domneşti, al dregătorilor mari, diecii şi cunoscătorii de slavonie erau suficienţi; chiar boierii din cauza contactului lor cu curtea ştiau slavoneste şi chiar vorbeau această limbă. Foarte numeroşi boieri munteni şi moldoveni din secolele al XV-lea şi al XVI-lea scriu slavoneste ţidule către municipalităţile din Braşov şi Sibiu. Bucioc vornicul, la 1619, vorbea slavoneste; el traducea pentru popor cuvintele slavone ale lui Gaşpar Graţiani, domnul Moldovei, de origine croat[45]. Dar când curtea n-a mai însemnat aşa de mult, atunci nu mai era necesar să înveţi slavonă; curtea însăşi s-a românizat prin ridicarea de boieri mulţi şi noi cu învăţătură mai puţină. Numărul ştiutorilor de carte a crescut în rândurile boierimii, pe măsură ce aceasta se îmbogăţea, dar au fost ştiutori de carte românească, nu slavonească. Astfel, printr-o revoluţie internă, a dispărut slavonismul în ţările noastre şi s-a pregătit izbânda limbii române.

O altă obiecţie contra teoriei noastre ar putea fi scoasă din faptul că în Ardeal introducerea limbii române în Biserică, în locul celei slavone (e vorba de Biserica ortodoxă, nu de cea calvinizantă), s-a împlinit tot în secolul al XVII-Iea, deşi în această provincie nu mai era atunci o boierime românească. Să nu uităm că şi în Ardeal a existat o Biserică românească, în limba slavonă. în această provincie, spre deosebire de Muntenia şi Moldova, s-a simţit înrâurirea Reformei adoptate de conducerea ţării şi chiar, formal numai, de Biserica ortodoxă (sinodul de la Aiud, 1569)[46]. Nu considerăm, însă, această influenţă ca hotărâtoare, întrucât ortodocşii au păstrat legea lor şi nu s-au lăsat ademeniţi de Reformă. Explicaţia izbândei limbii române este alta. Ardealul secolului al XVII-lea era tributar în privinţa culturii

[44] I. Ivanov, *Antichităţi bulgare din Macedonia,* ed. a Ii-a, Sofia, 1932, p. 643-644 (în bulgăreşte).

[45] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, p. 39.

^ Pentru sinodul de la Aiud: Şt. Meteş, *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania,* Sibiu, 1935, I, p. 83-84.

româneşti, şi mai ales a Bisericii, celor două principate. Mitropoliţii ortodocşi români de Alba Iulia erau hirotonisiţi la Târgovişte; cărţile bisericeşti tipărite la Bucureşti, Buzău, Snagov şi Iaşi au fost trimise în tot Ardealul şi toate bisericile române, până în Maramureş şi Bihor, le foloseau. Cazaniile lui Varlaam se află în biserici din satele pierdute în Munţii Apuseni şi în părţile Sighetului[47]. Iată cum Ardealul a urmat reforma ritualului, introducerea limbii române în Biserică după reforma din principate. Dovadă că Ardealul a urmat principatele în introducerea limbii române în Biserică este faptul că în această provincie cu conducători străini, catolici sau calvini, *liturghia slavă s-a menţinut mult mai târziu ca în Muntenia şi Moldova,* tocmai pentru că acolo nu exista o boierime românească. Astfel, la 1750—1767, în diferite părţi ale Ardealului se menţine liturghia *slavă* (Oradea, Năsăud, Ţara Oltului)[48].

în acest chip, începuturile literaturii în limba naţională apar ca o operă comună românească, peste graniţele ce despărţeau vremelnic pe români.

1943

[47] N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor,* Oradea Mare, 1922.

Z. Pâclişanu, *Contribuţii la introducerea limbii româneşti în Biserica din Ardeal,* în „Convorbiri Literare", LXVI, 1933, p. 783-786.

X RENAŞTEREA ŞI ROMÂNII

I. *Renaşterea în Orientul ortodox.* Renaşterea este o parte integrantă a culturii popoarelor moderne, nu, cum s-ar putea crede, un fenomen depăşit al trecutului, o fază istorică după care a urmat alta total deosebită. Cultura europeană trebuie înţeleasă ca o sinteză de elemente succesiv adause pe fondul primitiv; o cultură întreagă şi integrată în spiritul european nu poate fi concepută cu lipsa aportului Renaşterii, cum nu poate fi concepută fără creştinism sau fără tezaurul culturii antice. Cu toată tendinţa anti-istorică a unor contemporani, nu este de înţeles o cultură scrisă pe o tablă albă, fără rădăcini în istorie, fără sucul bogat al straturilor succesive, ce reprezintă, fiecare, descoperirile sufleteşti şi materiale ale generaţiilor. Desigur, şi în Renaştere, ca şi în Antichitate sau în cultura Evului Mediu, sunt elemente moarte pentru noi, dar sensul abstract al justiţiei de la romani purcede, precum cinstirea femeii se trage din Evul Mediu. Renaşterea înseamnă individualism, spirit critic, cinstirea frumosului şi un anume sens al politicii. Un popor care n-a avut Antichitate, feudalism sau Renaştere poate împrumuta în epoca contemporană de-a gata elementele culturii de la popoarele civilizate, să dea aparenţa superficială a unei culturi. Această cultură nu va fi, însă, originală şi nici nu va avea forţe creatoare noi, nu va fi o participantă a culturii europene, ci o palidă imitaţie. Negrii care poartă joben şi umblă cu picioarele goale, mahalagiii lui Caragiale, care întrebuinţează cuvinte abstracte, neînţelese de ei, sunt forme exagerate şi comice ale aceleiaşi adaptări pripite şi neproductive. Adevăratele popoare de cultură sunt popoarele vechi în cultură, cu rădăcini adânci în istorie. Renaşterea este unul din cele mai importante straturi ale culturii moderne, o revoluţie spirituală care înseamnă începutul gândului modern. Culturile care au trecut direct de la Evul Mediu la [cel] contemporan sunt incomplete, fără sevă.

Să punem acum, brutal, întrebarea, în lumina celor afirmate mai sus: este cultura românească o cultură completă, organică prin tradiţiile ei, sau o cultură de imitaţie? în special, deocamdată, ne preocupă numai problema Renaşterii în cultura noastră. Orientul ortodox: Rusia, Balcanii, românii, deşi părtaşi ai comunităţii europene, par a fi rămas străini de unele curente mari de cultură internaţională din Evul Mediu şi în vremile moderne. Fapte de cultură în apusul şi centrul Europei, care se nasc aproape simultan în mai multe centre, ca nevoi spirituale ale vremii, se transmit apoi în curente ce trec cu undele lor peste graniţele politice şi etnice, unificând în

undele lor neamurile continentului. Dar talazurile lor par a se opri la graniţele religioase ale ortodoxiei. Fără ziduri chinezeşti, fără bariere naturale vizibile pe teren, graniţele între regiunile ortodoxe si cele catolice (sau reformate) opresc, cel nutin în aparenţă, răspândirea marilor curente înnoitoare de idei, simţire şi forme. Hurticq, cunoscutul istoric francez al artei, spunea că religia este principalul fapt de cultură, care fixează graniţele între civilizaţiile de caracter deosebit.

Deocamdată nu analizăm această afirmaţie, ne rezervăm să arătăm, la sfârşitul acestui articol, că ortodoxia este ea însăşi un fapt de cultură deosebitor de cele din apusul şi centrul continentului, datorită unor împrejurări economice diferite în această parte a Europei. Ortodoxia este o urmare, un fapt derivat, nu un fapt fundamental. Ne mulţumim să constatăm acum că atât cavalerismul feudal, cu literatura eroică şi erotică legată de el, cât şi Renaşterea şi umanismul n-au avut centre şi n-au dat roade de creaţie eternă pentru omenire în ţările din răsăritul şi sud-estul Europei, în epoca în care înfloreau în Apus.

Din această constatare generală vom desprinde fenomenul Renaşterii în le°ătură cu cultura românească. Lipsa Renaşterii în istoria culturii româneşti ar echivala, cum am spus, cu un salt brutal de la Evul Mediu la cultura contemporană, lipsa unei verigi organice şi normale în istoria culturii europene.

S-ar putea răspunde la această învinuire adusă culturii româneşti că, în schimbul acestor perioade ale culturii apusene, ce lipsesc în a noastră, sunt alte perioade de creaţie pe care le-a avut Răsăritul, cum ar fi cultura bizantină, pe care n-a avut-o Occidentul. Cu alte cuvinte, cultura noastră ar fi o cultură răsăriteană, organică şi ea, dar cu alte elemente, fundamental deosebită de cea apuseană. Aceasta este adevărat, într-o anumită măsură, dar vom încerca să arătăm, în cele ce urmează, că nici Renaşterea n-« lipsit din cultura noastră.

Ir. anume aspecte ale ei, chiar în epoca „Renaşterii" apusene, ea a avut înrâuriri **la** noi, sub alte aspecte ea s-a manifestat cronologiceşte mai târziu, dar nu ca o imitaţie **artificială,** ci tot ca un aport organic în cultura românească. Motivele acestei înîârzien se pot cerceta şi stau în legătură cu cauzele generale ale fenomenului Renaşterii.

II. *Renaşterea ca stare de spirit a societăţii.* Renaşterea este o epocă a istoriei umanităţii cu o anume înnoire în starea de spirit a societăţii, cu repercusiuni în toate manifestările vieţii omeneşti. întocmai precum romantismul, în veacul al XlX-lea, n-a fost numai o şcoală literară, ci o epocă generală a civilizaţiei, aşa şi Renaşterea n-a fost numai o perioadă în istoria artei, ci o perioadă în istoria generală a omenirii; adică a fost o Renaştere în ideile politice, în viaţa morală, în ştiinţă, ca şi în viaţa economică. Dacă vrem să studiem înrâurirea Renaşterii într-o ţară, trebuie să privim acest fenomen istoric sub aspectul său general.

Greşit a fost considerată Renaşterea ca o simplă imitaţie a Antichităţii; ea nu este o imitaţie sau o compilaţie, ci o *regenerare*[1], adică o dezvoltare de elemente noi a culturii pe temelia medievală şi pe fondul naţional. Nici măcar Renaşterea

[1] Burckhardt, *[La civilisalion en Italie au temps de la Renaissance],* I, p. 215.

italiană nu este centrul unic din care au pornit mişcări de imitaţie; Renaşterea a fost în realitate un fapt general („Ainsi, partout en Occident de nouvelles formules artistiques prosperaient. La Renaissance a donc ete, en somme, un fait general"[2]). Principala caracteristică a spiritului Renaşterii a fost *individualismul.* Faţă de opera de creaţie socială colectivă a Evului Mediu, în Renaştere nimeni nu se teme să se remarce şi să fie altfel decât ceilalţi oameni[3]. Dezvoltarea personalităţii ajunge până la formarea marilor personalităţi atotcuprinzătoare: *l'uomo universale*[4]. Umanismul, care este aspectul literar al Renaşterii, reprezintă aceeaşi predominare a individualismului. Cercetarea şi cultul literaturii antice exista şi în Evul Mediu, dar în Renaştere această cercetare e bazată pe „metoda liberului examen", adică cu intervenţia spiritului critic, nota caracteristică a individualismului. însăşi Reforma religioasă are rădăcini în umanism, prin atitudinea critică faţă de textele religioase[5]. Prin individualism şi prin corolarul său, spiritul critic, Renaşterea se distinge radical de Evul Mediu şi stă la temelia vremilor noi. Acest aspect fundamental al Renaşterii se manifestă în artă, în literatură, ştiinţă şi politică. Aspectul cel mai strălucit a fost, precum se ştie, arta. Arta Renaşterii nu mai este, ca în Evul Mediu, o operă colectivă şi anonimă, cum sunt, de pildă, catedralele gotice sau cele bizantine, ci o operă personală şi individuală. Fiecare pictură, fiecare sculptură poartă pecetia originalităţii autorului ei, nu mai este un cor către dumnezeire, ci un solo care poartă mai mult pecetia cântăreţului decât inspiraţia divină. Deşi încă religioasă ca subiect, arta Renaşterii este, ca spirit, laică. în literatură şi în ştiinţă, acelaşi spirit individualist se manifestă. Cele două mari pasiuni ale Renaşterii: cărţile şi monumentele, sunt în legătură cu colecţiile personale. Poeţii şi literaţii de curte, moda protejării lor, mândria principilor de a avea în jurul lor spiritele cele mai cultivate, transformau curţile din Renaştere în centre de adunare a marilor personalităţi creatoare. Era o datorie şi o mândrie pentru un suveran din vremea aceea să aibă cât mai mulţi scriitori de geniu, artişti şi oameni de ştiinţă. Una din prerogativele principilor, a împăraţilor şi regilor era încoronarea *poeţilor laureaţi,* un fel de consacrare din partea statului. Se poate vorbi, pentru epoca Renaşterii, de o politică a culturii, dar nu de o cultură pentru mase, ci numai de încurajarea personalităţilor mari, fără scopuri practice de răspândire a învăţăturii. Politica de cultură a Renaşterii era, în acest sens, de artă pentru artă.

Preferinţele gustului Renaşterii sunt caracteristice pentru noul spirit individualist : Evul Mediu a iubit pe Virgil, poetul mistic, muzical şi evocator al imperiilor şi maselor, al marilor legende ce se pierd în ceaţa timpurilor de glorie, Renaşterea a preferat pe Cicero, care acum (în special începând cu Petrarca) câştigă o mare actualitate, Cicero, orator şi filosof eclectic, fără adâncime[6]. Suflul poeziei

---

2J. Calmette, *L'elaboration du monde moderne,* „Clio", p. 358.

[3] Burckhardt, p. 165.

[4][Ibidem],p. 171.

[5] Hauser et Renaudet, *Les debuts de l'âge moderne,* colecţia „Peuples et civilisations". Paris. 1929, p. 151.

" Giuseppe Toffanin, *Storia deliumanesimo dai XIII al XV secnlo,* ed. a Ii-a. Roma, 1940, p. 106-108.

adevărate apusese, „cultura" ia locul poeziei; în filosofie, Aristotel, cu viziunea integrală a lumii, cu justificarea logică şi completă a universului, este acum atacat şi contestat, după ce domnise ca o revelaţie divină în scolastica medievală. El convenea spiritului de comunitate al Evului Mediu, dar nu mai convenea analizei şi spiritului critic umanist[7].

Cu umanismul, scolastica aristotelică apune. în religie, doctrina unei „docta pietas" înlocuieşte doctrina *ignoranţei* sfinte[8]. în sfârşit, spiritul critic al Renaşterii deschide porţile cercetărilor *ştiinţifice,* închise în timpul Evului Mediu. în special rolul *geografiei* este hotărâtor în Italia[9], dar mai ales în Germania, cu şcolile geografice din Niirnberg şi Viena (Seb[astian] Miinster, Beheim, care au scris şi despre ţările noastre)[10]; apoi urmează medicina şi matematica.

Se poate vorbi de o politică a Renaşterii, o înţelegere a destinelor statelor şi neamurilor, specială pentru Renaştere. însăşi expresia *stat, Io stato* în loc de *stăpânire* sau *ţară* vine din Renaşterea italiană[11]. Statul este un concept ştiinţific; spre deosebire de conceptul natural al ţării, el presupune o ştiinţă de a guverna şi de aci apariţia unor doctrine ale guvernării în epoca Renaşterii, dintre care cea mai celebră este, cum se ştie, a lui Niccolo Machiavelli. Imboldul care împinge pe stăpânitor spre acţiune este acum *gloria,* concept total necunoscut Evului Mediu. Gloria medievală este derivată, fireşte, din Antichitate, dar acum capătă o nouă şi adâncă înţelegere. Gloria este numele bun pe care îl capătă cineva pentru el şi pentru faptele sale. Faptele unui cavaler medieval erau închinate umil dumnezeirii, adesea se înecau în opera colectivă. Evul Mediu a cunoscut datorie şi smerenie, Renaşterea a cunoscut trufia splendidă a gloriei[12]. în *Corteggiano* de Castiglione, acel manual al omului perfect al Renaşterii, ^e poate citi : „Sapete che delle cose grandi e arrischiate nella guerra, ii vero stimolo e la gloria. E chi per guadagno e altra causa a cio si muove, oltre che mai non fa cosa buona, non merita essere chiamato gentiluomo, ma vilissimo meaante. E che la vera gloria sia quella, che si commenda al sacro tesoro delle lettere, ogmn po comprendere, eccetto quegli infelici che gustate non l'hanno"[13]. Setea de glorie este unul din aspectele esenţiale şi deosebitoare ale politicii din vremea Renaşterii, o răsturnare totală a politicii vechi, cu o răspândire peste toată Europa. Nu e nevoie să explicăm de ce o asemenea concepţie pur individualistă nu-şi putea avea locul în Evul Mediu.

Nu intenţionăm să dăm aci o imagine completă a Renaşterii în toate caracterele ei deosebite, aceasta ne-ar depărta de scopul nostru, care este numai cercetarea influenţei Renaşterii asupra românilor. Dar era necesar să precizăm câteva puncte de reper care ne vor ajuta să putem urmări comparativ pătrunderea ei la

---

[7] *Ibidem,* p. 315-316. [8] *[Ibidem],p.* 116.

[9] *Ibidem,* p. 129.

[10] Hauser et Renaudet, *op. cit.,* p. 296—297.

[1] ^urckhardt, *op.cit.,* I, p. 2.

^Pentru rolul politic al gloriei în Renaştere, Burckhardt, *op. cit.,* I, p. 176 şi mai ales Toffanin, *op- cit.,* p. 290 şi urm.

[13] Apud Toffanin, p. 293, nota.

români.

III. *Originile Renaşterii.* Dar, înainte de a trece la studiul influenţei Renaşterii la români, trebuie să punem problema, azi mult dezbătută, a originilor. Originile Renaşterii, cunoaşterea temeliei pe care stau splendidele producţii de artă şi ştiinţă din veacurile XV-XVI ne vor ajuta să înţelegem de ce anume elemente ale culturii Renaşterii nu s-au putut implanta pe temelia deosebită românească, de ce altele s-au putut ivi mai târziu.

Multă vreme s-a crezut că Renaşterea în Italia se datoreşte trecerii în Italia a grecilor învăţaţi, siliţi să-şi părăsească patria în urma căderii Imperiului Bizantin. Bizanţul a păstrat intactă comoara culturii antice şi ar fi transmis-o, prin reprezentanţii de seamă în exil, Italiei. Astfel s-ar explica renaşterea Antichităţii pe un teren unde ea apusese în întunericul Evului Mediu. Azi, însă, această explicaţie este perimată şi nimeni nu mai crede în ea. Renaşterea italiană s-a dezvoltat pe teren italian, pe temelia unei culturi splendide a secolelor XIII şi XIV, care, în forme originale, înseamnă o trecere de la Evul Mediu spre vremile noi. Abia în *a doua perioadă* a Renaşterii (după epoca lui Petrarca, Dante, Boccaccio) au sosit grecii la Florenţa (Manuel Chrisoloras îşi începe învăţământul la Florenţa la 1397), ca urmare a conciliilor de la Constanţa, Ferrara şi Florenţa, ce deschid calea grecilor în Italia. Atunci abia încep traducerile din greceşte (în latineşte) din Tucidid, Polibiu, Strabon[14]. Papa Nicolae V spunea că a traduce o operă din greceşte înseamnă a mântui un suflet din Purgatoriu.

Introducerea studiilor greceşti şi începerea învăţământului limbii greceşti în Italia este o urmare a Renaşterii, a interesului oamenilor de cultură din acea ţară pentru cultura antică grecească, nu o cauză a ei. Premisele Renaşterii erau de mult puse, când au fost primiţi grecii în Florenţa şi alte oraşe cu învăţământul lor.

O a doua explicaţie, spiritualistă, a originilor Renaşterii, este aceea a lui Burckhardt, în clasica lui istorie a Renaşterii în Italia : organizarea statelor italiene, state mici, câte un oraş, cu organizaţie republicană, a dezvoltat individualismul, silind fiecare cetăţean să ia parte la trebile publice[15], individualismul fiind, cum am mai spus, temelia spirituală a Renaşterii. Este clar că şi această explicaţie este insuficientă : oraşele libere, cu organizaţie comunală autonomă, au existat, în ultima perioadă a Evului Mediu, în toată Europa, chiar în Răsărit (Novgorod, Pskov, oraşele săseşti din Ardeal etc), nu numai în centrele de origină ale Renaşterii. Desigur că între ridicarea oraşelor italiene şi originea Renaşterii este o strânsă legătură, dar ne rămâne să explicăm de ce în aceste oraşe s-a născut nevoia unei culturi superioare, literare şi artistice, căci libertatea politică a burghezilor nu este o cauză suficientă.

în 1924, istoricul norvegian H. Koth a dat formă definitivă unor concepţii care pluteau şi înainte în atmosfera studiilor istorice, şi studiul său : *Le problbme des origines de la Renaissance*[16] a pus temeliile explicaţiei materialiste a Renaşterii.

---

[14] *Mdem,p.* 177-198.

[15] Burckhardt, *op cit.,* I, p. 163 şi urm.

[16] „Revue de synthese historique", 1924, p. 107—116.

Originea Renaşterii stă, în adevăr, în ridicarea oraşelor italiene, anume în civilizaţia comunală burgheză, care s-a dezvoltat de pe urma liberalismului comercial, fundat de aceste oraşe după cruciate. Deschiderea drumurilor de comerţ din Italia spre Orient, drumuri desfundate de expediţiile cruciate, a îngăduit îmbogăţirea negustorilor din Veneţia, Florenţa şi de aiurea, crearea unei burghezii bogate, care avea mijloace să cultive luxul şi, deci, arta, forma cea mai rafinată a luxului. Influenţa grecească a artei si literaturii bizantine se poate explica tot aşa de bine prin trecerea italienilor în Grecia, ca şi prin venirea grecilor în Italia, iar civilizaţia individualistă a Renaşterii este o urmare a culturii comerciale liberale din oraşele care făceau comerţ peste mare şi a aristocraţiei urbane ieşite din negustori. Ruperea zăgazurilor protecţioniste şi a organizaţiei strâmte, pe bresle închise, din oraşele medievale a făcut loc, în cele italiene, unui comerţ liber, cu legături depărtate cu alte civilizaţii, cu posibilitate de emulaţie între orăşeni. Aceste explicaţii sunt suficiente, credem, pentru a explica originile spiritului Renaşterii şi ale bazelor materiale pe care s-a clădit dezvoltarea culturii.

Renaşterea coincide cu începuturile capitalismului în Europa şi desigur că nu e vorba de o simplă coincidenţă. în secolul al XV-lea se pregăteşte şi în cel următor are loc o revoluţie economică cu primele victorii ale capitalismului comercial *(Friih-kapitalismus)*[17]. Comerţul italian cu Orientul era un negoţ de lux, de spiţerii, zahăr şi metale preţioase, singurul comerţ posibil în starea de atunci a tehnicii navale (drumuri lungi, întreţinere foarte costisitoare)[18]. Pentru asigurarea acestui comerţ, se nasc primele bănci, banca „di San Giorgio" la Genova, pentru Orient, băncile germane (Fugger) şi cea din Amiens, pentru comerţul peste oceane. Spaniolii şi portughezii au descoperit ţările de peste mare, dar germanii (în special cei din Bavaria — Fugger etc.) au finanţat comerţul în aceste ţări. Rezultatul acestui comerţ mondial a fost, în Europa secolului al XVI-lea, o devalorizare generală a monetei, deci creşterea preţurilo[1], cea mai însemnată caracteristică a revoluţiei economice a secolului al XVI-lea' \ Devalorizarea monetei în Europa începe în Apus: Franţa, Spania, Anglia, se întinde peste tot continentul, atingând chiar moneta turcească divizionară, *asprul,* nu însă şi cea de aur, care rămâne valută forte. Descoperirea minelor de argint de la *Potosi,* în America (1545), aruncă în 15 ani imense cantităţi de argint în Europa, cantităţi care se socot, pentru această perioadă, la 266 000 kg[20]. Devalorizarea monetei şi creşterea preţurilor aduc o mare circulaţie a monetei în ţările cu civilizaţie orăşenească, posibilitatea întreţinerii marilor lucrări publice, a operelor de artă, legăturile cu ţari şi civilizaţii depărtate, circulaţia ideilor. Dar, în acelaşi timp, pentru ţările cu civilizaţie agricolă autarhică sau semi-autarhică, ce nu se bucură de ploaia de aur din Apus, devalorizarea înseamnă îngreunarea legăturilor cu Occidentul, izolare şi sărăcire, o întârziere în dezvoltarea culturii, până ce capitalismul va începe să se intereseze de comerţul grâului.

Hauser et Renaudet, *op. cil.,* p. 60 etc.

[18] *Ibidem.p.* 329-330.

[19] *Ibidem,* p. 305,393—420.

[20] *Mdem.*

IV. *Umanismul la români.* Umaniştii italieni şi germani ai veacului al XV-lea au fost primii învăţaţi apuseni care s-au interesat şi au scris despre români. Existenţa unui neam latin în ţinuturile îndepărtate de la Dunăre, unde a rămas o colonie de urmaşi ai legionarilor romani, nu putea să nu deştepte curiozitatea şi simpatia celor ce cultivau Antichitatea şi considerau Roma ca leagănul tuturor virtuţilor şi ştiinţelor. Se poate spune, fără exagerare, că românii au fost descoperiţi pentru ştiinţă de către umanişti. Cel dintâi, *Eneas Sylvius Piccolomini* (Papa Pius II), spirit veşnic cercetător, a căutat să explice originea colonilor ai căror urmaşi vorbeau o limbă aşa de apropiată de cea latină şi a născocit explicaţia etimologică: Flachus-Valachus. După el, Bruneto Latini şi Poggiof'l Braciollini au subliniat romanitatea românilor, care au păstrat, în mijlocul barbariei, sunetele clare ale limbii latine, dând exemple şi de cuvinte româneşti.

în Germania, marele cosmograf din Nurnberg, Hartman Schedel, apoi Sebastian Munster au vorbit despre originea latină a românilor şi despre limba lor în monumentalele lor „cosmografii" (geografie universală), cărţi care s-au bucurat de nenumărate ediţii şi traduceri.

Dar şi pe altă cale au fost cunoscuţi românii de oamenii Renaşterii, anume prin umaniştii din jurul Curiei romane, unde ideea cruciatei împotriva păgânilor rămânea mereu trează. Campionul acestei lupte pentru alungarea Semilunii din Europa era socotit, nu cum s-ar fi cuvenit pe drept, Ştefan cel Mare, ci Matei Corvin, regele român al Ungariei, vedeta opiniei publice europene a veacului. Oamenii Renaşterii, Polizian, poetul favorit al lui Lorenzo de Medicis, şi alţii mai mărunţi, scriau despre Matei Corvin şi-i preamăreau numele; Antonio Tebaldeo scrie în italieneşte o operă specială : *Oratio adMathiam invictissimus Pannoniae regem*[21].

Matei Corvin era căsătorit cu o principesă italiană, Beatrice de Milan, şi prin ea a pătruns influenţa italiană în Ungaria. în acea epocă au apărut primii umanişti din acea ţară care, însă, erau români. Nicolae Olachus (adică Românul), arhiepiscop de Strigoniu, a fost un mare umanist, autor de scrieri erudite în latineşte, studii asupra Antichităţii, un istoric şi filolog erudit, tip perfect al umanistului. Nu e vorba de un român deznaţionalizat, pierdut pentru noi, care s-ar fi adaptat cu totul mediului unguresc, ci de un om care şi-a manifestat calitatea de român prin numele ce-1 purta, în scrierile sale : Olachus = „Românul", prin genealogia care arată cu mândrie descendenţa din familia domnitoare a Ţării Româneşti, căci nu era de origine român ardelean, ci muntean. De aceea, avem dreptul să revendicăm pe Nicolae Olachus, umanistul, pentru români[22].

Umaniştii români din Ardeal sunt, deci, o dovadă a atingerii Renaşterii, în formele ei cele mai pure, cu românii, măcar cu o parte a românismului. în ce priveşte primii umanişti din Principatele Române autonome, Ţara Românească şi Moldova,

---

[21] G. Toffanin, *op. cit.,* p.144—145.

[22] Cf. în special studiul lui Şt. Bezdechi, A'. *Olahus,* apoi I. Lupaş, *Doi umanişti români* (N. Olahus şi M. Valahul), Ac. Rom. Ultimul, M. Valahul, are o importanţă mai mică.

putem spune că cel dintâi a fost lacob Heraclide Despotul, domnul Moldovei, fost profesor la Universitatea protestantă din Rostock, autor al unor dialoguri în limba latină si al unui studiu de artă militară (Machiavell, *în aceeaşi epocă,* scrisese cele şapte dialoguri despre arta războiului împotriva armatelor de mercenari). în Moldova, Despot înfiinţează colegiul umanist latin de la Cotnari, aduce profesori şi eruditi din Germania şi Polonia şi chiar pictori, care zugrăvesc pe pereţii caselor domneşti de la Suceava luptele lui împotriva lui Alexandru vodă Lăpuşneanu, probabil în stilul preferat de o şcoală a Renaşterii, ce cultiva,^n frunte cu Pinturichio, scenele de război. Reformele lui Despot n-au prins şi acesta e un moment foarte caracteristic pentru istoria culturii : răscoala boierilor moldoveni a adus repede prăbuşirea şi moartea lui. Nu numai pe temă religioasă, încercarea lui de a introduce Reforma în Moldova, a fost cauza căderii lui, ci însăşi încercarea lui de a dărâma *datina.* între datină şi revoluţia umanistă în Moldova secolului al XVI-lea, datina a învins. O spune precis, patru decenii mai târziu, un domn care era, totuşi, iubitor de învăţătură, Ieremia vodă Movilă: „Despot, care a încercat repede şi cu mijloace puţine, să schimbe datina ţării şi de aceea s-a pierdut pe sine şi ţara odată cu el"[23]. Douăzeci de ani după Despot apare în Ţara Românească un domn *umanist,* Petre Cercel, care, acesta, nu era un venetic, ci un vlăstar al neamului domnesc, călătorise în Franţa şi Italia, era autor de poezii şi scrieri latineşti, aduce în ţară un secretar italian şi încearcă să introducă între supuşii săi obiceiurile apusene: paturi în loc de rogojini... Rezultatul este acelaşi ca în Moldova: peste doi ani, intrigile boierilor îl alungă din scaun şi Petre Cercel e ucis, în cele din urmă, la Constantinopol. Aceste fapte sunt caracteristice: s-au făcut tentative, în secolul Renaşterii, ca ea să fie introdusă şi la noi prin patronaj domnesc, forma cea mai obişnuită a acestei reforme culturale, care a fost adusă de sus claselor superioare. La noi a fost o înfrângere, încercările de patronaj n-au avut urmări şi datina boierimii de proprietari agricoli, cu mentalitate medievală, s-a impi i învingătoare. Este limpede că nu era un mediu receptiv de cultură apuseană Ia noi şi încercările celor doi domni au fost episoade trecătoare. Dar nu e mai puţin adevărat că rămân ca puncte de reper ale istoriei Renaşterii la români.

Dacă vrem să aflăm primele începuturi temeinice ale umanismului la români, adică ale culturii clasice, antice, trebuie să cercetăm epoci ceva mai târzii. Cunoaşterea Antichităţii, a mitologiei şi a istoriei grecilor şi romanilor este foarte veche la noi, se poate spune că se confundă cu începuturile culturii în ţările noastre. Această afirmaţie, care pare îndrăzneaţă, este, însă, perfect îndreptăţită, dar cunoaşterea anticului nu a venit prin umanism, ci prin Bizanţ. Bizanţul, cum se ştie, a păstrat mai bine ca Apusul amintirea culturii clasice şi, în forme mai rudimentare, mai simple, a transmis-o şi ţărilor ortodoxe, de la care le-au luat şi românii. încă din veacul al XV-lea, când au circulat la noi, copiate la mănăstiri şi la curţile domneşti, manuscrise în limba slavonă, se află în Moldova şi în Ţara Românească istorii universale, în care se vorbeşte de greci şi de romani ca urmare a istoriei biblice.

Despre Despot, *Deux vies de Jacques Basilicos,* ed. Legrand; scrisoarea lui I. Movilă, la P. P. P[anaitescu], *Documente privitoare la M. Viteazul,* [p. 55].

Numele şi faptele împăraţilor romani erau cunoscute boierilor şi clericilor români, care citeau slavoneşte în cronografele de origine bizantină, din care nu puţine s-au copiat şi s-au păstrat în mănăstirile noastre. în vremea lui Ştefan cel Mare s-a copiat, pentru judecătorii domneşti, *pravila* bizantină a Iui Matei Vlastares, cu influenţe depărtate de drept roman. La sfârşitul manuscrisului, alcătuit la curtea din Suceava, este un vocabular în care se lămuresc cuvintele ce înseamnă demnităţi romane : *praetor* - vornic, *patricius, dux* - spătar etc.

în prima jumătate a veacului al XVI-lea, a trăit în Moldova un prelat erudit, Macarie, care devine episcop de Roman, autorul unei cronici slavoneşti a lui Petre Rareş. Influenţat de cronica bizantină versificată a lui Constantin Manasses, în traducere slavă, el cunoaşte şi foloseşte din belşug, în scrierea sa, mitologia gre-co-romană. Mai mult din pedanterie, spre a-şi arăta erudiţia, Macarie foloseşte calendarul roman când povesteşte evenimentele istoriei Moldovei şi astfel avem date după calende şi ide sub pana acestui călugăr, crescut într-o mănăstire românească.

Chiar conştiinţa originii noastre romane se iveşte în una din cronicile slavoneşti ale Moldovei: în letopiseţul anonim al Moldovei, păstrat în anexele cronicii ruseşti *Voskresenskaia lietopis,* se arată originea românilor din cei doi fraţi eponimi: Roman (român) şi Vlahata (vlah), care au venit în aceste părţi din Italia.

Deşi nu putem vorbi încă de umanism la noi, cu aceste scrieri de factură bizantină, este limpede că noţiuni de cultură antică s-au păstrat în ţările noastre şi în epoca limbii slavone medievale. Ca să putem, însă, avea primele elemente umaniste apusene la noi, trebuie să ajungem la influenţa culturii polone în Moldova.

întrebarea primordială care se pune e, pentru umanismul român, aceasta: în care şcoli au învăţat românii mai întâi latineşte? Este limpede că boierii moldoveni au învăţat latineşte în şcolile iezuite din Polonia, care s-au fundat începând cu ultimele decenii ale veacului al XVI-lea peste toate provinciile polone, şi anume, şi în cele cu populaţie ortodoxă ruteană de la marginea Moldovei (colegiile din Lemberg, Cameniţa, Viniţa, Bar). Şcoli latine au fost în Polonia şi înainte de această epocă, e vorba de Universitatea din Cracovia, fundată la 1400, dar elevii din Moldova, înscrişi în matricolele acestei universităţi în veacul al XV-lea nu erau români, ci, după cum îi arată numele, germani catolici din târgurile moldoveneşti: Baia, Şiret, Suceava şi care se pregăteau pentru preoţie. Şcolile iezuite, în schimb, erau deschise şi pentru ortodocşi, iar moldovenii au început să le frecventeze: cronicarii noştri, Giigore Ureche, Miron Costin, acolo s-au format. Mai mult chiar, iezuiţii au trecut cu şcolile lor de limbă latină chiar în Moldova, unde, încă din vremea lui Petre Şchiopul (pe la 1585), se înfiinţează primul colegiu iezuit din Iaşi, continuat, apoi, în vremea domnilor însetaţi de cultură din familia Movileştilor; şi de atunci, fără întreruperi serioase, în tot veacul al XVII-lea. învăţământul era în limba latină şi floarea boierimii moldoveneşti a studiat în şcolile iezuite, după cum se vede în listele de daruri ce se trimiteau şcolii de către boierii ce-şi aveau odraslele la carte, la iezuiţi. De asemenea, şcoala ortodoxă a lui Vasile Lupu de la Iaşi, colegiul aşezat în curtea mănăstirii Trei Ierarhi, era o şcoală latină, materiile se predau în limba latină şi, după modelul colegiilor apusene, se învăţa gramatica, dialectica, retorica şi poetica latină. Profesorii erau foşti dascăli ai Academiei lui Petru Movilă din Kiev, şcoală

ortodoxă latină, fundată de marele prelat de origine românească. Un al treilea centru de învăţătură latină, la care au studiat românii în veacul al XVII-lea, a fost Academia Patriarhiei din ConstantinopoJ, înfiinţată de Patriarhul Chirii Lucaris, academie în care, alături de greacă, se studia limba latină, artele şi ştiinţele apusene, cu profesori formaţi la Padova, celebru centru universitar italian. Elevi români în acest de-al treilea![2]! centru universitar latin au fost : Nicolae Milescu, geograful qare a descris China, şi cea mai importantă figură a culturii româneşti vechi, Dimitrie Cantemir, care nu poate fi înţeleasă fără pregătirea lui la Academia din Constanţinopol. Un al patrulea centru în care boierii noştri ar fi putut învăţa latineşte în această epocă era Ardealul şi Ungaria (şcoala superioară din Buda, înfiinţată la 1649, sub stăpânire turcească), dar nu avem dovezi că au fost pe acolo elevi din principate. în sfârşit, unii boieri, în special Constantin stolnicul Cantacuzino, ai*-tudiat chiar în Italia, şi anume la Padova. Fapt este că, în secolul al XVII-lea, boierimii române i se deschide mai întâi orizontul culturii latine, deci nu în secolul Renaşterii, ci un veac mai târziu.

Caracteristic este că Ieremia Movilă, boier şi domn care aparţine veacului al XVl-lea (+1606), scria unui nobil polon, la moşia căruia se adăpostise în vreme de bejenie, că pentru a-i arăta sentimentele de recunoştinţă ar trebui să fie un „Cicero eloquentissimus". Interesant nu numai faptul că Ieremia vornicul, mai apoi domn al ţării, ştia cine este Cicero ca orator, şi că probabil îl citise, ci şi faptul că numele lui Cicero, care era idolul Renaşterii, înlocuind, cum am spus, pe Virgil, apare sub pana unui boier moldovean.

Perioada marilor cronicari şi a scriitorilor din veacul al XVII-lea şi de la începutul celui următor a fost, de mai multe ori, socotită ca o Renaştere a românilor sau asemănată cu Renaşterea. Trebuie, însă, să precizăm în acest studiu special închinat Renaşterii la români, ce elemente de Renaştere conţine şcoala literară românească a veacului al XVII-lea. Primul şi cel mai important este nu cunoaşterea Ant:, Iritaţii, care, cum am văzut, era şi mai înainte introdusă la noi pe calea bizantinismului, ci valorificarea ei pentru cultura românească. Pentru Bizanţ, Antichitatea era o perioadă din istoria proprie, nu o minune, un model al perfecţiunii, ca pentru umanişti. Cronicarii şi scriitorii români din veacul al XVII-lea au descoperit Antichitatea ca o valoare general omenească. Atunci când Udrişte Năsturel şi mai târziu Nicolae Milescu afirmau că limba română este, în cuvintele sale, în majoritate de origine latină, afirmau nobleţă acestei limbi. Dosoftei Mitropolitul o afirma lămurit: „limba noastră este de bun neam", adică *nobilă.* Cronicarii, în special Miron Costin, apoi Dimitrie Cantemir, Constantin stolnicul Cantacuzino, au arătat originea latină a colonilor care au format, spuneau ei, poporul român. Nu era, pentru nici unul, rezultatul unei cercetări erudite, ci o afirmare de nobleţă a neamului. Dovadă este că Miron Costin, în *De neamul moldovenilor,* pune în faţa cititorilor lui numărul provinciilor şi izbândelor romane, care înconjurau lumea toată, şi cu mândrie strigă: „acum priveşte-te ca într-o oglindă". Descoperirea trebuia comunicată şi străinilor, de aceea, Miron o scrie şi în limba polonă, iar Cantemir în latineşte: să afle popoarele mari creştine că aici, la Dunăre, este un popor latin, deci nobil, care trebuie salvat, căci nu se cuvine să fie lăsat în ghearele barbariei. Ideea latină a fost o idee forţă

pentru toată cultura românească, începând cu cronicarii, continuând cu Şcoala Ardeleană, ea ne-a dat curaj şi ne-a făcut mândri şi încrezători. Cantemir stabilea că romanii se trag din grecii lui Eneas, veniţi de la Troia, ai căror urmaşi suntem, deci, noi. Nu cuceririle şi războaiele romanilor şi grecilor au fost faima lor, ci cultura. Nu e grec cine e de neam grec, ci de cultură greacă. Ideea aceasta este o idee esenţialmente de Renaştere şi prezenţa ei în cultura noastră arată din plin prezenţa Renaşterii în cultura noastră, o schimbare faţă de Evul Mediu slavon.

în al doilea rând, cunoaşterea *clasicilor* în secolul al XVII-lea şi traducerea lor este destul de dezvoltată, dar e vorba mai ales de cei greci: Herodot e tradus în româneşte în secolul al XVII-lea (mss.-ul de la Coşula). Miron Costin înserează în cronica lui pasaje din Plutarch, citează pe Aristotel, pe Ovid (pe care nu-1 cunoştea direct). N. Costin citează pe Cicero.

Latina pe care o scriau şi o vorbeau boierii noştri era pronunţată după tipicul german venit prin Polonia, *Ţesar, viţe* etc.

Pasiunea Renaşterii pentru *monumente şi opere antice* artistice se vede şi la noi: M. Costin aminteşte de turnul lui Sever, de valul lui Traian, de podul aceluiaşi împărat la Severin, arată cum le-a văzut cu ochii lui. M. Costin spune cum la Gherghina, lângă Galaţi, s-au găsit, în ruinele unei cetăţi romane, bani de-ai romanilor. D. Cantemir aminteşte cu dragoste în *Istforia] Imp[eriului] Otoman* de operele antice din palatul său de pe Bosfor: un relief de marmură antică ce se afla în posesia lui.

Preocupările de limbă literară tot atunci apar, în primele lor forme practice, în opera lui Miron Costin, în ultima şi cea mai perfectă operă a sa : *De neamul moldovenilor,* în care fraza este evident moldovenească şi voit influenţată de sintaxa şi de topica latină. D. Cantemir a încercat o revoluţie în limba română, atât în sintaxă, cât şi în lexic şi ortografie, în *Istoria hieroglifică,* precum şi în *Hronicul [vechimei a] rom[ano]-moldo-vlahilor,* revoluţie premergătoare aceleia a şcolii latiniste, dar menită aceleiaşi înfrângeri în faţa ridicării realiste şi solide a limbii populare. Preocuparea de limbă literară se întăreşte la Mitr[opolitul] S[imion] Ştefan, care caută cuvintele care umblă peste tot, ca banii cei buni, la Dimitrie Cantemir, care spune că în jud[eţul] Iaşi se vorbeşte o limbă mai aleasă, datorită apropierii curţii domneşti, model de limbă bună, la Dosoftei, care are, cel dintâi, conceptul *frumosului* literar.

Filosofia Renaşterii, cu combaterea lui Aristotel, idolul scolasticii, apare în opera latină a lui D. C[antemir]: *Sfacrosanctae] sfcientiaej indepingibilis imago,* scriere ciudată, o cumulare de idei moderne : combaterea Iui Aristotel, conceptul de experienţă, o teorie nouă asupra timpului şi de apărare a ortodoxiei, a cunoaşterii prin revelaţie. Importanţa lui Cantemir stă, de altfel, în aceea că el este, ca idei şi cunoştinţe, cel dintâi român modern, un om de Renaştere complet: istoric, geograf, filosof, matematician, compozitor muzical, dar în acelaşi timp ţine nu la chestiuni de credinţă, ci concepţia centrală a personalităţii sale creatoare este ortodoxia. Concilierea ortodoxiei cu ideile Renaşterii poate fi studiată ca un fenomen cultural rar şi cu mari consecinţe pentru înţelegerea culturii noastre în opera lui D. Cantemir.

în sfârşit, *preocupări ştiinţifice* tocmai în aceleaşi cercuri creatoare

completează această atmosferă de Renaştere. Geografia, cu primele hărţi ale ţărilor noastre (harta stolnicului la Padova, 1700; a Moldovei de D. Cantemir, 1716), opera geografică a lui Cantemir (descrierea] Moldovei, descrierea regiunii Caucazului). Descrieri geografice ale Moldovei şi în opera lui Miron Costin se întâlnesc. Cantemir era matematician şi se preocupa de probleme de fizică, între care şi de *perpetuam mobile,* pe care pretindea că 1-a rezolvat.

Aşadar, o serie de caracteristici ale Renaşterii se găsesc în cultura noastră. Dar nu e vorba de nişte elemente disparate şi întâmplătoare, ci de o mişcare organică, o şcoală umanistă care a redus Renaşterea la elementele sale esenţiale în cultura românească, care a lăsat urmări fecunde în istoria noastră. Totuşi, sunt de făcut unele observaţii: e vorba de o Renaştere târzie, cu două secole după cea apuseană şi, în al doilea rând, lipsesc unele caracteristici ale adevăratei Renaşteri: *individualismul* manifestat prin *spirit critic.* Scriitorii moldoveni sunt tradiţionalişti creduli (D. Cantemir, M. Costin credeau în semnele cerului); autodidacţi, nu sunt răsturnători de idei. E o imitarel[3]! fără energie de luptă şi fără revoltă. Se remarcă o umflare pedantă a cunoştinţelor clasice, înşirări de nume bombastice din mitologie (M. Costin), de erudiţie (N. Costin, D. Cantemir), fără linii clare în gândire, deci aspecte străine de umanism. N. Costin citează pe Cicero. Traducerea operei celei mai importante a latinităţii medievale, *Imitatio Christi,* a lui Thomas â Kempis de către Udrişte Năsturel (1647) se face, însă, în *slavoneşte.* Se ştie că Năsturel îşi schimbase numele din Udrişte în clasicul *Oreste.* Bibliotecile boiereşti şi domneşti aveau cărţi latine şi greceşti, mai mult istorice şi religioase decât pur literare.

Cunoaşterea limbii latine era destul de răspândită; toţi boierii moldoveni, zice cu exagerare iezuitul Renzi la 1680, au învăţat latineşte. Miron Costin şi fiii lui ţineau oraţii latine, D. Cantemir scria latineşte, o latină macaronică, de şcoală iezuKă, dar se putea fare înţeles de toată Europa cultă. El vorbea, de altfel, curent această limbă, cum o vorbea şi N. Costin şi alţi boieri.

Explicaţia este simplă: influenţele de cultură clasică n-au venit la români pe calea propriu-zisă a Renaşterii, ci a unei post-feţe a acestei mişcări culturale: e vorba de cultura iezuită. Umanismul a fost o cultură laică, de învăţaţi cu spirit critic; perioada iezuită a însemnat trecerea studiului culturii antice pe mâna călugărilor iezuiţi, a mişcării catolice produse de Contrareformă. Secolul al XVII-lea este, în cultura literară, secolul iezuit, în artele plastice este cunoscut sub numele de perioada *barocului.* Dar preferăm, când e vorba de cultura literară, termenul de *iezuit* celui de *baroc;* de altfel, amândouă acoperă aceeaşi perioadă din istoria civilizaţiei.

Am spus că ideile Renaşterii au trecut la noi mai ales prin şcolile iezuite din Polonia, în care învăţau fi i i boierilor moldoveni. Este clar că nu e vorba de Renaşterea propriu-zisă, ci de ideile ei filtrate în epoca decadentă a iezuitismului. Iezuitismul sau barocul este, într-un sens, exagerarea Renaşterii, pedanterie şi umflare a virtuţilor anticului, dar, pe de altă parte, o sărăcire a ei, lipsa spiritului critic la călugării conformişti, lipsa puterii de creaţie, înlocuită cu o imitaţie searbădă. Un istoric francez se exprimă astfel despre cultura iezuită : „Lipsită de tot ce-i dăduse îndrăzneală şi preţ în veacul precedent, cultura umanistă devine o retorică banală şi

goală, nepericuloasă (pentru dreapta credinţă), ce se împacă uşor cu respectul tradiţiei şi al credinţelor impuse de iezuiţi ca program, în colegiile lor"[24]. Tocmai aceste lipsuri le găsim la noi, şi, cum am spus mai sus, lipsa de spirit critic, de revoluţie creatoare, de individualism puternic. De altfel, nu e vorba de *altă cultură,* ci tot de Renaştere: iezuiţii sunt moştenitorii *autentici* şi geloşi ai ideologiei umaniste[25], numai că e vorba de vulgarizarea, de răspândirea prin şcoli a acestor idei, care până acum rămăseseră în sferele restrânse ale marilor spirite creatoare. Fiind vorba, însă, de o cultură *de şcoală,* este uşor de înţeles de ce îi lipseşte geniul creator înlocuit cu popularizarea, şi de ce spiritul critic a fost înlocuit cu dogmatismul de catedră.

Fără a prejudicia asupra concluziilor acestui studiu, putem de pe acum găsi o explicaţie a faptului că Renaşterea propriu-zisă n-a putut pătrunde la români, căci se cerea o comunicare cu personalităţile superioare, cu centrele de cultură. Dimpotrivă, colegiile iezuite erau răspândite în toate centrele provinciale, în regiunile schismatice, ca în Galiţia, Podolia şi în Moldova. Cultura popularizată putea mai uşor străbate decât ştiinţa pură la popoarele mai depărtate de centrele de cultură şi de altă credinţă.

Rămâne fapt stabilit că Renaşterea umanistă, cu toate ideile ei principale, însă în forma şi cu spiritul iezuit, a intrat într-o perioadă organică a culturii noastre. Epoca zisă a cronicarilor sau a culturii româneşti a veacului al XVII-lea poate fi numită cu un nume mai precis: perioada Renaşterii iezuite la români.

V. *Influenţa culturii eline la rdmâni.* Avem, însă, un alt aspect al umanismului la români: contactul nostru cu clasicismul s-a făcut şi pe o altă cale decât aceea a legăturilor destul de precare cu Apusul în secolul al XVII-lea. E vorba de influenţa elenismului asupra românilor. Se poate vorbi, fără exagerare, despre o adevărată luptă între influenţele apusene şi cele greceşti, nu numai la noi, dar şi în tot sud-estul Europei şi chiar în Rusia de la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor. în Rusia a fost o rivalitate vie între reprezentanţii elevilor şcoalelor latine apusene şi ai celor greceşti. Influenţa şcoalei apusene a pătruns la Moscova prin elevii Academiei latine din Kiev, fundată de Petru Movilă; influenţa greacă -prin grecii veniţi de la Constanţinopol, în frunte cu Patriarhul Dositei de Ierusalim. Conflictul între cele două şcoli s-a manifestat prin polemici, intervenţii la curtea ţarului, învinuiri de erezie, până ce Petre cel Mare a decis definitiv soarta culturii ruseşti în favoarea Occidentului.

în Peninsula Balcanică, o pătrundere a clerului grecesc în locul celui naţional a grecizat Biserica şi cultul sârbilor şi bulgarilor încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. în Principatele Române, şcoala latină de tip kievean de la Iaşi, a lui Vasile Lupu, a fost curând grecizată, profesorii de cultură apuseană au fost alungaţi şi înlocuiţi cu profesori greci. Academiile domneşti care au funcţionat la Iaşi şi la Bucureşti, din veacul al XVII-lea până la 1822, au fost şcoli greceşti şi se poate spune că noi am avut mai bine de un veac şi jumătate un învăţământ superior

[24] Hauser et Renaudet, *Les debuts de iâge moderne,* p. 535. Giuseppe Toffanin, *Storia dell'umanesimo,* p. 334.

sub oblăduirea domnească, învăţământ de caracter grecesc. Patriarhul Dositei de Ierusalim, campionul culturii greceşti în Rusia, adversarul lui Petre cel Mare, a stat şi la Iaşi şi la Bucureşti în vremea lui vodă Brâncoveanu, a fundat tipografii greceşti în cele două capitale româneşti şi a patronat pe profesorii greci de la şcolile domneşti.

Se poate spune, deci, că lupta între Apus şi Răsărit s-a terminat la noi prin victoria celui din urmă, că influenţa apuseană umanistă, momentul cronicarilor şi al lui Cantemir, a fost înăbuşită de elenismul ortodox învingător, care a stăpânit cultura noastră până în veacul al XlX-lea. Am arătat importanţa şcolii cronicarilor pentru introducerea culturii apusene la noi şi am spus că ea înseamnă Renaşterea noastră, de factură iezuită. Deşi mai târziu marii ardeleni de la Blaj au reluat-o şi au fost adevăraţi continuatori ai lui Miron Costin şi Cantemir, totuşi, cultura apuseană a suferit la noi o lungă eclipsă, fiind înlocuită prin elenism.

îndeobşte, însă, caracterul acestei influenţe elenice, care cronologic se confundă cu perioada politică a domnilor fanarioţi, este privit cu multă uşurătate de istoriografia noastră. A prezenta influenţa greacă asupra societăţii româneşti înalte ca o înrâurire a poporului grecesc, care ne silea să învăţăm limba lui, de care cultura noastră s-a grăbit să se descotorosească ca de o pată ruşinoasă, înseamnă a prezenta lucrurile în chip necomplet şi uşuratic. Cultura greacă din Academiile domneşti nu se făcea în limbă neo-greacă, ci elină. Toate comorile literaturii şi filosofiei antice au fost dezvăluite tinerilor boieri români. Cu o intensitate mult mai mare decât în şcolile iezuite, generaţii întregi de boieri au învăţat limba greacă veche, au fost în stare să citească şi să guste în original pe Homer, pe Platon şi pe Aristofan. Unii, Goleştii între alţii, au încercat chiar să prelucreze în româneşte dialoguri în stil platonic, alţii — Grigore Brâncoveanu — editau, traduceau şi comentau operele clasice greceşti. Bibliotecile, vestite şi în Apus, ale lui Nicolae Mavrocordat şi ale fiului său, Constantin, la mănăstirea Văcăreşti, cuprindeau sute de manuscrise de scrieri clasice adunare din Orient de care se auzise şi la curtea regală din Paris. Sutele de caiete de elevi ii şcolilor domneşti, păstrate şi azi, dovedesc că elevii români ştiau să compună în limba elină, erau perfect conştienţi de frumuseţile acestei limbi clasice. Această perioadă a culturii noastre nu trebuie bagatelizată. Am avut o epocă de umanism elin de mare valoare în cultura noastră pe altă cale decât în Apus. Aceleaşi efecte culturale ca ale Renaşterii s-au produs la noi. Românii au trăit în cultură antică, în ritm de seninătate antică. Un anume stil al vieţii boierilor vechi, trăind epicureic, la ţară, în mijlocul bibliotecilor lor de cărţi rare, fără multă voinţă, cu multă putere de a lua din viaţă tot ce e frumos şi senin, se resimte de pe urma acestei influenţe culturale.

Consecinţele pentru cultura noastră, dacă integrăm în ea această perioadă şi n-o respingem cu dispreţ, cum se face îndeobşte, sunt faptul că noi am avut o epocă umanistă românească de studii clasice care, ca şi în Apus, a precedat romantismul şi naturalismul modern. Noi nu am avut Renaştere propriu-zisă, dar mai târziu au pătruns la noi toate ideile şi pasiunile Renaşterii, această comoară de cultură nu ne-a rămas străină prin contactul cu curentele culturale ce-au venit mai târziu.

VI. *Renaşterea artistică.* Dacă umanismul este latura literară a Renaşterii, artele plastice sunt forma cea mai cunoscută şi eternă a acestei mari mişcări de renovare a spiritului omenesc. Nu se poate vorbi de Renaştere într-o ţară fără înflorirea artelor şi tocmai în acest capitol se pare că nu am avut o Renaştere românească. Arta românească din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea continuă să stea în formele stilului bizantin. Arta bizantină are caractere esenţial medievale: artă religioasă, caracter de creaţie comună, stilizare spiritualistă. între secolele al XlV-lea şi al XV-lea şi cele două următoare, în arta bisericilor româneşti nu se constată nici o discontinuitate, nici o revoluţie, ca în Apus. Cel mult, între bisericile Iui Ştefan cel Mare şi ale lui Neagoe, şi cele din veacul al XVII-lea se poate constata o decadenţă pe aceeaşi linie stilistică. Dacă în domeniul umanist avem, măcar în forme târzii, o Renaştere literară românească, în cel artistic nu putem vorbi de aşa ceva. Care este pricina acestei deosebiri la români între două domenii înrudite, o vom arăta la sfârşitul acestui studiu. Fapt este, deocamdată, că Renaşterea nu trebuie considerată ca o mişcare internaţională, cu aceleaşi aspecte în toate ţările. Din pricina strălucirii Renaşterii italiene şi a răspândirii influenţei ei, ea a rămas ca forma esenţială a acestei revoluţii când se vorbeşte de ea şi în alte ţări. Totuşi, a existat o Renaştere franceză, germană sau spaniolă, care nu sunt acelaşi lucru cu cea italiană, reprezintă aspecte specifice şi naţionale întemeiate pe vechile culturi locale medievale şi populare. Chiar în Franţa, unde influenţele italiene au fost aşa de numeroase, un istoric al Renaşterii constată, privitor la dezvoltarea artelor plastice şi a arhitecturii: „Progresele imitaţiei străinătăţii rămân, în definitiv, mediocre. în genere, Renaşterea a fost mai mult o fecundare a forţelor vii locale, decât o imitaţie"[26]. Dar chiar aşa, a existat o revoluţie, fie şi locală, în arta ţărilor apusene, care la noi nu se constată decât într-o măsură redusă. Unele fapte se pot aduce, totuşi, în acest domeniu, în istoria artei româneşti. La sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare, pictori italieni (Bartolomeo Fioravanti) chemaţi la Moscova de ţarul Ivan III cel Mare, treceau prin Moldova, dar fură opriţi de domnul Moldovei la curtea lui. Nu se constată şi nu se ştie dacă ei au lucrat ceva în Moldova. în vremea lui Vasile Lupu, pe lângă bisericile de stil tradiţional bizantin (Trei Ierarhi, de pildă), apare o biserică cu ornamente exterioare *clasice* de Renaştere, coloane corintice încastrate în zid. Această inovaţie, pe care azi o socotim de prost gust, stârni admiraţia contemporanilor. Miron Costin scrie despre Golia că, după fire, covârşeşte toate celelalte biserici moldoveneşti, iar ţarul Petre cel Mare, vizitând Moldova în vremea aliatului său, Dimitrie Cantemir, zicea despre Golia că are meşteşug arăbesc, grecesc, bizantin şi leşesc (adică apusean). Dar Golia rămâne un fenomen izolat, de influenţă parţială apuseană.

în schimb, în cadrele artei răsăritene din ţările noastre, arta tradiţională a Bisericii, apar totuşi aspecte de Renaştere, în sensul unor manifestări de cultură generală, caracteristice pentru această perioadă. Una dintre ele ar fi patronajul

[26] Hauser et Renaudet, *Les dfbuts de l'âge moderne* („Peuples et civilisations"), Paris, 1929, p. 114.

cultural şi artistic al curţii domneşti. Un principe de Renaştere nu caută atât o faimă de războinic, cât de a fi un patron al artelor şi al artiştilor. Un principe italian e ctitor de opere de artă, înconjurat de oameni de talent, atraşi din alte ţări[27]. Şi la noi au fost asemenea ctitori, care nu erau numai închinători de opere religioase, după tradiţia medievală, ci aveau o curte de artişti, după reţeta Renaşterii. Despot vodă, primul umanist în România, a chemat la curtea lui profesori şi scriitori din Apus, a pus să se picteze pe pereţii palatului său luptele sale cu Alexandru vodă Lăpuşneanu. învăţaţi greci au stat la curtea lui Matei Basarab şi a lui Vasile Lupu. Dar mai ales patronajul artistic al lui Brâncoveanu are un aspect pronunţat de Renaştere. Brâncoveanu a avut la curte arhitecţi italieni, iar ca secretar pe scriitorul Del Chiaro. Construcţiile sale n-au fost numai religioase, ci şi civile : palatele brâncoveneşti de la Mogoşoaia şi Potlogi, în care, alături de influenţe ornamentale răsăritene, se remarcă şi înrâurirea stilului veneţian. S-a observat cu drept cuvânt că vechile locuinţe domneşti şi boiereşti până la Brâncoveanu erau cetăţi clădite pentru apărare, cu ziduri groase închise şi ferestruici mici, iar înăuntru cu chilii de mănăstire, pe când palatele acestui domn au loggii deschise, săli mari, luminate, care dau cu ferestre pe parcuri cu flori şi bazinuri. E un aspect de artă şi frumuseţe în locul celui războinic şi închis al epocii precedente. în acest domeniu restrâns este, deci, o schimbare şi la noi. Brâncoveanu trimisese elevi români în şcolile apusene, se înconjura de elenişti de seamă. De observat că şi aci, dacă e vorba de aspecte de Renaştere, ele apar mult mai târziu, sunt contemporane, nu cu Leon X şi Michelangelo, ci cu marele secol al lui Ludovic XIV.

VII. *Spiritul Renaşterii în viaţa politică.* Omul politic al Renaşterii este esenţial deosebit de cel medieval, el luptă pentru gloria individuală, fiind adesea un aventurier. Nu este omul legat cu fibre adânci de comunitate, moştenitorul datinei dinastice, este o personalitate care se ridică prin meritele sale deasupra celorlalţi.

Un stăpânitor medieval a fost în Moldova Ştefan cel Mare, cu cuminţenia bărbătească a ultimelor veacuri ale Evului Mediu. Ştefan luptă cu o armată de boieri, ţărani şi orăşeni ai ţării, oaste de ţară; în bătăliile lui foloseşte *pădurea,* elementul geografic caracteristic pentru apărarea Moldovei. în politica sa internă, a lucrat la o mare operă de colonizare a „pământurilor pustii" prin curteni (ţărani oşteni); în politica externă a fost întotdeauna prudent şi aliat cu unii vecini împotriva celorlalţi, ca să nu fie niciodată singur. Şi-a apărat ţara fără idei mari de politică imperialistă, ca un boier care-şi apără hotarele moşiei împotriva vecinilor hrăpăreţi, de aceea a dus numai războaie defensive. Credea, însă, ca toţi stăpânitorii din vremea lui, în „republica creştină", unitatea politică ideală a tuturor principilor creştini, datori să lupte solidar împotriva turcilor : aşa spune în soliile către papă şi către dogele Veneţiei. Scrie puţin şi se dăruieşte puţin, nu e retoric în scrisori, ci sfătos şi cu bun simţ popular, e un om al poporului moldovenesc, un arbore mai înalt, din pădure, a cărui coroană străjuieşte deasupra celorlalţi, dar cu trunchiul şi rădăcina alături de celelalte.

V. Burckhardt, *op. cit,* I, p. 8.

în faţa lui stă, ca un contrast, Mihai Viteazul: este viteaz erou, îşi dăruieşl viaţa şi tinereţile pentru fapte de glorie; războaiele lui sunt de cucerire, pest graniţele ţării, luată şi ea cu ajutorul boierilor, prin răsturnarea prede:esorulu Armata lui este de lefegii străini, cu arme de foc, necunoscute oamenilor de ţari după pilda condottierilor italieni. în politica internă, sprijină pe boieri împotriv ţărănimii deposedate de pământ; în politica externă, visează cucerire Constantinopolului şi a Poloniei. în scrisori e elocvent, sentimental, mişcător, ar cuvinte de foc, biciuiri de fulger. Dorinţa lui, o spune, e să lase un nume de glorie î istorie: e o mare personalitate, o individualitate puternică în stilul Renaşterii. Ştefai când se adresează oştenilor, le spune că înfrângerea e pedeapsă de la Dumneze pentru păcatele noastre, iar de izbândă să nu ne mândrim noi, oamenii, ci să privii umili la voia Celui de Sus; dar Mihai aminteşte boierilor originea lor -omană | cheamă în discursuri strălucite pe oşteni la fapte eroice. Sunt două epoci *a* stau fa în faţă. Ştefan a rămas în conştiinţa populară, pentru că se confunda cu Moldov veche, Mihai n-a rămas în amintirea oamenilor, pentru că era numai Mihai Viteazul.

Deosebirea nu e o întâmplare datorată temperamentelor diferite : sunt don faze în istoria politică a neamului nostru, una medievală, cealaltă de Renaştere. C este aşa se vede din faptul că, alături de aceste două mari figuri caracteristice, avem serie de alţi stăpânitori medievali, de mai mică mărime în epoca lui Ştefan: Vh Ţepeş, Radu cel Mare, Neagoe Basarab şi o serie de stăpânitori de Renaştere : vremea lui Mihai: Despot vodă, aventurierul care aminteşte pe Cesar Borgia, Rad Şerban şi toţi boierii deveniţi domni prin merite personale.

Renaşterea înseamnă o cotitură în istoria politică. E vremea liraniei (sensul antic al cuvântului), când personalităţi puternice iau locul vlăstarelor vechili dinastii, e vremea căderii principiului dinastic[28]. Atunci, în veacul al XVI-tea, se ştir şi la noi dinastiile Basarabilor şi Muşatinilor, şi boierii îndrăzneţi, fără osdomnes încap pe scaunele domneşti. Această schimbare politică de la Ev Mediu la epo< modernă se verifică şi pentru aspecte secundare.

Un principe al Renaşterii avea o curte, la care aducea oameni învăţa într-un cadru de lux, e ctitor de opere de artă religioasă şi profană. în veacul XVII-lea avem şi noi asemenea domni, începând cu Matei vodă şi Vasile Lup fundatori de şcoli, aducând profesori din ţări străine, ctitori de tipografii penti cultura poporului. La curtea lui Vasile vodă, se dădeau serbări cu bucătari din ţa străine, alergări pe cai împodobiţi, jocuri de măscăricii[4]]. La nunta fetei lui Rac Mihnea, la Tecuci, s-au clădit *cerdace,* clădiri ca nişte decoruri de teatru; la curtea 1 Şerban Cantacuzino a fost adus un artist indian, un fachir care şi-a arătat minunii Curtea de la Iaşi, la sfârşitul secolului al XVII-lea, era împodobită cu ceramii olandeză, cu covoare şi vase chinezeşti, hainele domnului erau de mătase,cu flori c aur brodate. Desigur, *o curte,* în sens de Renaştere, adică lux şi patronaj artistic, a fc mai ales aceea a lui Brâncoveanu[29]. Contrastul cu curtea veche, militară şi aproa| ascetică, a domnilor din Evul Mediu, este flagrant; avem şi aci un aspect al Renaşter

[28] *Ibidem,* p. 7.

[2]^ *Ci.* pentru serbările de curte din Renaştere, Burckhardt, *op. cit.,* II, p. 134—135.

al felului cum se înţelegea viaţa unui principe în această epocă nouă. Este, însă, un alt aspect al vieţii politice a Renaşterii, care apare mai puţin şi mai târziu la români.

Evul Mediu este stăpânit de datină, cu Renaşterea începe epoca reformatorilor. Reformatorul este o individualitate care stăpâneşte vremile şi oamenii şi vrea să le dea alt curs decât cel hotărât de natură, lucru care nu intră în mentalitatea medievală. Ideea de *progres* este o idee a Renaşterii[30], spiritul religios al Evului Mediu înţelege lumea ca fiind *dată* de Dumnezeu, cu toate faptele, instituţiile, bogăţiile şi mizeriile ei, cărora mâna şi spiritul omului nu le poate da altă direcţie. Şi mai ales în spiritul răsăritean, această concepţie statică a lumii este mai ales valabilă.

în faţa datinei, iniţiativa conducătorilor statelor româneşti este foarte mică : ea există, e drept, şi în Evul Mediu, reformele monetare şi iniţiativele de comerţ internaţional ale lui Mircea cel Bătrân, opera de colonizare a pământurilor pustii, întreprinsă de domnii moldoveni sunt dovezi că şi noi am avut stăpanitori activi. Dar nu e vorba de concepţie de *progres,* de îmbunătăţire a situaţiei poporului, cu ţeluri mari în viitor, ci probabil de anume reforme care aveau în vedere pur şi simplu creşterea veniturilor domneşti şi consolidarea militară a poziţiei domnului. în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, anume reforme de caracter social devin necesare, din cauza evoluţiei lente a stării proprietăţii, lichidarea treptată a proprietăţii moşneneşti în favoarea celei boiereşti. în marginile acestui proces social este şi „legătura" lui Mihai Viteazul, care face şerbi din ţăranii mutaţi de pe o moşie pe alta, reforma lui Miron Barnovski de a restitui răzeşilor ocinele lor pierdute. Dar, şi într-un caz şi în celălalt, e vorba de măsuri de necesitate imediată, nu de ideea de progres, care subînţelege un anumit idealism, o reformă făcută pe temeiul unei idei de iubire de oameni.

Se poate spune că primii reformatori în sens modern în ţările noastre, dărâmători de datină,"au fost abia domnii fanarioţi. Când Constantin Mavrocordat, în Adunarea obştească a ţării, declară liberi pe şerbi, el spune că nu se cuvine ca un frate să robească pe un alt frate întru Christos. Ideea aceasta înseamnă o revoluţie. Codicele de legi fanariote ale lui Ipsilante, Caragea şi Callimah sunt legi influenţate de cele occidentale, care înlocuiesc obiceiul pământului, dreptul consuetudinar, cu legea scrisă şi nu cum fuseseră codicele lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, nişte simple manuale pentru judecători, aplicabile alături de obiceiul pământului, în cazuri grele. Introducerea industriei în ţară sub fanarioţi (fabrici de postavuri, de sticlă, de porţelan, de frânghii, tipografia lui Mavrogheni de la Cişmea) înseamnă o încurajare cu privilegiu domnesc a iniţiativei particulare, pe când morile de hârtie ale lui Matei vodă, tipografiile Iui Brâncoveanu sau exploatarea ocnelor înseamnă monopoluri domneşti. Fanarioţii au fost în ţara noastră primii reformatori în sens occidental ai vieţii politice şi economice româneşti: dar nu poate fi vorba aci de *Renaştere.* Introducerea paşapoa'rtelor, a poştei publice, sunt dintre reformele esenţiale ale fanarioţilor.

Desigur, în spiritul de iniţiativă fanariot se ascunde educaţia lor occidentală, în special franţuzească, dar trebuie să cercetăm şi problema dacă starea societăţii

[30] **J. Calmette,** *L'e'laboration du monde moderne* („Clio"), p. 311.

româneşti îngăduia „reforme" în veacul al XVIII-lea, pe când în veacurile preceden anume împrejurări sociale nu erau potrivnice unor astfel de iniţiative. Venim astfel problema centrală a acestui studiu : care au fost împrejurările care au îngăduit sa dimpotrivă, au împiedicat dezvoltarea revoluţiei Renaşterii pe teren românesc?

VIII. *Temeliile economice şi sociale ale Renaşterii la români.* Acesta es rezultatul inventarului nostru privitor la Renaşterea la români. Am semnalat o ser întreagă de manifestări de cultură şi politică ce dovedesc, dacă nu existenţa un Renaşteri româneşti, prezenţa în istoria culturii româneşti a elementelor esenţiale a umanismului, ale Renaşterii politice, descoperirea şi cultivarea Antichităţii, politii de glorie şi a altor aspecte ale acestei revoluţii culturale. Aceste caracteristici a istoriei noastre nu erau până acum recunoscute de istorici, care nu vorbesc, nici uni de cultura Renaşterii în trecutul nostru. Totuşi, trebuie să constatăm că în privin *intensităţii* mişcării, umanismul cronicarilor secolului al XVII-lea se reduce la v cerc restrâns de boieri bogaţi. în ce priveşte epoca apariţiei fenomenelor caracteristii de Renaştere, aflăm o vădită întârziere pentru unele aspecte, chiar de secole, faţă < Occident. De asemenea, unele caractere esenţiale ale Renaşterii lipsesc aproape < totul, ca, de pildă, înflorirea artelor plastice profane. Istoricul, care este dator cerceteze cauzele fenomenelor istorice, trebuie să explice de ce nu a putut înflc complet Renaşterea la noi şi apoi care au fost totuşi condiţiile care au îngădi dezvoltarea unor aspecte parţiale ale ei.

Am arătat care sunt ultimele concluzii asupra originilor Renaşteri Renaşterea nu poate fi despărţită de ivirea capitalismului comercial în Europ Capitalismul comercial începe să apară în veacul al XV-lea şi înfloreşte în eh splendid în cel următor. Originea lui stă în oraşele comerciale din Italia, Flandra Germania, deci în dezvoltarea burgheziei, apoi în statele unitare regale, în ca monarhia se sprijină pe aceeaşi clasă socială. Cu alte cuvinte, Renaşterea, dacă este creaţia burgheziei, este, în tot cazul, în mare parte, rezultatul direct sau indirect ridicării acestei clase sociale. De aci şi caracterele ei : individualism, aspecte bogăţie şi lux, politică de parveniţi (gloria).

în lumina acestei constatări, examinând situaţia de la noi, trebuie recunoaştem că, faţă de economia şi cultura orăşenească a apusului şi centrul Europei, în principatele de la Dunăre avem o economie agricolă, ceea ce 1 înseamnă, cum greşit s-a spus, o viaţă ţărănească, ci dimpotrivă, o viaţă feudal Cultura românească din veacul al XVI-lea nu putea fi decât reflexul feudalităţ cultura boierească, cu aspecte religioase medievale prelungite peste sfârşitul Evul Mediu în Europa. Aceasta este cauza principală care a împiedicat înflorirea Renaşte la români: lipsa temeliei sociale şi economice care a existat în Apus. Deci, ortodoxia, slavonismul sau alte forme de cultură, care sunt, cum am arătat într-un ; studiu, urmările şi nu cauzele fenomenelor economice şi sociale.

Totuşi, au fost încercări de pătrundere a capitalismului comercial în teritori românesc în veacul al XVI-lea şi anume în Ardealul mai deschis drumurilor ce vin c Europa centrală. Astfel, când Ferdinand de Austria a încercat să ia tronul Ungari' după dezastrul de la Mohâcs, ostile şi funcţionarii lui pătrunseseră în Ardei

bcătiile miniere ale provinciei fură concesionate casei Fugger, celebri capitalişti din Augsburg şi Niirnberg, care stăpâneau piaţa europeană a epocii. Năvălirea oştilor lui Petre Rareş, ca sprijinitor al lui ioan Zăpolya şi vasal al sultanului Soliman Magnificul, ruinează planurile Fuggerilor şi agenţii lor sunt puşi pe fugă. Dintre marii capitalişti ai veacului al XVMea, sunt şi membrii familiei Thurzo, care se ocupau cu comerţul mătăsii şi al spiţeriilor. Erau asociaţi cu Fuggerii şi aveau afaceri în Italia, Germania, la Amiens şi la Lisabona. Familia Thurzo era originară din Levocea (Leutschau), în Spitz, în Slovacia, oraş care fusese transformat într-o comună italiană, cu arhitectură veneţiană[31]. Acolo, în acel oraş, s-a ridicat familia Laski; Hieronim Laski a fost ambasadorul sultanului Soliman, Ian Laski, un mare scriitor şi reformator, Albert Laski a adus în Moldova pe Despot vodă, cu ostile de mercenari. Albert Laski şi familia lui îşi datorau ridicarea capitaliştilor Thurzo şi, deşi nu cunoaştem bine aceste împrejurări, credem că finanţarea expediţiei lui Despot în Moldova trebuia să aibă ca urmare logică pătrunderea afacerilor familiei Thurzo în această ţară.

Dintre creaţiile noi ale capitalismului în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, avem industria : tipografiile, morile de hârtie şi fabricarea armelor de foc (pe lângă fabricarea postavurilor, industria „mare" a Evului Mediu)[32].

Este vorba, însă, de încercări care n-au izbutit sau n-au avut urmări. O ţară agricolă, fără burghezie, nu putea lua parte la mişcarea capitalistă. Dimpotrivă, cum am arătat la începutul acestui studiu, caracteristica veacului al XVI-lea a fost o cădere masivă şi repede a monetei în toată Europa, datorită marelui import de argint din America. Ţările agricole fură lovite de această devalorizare a argintului, căci acolo circulaţia monetară era foarte redusă. Rezultatul a fost îngreunarea legăturilor comerciale între ţările agricole şi cele industriale, ale căror produse se scumpiseră foarte mult. De notat că, în Evul Mediu şi în secolul al XVI-lea, principatele dunărene nu erau exportatoare de grâu, ci numai de vite. Am arătat, într-un studiu asupra epocii lui Mircea jel Bătrân, că, până la mijlocul veacului al XVI-lea, Ţara Românească importa grâu din Ardeal, fapt care, la prima vedere, pare paradoxal, dar se explică prin întinderea mare a stepelor şi pădurilor şi prin extinderea culturii meiului, principala -ireală cultivată de plugarul român în această epocă.

Trebuie să mai ţinem seama de un alt fapt, care a mai fost relevat: comerţul medieval de tranzit al Hansei prin Polonia în Moldova, unde se întâlnea cu comerţul maritim genovez şi veneţian şi care a îmbogăţit ţările noastre în vremea lui Ştefan cel Mare. El încetează, însă, în veacul al XVI-lea, când turcii taie drumul comercial prin cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe şi blocarea Mării Negre. Prin urmare, drumul european de comerţ ce trecea pe la noi în Evul Mediu se închide şi caracterul exclusiv agricol şi păstoresc al ţărilor noastre se accentuează într-o epocă în care, în apusul şi centrul Europei, se întâmplă o evoluţie exact contrară. Nu este, deci, de mirare că revoluţia bufgheză a Renaşterii nu s-a putut produce în ţările noastre.

Căderea bruscă a monetei de argint atinge asprul turcesc, care era moneta de

[1] Hauser et Renaudet, *op. cit.,* p. 341 —342. [32] *Ibidem,* p. 345-348.

circulaţie în veacul al XVI-lea în ţara noastră, unde înlocuise moneta naţională, care nu se mai bate, precum şi florinul unguresc.

Devalorizarea a atins ţara noastră în epoca lui Mihai Viteazul, căci contractele şi confirmările de vânzări de moşii de la sfârşitul domniei amintesc de preţurile de la începutul ei, „însă după cum umbla asprul pe atunci" (Arhivefle] Statfului], doc[ument] inedit). Domnia lui Mihai Viteazul înseamnă, din punctul de vedere economic, un moment crucial din istoria noastră.

Totuşi, am arătat că în veacul al XVII-lea anume aspecte ale umanismului şi ale Renaşterii au pătruns şi la noi. Boierii moldoveni învaţă în şcolile iezuite din Polonia, boieri, între care Constantin stolnicul Cantacuzino, ajung până în Italia, şi pentru aceea trebuiau bani grei. Cu atât mai mult costau palatele brâncoveneşti, ostile de mercenari nemţi, tipografiile care lucrau în pierdere, ca opere de binefacere pentru înzestrarea bisericilor, cheltuieli ce nu existau în veacul al XV-lea. în adevăr, în veacul al XVI-lea şi mai ales în cel următor, se iveşte un izvor nou de bani în ţară: este comerţul grânelor cu Imperiul Otoman. Turcii aveau nevoie, pentru aprovizionarea Constantinopolului şi a armatei lor, de grânele româneşti. Fiind singurii clienţi, ei crează un fel de monopol, care ţine până în 1829 şi care nu era menit să ridice preţurile, totuşi aducea bani în ţară. Agenţii acestui comerţ nou erau negustorii greci, iar beneficiarii erau, bineînţeles, boierii proprietari.

Acest comerţ devenise esenţial încă sub Mihai Viteazul. Când marele domn încheie pace cu turcii la 1598, el se scuză faţă de împăratul Rudolf II că a fost nevoit s-o facă, împins de necesităţi economice imperioase: fără negoţul peste Dunăre, românii nu mai aveau cu ce trăi.

Fireşte, comerţul grânelor care, o repetăm, nu exista în veacul al XV-lea, a avut urmări deosebite pentru economia ţării, care n-au fost studiate până acum. Cultura meiului a fost înlocuită cu a grâului pe marile domenii boiereşti; boierii intensifică producţia pe moşiile lor, legând pe ţăran de glie, schimbând exploatarea în dijmă cu exploatarea în regie. Producţia autarhică, pentru nevoile casei şi satului, a marilor domenii medievale e înlocuită în parte, pentru prima oară, cu o exploatare pentru export. Moneta olandeză, *leul,* apare atunci ca monetă a ţării noastre, căci olandezii erau pe atunci principalii clienţi ai Imperiului Otoman. Atunci boierimea înlocuieşte în rosturile de conducere domnia şi ia conducerea economică, politică şi spirituală a ţării. Toate aceste fenomene economice, care nu sunt specifice [numai] pentru ţara noastră, ci şi pentru celelalte state agricole din Răsărit: Ungaria şi Polonia, nu pot fi prezentate aci decât sumar, pentru a lămuri problema Renaşterii, care ne preocupă. Ne rezervăm să revenim în chip documentat asupra lor într-un studiu special.

Deocamdată, trebuie să analizăm care au fost urmările pentru cultura românească ale acestor stări de lucruri în viaţa economică.

într-un studiu intitulat *începuturile^ literaturii în limba română,* am arătat că înlocuirea limbii slavone în cultura noastră prin cea naţională a fost rezultatul ridicării boierimii în locul autorităţii casei domnitoare. Limba slavonă era tradiţia medievală a domniei; câtă vreme domnul şi curtea lui au patronat cultura, ea a rămas îmbrăcată în haina slavonă. Când, însă, s-a ridicat boierimea, când statul a devenit

aristocratic din voievodal, atunci şi cultura a devenit apanajul nobilimii de proprietari. Boierii nu ştiau slavoneşte şi de aceea ridicarea lor coincide cu introducerea limbii române în locul celei slavone în istoriografie, în cancelarie şi, în cele din urmă, şi în Biserică[33]. începuturile literaturii în limba vulgară nu formează propriu-zis o caracteristică a culturii Renaşterii. în Apus, ele se ivesc în Evul Mediu. Dar este limpede că pentru cultura noastră fac parte din complexul de manifestări culturale ce urmează ridicării boierimii în veacul al XVI-lea în locul ordinii voievodale. Din acest complex fac parte şi toate aspectele de Renaştere pe care le-am analizat în paginile precedente.

în prezentul studiu am arătat, pentru prima oară, că ridicarea boierimii în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea nu are numai un aspect negativ, în sensul că, fiind tăiate drumurile de negoţ, proprietarii agricoli au rămas singura putere economică în stat, ci şi unul pozitiv: ridicarea boierimii a fost însoţită de o nouă intensificare a culturii grânelor şi de comerţul cu grâne în sudul Dunării, cu Imperiul Otoman. Comerţul acesta a adus ceva bani în ţară, bani care nu mai.intrau în vistieria domnească, cum fusese cazul, prin vămi, cu comerţul de tranzit din veacul al XV-lea, ci în a boierilor. Astfel au putut boierii să-şi trimită copiii peste graniţă la studiu, să susţie pe seama lor o nouă domnie, aleasă din rândurile boierilor, cu oşteni mercenari şi cu anume creaţii în ţară.

îmbogăţirea boierilor explică, însă, nu numai posibilitatea ivirii unor aspecte de cultură de Renaştere la noi, schimbarea în unele privinţi a datinei medievale, dar şi direcţia specială pe care au luat-o aceste influenţe. Am spus că negoţul grânelor se făcea prin negustorii greci. Grecii au pătruns în acest chip în ţările noastre şi aceasta este principala cauză a pătrunderii şi influenţei grecilor în Principatele Române. Comerţul grânelor nu constituia o legătură cu Apusul şi centrul Europei, dimpotrivă, îi întorcea spatele (creşterea preţurilor ridica bariere între români şi Apus). După venirea grecilor în ţară, însă, s-a putut introduce umanismul elenic al şcolilor domneşti, de care am vorbit şi care înseamnă contactul mai fecund al culturii româneşti cu Antichitatea. Acele aspecte ale culturii Renaşterii apusene care contraziceau mentalitatea agrară feudală a boierimii noastre nu s-au putut împământeni în Moldova şi în Ţara Românească, mai ales *individualismul laic.* E uşor de înţeles de ce : *Renaşterea apuseană a fost burgheză, a noastră a fost boierească.* Tot din această pricină, *spiritul critic* şi *reformator* al burgheziei bogate din Apus nu a pătruns la boierimea noastră, legată de Biserică ca şi de pământ, şi a trebuit să aşteptăm perioada fanarioţilor ca să avem, la noi, concepţia progresului. Nu e cazul să ne depărtăm aci de subiectul nostru prin dezvoltări ale unor chestiuni colaterale, dar putem spune, pe scurt, că influenţa apuseană la noi, în epoca fanariotă, începutul unor legături economice şi apoi culturale, ce n-au mai încetat până azi, se datoreşte deschiderii comerţului Peninsulei Balcanice şi Ţărilor Române cu Austria în veacul al XVIII-lea, epocă în care această ţară ajunge în expansiunea sa până la Carpaţii Meridionali şi la Dunărea de Jos (la Belgrad şi în Banat). De asemenea, marile opere

[33] P. P. Pfanaitescu], *începuturile^' literaturii în limba română,* în „Rev. Fund. Regale", 1 septembrie 1943.

de artă, caracteristice pentru o societate bogată şi îmbogăţită, nu au fost imitat români, care bani mulţi nu aveau şi numai îmbogăţiţi n-au fost în perie Renaşterii.

în concluzie, Renaşterea n-a lipsit din istoria culturii româneşti. Am avii strălucit umanism românesc, de stil iezuit, apoi grecesc, aspecte interesant Renaştere în mentalitatea politică, idei şi forme de Renaştere chiar în viaţa artis Renaşterea face parte integrantă din cultura noastră. Ea a fost în legătură, însă boierimea, nu, ca în Apus, cu burghezia, care nu exista la noi, şi de aceea an aspecte ale acestei revoluţii culturale lipsesc Ia noi, întârzie sau iau altă formă.

în integrarea istoriei românilor în istoria universală, problema Renaşteri o importanţă capitală, cercetarea ei dovedeşte că se poate înţelege trecutul ne numai în legătură cu marile curente ce au străbătut Europa şi au transformat spi ei şi, în acelaşi timp, cum au fost transformate sau întârziate aceste curent împrejurările speciale, economice şi sociale, în care a trăit poporul românesc.

Jilava, 21 februar 1945

l în text, „Braccio". în manuscris, „al doilea".

Urmează un cuvânt ilizibil; lipsa Iui nu modifică sensul propoziţiei. Urmează un cuvânt ilizibil, în manuscris, „Originile..."

ABREVIERI*

ACMI = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice
AO = Arhivele Olteniei
A1IAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
A1IA1 = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi (din 1990,
A1IX)
ARMSI = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare
BCMI- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
CI = Cercetări Istorice
CL = Convorbiri Literare
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
Rdl = Revista de Istorie
/?/= Revista Istorică (ambele serii)
RIR = Revista Istorică Română
RRH= Revue Roumaine d'Histoire
SMIM= Studii şi Materiale de Istorie Medie

* Sunt cuprinse în această listă titlurile publicaţiilor mai des citate în paginile care urmează.

BIBLIOGRAFIE*

A

— *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasow Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie,* 25 voi., Liov, 1868—1935.

— Wilhelm Altmann und Ernst Bernheim, *Ausgewălte Urkunden zur Erlăuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands in Mittelalter,* Berlin, 1895.

— Louis Andre, *Histoire economique depuis l'antiquite jusqu'ă nos jours,* ediţia a IlI-a, Paris, 1925.

—65535 I. Antonovici, *Documente bârlădene,* 5 voi., Bârlad, 1911-1926.

—65535 C. Aricescu, *Istoria Câmpulungului, prima reşedinţă a României,* 2 voi., Bucureşti, 1855-1856.

— Dinu C. Arion, *încercare asupra domeniului eminent în principatele Munteniei şi Moldovei, în secolele XV şi XVI,* în *închinare lui N. lor ga,* Cluj, 1931.

B

— N. Bălcescu, *Opere. Scrieri istorice, politice şi economice,* ed. G. Zâne, voi. I, Bucureşti, 1940.

— Şt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus. Primul umanist de origine română,* Aninoasa-Gorj, 1939.

— I. Bianu, N. Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508—1830),* 4 voi., Bucureşti, 1903, 1910, 1912, 1944.

— I. Bianu, *Introducerea limbii româneşti în Biserică,* discurs de recepţie la Academia Română, Bucureşti, 1904.

— J. Bielski, *Kronika polska Mar cina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego synajego wydana,* Cracovia, 1597.

— Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV,* Bucureşti, 1938

—65535 I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor,* Bucureşti, 1895.

—65535 Idem, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului,* în *CL,* nr. 7-8,9-10,1905.

* Vezi nota asupra ediţiei (p. 7).

—Idem, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XVşi* ***XVI,*** I (1413—1508), Bucureşti, 1905.
—Idem, *Documentul Râzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldoveneşti în sec. XV,* în *ARMSI,* seria II, tom XXV, 1908.
—65535 Idem, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche,* Bucureşti, 1891.
—65535 Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades,* Koln, 1690.
—65535 G. Brătianu, *Etudes sur l'approvisionnement de Constantinople et le tnonopole du ble ă l'epoque byzantine et ottomane,* în *Etudes byzantines d'histoire economique et sociale.* Paris, 1938.
—Idem, *Recherches sur le commerce genois dans la mer Noire au XIIIe siecle,* Paris, 1929.
—Jakob Burckhardt, *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance,* traduction par M. Schmitt, ediţia a Vil-a, 2 voi., Paris, f.a.

C
—65535 J. Calmette, *L'elaboration du monde moderne,* colecţia „Clio", Paris, 1934.
—65535 I. A. Candrea, *Psaltirea Şcheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele XVI şi XVII traduse din slavoneşte,* I — *Introducere,* Bucureşti, 1916.
—Mihail Cantacuzino banul, *Genealogia Cantacuzinilor,* ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902.
—65535 Jacob Caro, *Geschichte Polens,* voi. II, Gotha, 1863.
—65535 Lucja Charewiczovva, *Handel Lwowa z Moldawja i Multanami w wiekach srednich,* în „Kwartalnik historyczny", Liov, XXXVIII, 1924.
—65535 Eadem, *Handel sredniowiecznego Lwowa,* Liov, 1925.
—65535 Anton Măria Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzione della Valachia,* ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914.
—Ştefan Ciobanu, *începuturile scrisului în limba românească,* în *ARMSL,* seria III, tomX, 1941.
—Gh. I. Ciorogaru, *Păcatul istoriei. Scurtă privire asupra soartei ţăranului de-a lungul veacurilor,* Bucureşti, 1945.
—Ioan D. Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii Principatelor Române până la 1500,* Cernăuţi, 1923.
—I. Conea, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică,* în „Rânduiala", I, nr. 2, 1935.
—M. Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci şi a lalomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu muntenii,* Iaşi, 1935.
—Idem, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504—*

1517), Bucureşti,
1940.
—65535 Idem, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527),* Iaşi, 1943.
—65535 Idem, *Un sat „ Turda " în Moldova lui Ştefan cel Mare,* în *Omagiu lui Ioan Lupaş*
la împlinirea vârstei de 60 de ani, Bucureşti, 1943.
— Miron Costin, *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone Principe,* edidit Eugenius

Barvvinski, Bucureşti, 1912.
—Idem, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* ed. P.P.
Panaitescu, în *ARMSI,* seria III, tom X, 1929.
_ Idem, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace,* ed.
P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1944.
—65535 Idem, *Opere complete,* ed. V.A. Urechia, 2 voi., Bucureşti, 1886, 1888.
—65535 Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum,* libri XXX tertium ab auttore
diligenter recogniti. Funebris eusdem authoris oratio, Sigismundi Regis vitam compendiose complexa & aliquoties iam prius edita. Accessit indicium Francisci Rebortelli Utinensis, de authore & libro. Basiliae, ex officina oporiniana.
—Martin Cromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica*
Regni Poloniei, ed. Wiktor Czermak, Cracovia, 1901.
—Jovan Cvijic, *La Peninsule Balcanique, geographie humaine,* Paris, 1918.

D
—Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae, libri XII,* în *Opera omnia,* ed. Al. Przezdziecki,
Cracovia, 1878.
— N. Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupaţiunii austriece*
(1716-1739), Bucureşti, 1906.
— *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p.*
Christum, ed. E. Lukinich, L. Gâldi, Fekete Nagy, L. Makkai, Budapesta, 1941.
— I. Donat, *Material pentru istoria Craiovei şi a judeţului Dolj,* în *AO,* an. XIII, nr.
71-73, 1934.
—Silviu Dragomir, *Ctitorii bisericii din Bârsău în judeţul Hunedoarei,* în *ACMI*
(secţiunea pentru Transilvania), Cluj, 1932.
— Idem, *Vechile biserici din Zărand şi ctitorii lor în sec. XlV-lea şi XV-lea,* în *ACMI*
(secţiunea pentru Transilvania), Cluj, 1930.
— N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii,*
Academia Română *(Studii şi cercetări,* XXI), Bucureşti, 1933.

E
— Gordon East, *Geographie historique de l'Europe,* ediţia a VUI-a, Paris, 1939.

F
— *Faptele ungurilor* de secretarul anonim al regelui Bela, în *Izvoarele istoriei*
românilor, ed. G. Popa-Lisseanu, I, Bucureşti, 1934.
—65535 I. C. Filitti, *Craioveştii,* în *CL,* LIV, nr. 3,4, 5, 1922.
—65535 Idem, *Evoluţia claselor sociale în trecutul Principatelor Române* (rezumat), în *CL,*

LVII, nr. 2, 4, 1925 (integral în „Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială", V, nr. 1 -4, 1924). — Idem, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864,* Bucureşti, 1935.

G

—A. Gilewicz, *Przyjecie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405—1605,* în
Studja z historji spolecznej i gospodarczej poswiecone Prof. dr. Franciszkowi Bujakowi, Liov, 1931.
—C. Giurescu, *„Descriptio Moldaviae". Curs universitar* (litografiat), 1914—1915,
Bucureşti, 1915.
—65535 Idem, *Despre rumâni,* în *ARMSI,* seria II, tom XXXVIII, 1916.
—65535 Idem, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul,* în
ARMSI, seria II, tom XXXVII, 1915.
—Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV—XV,*
Vălenii de Munte, 1926.
—Olgierd Gorka, *Bialogrod i Kilja a wyprawa r. 1497,* în „Sprawozdania z posiedzen
Tovvarzystwa Naukovvego Warszawskiego", secţ. II, t. XXV, 1932.
—65535 Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani,* Fălticeni, 1926.
—65535 K. Grot, *Moravia şi maghiarii de la mijlocul veacului al IX-lea până la începutul*
celui de-al X-lea, St. Petersburg, 1881 (în limba rusă).
—Al. Gvvagnin, *Kronika Sarmacjej Europskiej,* trad. Martin Paszkovvski, Cracovia,
1611.

H

—65535 B P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* 3 voi., Bucureşti, 1877, 1878, 1881.
—65535 Henri Hauser et Augustin Renaudet, *Les debuts de l'âge moderne. La Renaissance*
et la Reforme, colecţia „Peuples et civilisations", Paris, 1929.
— *Historiae Hungaricae fontes domestici,* ed. M. Florianus, 4 voi., Lipsca-Budapesta,
1881-1885.

I

—Dan M. Iliescu, *Un vechi oraş dispărut: Cetatea de Floci. încercare de*
monografie, Bucureşti, 1930.
—65535 G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor,* Bucureşti, 1899.
—65535 N. Iorga, *Cronicele muntene,* în *ARMSI,* seria II, tom XXI, 1899.
—65535 Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi,* 2 voi., Bucureşti, 1902—1903.
—65535 Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino,* Bucureşti, 1902.
—65535 Idem, *I genovesi nel Mar New,* în „II Comune de Genova", 6, iunie, 1925.

—65535 Idem, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă,* în *ARMSI,* seria III, tom VIII, 1927-1928.

—Idem, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* 2 voi., ediţia a
Ii-a, Bucureşti, 1929.
—65535 Idem, *Istoria literaturii româneşti,* voi. I, ediţia a H-a, Bucureşti, 1925.
—65535 Idem, *în jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun,* în *ARMSI,* seria III, tom XIII, 1932.
—65535 Idem, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintâi chip de domn român,* în *ARMSI,*
seria II, tom XXXV, 1913.
—65535 Idem, *Pietrele de mormânt ale saşilor din Baia,* în *BCMI,* XXIV, 1931.
—65535 Idem, *Polonais et Roumains. Relations politiques, economiques et culturelles,*
Bucureşti, 1921.
—65535 Idem, *Relaţiile comerciale ale ţărilor nostre cu Lembergul,* Bucureşti, 1900.
—65535 Idem, *IM „România Danubienne" et Ies barbares au VIe siecle,* în „Revue belge de
philologie et d'histoire", Bruxelles, tom III, nr. 1, 1924.
—65535 *Istoria Ţării Româneşti,* ed. G. Ioanid, Bucureşti, 1859.
—65535 Iordan Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonia,* ediţia a Ii-a, Sofia, 1932.

î

— *în memoria lui V. Pârvan,* Bucureşti, 1934.

J

—Alfred Jeanroy, *Les origines de la poesie lyrique en France au Moyen Âge. Etudes*
de litterature francaise et compar ee, Paris, 1889.
—65535 Idem, *La poesie lyrique des troubadours,* 2 voi., Paris, 1934.
—65535 C. Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* în
„Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Classe", Viena, XLVIII-XLIX, 1901-1904.

K

—Simon de Keza, *Cronica ungurilor,* în *Izvoarele istoriei românilor,* ed. G. Popa-
Lisseanu, voi. IV, Bucureşti, 1935.
—Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valahiei,*
3 voi., Bucureşti, 1872-1874.
—L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Ksiestwa Litewskiego za Jagiellonow,* I (1377—
1499), Varşovia, 1930.
—65535 *Kronika Marcina Bielskiego,* I—II, Wydanie Kaz. J. Turowskiego, Sanok, 1856.
—65535 St. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach srednych,* în „Rosprawy Polskiej
Akademii Umiejetnosci", secţ. istorică, seria II, tom XLIV, 1903.
—Idem, *Handel Polski ze Wschodem w wiekach srednych,* în „Przeglad Polski", 1903.

L
—*Letopiseţul Ţării Moldovei* îraocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie
logofătul şi alţii de Simion Dascălul, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1916.
—65535 Anatol Lewicki, *Zarys historyi Polskiej az do najnowszych czasow,* Cracovia, 1923.
—65535 Stanislavv Lewicki, *Lemberg's Stapelrecht,* Liov, 1909.
—65535 Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300—1514),* ed. I. Ursu, Bucureşti, 1910.
—65535 *Libri juris civilis Cracoviensis (1392 — 1506),* ed. Kazimierz Kaczmarczyk,
Cracovia, 1913.
—Ferdinand Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, 2* voi., Paris,
1937.
—I. Lupaş, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1929.

M
—Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a Episcopiei cu asemenea numire,* Bucureşti,
1869.
—65535 Idem, *Cronica Romanului,* voi. I, Bucureşti, 1874.
—65535 Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania,*
voi. I, ediţia a H-a, Sibiu, 1935.
—Matei Miechowita (Miechovvski), *Tractatus de duabus Sarmatiis,* în *Polonicae*
historiae corpus, ed. Joannis Pistorius, I, Basel, 1582.
—65535 I. Mihălyi de Apşa, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV,* Sighet, 1900.
—65535 *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia,* Cracovia, 1876—
1894.
—65535 *Monumenta Poloniae Historica,* ed. A. Bielovvski, 6 voi., Liov, 1864—1893.
—65535 Gcorge G. Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu*
istoric după izvoare bizantine, Bucureşti, 1913.

N
—65535 Ion Neculce, *Cronica,* ed. Al. Procopovici, 2 voi., Craiova, 1932,1936.
—65535 Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti*
şi Moldovei cu Ardealul în secolele XV şi XVI, Bucureşti, 1905.
—65535 Paul Nicorescu, *Monete moldoveneşti bătute la Cetatea Albă,* în *CI,* XVII, 1943.
—65535 L. Niederle, *Slovanske starozitnosti,* ediţia a Ii-a, 10 voi., Praga, 1906—1927.
—65535 J. Niemczewski, *Untersuchung der polnischen Oberhoheitesrechts uber die*
Moldau. Als Belag zu den Acten des Vertrages in Lublau am 15. Mărz 1412, Inaugural-Dissertation, Leipzig, 1872.
—Ion I. Nistor, *Cărţile liturgice *din Bucovina şi introducerea limbii slavone în*
Biserica românească, în *ARMSL,* seria **III,** tom XXV, 1943.

— Idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts,*
Cernăuţi, 1912.
— Idem, *Das moldauische Zollwessen im 15. und 16. Jahrhundert,* în „Jahrbuch **fur**
Gesetzgebung, Vervvaltung und Volksvvirtschaft im Deutschen Reiche",

XXXIV, Leipzig, 1912.
— Stojan Novakovic, *„Baştină" und „Boljar" in der Sud-slavischen Terminologie des Mittelalters,* în „Glas srpske Kraljevske Akademije", Belgrad, 1913.

O

— *Omagiu lui loan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani,* Bucureşti, 1943.

P

— *Palia d'Orăştie (1581 — 1582).* Preface et livre de la Genese, avec la texte hongrois de Heitai et une introduction par Mario Roques, Paris, 1925.
— P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936.
— **Idem,** *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653),* Academia Română *(Studii şi cercetări,* XXXII), Bucureşti, 1938.
— Idem, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi* ***Miron*** *Costin,* în *ARMSI,* seria **III,** tom IV, 1925.
— Idem, *La litterature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siecles) et son importance pour l'histoire des litteratures slaves,* în „Sbornik prace I Zjezdu slovanskych filologii v Praze 1929", Praga, 1931.
—65535 Fryderyk Papee, *Polska i Litwa na pnelomie wiekow srednich,* I, Cracovia, 1904.
—65535 Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia,* traducere de E. Cioran, Bucureşti, 1900.
— Idem, *Voyage du Patriarche Macarie d'Antiochie,* ed. V. Radu, Patrologia Orientalis, XXIV, Paris, 1934.
—65535 Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova,* Bucureşti, 1938.
—65535 L. Pic, *Die rumänische Gesetze und ihren Nexus mit dem biiantinischen und slavischen Recht,* în „Sitzungsberichte der K. Bolim. Gesellschaft der Wissenschaften", Praga, 1886.
—65535 H. Pirenne, *Les anciennes de'mocraties des Pays-Bas,* Paris, 1910.
—65535 G. Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaene,* în *CL,* XXIV, nr. 12, 1891.
— A. Prochaska, *Materialy archiwalne wyzete glownie z metryki litewskiej od 1348 do* ***I607r.,hiov,*** 1890.
— Al. Procopovici, *Arhetipul husit al Catehismelor noastre luterane,* în „Făt-Frumos", Suceava, **II,** nr. 3—4, 1927.

R

—65535 Richard Roepell, *Geschichte Polens,* Hamburg, 1840.
—65535 Al. Rosetti, *Sur quelques termes du Daco-Roumain relatifs ă la propriete terrienne,*

în „Bulletin linguistique", **IX,** 1941.

— Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova. I. De la origini până la 1834,* Bucureşti, 1907.

S

—65535 Aurel Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei,* Bucureşti, 1937.

—65535 Hans Schiltbergers *Reisebuch nach der NUrnberger Handschrift herausgegeben,* ed. Valentin Langmantel, Tiibingen, 1885.

—65535 K. Schuchardt, *Alteuropa. Kulturen-Rassen-Volker,* Berlin-Leipzig, 1935.

—65535 Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762,* Bucureşti, 1939.

—J. Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polytika Polski od koronacji Jagielly do smierci Jadwigi i bitwy nod Worskla (1386-1399),* Liov, 1930.

—Waclaw Sobieski, *Der Kampf um die Ostsee. Von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart,* Leipzig, 1933.

—Stanoje Stanojevic, *Iz naăe proSlosti,* 1 kn.: *Slike iz kulturne istorije srednjega veka,* Belgrad, 1934.

—D.A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României,* I, Bucureşti, 1900.

Ş

—Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj (1406—1665),* Tg. Jiu, 1908.

—Idem.. *Istoria Târgu-Jiului,* Tg. Jiu, 1906.

T

—Ion Tanoviceanu, *Formaţiunea proprietăţii funciare în Moldova. Pământul gospod,* în *Prinos lui D.A. Sturdza,* Bucureşti, 1903.

—65535 G.D. Teutsch, *Geschichte der siebenbtirger Sachsen,* I, Sibiu, 1925.

—65535 Gr. Tocilescu, *Doamna Stanca, soţia lui Mihai Viteazul (1560—1604),* Bucureşti, 1877.

U

— *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen,* ed. Franz Zimmermann, Cari Werner, voi. I, Sibiu, 1892.

V

— I. Venelin, *O slove bolerin,* în „Ctenija v imperatorskom obScestve istorii i drevnostej rossijskich", III, Moscova, 1847.

— I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor. Letopiseţul de la Bistriţa şi Letopiseţul de la Putna,* Bucureşti, 1926.
— Gioacchino Volpe, *II Medio Evo,* ediţia a Ii-a, Florenţa, 1929.

X

— A.D. Xenopol, *Une enigme historique. Les Roumains au Moyen Âge,* Paris, 1885.

NOTE LA EDIŢIA A DOUA

I. „PERIOADA SLAVONA" LA ROMÂNI ŞI RUPEREA DE CULTURA APUSULUI

Publicat în *RFR,* XI, 1944, nr.l.

Primul din volum, dar printre ultimele ca redactare (1943, de vreme ce a apărut în nr. 1 din 1944!), acest studiu conţine „matricea" (dacă se poate spune aşa) pentru mai multe „interpretări": explicaţia pentru „slavonismul cultural" se îngemănează cu aceea dată originii boierimii — de aici, mai departe, începuturile literaturii în limba română — dar şi numelui neamului, toate ridicându-se dintr-un teren comun.

Acest studiu a provocat o vie reacţie în sânul Academiei Române, teza sa de bază fiind socotită o „erezie". Pentru a înlesni cunoaşterea mai exactă a reacţiilor de acum o jumătate de veac — marcând, în fond, o adevărată dramă, şi de o parte şi de alta — transcriem discuţiile purtate în plenul Academiei, în ziua de 3 martie 1944.

„D-l ION I. NISTOR zice:

în numărul pe ianuarie 1944 al Revistei Fundaţiilor Regale, colegul nostru corespondent, d-l P.P. Panaitescu publică un articol asupra *«Perioadei slavone la Români»,* susţinând la pag. 138 « că clasa cuceritoare a boierilor era desigur în veacul al X-lea slavonă şi ea redusese în ascultare pe *rumâni,* al căror nume devenise sinonim cu *şerbi».*

Teza aceasta, care atinge una din coordonatele cardinale ale structurii etnice şi sociale a neamului românesc, nu este nouă. Ea fusese susţinută cu zeci de ani mai înainte de cercetătorii bulgari *Miletici* şi *Agura* în ediţia documentelor vlaho-bulgare, îngrijită de ei. Teza aceasta, pe cât de şubredă, pe atât de îndrăzneaţă, a primit la rândul său cuvenita replică din partea regretatului nostru coleg Ioan Bogdan, care a examinat cu de-a-măruntul teza lansată de învăţaţii bulgari cu privire la originea slavonă a boierimii române. Graţie adâncii sale erudiţii şi recunoscutei sale competinţe de slavist, apreciat de Jagic, Jirecek şi alţi slavişti contemporani, Ioan Bogdan a reuşit să demonstreze până la evidenţă netemeinicia tezei lui Miletici şi Agura.

Istoriografia română a luat cunoştinţă de replica lui Bogdan şi şi-a însuşit concluziile ei. Investigaţiile mai recente au ajuns şi ele la rezultate care adeveresc şi confirmă teza contrară a reputatului nostru slavist.

Stând astfel lucrurile, am rămas uimit — spune d-l Nistor — cetind articolul d-lui Panaitescu, care nu face decât să reediteze teza învechită a lui Miletici şi Agura, înăsprind-o încă şi prin gratuita afirmaţie că «rumânii» n-ar fi fost decât *«şerbii»*

aristocraţiei slavone.

Se ştie doară că *rumânii* sau *vecinii* nu erau decât provincialii daco-romani din cele trei Dacii carpatine, asupra cărora se abătuseră dominaţiile vremelnice ale seminţiilor barbare schimbătoare, fără Îns5 ca acestea să fi atins structura lor etnică şi socială. Din rândurile acestor «rumâni», supuşi barbarilor s-au ridicat *mai mari! lor,* care îi reprezentau în faţa stăpânitorilor străini şi aplanau certurile dintre ei. Se ştie doar din nenumăratele mărturii narative şi documentare c? *rumânii* sau *vecinii, robi nu erau*

încercarea d lui Panaitescu de a atenua greutatea tezei învăţaţilor bulgari prin afirmarea că «aproape îoate nobilimile popoarelor din evul mediu au fost de origine din cuceritorii pământului», constituie o slabă mângâiere pentru noi, chiar dacă o asemenea afirmaţie ar fi întemeiată precum *nu* este De asemenea nu se poate vorbi la noi despre o *cultură sla o>* ■ când ştim că în realitate aceasta pretindă cultură schieică nu era decât cultura *romano-bizantină, tălmăcită în limba paleoslnvenică.* Cu toată contestaţia d-lui Panaitescu, csniri asemănătoare există în abundenţă. Să ne gândim la germani, unguri, cehi sau poloni, care au adoptat cultura romană în limba latină. Dai nu este intenţiunea mea de a ;nâ angaja aici în polemici cu d-1 Panaitescu. De aceea mă opresc Ia reeditarea tezei lui Miletici şi Agura, care, făcându-se azi, in împrejurările cele mai neprielnice, nu putea rămâne fără cuvenita întâmpinare.

Obiecţiunile acestea s-ar fi putut face fireşte, mai bine prin presă sau prin coloanele revistelor de specialitate şi este foarte probabil ca ele să fie reluate pe această cale. Dacă mi-am îngăduit însă să le ridic în şedinţa intimă a Academiei, am avut în \edere rolul pe care Academia Rjmână îl îndeplineşte în calitatea ei de suprem areopag al conştiinţei naţionale şi fi! spiritualităţii romaneşti în calitatea aceasta a ei, recunoscută de toată lumea. Academia nu poate să nu se seziseze de incidentul regretabil, când fără nici cea mai mică dovadă istorică se încearcă a se zgudui însăşi temelia pe care se reazemă i etnică şi structurală a originii poporului român.

Conştiinţa naţională, întruchipată în Academie, nu poate să nu reaţioneze când loviturile pornite dinafară găsesc sprijin înlăuntru şi încă din partea Jnui membru corespondent al Academiei. Şi aceasta în clipele cele mai tragice ale destinului nostru, însăşi existenţa poporului român este grav ameninţată de cel mai mare pericol din

•; abăiut cândva asupra lui.

D-1 ANDREI RĂDULESCU felicită pe d-1 Ion I. Nistor pentru faptul de a fi ielevat cu atâ'a căldură şi cu atâta îndreptăţire falsitatea problemei ridicată de d-i P.P. Panaitescu în articolul sdu. Crede însă că nu este destul ca protestul d-sa!e să fie numai trecut în procesul-verbal 2! acestei şedinţe. Trebuie să i se dea o publicitate mai întinsă şi în orice caz să se tipărească într-o broşură în memoriile Secţiunii Istorice.

D ■! N. BĂNESCU, luând .-.livântui în aceeaşi chestiune, se asociază la protestul îndreptăţit al d-Hi! Nistor. dedarând câ este într-adevăr uimitor cu câtă îndrăzneală dezleagă unii probleme atât de grave şi de complexe ale istoriei, căutând cu orice chip originalitatea.

D-sa arată cat de ridicolă e pretenţia acestor cercetători unilaterali, care socor că, daci ştiu puţină slavonească, pot clădi absurda teorie, fără să cunoască izvoarele bizantine, singurele cate ne dau ştiri asupra slavilor în epoca de care ei se ocupă. După câte vede din cele semnalate *Ac* d-1 Nistor — fiindcă n-a citit articolul incriminat slavistul român stabileşte cu absurditate veacul a! IX-lea ca epocă precisă a prelinsei cuceriri slave. Dar !a începutul acelm veac. dominat de cruntul Krum şi de urmaşul său Omortag, *bulgarii n-au pus niciodată piciorul in ţinuturile noastre.* învăţatul nostru e obsedat, desigur, ca şi colegii săi slavi, de expresia Anonimului vieţii iui Lecr,: «Bulgaria de dincolo de Istru», expresie pe care ei o iau şi astâz; în înţelesul său *literal,* socotind că bulgarii au stăpânit atunci toată câmpia Dunării, Moldova şi Transilvania Am lămurit însă, acum douăzeci de ani, înţelesul adevărat al acestei expresii, — continuă d-1 Bănescu — pe baza textelor ignorate de toţi aceşti savanţi: e vorba de Bugeacui

basarabean, de vechiul "OyXo? al lui Theophanes, de unde Asparuch coborâse cu hoarda sa în Balcani. Bulgarii îşi păsuau încă în acea regiune de ia nordul gunior Dunării, de unde veniseră, o stăpânire nominală *şi* e posibil ca unele elemente să fi rămas încă acolo, după trecerea hoardei în Balcani. Dacă autorul s-a gândit însă la *sfârţilul* veacului ai IX-lea, la domnia ţarului Simeon, înfăţişată de bulgari ca o epocă de mare strălucire intelectuală, cele mai autentice izvoare contemporane ne atestă starea de cumplită barbarie a bulgarilor în această domnie, mare numai prin cuceririle ei. După două sute de ani barbaria era adâncă între bulgari, cum ne-o învederează corespondenţa celebră a arhiepiscopului de Ohrida, Theophylaktos. Toată literatura epocii lui Simeon e o umilă operă de traduceri şi adaptări după cea bizantină şi ea are un caracter absolut religios, încurajată de ţar tocmai pentru a ridica din crasa lui ignoranţă şi din adânca-i barbarie poporul său, spre a-1 face vrednic de marea lui ambiţie imperialistă.

Celălalt partizan al «cuceririi» noastre prin slavi, consemnând părerea lui Giurescu-senior, pune însă această cucerire în epoca năvălirii barbarilor. D-sa nu ştie (pentru aceasta trebuie să ştii greceşte) în ce colori înfiorătoare ne sunt descrişi slavii, la năvălirea lor în Balcani, de istoricii bizantini. Ni-i arată de o sălbăticie care-i aşază alături de cei mai crunţi dintre barbari. Lipsiţi, pe lângă aceasta, complet de simţul unei organizaţii politice, incapabili de a-şi întocmi un stat, care Ie-a venit târziu numai prin impulsuri dinafară, vă puteţi închipui cum aceşti sălbatici, fără o cârmuire centralizată, s-au putut aşeza la noi ca «boieri» (clasă siăpânitoare), transformând pe autohtonii civilizaţi înrobi.

Asemenea erezii ar putea scuza ignoranţii; marele nostru Iorga avea toată dreptatea când afirma că, fără cunoştinţa istoriei universale, nu se pot atinge asemenea complicate probleme. Dar domnul cu teoria e un rnare ambiţios şi caută cu orice chip senzaţia: revoluţionar politic, vrea acum să revoluţioneze ştiinţa.

Pentru prestigiul acestei ştiinţe, voi face, până ia închiderea sesiunii, o comunicare, spre a documenta ridicolul acestor puerile păreri, pe care, din nenorocire, nimeni nu le înfrânează.

D-l Secretar General ALEX. LAPEDATU aduce mulţumiri d-lui coleg Nistor că observă ereziile istoricilor noştri şi nu le lasă fără replică, mai cu seamă în epoca actuală, în care adversarii noştri pot exploata aceste erezii în foiosui cauzei lor.

Nota d-lui coleg Nistor va fi publicată în Anale-Dezbateri la şedinţa de astăzi, dar prin aceasta ea nu este răspândită spre a fi cunoscută la timp de marele public, întrucât volumul nostru de Anale va apărea abia la finele anului curent sau chiar în anul următor. Pentru astfel de note se cere o difuzare imediată. Cea mai proprie, în Academii, est;.-difuzarea în şedinţele noastre publice. Este recomandabil deci ca ele să fie citite în şedinţele noastre publice, unde ele vor avea ecoul cerut" (Analele Academiei Române, *Dezbaterile,* tomul LXIV, 1943-1945, Bucureşti, 1946, p. *15-11).*

Această discuţie— care ne aduce în faţa ochiior o jalnică tentativă de *damnatio memoriae* (N. Bănescu nici nu mai rosteşte numele „ereticului". îngropându-l sub ironii deplasate, *deşi nu citise „articolul incriminat",* ceea ce nu poate fi un model de atitudine ştiinţifică, necum academică...) — nu a rămas fără urmări, în planul ştiinţific, fireşte. Pe de o parte, P.P. Panaitescu a **dezvoltat** teza sa despre obârşia slavă a boierimii anterioare întemeierii statelor — în studiul (nedatat, dar databil 1945), pe care, în *Interpretări româneşti,* îl va aşeza imediat după *„Perioada slavonă[1]'.* Pe de altă parte, s-au continuat cercetările în juruJ „Bulgariei de dincolo de Dunăre": N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar şi ţările române.* în ***ARMSI,*** seria **III,** tom. XXIX, 1947 (o versiune franceză, tipărită în acelaşi an sub egida Institutului de Studii Bizantine din Bucureşti); la aceasta, Panaitescu a răspuns cu un

studiu care urma să apară în *RIR,* XVII, 1947 (cf. Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii,* în *A1IAI,* XIX, 1982, p. 521, n. 243), dar care nu a văzut lumina tiparului decât trei ani mai târziu *{Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-X-lea,* în „Studii şi Cercetări de Istorie Medie", I, 1950; semnat: *A. Grecu).*

Faţă de textul din „Revista Fundaţiilor Regale", cel reprodus în *Interpretări româneşti* prezintă unele omisiuni; întrucât pasajele eliminate în 1947 sunt grăitoare pentru ansamblul gândirii istorice a autorului, dar — unele din ele — şi pentru contextul ingrat în care a apărut volumul, le reproducem în continuare, indicând pagina din actuala ediţie la care ele se inserează.

P. 13, § 1, după „... cultură superioară", urmează: „Renaşterea şi umanismul n-au atins nici ele ţările noastre, cu cortegiul lor de artişti învăţaţi, iar în vremea când domnea...".

P. 15, § 1, după „...din mai multe motive", urmează: „sunt rase inferioare, care nu pot realiza creaţii superioare de cultură, şi sunt altele superioare, întocmai precum sunt animale superioare şi inferioare. Sunt apoi împrejurări favorabile pentru cultură şi altele nefavorabile: un popor independent...".

P. 20, § 1, după „... de vină că n-am adoptat-o", urmează: „Aci atingem o latură mult mai adâncă şi mai complicată a problemei. Desigur, cultura este în legătură cu structura socială, dar cine creează această structură? împrejurările geografice, în parte, dar rasa în mai mare parte. Se pune, deci, întrebarea: nu cumva românii sunt legaţi de spiritul Răsăritului prin ceva mai adânc decât împrejurările, ce se pot schimba, ale stadiilor procesului evoluţiei sociale şi economice? Noi, românii, suntem, prin rasă, daci, traco-daci; numai prin cultură şi limbă — latini (căci populaţia băştinaşă de aci e dacică rasial, o spun antropologii; noi nu suntem rasial romani, adică italieni, iar coloniştii lui Traian nu erau din Italia, ci tot provinciali romanizaţi, mai ales din Orient). Această rasă dacică pare a aparţine spiritual mai mult Orientului decât Occidentului.

învăţaţii care au studiat ortodoxia noastră, cei care au studiat sufletul popular românesc s-au pronunţat hotărât în acest sens: noi suntem urmaşii şi perpetuarea unei rase orientale, cu spirit static tradiţionalist, cu suflet de colectivitate, iubitor de forme plastice şi nu de abstracţiuni. Astfel sunt concluziunile lui Nae Ionescu, Vasile Băncilă, Lucian Blaga.

Etnopsihologia şi mai ales studiul legăturilor ei cu rasa nu au dat încă rezultate definitive, dar aceasta este, din ce în ce mai mult, rezultatul spre care se îndreaptă aceste cercetări, aplicate poporului român. $i atunci, dacă spiritul culturii apusene ne este congenital străin, nu numai că nu trebuie să învinuim slavonismul şi bizantinismul, ci trebuie să ne gândim la posibilitatea de dezvoltare a unei culturi româneşti mari şi originale, dar de spirit răsăritean".,

P. 20, § 3, după „...adoptată de poporul românesc", urmează: „înainte de toate, trebuie înlăturată o confuzie foarte răspândită la noi: slavonesc, în sensul medieval al influenţei culturale dezvoltate asupra românilor, nu înseamnă *rusesc.* Rusia moscovită a fost ultima din ţările slave care s-a deşteptat la cultură, împrumutând-o târziu de la ceilalţi slavi. Mai întâi s-a ivit lumina cărţii la slavii din Macedonia, prin opera fraţilor Metodie şi Ciril, originari din Salonic, apoi la ceilalţi slavi, unii prin ortodoxie, alţii prin catolicism. Rusia nu a avut nici un rol la crearea liturghiei slave, la adoptarea formelor de cultură slavă şi dovada cea mai bună este că până azi limba liturgică în bisericile ruseşti este cea slavă bisericească de origine bulgaro-macedoneană. Este drept că în actele domnilor moldoveni predomină, în genere, influenţe ale limbii ruse-apusene, dar e vorba de cea ucraineană sau ruteană şi istoricii şi filologii serioşi admit că ruşii şi ucrainenii sunt două popoare deosebite. Românii au împrumutat liturghia slavă...".

P. 21, § 1, după „... nu vor să vadă această imposibilitate)", urmează: „Faptul că

nobilimea proprietarilor de pământ a fost la noi de origine străină şi se trage din războinici cuceritori este în concordanţă cu situaţia similară din toată Europa medievală. *Aproape toate nobilimile popoarelor din Evul Mediu au fost de origine străină, din cuceritorii pământului.* în Gallia, nobilimea franceză s-a format din cuceritorii germani, francii; în Italia, din longobarzi şi ostrogoţi; în Spania, de vizigoţi; în Anglia, nobilimea lorzilor s-a alcătuit prin cucerirea normando-franceză a lui Wilhelm Cuceritorul; în Germania, prin baronii cuceririi carolingiene; în Rusia, prin normanzii varegi; în Bulgaria, prin cuceritorii turanici, din limba cărora a rămas şi numele de *boier,* adoptarea culturii slave la noi este, deci, rezultatur unui proces istoric social, asemănător cu cele din viaţa tuturor popoarelor medievale din Europa: stăpânirea străină şi formarea clasei nobile. Dar prin convieţuirea seculară...".

P. 21, § 2, după „... a elitei războinice de proprietari slavi", urmează: „ci, de pe urma măcinării fireşti, în vremuri turburi, a acestei elite, de înlocuirea ei totală cu o altă...".

P. 22, § 1, după „... şi pe ruşi, creştinându-i", urmează: „Toate aceste popoare au devenit tributare culturii bizantine, au imitat-o în chip servil şi n-au sporit-o cu mare lucru. Slavii de sud...". Tot acolo, ultima frază a paragrafului are următoarea formă: „Prin urmare, această cultură adoptată şi de români era cultura bizantină în spiritul şi originile ei".

P. 26, § 2, după „... coborând în clasa burgheză", urmează nota 1, care, în subsol, are următoarea cuprindere: „Cf. M. Manoilescu, *Originile şi destinul burgheziei româneşti.* Bucureşti, 1942. Singura obiecţie ce aş aduce luminoasei expuneri a autorului este că nu anul 1829 este hotărâtor pentru introducerea capitalismului comercial, ci ea începe la sfârşitul veacului XVIII, cu comerţul austriac în principate".

P. 26, § 3, după „... verva satirică a lui Caragiale", urmează: „Fireşte, nimeni nu va susţine azi că trebuie să rămânem în formele şi spiritul vechiului regim, a culturii bizantine şi religioase. Ea îşi împlinise rostul în legătură cu o anume fază întrecută a evoluţiei nostre sociale şi, o dată cu trecerea acestei faze, a trebuit să facă loc unei culturi orăşeneşti şi tehnice, pe care nimeni nu o poate învinui de inactualitate şi neorganicitate. Dar, dacă ţinem seama că rasa continuă şi-şi cere drepturile, că viaţa agricolă continuă să fie predominantă la noi, vom înţelege mai bine tendinţele de azi de restaurare în această cultură a ortodoxiei şi a tradiţionalismului. Nu o cultură occidentală pură poate înlocui pe cea medievală românească, ci o nouă fază a culturii româneşti. Acest lucru apare azi posibil. Am arătat mai sus că nu numai cauzele economice şi sociale au produs caracterul patriarhal al culturii noastre vechi, ci şi cauze politice, care au menţinut la un nivel redus manifestările de cultură la români şi anume: lipsa unităţii politice şi lipsa unei regalităţi româneşti de prestigiu general. în schimb, chiar după unirea parţială de la 1859, s-a produs un potenţial de cultură superioară românească iar domnia lui Carol I a însemnat o cultură naţională patronată de regalitate, mai ales în latura organizării tehnice. Unitatea completă românească poate prezenta condiţii optime pentru o eflorescentă de cultură originală românească. Dar această chestiune...".

P. 27, § 2, după „... cu viaţă culturală de oraş", urmează: „cu viaţă economică capitalistă".

P. 28, § 2, după „... aptitudini de ordine socială", urmează: „care ne deosebesc de nebuloasa slavă".

P. 28, § 2, după „... pierderea culturii antice la noi", urmează: „în ce priveşte problema specială religioasă, de ce suntem ortodocşi şi nu catolici, ar fi prea lungă aci o discuţie completă. Vom spune, pe scurt, că noi suntem dintre cei ce cred că ortodoxia răsăriteană este expresia sufletului nostru dacic, diferit de sufletul apusean; ortodoxia noastră nu este o influenţă slavă, ci, aşa cum e trăită de români, este o expresie a rasei. Aci n-a fost ruptă o tradiţie, ci, dimpotrivă, s-a păstrat o moştenire străveche într-o formă creştină". La acest pasaj, se află o notă de subsol, eliminată şi ea: „Cf. studiul nostru, *Destin românesc,* în „Convorbiri Literare", noiembrie-decembrie 1941".

Mai semnalăm că, în afara omiterii acestor pasaje şi a unor ameliorări de stil, textul din 1947 se mai deosebeşte de cel din 1944 prin încă un amănunt grăitor: eliminarea, de câteva ori, a cuvântului „rasă" (sau a derivatului „rasial"). Astfel, chiar în rândul 2 al studiului, textul iniţial era „moştenirea rasială traco-dacică"; la p. 15, § 1, „evoluţia armonioasă,a poporului" era, iniţial, „a rasei"; la p. 20, § 2, „cât şi spiritul rasei noastre" a devenit „cât şi spiritul nostru".

Aceste precizări conduc nemijlocit la unele concluzii privind nu numai evoluţia ideilor lui Panaitescu, dar şi modificările pe care le-a suferit structura *Interpretărilor româneşti* în anii 1945—1947. Astfel, devine evident că *Destin românesc* era menit să aparţină acestui ciclu, aducând o altă linie directoare („moştenirea rasială traco-dacică"); eliminarea, în ediţia din 1947, a pasajelor reproduse mai sus justifică şi neincluderea, în ediţia de faţă, a *Destinului românesc.* Pe de altă parte, renunţarea la aprecierea că Renaşterea şi umanismul au lipsit culturii noastre, venind în urma elaborării studiului *Renaşterea şi românii,* indică apartenenţa acestuia din urmă la acelaşi ciclu.

Indiferent care au fost raporturile romanităţii nord-dunărene cu primul tarat bulgar, *slavonismul cultural* este o realitate şi, în privinţa sa, demonstraţia lui Panaitescu a rămas valabilă, în sensul că, după întemeierea principatelor româneşti extracarpatice, creaţia culturală autohtonă nu s-a văzut împiedicată de haina slavonă pe care trebuia s-o îmbrace. Panaitescu introduce, însă, în discuţie, alături de *slavonismul cultural,* şi pe acela *etnic,* afirmând originea slavă a vechii pături conducătoare din spaţiul nord-dunărean, a cărei asimilare treptată în masa autohtonilor s-ar fi încheiat mult înaintea întemeierii statelor: slavonismul etnic dispare „cu totul în veacul al XH-lea şi al XHI-lea, dar totuşi românii păstrează, ca o preţioasă tradiţie, cultura lor bisericească şi politică încă cinci veacuri, până la sfârşitul veacului al XVH-lea (p. 21).

Panaitescu are, desigur, dreptate când spune că păstrarea slavonismului cultural atâtea secole după dispariţia celui etnic „este un fenomen istoric, poate mai interesant decât însăşi problema originilor influenţei slave asupra românilor" (p. 21). Explicaţia sa — reluată şi amplificată în studiul următor — porneşte tocmai de la presupunerea că, în urma aşezării slavilor în spaţiul românesc nord-dunărean, „elita războinică" a acestor migratori a generat cea mai veche „boierime".

Oricum, adoptarea scrisului slav, a limbii slave pentru Biserică şi cultură, poate să arate că există o parte a populaţiei care înţelegea liturghia în limba slavă, şi nu pe aceea în greacă sau latină, care avea, deci, limba slavă ca mijloc de comunicare; această parte a populaţiei nu putea fi decât pătura conducătoare — ucenicii lui Metodiu şi Chirii n-au fost chemaţi, desigur, nici de agricultori, nici de păstorii care vorbeau (stră)româna... O spune răspicat, de altminteri, Panaitescu însuşi, în studiul următor: „introducerea liturghiei slave la români a fost, ca toate reformele religioase, opera clasei superioare; ea presupune, însă, în chip necesar, că această clasă era de limbă slavă" (p. 50).

în ceea ce priveşte *continuitatea* acestei pături, viziunea lui Panaites* trebuie uşor corectată; e drept că, de-a lungul secolelor, „clasa boierilor noştri s primenit de mai multe ori" (p. 21), dar această primenire nu exclude continuitatea ***sânge;*** cercetarea genealogică arată clar că, dacă *neamurile* mari de la 1650 sau 16(nu mai erau aceleaşi ca la 1450, în schimb boierii lui Ieremia Movilă er; descendenţii acelora din vremea lui Ştefan cel Mare şi Alexandru cel Bun: exempl cel mai elocvent îl constituie Movileştii, dar şi Urecheştii, Stroiceştii, Buhuşeştii e care stăpânesc pământul „din descălecătoare", adică de la întemeierea stătu marcând o incontestabilă continuitate prin femei. Pentru această chestiune, v. Neagu Djuvara, *Les Grands Boiars ont-ils constitue dans Ies principautes roumaii une veritable oligarchie institutionnelle et he're'ditaireî,* în „Siidost-Forschuflge XLVI, 1987. Demonstrabilă documentar pentru veacurile XIV —XVII, acea continuitate e de acceptat fără greutate şi pentru etapa anterioară.

II. PROBLEMA ORIGINII CLASEI BOIEREŞTI

Publicat prima dată în *Interpretări româneşti,* 1947.

Studiul lui Panaitescu priveşte unul din subiectele cele mai complexe istoria noastră medievală, asupra căruia trebuie încă să se lucreze. Dintre condu: autorului, unele pot fi discutabile, altele — nefondate. Astfel, că „boierimea ron se trage din împrejurări sociale anterioare întemeierii statelor, din epoca migraţi popoarelor" (p. 40), e o realitate pe care nimeni nu o mai poate pune la îndoială toate îndreptările şi precizările care se pot aduce (poziţia răzeşilor şi moşnet faţă de boierimea-aristocraţie, „ţărănimea liberă", descălecatul care nu *i* „basm", pecetea Băii care nu are în legendă anul 1300, predicile de la „1401 - lj care nu sunt ale lui Grigore Ţamblac etc).

Lunga pledoarie pentru originea slavă a clasei boiereşti — luârj consideraţie mai multe elemente: terminologia socială, onomastica, toponil liturghia slavă — derivă direct din studiul precedent, despre „perioada slava după cum concluzia sa, privind transformarea etnonimului în nume de clasă sd aservită, *rumâni* („numele naţional devine acela al unei categorii sociale, a supuşilor" — p. 45), se continuă în cel următor, despre numele neamului şi alJ Explicaţiile sunt într-o evidentă şi inseparabilă înlănţuire şi interpătrunderj acest sens, observaţiile şi precizările însemnate pentru studiul precedent sunt val şi aici.

O istorie a boierimii-aristocraţie din Ţările Române nu* există încă pentru acest subiect (cu atât de diversele sale aspecte) s-a scris enorm; docume îngăduie o abordare mai coerentă dinspre spaţiul transilvan spre cel extracarpat de exemplu, Ioan Aurel Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cnni*

nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV—XVI, CIuj-Napoca, 1991, cu o bogată bibliografie), îndemnând, însă, la o tratare (până la un punct) unitară.

Teza lui Panaitescu, enunţată încă în studiul anterior (unde formează unul din pilonii demonstraţiei), se întemeiază pe o sumă de constatări, legate într-o interpretare logică, reconstituirea propusă rămânând, în cea mai mare parte, valabilă. O nuanţare este, însă, necesară pentru unul din argumentele aduse din domeniul terminologiei sociale, anume explicaţia pentru transformarea numelui neamului în numele categoriei aservite: *rumânii.* în acest sens, a se vedea studiile lui Ştefan Stefănescu: *Consideraţiuni asupra termenilor „vlah" şi „rumân" pe baza documentelor interne ale Ţării Româneşti din veacurile XIV—XVII* (în *SMIM,* IV, 1960) şi *Despre terminologia ţărănimii dependente din Ţara Românească în sec. XIV—XVI* (în „Studii", 15, 1962, nr. 5). Ceea ce rămâne, însă, insuficient explicat — şi nefiresc, în cadrul explicaţiilor existente — e despărţirea în *boieri* şi *vlahi* (ca totalitate a oamenilor liberi din sate şi oraşe), ca şi cum *boierii* n-ar fi *vlahi* ca origine etnică (v. şi Dinu C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voievodatele româneşti,* Bucureşti, 1940) şi, mai apoi, însăşi desemnarea *vecinilor* (purtând acest nume încă în veacul XV) drept *rumâni,* fără ca această „decădere" a etnonimului să nemulţumească ori să nedumerească, nici măcar pe boierii cărturari care tocmai descopereau descendenţa romană a românilor!

Pentru alte aspecte ale problemelor atacate de Panaitescu în acest studiu, a se vedea şi următoarele lucrări:

—65535 H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească,* Bucureşti, 1969
(cap. „Greşita identificare a feudalismului nostru cu cel apusean");

—65535 Valeria Costăchel, *Les immunites dans Ies Principautes Roumaines aux XIV^ et* XV* *siecles,* Bucureşti, 1947; Ştefan Stefănescu, *L'evolution de l'immunite feodale en Valachie aux XIVe-XVIe siecles,* în *RRH,* 7, 1968, nr. 1; N. Grigoraş, *Imunităţi le şi privilegiile fiscale în Moldova (de la începuturile statului până la mijlocul i ^.colului al XVIU-lea),* în *Rdl,* 27, 1974, nr. 1;

—65535 Gheorghe Cronţ, *Instituţii medievale româneşti. înfrăţirea de moşie. Jurătorii,* Bucureşti, 1969;

—65535 Ovid Sachelarie, *Contribuţii la studiul formulei „prădalica să nu fie",* în *SMIM,* VI, 1973;

—65535 Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române,* Evry, 1977;

—65535 Ştefan S. Gorovei, *Tradiţia „descălecatului": înţelesuri şi confuzii,* în *AIIAI, XX,* 1983.

O micro-sinteză pentru Moldova: D. Ciurea, *Evoluţia şi rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV-XVIII,* în *AIIAI,* XVII, 1980. Pentru spaţiul intracarpatic: David Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII,* in *AIIAC,* VI, 1963; Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970; idem, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1988 (cu revelatoarele descoperiri de la Streisângeorgiu, urcând vechimea unui neam cnezial românesc până spre sfârşitul veacului XIII). V. şi Dan Gr. Pleşia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et e'volution,* în *RRH,* 26, 1987, nr. 3.

Aportul pecenego-cuman la formarea clasei boiereşti este încă prea puţin lămurit; pentru cadrul general: P. Diaconu, *Les Petchenegues au Bas-Danube,* Bucureşti, **1970; idem,** *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIJ^e^ siecles,* Bucureşti, 1978; Victor Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985. Pentru unele aspecte speciale, apropiate de subiectul în discuţie: N. Beldiceanu, *Despre originea boierimii şi domnii Ţării Româneşti,* în „Orizonturi", an. IV, 1952, nr. 3 — 4 (multigrafiat); Nicoară Beldiceanu et Irene Beldiceanu-Steinherr, *Notes sur le bir, les eşclaves tatars et quelques charges dans les Pays Roumains,* în „Journal of Turkish Studies", 10, 1986 (Omagiu Halii Inalcik) şi versiunea în limba română, în „Buletinul Bibliotecii Române", XIII (XVII), Freiburg, 1986; cercetările în această direcţie trebuie continuate.

în fine, pentru o etapă mai târzie, care corespunde întemeierii principatelor extracarpatice, este de luat în considerare, în cazul acestora, şi o influenţă ungurească, expresie a descălecatului de peste munţi (chiar între exemplele de nume date de Panaitescu, la p. 46, două sunt de provenienţă ungurească şi nu slavă: Clănău şi Domăncuş). Este, de asemeni, o problemă care necesită o cercetare atentă.

în ceea ce priveşte limba slavă, folosită curent de boierime şi de pătura cultă în veacurile XIV —XVII, Panaitescu are, fără îndoială, dreptate când arată că grămăticii care scriau actele slavone erau *români* şi — adăugăm acum — *nu aparţineau clerului.*

III. NUMELE NEAMULUI ŞI AL ŢĂRII NOASTRE

Publicat prima dată în *Interpretări româneşti,* 1947.

Problema cercetată în 1943 de Panaitescu a continuat să intereseze şi, în jumătatea de veac trecută de atunci, s-au adunat mai multe contribuţii notabile. Chestiunile generale sunt tratate de Adolf Armbruster *(Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Bucureşti, 1972; [2]1993) şi de Vasile Arvinte *(Român, românesc, România,* Bucureşti, 1983). Alte contribuţii: Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. „Valahia" şi sensurile ei,* în „Studii", 21, 1968, nr. 6; idem, *Geneza noţiunii de „ România ". Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne,* în voi. colectiv *Unitate şi continuitate în istoria poporului român,* Bucureşti, 1968; Vasile Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice române,* în *Rdl,* 28, 1975, nr. 9; Adolf Armbruster, *Terminologia politico-geografică a ţărilor române în epoca constituirilor statale,* în voi. colectiv *Constituirea statelor feudale româneşti,* Bucureşti, 1980.

Pentru numele *Muntenia:* Ion Conea, *O problemă veche, încă nerezolvată — originea numelui Muntenia,* în „Probleme de Geografie", XII, 1960; Ion Donat, *The*

Romanians South of the Carpathians and the Migratory Peoples in the tenth — Mrteenth Centuries, în voi. colectiv *Retations between the Autochtonous Populatlon and the Migratory Populations on the Territory of România,* 1975.

Pentru numele *Moldova:* Victor Spinei, *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului de sine stătător,* în voi. colectiv *Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice,* Cluj-Napoca, 1982.

Pentru oraşele care au fost cele dintâi reşedinţe ale principatelor româneşti extracarpatice: Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1984; Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII,* I—II, Iaşi, 1980—1985. Numele însuşi al râului Moldova are o origine controversată; opinia cea mai apropiată de adevăr şi cu cea mai mare verosimilitate e aceea care atribuie numelui Moldova o origine germanică (Dragoş Moldovanu, *Etimologia hidronimului Moldova,* în „Anuar de Lingvistică şi Istorie Literară", Iaşi, XXVIII, 1981 — 1982/A). O altă opinie la Ion Popescu-Sireteanu, *Nucleul lexical autohton* ^{x}*Mold- şi numele Moldova,* în „Teologie şi viaţă", Iaşi, I (LXVII), 1991, nr. 4-8.

Câteva precizări mărunte. Teoria descălecatului „a trăit", cum scrie Panaitescu (p. 79), doar în sensul că nimeni nu mai crede azi în vidul de populaţie în spaţiul extracarpatic înaintea fondării principatelor. Dar cu acest cuvânt, de un remarcabil polisemantism, oamenii Evului Mediu înţelegeau nu „coborârea unei populaţii" întregi, ci „o coborâre de elemente politice unificatoare venite din Ardeal". Pentru acest termen şi înţelesurile sale — Ştefan S. Gorovei, *Tradiţia „descălecatului": înţelesuri şi confuzii,* citat în notele la studiul precedent.

Nu e deloc sigur că „Alexa Moldaovvicz" de la 1339 (p. 80) era un locuitor din *Civita; Moldavia* (sau *Moldaviensis),* Baia de azi.

\ oievozii Petru şi Ştefan, amintiţi de Dlugosz în cronica sa pentru anul 1359 (p. 81) nu sunt contemporanii lui Bogdan I, ci, foarte probabil, cum avea să demonstreze Panaitescu însuşi mai târziu, nepoţii acestuia — P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XlV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale Ţărilor Române,* în „Studii", IX, 1956, nr. 4. Pentru datarea acestui episod *(1377* la P.P. Panaitescu, *1369* la C. Cihodaru, *1367* la Ştefan S. Gorovei) -Veniamin Ciobanu, *Din nou despre „lupta de la Plonini",* în *AIIAI,* XXI, 1984.

Pentru legenda fraţilor Roman şi Vlahata, v. şi Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlahata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei* (1945), retipărit în *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* Bucureşti, 1945 (ediţie nouă, Bucureşti, 1980).

IV. DRUMUL COMERCIAL AL POLONIEI LA MAREA NEAGRA IN EVUL MEDIU

Publicat prima dată în *Interpretări româneşti,* 1947. Versiunea franceză — *La route commerciale de Pologne â la mer Noire au Moyen Âge* (comunicare la Congresul Internaţional de Istorie de la Varşovia, din 1933) — s-a tipărit în *k!R,* III, 1933.

Demonstraţia şi concluziile lui Panaitescu, privind importanţa drumului comercial, împrejurările şi urmările statornicirii lui pe pământul românesc, şi-au păstrat valabilitatea; nuanţări şi precizări s-au adus în studii ulterioare: C. Racoviţă, *începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432),* în *RIR,* X, 1940; N.A. Mohov, *Moldavskij torgovyj put' v XIV—XV* vv., în voi. colectiv *Pol'Sal Rus',* Moscova, 1974; Ştefan S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului lui XlV-lea,* în *AII AI,* XVI, 1979; Şerban Papacostea, *începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum şi stat,* în *SMIM,* X, 1983 (reluat în *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1988).

Pentru alte aspecte: G.I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines ă la conquete ottomane,* Munchen, 1969 (ed. rom., în două volume, îngrijită de V. Spinei, Bucureşti, 1988); O. Iliescu, *Le preţ accorde en 1388 par Pierre Muşat ă hdisias Jagellon,* în *RRH,* XII, 1973, nr. 1; Matei Cazacu, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la mer Noire aux XIVe—XVe siecles,* în *Passe turco-tatar, present sovietique. Etudes ojfertes â Alexandre Bennigsen,* Louvain-Paris, 1986

Pentru relaţiile cu genovezii — studiile adunate în volumul *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV". Bucureşti, 27— 28 martie 1975,* Bucureşti, 1977.

V. DE CE AU FOST ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA SEPARATE ?

Publicat în *RFR,* V, 1938, nr. 6.

Cu neînsemnate nuanţări de amănunte, răspunsul formulat de Panaitescu la întrebarea din titlu şi-a păstrat până azi valabilitatea. Dualismul statal românesc nu poate fi cercetat — aşa cum rezultă şi din studiul lui Panaitescu — decât în cadrul larg al unităţii de neam. Sub acest aspect, o întregire a imaginii din acest studiu — dar fără modificări esenţiale — o pot oferi unele lucrări mai noi, cum ar fi: Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale româneşti Moldova şi Ţara Românească,* Craiova, 1977; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu,*

Bucureşti, 1983; Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală,* Bucureşti, 1988.

Faţă de textul din revistă, cel din volum prezintă o singură deosebire — cel de-al treilea pagraf al studiului se încheie astfel: „... de jur împrejur, cele trei mari râuri, Dunărea, Nistrul şi Tisa".

VI. DE CE N-AU CUCERIT TURCII TARILE ROMANE

Publicat în *RFR,* XI, 1944, nr. 5.

Concluzia studiului este de neclintit: fără îndoială, Ţările Române nu se aflau nemijlocit în calea expansiunii otomane spre inima Europei iar administrarea (şi controlarea) lor prin interpuşi creştini era infinit mai profitabilă. Doar în momente de criză, în veacurile XVI şi XVII, s-a hotărât, la Istanbul, transformarea lor în paşa-lâcuri, desemnându-li-se şi conducătorii (beilerbei). Cercetarea acestei probleme ar merita, însă, o reluare, după aproape jumătate de veac de studiere a relaţiilor româ-no-otomane pe baza unor documente scoase din arhivele fostului Imperiu Otoman.

Pentru contextul relaţiilor româno-otomane, v.: Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV—XVI,* Bucureşti, 1991.

Faţă de textul din revistă, cel din volum prezintă uşoare deosebiri, nu lipsite însă de interes. Le semnalăm în continuare.

P. 111, § 3, după „... se scoală mereu în lupta", urmează: „pentru creştinătate şi pentru libertatea lor".

P. 112, § 2, începea astfel: „Ce a însemnat această luptă pentru Europa, se ştie. Românii au întârziat...".

P. 112, § 3, după „... ea a fost hotărâtoare", urmează: „pentru istoria Europei". Paragraful se încheia cu această frază: „Este rolul de istorie universală jucat de români, rol de avangardă de sacrificiu, care acoperă gruparea forţelor oştirilor".

P. 112, § 4, după Chilia, Cetatea Albă", urmează: „şi Tighina".

P. 114, la sfârşitul paragrafului 3, „rolul pe care l-au jucat Principatele Române" era definit drept „rolul hotărâtor pe care ...".

P. 115, § 3, după „Aceasta este cauza principală", urmează: „(este şi o cauză rasială, amestecul de rase şi decăderea vechii rase de luptători asiatici)".

P. 118, au fost eliminate ultimele două paragrafe; le transcriem.

„Bineînţeles, latura dinspre Dunăre a drumului de cuceriri trebuia asigurată. Principatele Române trebuiau supuse, deşi nu era necesar să fie cucerite. Nu am pierdut nimic, prin această concluzie, din gloria istorică a luptei noastre seculare contra păgânilor.

Nu s-ar putea obiecta că prin concluzia noastră a doua se întunecă rolul nostru de apărători ai Europei. Cine cunoaşte istoria noastră, chiar numai în linii generale, ştie că existenţa unor principate autonome la Dunărea de Jos constituie un *capital creştin,* prin atragerea oştilor turceşti în această parte, prin necesitatea ce se pune pentru turci a-şi asigura laturile drumului de cucerire. Am arătat la începutul acestui articol preţul plătit de Românii pentru această întârziere, după mărturia lui Bonfinius, şi ce valoare are această întârziere pentru aranjarea apărării Europei: tocmai timpul necesar pentru trecerea de la armata feudală la cea cu arme de foc. Astfel, graţie României, a putut fi pregătită această

apărare, iar poziţia noastră geografică, ca şi economia cuminte a domnilor noştri, ne-i ferit de soarta stăpânirii streine".

Dacă eliminarea considerentelor de rasă nu surprinde, în schimb, apare d neînţeles renunţarea la sublinierea valorii europene a rezistenţei româneşti împotriv Imperiului Otoman.

VII. COMUNELE MEDIEVALE IN PRINCIPATELE ROMÂNE

Publicat prima dată în *Interpretări româneşti,* 1947.

Istoria oraşelor 1-a interesat pe Panaitescu toată viaţa: la 22 de ani, adun „material documentar pentru istoria organizării municipale la români" *{Pagini d jurnal,* Cluj-Napoca, 1974, p. 62) iar între studiile rămase în manuscris, la moartea unul conţine *Observaţii asupra originii oraşelor moldoveneşti* (fragmente s-au tipări în „Magazin Istoric", III, 1969, nr. 9).

Pentru problemele atinse în acest studiu, completări şi îndreptări se pot afl în foarte multe lucrări din ultimele decenii, de când la cercetarea „fenomenului oraş" început să contribuie şi arheologia. Bibliografia este cu adevărat uriaşă — semnalărr doar câteva lucrări de la care s-ar putea încerca o reluare, în stadiul actual, a cercetării

Sub raport general, teoretic şi metodologic, v., de exemplu, C. Şerban *Conceptions et methodes dans l 'etude de l 'histoire des villes medievales roumaines,* îr „Nouvelles Etudes d'Histoire", III, Bucureşti, 1965; idem, *Geneza oraşelor medievale româneşti,* în „Studii şi Articole de Istorie", XIV, 1969; Mircea D. Matei, *Probleme actuale ale cercetării istoriei oraşului medieval,* în „Studii şi Cercetări de Istorie Veche", 21, 1970, nr. 3; Ştefan Olteanu, *Premisele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi,* în „Studii", 25, 1972, nr. 5.

Materialul documentar a orientat pe cercetători în special către cercetarea oraşelor Moldovei medievale, despre care o largă sinteză a dat Const. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967. O altă cercetare sintetică: Renate Mdhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert* (lucrare inedită, în pregătire pentru tipar).

Pentru prezenţa şi rolul elementului german — Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und fruhneuzeitliche Deutschtum im Fiirstentum- Moldau, von seinen Anfangen bis zu seinem Untergang (13. —18. Jahrhundert),* Miinchen, 1960 (v., de asemeni, şi studiile ulterioare ale acestui istoric).

Pentru administraţia orăşenească — D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. X1V-XVIII),* în *AIIAI,* II, 1965; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova.* I. *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea,*

Bucureşti, 1971.

Pentru patriciatul orăşenesc — Radu Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în oraşele Ţării Româneşti şi Moldovei (secolul al XV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea),* în Xumidava", IV, Braşov, 1970; Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare,* în *AlIAI,* XXV/l, 1988.

Atragem şi aici, încă o dată, atenţia asupra faptului că în vechea pecete a oraşului Baia (Civitas Moldaviensis) *nu figurează anul 1300,* cum afirmă Panaitescu în mai mai multe locuri din carte, preluând o eroare pusă în circulaţie de N. Iorga; cu privire la acest sigiliu, v. Renate Mohlenkamp, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte,* în „Jahrbiicher fur Geschichte Osteuropas", 29, 1981, nr. 3. V. şi Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII,*
cit.

Două din ideile de bază ale acestui studiu al lui Panaitescu nu mai sunt, azi, împărtăşite de specialiştii istoriei oraşelor: existenţa unor aşezări ca *oraşe* înainte de întemeierea statelor în spaţiu extracarpatic şi organizarea lor după chipul comunelor din Europa occidentală.

VIII. CUM AU AJUNS BUCUREŞTII CAPITALA ŢĂRII ?

Publicat în *RFR,* V, 1938, nr. 8.

Pentru alte lămuriri privind împrejurările în care oraşul Bucureşti a devenit capitala — întâi a Ţării Româneşti, apoi a României — vezi: Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti 1459—1862,* Bucureşti, 1963; Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre,* Bucureşti, 1966; Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureştilor,* Bucureşti, 1976.

Singura deosebire dintre textul din revistă şi cel din volum marchează evoluţia documentării. Astfel, la p. 163 (din prezenta ediţie), § 4, după „... urmaşul lui Mircea cel Bătrân", urma fraza: „Cum marele domn murise abia de câteva luni la această dată şi nu ştim unde a stat în ultimii ani ai domniei, suntem în drept să bănuim că Mircea a fost acela care a mutat capitala de la Argeş la Târgovişte, un act de chibzuinţă politică, ce se potriveşte cu înţelepciunea lui cunoscută". în volum, „bănuiala" a fost înlocuită cu precizarea că însuşi fiul lui Mircea folosise Târgoviştea încă în timpul vieţii tatălui său: „care rezida în acest oraş şi în vremea când era coregent pe lângă tatăl său". între timp, Panaitescu scrisese monografia despre Mircea (apărută în 1944).

Publicat în *RFR,* X, 1943, nr. 9. Retipărit în *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* 1971.

Problema scrisului în limba română a constituit un subiect faţă de care Panaitescu a dovedit un puternic ataşament, până în pragul sfârşitului său. După studiul din 1943, cercetările sale s-au materializat în mai multe contribuţii, până la monografia *începuturile şi biruinţa scrisului în limba română,* Bucureşti, 1965 (demonstraţie în care ideile de bază nu mai au, azi, temelia pe care autorul o socotise aşa de solidă — cf. Ion Gheţie şi Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română,* Bucureşti, 1985). Trebuie precizat că, după cele mai noi cercetări, zona bănăţeano-hunedoreană — şi nu cea maramureşană — este cea care a dat, masiv, traduceri în limba română.

Sunt de regândit şi unele din afirmaţiile lui Panaitescu privind literatura religioasă şi cea istorică în limba română. Opinia că „literatura istorică a precedat-o pe cea bisericească" (titlul capitolului de la p. 176), şi anume că „avem o distanţă de un veac între aceste două fenomene literare" (p. 178), nu mai are, în lumina cercetărilor ulterioare, temeiurile pe care i le atribuia autorul. Astfel, cronica lui Mihai Virteazul sau a Buzeştilor — pe care Panaitescu a socotit-o cu fermitate, până la sfârşitul vieţii sale, drept „prima cronică scrisă în româneşte" (vezi studiul său, apărut în 1962, *începuturile istoriografiei în Ţara Românească,* în *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* 1971, p. 418) — pare să fi fost scrisă, mai degrabă, în limba slavă (I.C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi,* Bucureşti, 1972, p. 157; pentru această cronică, vezi şi Dan Zamfirescu, *Contribuţii la istoria literaturii române vechi,* Bucureşti, 1981, p. 383—459). în ceea ce priveşte Moldova, s-a arătat că până la Grigore Ureche nu a putut exista o istoriografie în limba română (I.C. Chiţimia, *op.cit.,* p. 249—253), iar cercetări recente sugerează mai pregnant posibilitatea (întrevăzută şi anterior) ca şi cronica lui Grigore Ureche să fi fost scrisă tot în limba slavă (N.A. Ursu, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă — opera lui Simion Dascălul,* în *AIIAI,* XXVI/l, 1989 şi XXVII, 1990). Astfel, distanţa dintre cele „două fenomene literare" se reduce considerabil.

Liturghierul lui Dosoftei a cunoscut o ediţie critică, realizată de N.A. Ursu *(Dumnezăiasca Liturghie,* Iaşi, 1980); întârzierea cu care Biserica românească a introdus limba naţională în cult este explicată de N.A. Ursu prin precauţia pe care ierarhii ortodocşi din principatele extracarpatice au trebuit să o manifeste faţă de traducerile influenţate, în Transilvania, de Reformă. La numai nouă ani după Liturghier, Biblia însăşi va vedea lumina tiparului în limba română (Bucureşti, 1688). *Dar munca la aceste traduceri a durat ani buni:* momentul apariţiei nu este şi momentul traducerii! Cele „două fenomene literare" în limba română nu sunt, în realitate, despărţite prin lungul răstimp pe care îl presupunea Panaitescu.

Trebuie observată *simetria* pe care Panaitescu a dat-o cărţii sale: ea se deschide cu „perioada slavonă", explicată prin originea slavă a celei mai vechi aristocraţii (din epoci anterioare întemeierii statului) şi se încheie cu perioada în.care boierimea, demult românizată cu totul, transformă „statul voievodal", de expresie hieratică (slavonă) într-un „stat aristocratic", de „expresie naţională" (română).

X. RENAŞTEREA ŞI ROMÂNII

Publicat prima dată în *AIIAI,* XXII/2, 1985, după o variantă pregătită pentru tipar de Silvia P. Panaitescu şi Dan Zamfirescu. Forma de faţă a fost stabilită după manuscrisul original.

în legătură cu tema acestui studiu, v. şi: Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă,* Cluj-Napoca, 1979; Dan Horia Mazilii, *Literatura română în epoca Renaşterii,* Bucureşti, 1984; Andrei Pippidi, *Epoca Renaşterii în literatura română?,* în *AIIAI,* XXII/2, 1985.

POSTFAŢA

în cadrul unui seminar la o grupă de specializare în istorie medievală, una din întrebările unui test cerea studenţilor — viitori profesori, cercetători, muzeografi... — să precizeze ce anume le evocă sintagma *Interpretări româneşti.* Din 11 participanţi la acest seminar, un singur student a răspuns: „este titlul unei cărţi a lui P.P Panaitescu, dar n-am văzut-o şi nu ştiu ce conţine". Pentru ceilalţi — *ni vu, ni connu.*

A fost şocantă această experienţă, ilustrând, fireşte, continuarea unei ma vechi stări de fapte. Căci în atitudinea *generală* faţă de P.P. Panaitescu trebuie să se vadă o îmbinare de reacţii contradictorii, cu rădăcini încă în vremea vieţii sale. A avut prieteni care au sfârşit prin a-i deveni ostili, a căpătat „tovarăşi de drum" dintre cei care, din anumite puncte de vedere, îi fuseseră indiferenţi ori neprieteni.

Nu e nimic greşit, credem, în afirmaţia că autorul acestei cărţi a făcut parte din categoria personalităţilor incomode. Cât a trăit, a fost incomod şi ca om, şi c istoric; trecut în lumea umbrelor, omul n-a ajuns a fi iertat de semenii săi, oamenii, iar istoricul a rămas un incomod. Nu mai puţin, cartea aceasta a fost şi a rămas incomodă.

Din câtexărţi a scris P.P. Panaitescu, aproape toate au stârnit fie nemulţumiri şi proteste, fie delimitări şi puneri la punct, dacă nu chiar polemici. Amintim numai monografia *Mihai Viteazul* (1936), punctul de pornire pentru o dispută celebră, în cadrul „scandalului" care în acea vreme opunea „şcoala nouă" şi „şcoala veche" de istorie. Dar amintim, deopotrivă, că şi ultima-i carte, apărută postum, *Introducere la istoria culturii româneşti* (1969) — de fapt, o parte din primul volum al unei ample sinteze, *Istoria românilor,* redactată prin 1945—1947 şi care, neterminată, se opreşte la sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare[1] — încă a fost de natură să provoace o vie discuţie[2]. Din acest punct de vedere, *Interpretările româneşti* au avut o soartă mai ciudată, oglindind-o dramatic pe aceea a autorului lor.

în necrologul pe care 1-a închinat lui P.P: Panaitescu, profesorul Emil Turdeanu constata cu nedumerire şi mâhnire: „O existenţă întreagă de muncă, de

---

[1] Măria Magdalena Szekely, *O operă inedită şi geneza unei cărţi,* comunicare la simpozionul „In memoriam P.P. Panaitescu" (Iaşi, 9 martie 1993).

[2] Matei Cazacu, *Pe marginea lucrării lui P.P. Panaitescu „Introducere la istoria culturii româneşti".* în „Studii", 23, 1970, 2, p. 371-378.

realizări uimitoare şi de nenoroc. Niciodată o muncă de esenţă n-a fost răsplătită cu aşa de puţine satisfacţii şi niciodată un om competent şi devotat misiunii sale n-a cunoscut aşa puţină glorie [...]. De unde i-a venit această ostracizare? Puţin din caracterul său închis şi intransigent, puţin din convingerile sale politice, puţin din polemicile pe care le provocau lucrările sale, întotdeauna noi, întotdeauna de-a băţul în raport cu soluţiile admise şi, în consecinţă, adesea contestabile. Un om cu aparenţă amabilă, şi totuşi dificil în relaţii. Un om modest, şi totuşi sigur de el, prea sigur şi prea dur uneori, până la a brava-convenienţele cele mai simple"[3].

Se cuvine, de aceea, înainte de a ne ocupa mai îndeaproape de carte, să aducem câteva date despre autorul ei[4].

P.P. Panaitescu s-a născut la 27 februarie/11 martie 1900 la Iaşi şi a murit la 14 noiembrie 1967 la Bucureşti. Era încă elev de liceu când şi-a făcut debutul, la 17 ani, în „Revista Istorică" a lui N. Iorga, aşa încât se poate spune că a lucrat pe tărâmul cercetărilor istorice o întreagă jumătate de veac. Proaspăt licenţiat în litere, la Universitatea din Bucureşti, în 1922, cu menţiunea „magna cum laude", a susţinut un ciclu de conferinţe la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte — mărturie grăitoare a preţuirii de care se bucura din partea lui N. Iorga. Un stagiu la Cracovia (1923-1924) şi unul la Paris (1924-1926, ca bursier la Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses) au făcut din tânărul Panaitescu specialistul multilateral pe care ni-1 arată totalitatea lucrărilor sale^. Doctor în litere (istorie) în 1925, tot cu menţiunea *magna cum laude*[6], începe în 1927 o carieră universitară (conferenţiar, apoi profesor) care se anunţa deosebit de rodnică, dar care s-a întrerupt în 1941.

în 1930, alături de profesorii Alexandru Rosetti, Scarlat Lambrino, G.M. Cantacuzino, Constantin G. Giurescu şi Victor Papacostea, a aderat la partidul liberal al lui Gh. I. Brătianu[7]. Această solidaritate politică s-a manifestat în plan ştiinţific prin ceea ce s-a numit „şcoala nouă" de istorie[8], a cărei expresie a fost „Revista Istorică Română" (1931); în paginile ei[9], chiar din primul an de apariţie, N. Iorga a fost atacat violent de Constantin G. Giurescu, ceea ce a declanşat o furtună uriaşă, în valurile căreia s-au lăsat antrenaţi — de partea „şcolii noi" sau de partea „şcolii

---

[3] în „Revue des Etudes Slaves", XLVII, 1968, p. 473.

4 Mai pe larg, la Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii,* în *AIIA1,* XIX, Iaşi, 1982, p. 499—523; Constantin Rezachevici, *P.P. Panaitescu — o operă de renume, o viaţă puţin cunoscută,* în *RI,* III, 1992, 11-12, p. 1183— 1194.

' Cf. bibliografia stabilită de Dan Zamfirescu, în: P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* ed. Silvia Panaitescu şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 620—633.

6 Se socoteşte, îndeobşte, că şi-a trecut doctoratul cu lucrarea *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin;* totuşi, pe diploma de doctor în litere figurează, ca titlu al tezei, *Nicolas Spathar Milescu*|

6 Pentru viaţa şi activitatea acestuia: *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. Gheorghe 1. Brătianu,* coordonator Victor Spinei, Iaşi, 1988; *RI,* IV, 1993, 1—2.

° în aşteptarea unei cercetări speciale a acestui fenomen, trimitem la documentele publicate de Ştefan S. Gorovei, Lucian Nastasă şi Petre Ţurlea, *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare,* în *MIM,* XXII/l (1985), XXIli/1 (1986) şi XXIV/2 (1987).

[9] Cf. Paul Cernovodeanu, *Revista Istorică Română. 1931 — 1947. Bibliografie critică,* Bucureşti, 1977.

vechi" — mulţi dintre intelectualii vremii, şi nu numai istorici, i^a & rămas în afara polemicii, reuşind să păstreze raporturi normale cu N. Iorga, < ^ărui sprijin — materializat într-un referat elogios — a fost ales (28 mai l[1] membru corespondent al Academiei Române (la Secţiunea Istorică). Doi ani târziu, însă, apariţia monografiei *Mihai Viteazul,* atacată imediat de Iorga, **include** şi pe Panaitescu în marea polemică, lucrurile mergând până în pragul proces (oprit, se pare, din iniţiativa lui Iorga[10]).

în aceşti ani de foarte rodnică activitate, în cercetare şi la catedră, Panaitescu a aderat la mişcarea legionară, ceea ce a fost de natură să-i înstrăine simpatiile de care se bucurase anterior. Intervenţia energică a unora dintre cole i-a evitat trimiterea, în 1938, în lagărul de la Miercurea Ciuc. Din păcate, Pana: n-a putut răspunde cu un gest similar, atunci când aşa ceva s-ar fi aşteptat de Proclamarea „statului naţional-legionar" în septembrie 1940 a făcut di Panaitescu rectorul Universităţii bucureştene; în această calitate, şi-a consumai de om politic, încheindu-şi definitiv şi cariera universitară. Un episod trist di sa — când nu s-a putut opune excluderii din universitate a unor colegi (toc care-1 salvaseră în 1938...) şi când i-a lipsit o atitudine fermă şi demnă în mo asasinării lui N. Iorga. A plătit un preţ uriaş pentru acest episod: a pierdut cat pierdut stima şi prietenia unor oameni a căror duşmănie îl va urmări până la sfi zilelor (sale şi ale lor).

Suspendat din învăţământul superior, detaşat la Biroul Păcii (or creat pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri cu scopul de a aduna docum socotită necesară pentru apărarea drepturilor României în momentul în războiului), consilier tehnic la Muzeul Româno-Rus (1946), director de se| Institutul de Cercetări Balcanice (1948), P.P. Panaitescu este angajat la 1 ianuarL la Institutul de Istorie din Bucureşti. Cu întreruperi cauzate de arestări sau „ pentru cercetări", a rămas în această instituţie până la pensionarea sa, în 19 acel an, Institutul de Istorie poartă numele lui N. Iorga...

Atins de o boală gravă şi incurabilă (maladia lui Parkinson), pe care că o poate stăvili printr-o operaţie la creier (refuzată, însă, de medicii fran< mai 1965), şi-a trăit ultimii ani lucrând cu febrilitate, în condiţii foarte m amărât şi de boala soţiei sale. Când va fi constatat că sfârşitul este nega aproape, liberat de constrângerile ideologice cărora le plătise un tribut neaşt mare, a dorit să lase, în chip testamentar, o carte în care să exprime, clar temeri, convingerile sale asupra istoriei medievale româneşti. Nu a scris o ca de teorie şi metodă, ci a luat o parte din manuscrisul mai vechi, al unei /J *românilor,* redactată — am precizat deja acest lucru — în anii 1945—1947;| ti vată sub umbra morţii, *Introducere la istoria culturii româneşti* a apărut la după ce autorul trecuse la cele veşnice.

Interpretările româneşti din 1947 şi *Introducerea la istoria românească* din 1967 *(Cuvântul înainte* e datat cu mai puţin de trei luni înainte

[10] Cf. *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (II), loc. cit., XXIII/1 (1986) 380.

la 25 august 1967) sunt — despărţite de un răstimp de două decenii doar prin datele de apariţie - două cărţi ieşite din aceleaşi preocupări şi din aplicarea aceloraşi metode. în studiile reunite în *Interpretări româneşti* suntem înclinaţi a vedea etarjp din munca de creaţie care trebuia să se încheie cu *Istoria românilor.*

Ideea unei sinteze de istorie românească era veche; o întrevedem cu claritate în însemnările de tinereţe ale lui Panaitescu; o vedem chiar materializată, într-o primă formă, în cursul pe care 1-a ţinut în anul universitar 1929—1930[11], mai apoi şi în manualul tipărit în 1942[12]. *Istoria românilor,* rămasă în manuscris, este databilă în intervalul 1945-1947; studiile înmănunchiate în *Interpretări româneşti* datează din intervalul 1933-1945: o spune autorul însuşi („studii scrise în răstimp de 12 ani"; studii în parte publicate, începând din 1933")[13]- Dar aceluiaşi interval îi aparţin şi marile monografii despre *Mi hai Viteazul* (1936) şi *Mircea cel Bătrân* (1944), ieşite din aceeaşi (reluăm cuvinte din *Introducerea* la *Interpretări româneşti)* „preocupare centrală: interpretarea economică a istoriei românilor ca metodă de cercetare şi, în acelaşi timp, convingerea verificată că trecutul românilor este parte integrantă din istoria Europei"[14]. Ce însemna Europa pentru românii veacului de mijloc? însemna spaţiul estic şi sud-estic al continentului, spaţiu care s-a individualizat „în interiorul unităţii mari, europene", pentru a forma „o unitate în privinţa evoluţiei economice şi sociale"[15]. Acestui spaţiu, asupra căruia s-a exercitat influenţa slavă, îi aparţin şi românii. Şi iată cele două linii directoare ale *Interpretărilor româneşti,* prin care Panaitescu a ajuns la explicaţiile formulate în studiile respective: rolul factorului economic (însă „fără să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric"[16]) şi rolul influenţei slave. Din acest punct de vedere, nu este întâmplător, credem, că în fruntea volumului său a aşezat acel studiu care i s-a părut că poate oferi, dintru început, perspectiva integratoare. Acest studiu nu putea fi, firește, nici cel despre numele neamului şi al ţării, nici cel despre dualismul statal românesc, ci *„Perioada slavonă" la români şi ruperea de cultura Apusului.*

As jzarea studiilor în cuprinsul volumului urmează o altă ordine decât aceea în care ele au fost scrise. Firesc: *Interpretări româneşti* n-a fost gândită ca o carte care să fie scrisă, după un plan anume, de la un capăt la celălalt. Contrar celebrei fraze din *Crez,* ea nu „s-a născut", ci „s-a făcut"!

Dacă în anii tinereţii visa să scrie o istorie „psihologică", o istorie a ideilor[17], lăsându-se apoi atras de istoria vieţii culturale (ne ferim a folosi termenul „cultură" pur şi simplu, întrucât marele istoric îi dădea alt înţeles decât acela care e

---

Câteva fragmente s-au publicat în „Magazin Istoric", nr. 8/1993. Reeditat anastatic în 1990, a fost reprodus ulterior şi în Republica Moldova.

Introducere la *Interpretări româneşti,* ediţia de faţă, p. 9 şi 11. Dintre studiile inedite incluse în volum în 1947, două sunt datate: *Numelui neamului şi al (arii noastre* e din 1943 iar *Comunele* ***medievale*** *în Principatele Române* e din 1945; nedatat, studiul despre *Problema originii clasei boiereşti* e tot din 1944-1945, întrucât se citează, în note, lucrări apărute în chiar aceşti ani. [14] *Introducere,* p. 9. [15] *Ibidem.*

Interpretări româneşti, p. 110.

Cf. Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii,* cit., p. 503.

c&rent azi[18]) — întinsele studii *fundamentale* despre Grigore Ureche şi Miron Costin (1925), despre Nicolae „Milescu" (1925) şi Petru Movilă (1926) sunt ilustrative în acest sens. Nici în 1933, când prezenta la Congresul Internaţional de Istorie de la Varşbvia comunicarea (absolut înnoitoare pentru subiect) despre *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu* — apreciată de N. Iorga chiar atunci ca fiind „mai uşor comprehensibil(ă)" şi având „o formă fină"[19] — Panaitescu nu pare să fi avut gândul acestui volum, în care, însă, respectiva comunicare va constitui cel mai vechi dintre textele incluse. Va trebui să treacă încă cinci ani, până când să apară, în „Revista Fundaţiilor Regale", alte două studii din viitorul ciclu al *Interpretărilor. De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?* (nr. 6/1938) şi *Cum au ajuns Bucureştii capitala ţării?* (nr. 8/1938); abia peste încă cinci ani va scrie *începuturile literaturii în limba română* (publicat în aceeaşi revistă, nr. 9/1943) şi *Numele neamului şi al ţării noastre* (netipărit anterior; datat, în volum, 1943). Studiul cu care se va deschide cartea, cel despre *„Perioada slavonă" la români,* apare abia în 1944, în primul număr din acel an al „Revistei Fundaţiilor Regale" — *deci redactarea lui trebuie plasată în 1943* — urmat de cel care trebuia să răspundă la întrebarea *De ce n-au cucerit turcii Ţările Române* (nr. 5/1944). în fine, ultimele două dintre studiile incluse în volumul din 1947— şi, totodată, cele mai ample şi mai profunde (alături de *Drumul comercial* şi de *„Perioada slavonă")* — datează din 1945: *Problema originii clasei boiereşti şi Comunele medievale în Principatele Române[2]®;* în împrejurările de după 23 august 1944, aceste două studii n-au mai fost tipărite în reviste, intrând direct în volum.

Avem credinţa că celor nouă studii înşirate până aici li se adăugau, în proiectul iniţial al *Interpretărilor româneşti,* încă două: *Destin românesc*[21] şi *Renaşterea şi românii*[21]*.* Primul a fost scris şi publicat în 1941, al doilea a fost scris în închisoare şi nu a fost niciodată publicat de autor: manuscrisul e datat *Jilava, 21 februarie 1945.* Cum în acel an, 1945, istoricul a petrecut, se pare, mai multă vreme în recluziune[23], ne întrebăm dacă nu cumva şi celelalte două studii datate 1945, despre originea boierimii şi despre comunele medievale, sau măcar unul din ele, nu vor fi fost redactate (fie şi parţial) în aceleaşi condiţii (numărul sporit de inadvertenţe în notele de subsol pare a pleda în acest sens). Ştim, de altminteri, că într-o altă recluziune — cea de după înăbuşirea rebeliunii legionare, în ianuarie 1941 — a scris studiul despre Ştefan cel Mare[24] („1 — 14 februarie 1941. Scris în închisoare"). Foaia finală a

---

*[*]° P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1969, p. 11: „Cultura este întreaga creaţie colectivă a societăţii". V., însă, Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV),* Bucureşti, 1974, p. 29: «sensul dat de regretatul învăţat „culturii" [...] corespunde cu ceea ce pentru noi înseamnă în chip limpede sfera mai largă a civilizaţiei»".

[19] N. Iorga, *Memorii,* VII, Bucureşti, 1939, p. 106.

[2]® Pentru datare, v. *supra,* n. 13.

[21] Publicat în *CL,* LXIV, 1941,nr. 11 — 12;fragmente în „Magazin Istoric", nr. 2/1991.

[22] Publicat în *A1IAI,* XXII/2, 1985, după o dactilogramă pregătită de soţia autorului; în
prezenta ediţie, se publică după manuscris.

[23] Constantin Rezachevici, *op. cit.,* p. 1188.

[24] Editat acum în *AIIX,* XXIX, 1992, p. 1 -18.

manuscrisului acestui studiu poartă, într-un colţ, însemnarea unor precizări >rde adăugat"; între ele, *Destin românesc*[15] — titlul însuşi al textului care, spre sfârşitul aceluiaşi an, va vedea lumina tiparului în „Convorbiri Literare". Lectura atentă a acestui text îi arată clar, credem, înrudirea cu ciclul *Interpretărilor;* dacă totuşi el nu figurează în ediţia de azi — care recuperează, însă, *Renaşterea şi românii* — explicaţia stă în faptul că studiul acesta, cu idei care se regăsesc, într-un chip sau altul în mai toată opera majoră a lui P.P. Panaitescu, e tributar ideologiei din care autorul îşi făcuse un crez[26]. Caz singular, pentru că — şi ne grăbim să adăugăm precizarea — Panaitescu a ştiut să facă mai totdeauna o demarcaţie netă între munca lui ştiinţifică şi opţiunea lui politică[27]. *Destin românesc* rămâne un text surprinzător, dar nu în afara explicaţiilor.

Nu ne sunt cunoscute, acum, mărturii despre chipul în care Panaitescu a gândit şi a lucrat aceste studii; procesul lor de elaborare se află, poate, în jurnalul său (pierdut?!) sau în corespondenţa sa (în scrisorile expediate de el). Judecând după dezvoltarea şi înlănţuirea demonstraţiilor, este evident că explicaţiile s-au chemat, s-au cerut (dacă se poate spune aşa) unele pe altele, după cum se întâmplă în orice cercetare autentică: lămurirea unor probleme sau aspecte scoate la iveală altele, neclare, invalidează concluzii mai vechi, pune în lumină netemeinicia unor interpretări, oferă puncte de sprijin pentru altele, provocând astfel noi cercetări care, la rândul lor... şi aşa mai departe. Acest proces ia înfăţişarea unui lanţ a cărui diversificare e continuă şi, practic, nemărginită (ca şi cunoaşterea însăşi) — limitele ei (periodice) stau în chiar limitele existenţei umane. De aceea, cercetările lui Panaitescu, rodite în studiile din acest volum, se înrudesc şi pe alocuri se suprapun, ca orice derivă Jintr-un „teren" comun ca preocupări şi metodă (situaţie pe care verbele franceze *engendrer* şi *imbriquer* o definesc cu nuanţe bogate în sugestii), concluzii ale unora devenind premise ale altora, într-o continuă întretăiere şi regrupare generatoare de *sistem.* Cu drept cuvânt Panaitescu a putut vorbi, în introducerea la această carte, despre o *convingere verificată.*

în *Interpretări româneşti* sunt, aşadar, explicaţiile pe care, lucrând pe alte subiecte, Panaitescu le-a căutat, trebuind să răspundă unor întrebări care veneau din realităţile trecutului — de aici şi forma interogativă a unor titluri. Se întâmplă adesea că istoricul „ţine" o explicaţie, la care a ajuns nu printr-o cercetare specială, ci printr-un fel de înţelegere directă şi globală a „trecutului studiabil"; e un fenomen în care se reflectă, poate, acea „compunere" a „forţelor" pe care le reprezintă cercetătorul şi izvoarele. S-a spus, de pildă, în drept, că o expertiză valorează atâta cât valorează cel care o efectuează. Un detectiv, un criminalist dezleagă misterele cauzelor pornind de la cine ştie ce detaliu, neînsemnat în ochii altora, dar care pentru el e revelator, arătând şi luminând calea de urmat. Detaliul acela şi lumina pe care el o

[25] *Ibidem, p.* 18, nota [29]. V. şi Constantin Rezachevici, *op. cil.,* p. 1188. In acelaşi sens, **p. 518-519 (nota 218).**

In acelaşi sens, şi mărturia profesorului Nicoară Beldiceanu, citată de Ştefan S. Gorovei,

poate aduce „vorbesc", însă, doar aceluia care ştie nu numai să audă, dar şi să asculte. Panaitescu însuşi evocă acest proces, de „colaborare" între istoric şi materia primă a muncii sale, într-un paragraf din introducerea la cartea de faţă, explicând sensul titlului ei — *Interpretări* — ales „tocmai pentru a arăta că e vorba de intervenţia gândului istoric". Şi continuă: „în faţa materialului documentar, istoricul nu poate rămâne pasiv; el pune întrebări. Dacă întrebările nu sunt puse, materialul brut, oricât ar fi de bine clasat, nu-şi dezvăluie secretele esenţiale, liniile mari ale evoluţiei istorice. Istoricul trebuie să ştie dinainte ce vrea să întrebe, ce doreşte să ştie, [altminteri] materialul nu-1 va ajuta"[28]. Şi, în lumina acestei afirmaţii, ne putem gândi dacă *Destin românesc* nu este şi el răspunsul la o întrebare pe care „materialului brut" i-a adresat-o un istoric „instigat" de „gândul filosofic" al unui Cioran sau Blaga...

Autorul însuşi spune, în introducerea la cartea sa, că unele din studiile reunite între coperţile ei fuseseră deja „primite cu polemici sau neînţelegere"[29]; nu putea să bănuiască, desigur, cum avea să fie primită asamblarea lor în ceea ce el spera să fie „un tot folositor pentru cei ce vor să privească cu bună-credinţă mai adânc înţelesul istoriei noastre"[30]...

Rareori o carte poate să ilustreze, aşa de pregnant, prin destinul ei. destinul însuşi al autorului. Ieşită de sub teasc în 1947 — în a doua parte a anului, pare-se[30bls] — la pragul dintre lumi, cartea lui Panaitescu n-a mai apucat să stârnească nici o reacţie: în 1945—1947, vechile noastre reviste de istorie şi-au văzut apărând ultimele numere („Balcania" a încetat în 1945, „Arhiva Românească" şi „Revista Istorică" în 1946, „Cercetări Istorice", „Revista Istorică Română" şi „Revue Historique du Sud-Est Europeen" în 1947) iar colegii de breaslă — prieteni ori adversari — erau treptat reduşi la tăcere (după desfiinţarea Academiei Române, în iunie 1948, o bună parte a Secţiunii Istorice se va regăsi în spatele gratiilor). Iar ceea ce se voia a fi noua istoriografie era prea preocupată de alte (cu totul alte!) probleme, ca să acorde vreo atenţie acestui volum, deşi felul în care autorul aborda subiectele era atât de apropiat de ceea ce se preconiza atunci, încât s-a putut afirma, chiar, că *Interpretări româneşti* era prima carte de cercetare de pe poziţii... marxiste a istoriei românilor[31]!

Apariţia, în plin război, a unora dintre studiile incluse în volum putuse stârni reacţii violente; astfel, *„Perioada slavonă" la români şi ruperea de cultura Apusului,* apărut în ianuarie 1944 în „Revista Fundaţiilor Regale", a mâhnit pe N. Cartojan[32] şi 1-a determinat pe N. Bănescu să aducă problema în discuţia Academiei; „Asemenea

---

[2°] *Introducere* la *Interpretări româneşti,* p. 10; cuvântul dintre [ ] lipseşte în ediţia din 1947, el e cerut, însă, de sensul frazei.

[29] *Ibidem,p.* 11.

[30] *Ibidem.*

[30bis] La 31 octombrie 1947, G.T. Kirileanu scria lui C. Turcu: „Cu mare greutate mi-am procurat de la Bucureşti noua carte *Interpretări româneşti* a lui P.P. Panaitescu..." (cf. Dumitru Ivănescu, *Constantin Turcu şi părintele său spiritual,* în *G.T. Kirileanu sau viaţa ca o carte,* ed. Constantin Bostan, Bucureşti, 1985, p. 230).

3' Cf. mai jos, în text, şi nota 35.

[32] G.T. Kirileanu, *Corespondenţă,* ed. M. Handoca, Bucureşti, 1977, p. 265.

erezii ar putea scuza ignoranţii" — afirma bizantinistul plin de indignare. Şi, implicând politica într-o discuţie care ar fi trebui să rămână pur ştiinţifică, adăuga: Dar domnul cu teoria e un marc ambiţios şi caută cu orice chip senzaţia: revoluţionar politic, vrea acum să revoluţioneze ştiinţa"[33]. Desigur, un asemenea studiu putea să pară o pledoarie pro-slavă, nepotrivită într-o vreme când România se afla angrenată într-un război cu însuşi mentorul lumii slave; dar tezele „slavofile" ale lui Panaitescu, de natură să irite puternic pe reprezentanţii istoriografiei „burgheze", nu mai erau condamnabile pentru istoriografia care încolţea după 1944—1945 — mai mult chiar, *acest* gen de teze avea să devină, după 1947, dovadă sigură şi singură de ştiinţă înaltă, dar şi de .... patriotism. Ar fi fost de aşteptat ca *Interpretările* lui Panaitescu, întemeiate pe evidenţierea şi cercetarea factorului economic şi a influenţei slave, să aibă un mare răsunet şi să fie îmbrăţişate instantaneu; ele exprimau, oricum, un punct de vedere care, fără voia autorului, era cel mai apropiat de istoriografia a cărei construire se profila. Or, cartea lui Panaitescu a fost întâmpinată si de noua istoriografie cu aceeaşi tăcere. în chip paradoxal, de data aceasta tezele erau (mai mult decât) acceptabile, dar autorul, un damnat care curând nu va mai avea nici drept de semnătură[34], nu putea fi „lăudat" pentru ele.

Cum s-ar spune, când *opus igne,* când *auctor patibulo...*

Am amintit deja „faima" care a însoţit, în 1947, cartea lui Panaitescu, de a fi fost „întâia carte de istorie românească marxistă în România"[35]. O apreciere ca aceasta s-ar fi putut verifica, şi nu numaidecât prin recenzii, ci mai ales în anii şi deceniile care au urmat: dacă în *Interpretări româneşti* s-ar fi văzut, cu adevărat, acea carte marxistă pe care o bănuiseră unii, ea ar fi avut toate şansele să devină un fel de (rcicar!) *vademecum* în breasla istoricilor, a medieviştilor mai cu seamă.

în chip ciudat, aceeaşi optică se regăseşte, după patru decenii, în cartea cuiva **Care** a fost contemporan cu P.P. Panaitescu şi despre care am fi fost înclinaţi a crede ca a putut păstra totdeauna o cumpănă dreaptă în judecăţile sale. Sociologul Henri H. Stahl (1901 — 1991), el însuşi un cărturar incomod, adunând opiniile sale cu

---

[33] *Analele Academiei Române. Dezbateri,* LXIV (1943—1945), Bucureşti, 1946, p. 77. Am reprodus în întregime discuţiile în nota consacrată acestui studiu.

[34] Cf. cazurile semnalate de Ştefan S. Gorovei, *op. cit.,* şi Constantin Rezachevici, *op. cit.* Un caz sugestiv: în nr. 2/1950 (an. III) din „Studii. Revistă de Istorie şi Filosofie", Panaitescu publică un mic comentariu despre *Monumente comemorative din secolul al XlX-lea ale armatei ruseşti pe teritoriul R.P.R.* (p. 202—205); semnându-1 „Al. G", el adaugă, însă, un element pentru identificarea precisă a autorului: sub semnătură, urmează o precizare bibliografică — „Izvoarele principale pentru comentariul istoric [...] sunt următoarele" — cu mai multe titluri, între care şi „Corespondenţa lui C. Ipsilante publicată de subsemnatul..." (p. 205). Or, „subsemnatul" care în 1933 publicase *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806-1810). Pregătirea Eteriei şi a renaşterii politice româneşti,* nu era altul decât... P.P. Panaitescu! Pentru situaţia în care se afla P.P. Panaitescu în acei ani, este deosebit de sugestiv „memoriul" lui M. Roller, din 1955, publicat de Marian Ştefan şi Gheorghe Neacşu şi comentat pe larg de Florin Constantiniu în „Curierul Naţional Magazin", nr. 101 şi următoarele (1993).

Mărturie a istoricului Petre Ş. Năsturel (P.P. *Panaitescu — aşa cum l-am cunoscut,* comunicare la simpozionul „In memoriam P.P. Panaitescu", Iaşi, 9 martie 1993).

privire la ceea ce socotea el a fi *Probleme confuze în istoria socială a României^,* a formulat caracterizări care conduc, inevitabil, la întrebări... „incomode".

Pentru Henri H.Stahl, P.P. Panaitescu era, în 1947 — în momentul apariţiei *Interpretărilor româneşti* — un istoric „de veche formaţie [...], convertit însă de curând la o concepţie materialist-istorică *sui generis.* Acest istoric — continuă Stahl — a considerat în 1947 sosit momentul să procedeze la o reinterpretare a istoriei românilor[10], adică a ceea ce ştiuse şi apucase să scrie pe vremuri"[37].

Afirmaţiile acestea cuprind, din păcate — neaşteptat şi întristător — o prezentare cu totul falsă a datelor problemei. Mai întâi, studiile reunite în acest volum fuseseră redactate — am invocat deja mărturia autorului însuşi — în anii 1933—1945 şi două treimi din ele fuseseră deja publicate, ceea ce nu putea să fie necunoscut lui Henri H. Stahl, ca şi faptul că Panaitescu a reprodus respectivele studii fără actualizări. într-un singur loc am întâlnit o modificare care ar putea trece drept actualizare: în studiul despre „perioada slavonă", a adăugat, în şirul celor care cercetaseră formarea burgheziei româneşti — Şt. Zeletin, G. Zâne şi M. Manoilescu — numele lui L. Pătrăşcanu[38]. în textul apărut în nr. 1/1944 al „Revistei Fundaţiilor Regale", numele lui Pătrăşcanu lipsea; nici nu putea fi altfel: cartea acestuia, *Un veac de frământări sociale,* a apărut în 1945, după revenirea lui la suprafaţa vieţii sociale (şi în fruntea celei politice...). Ştim, azi, că Panaitescu privise cu simpatie această lucrare a comunistului Pătrăşcanu — om de aceeaşi vârstă cu el (era născut în 1900) şi aparţinând aceleiaşi clase sociale — prezentând-o amănunţit într-o recenzie care nu a văzut lumina tiparului decât patru decenii mai târziu[39]. Prin urmare, nici vorbă nu poate fi de „o reinterpretare [...] a ceea ce ştiuse şi apucase să scrie pe vremuri".

Citarea lui Pătrăşcanu trebuie văzută mai degrabă ca o completare bibliografică şi nu numaidecât ca o punere „pe linie", din oportunism.

E foarte sugestiv, în acest sens, faptul că unul din studiile *Interpretărilor româneşti — De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?* — se încheie astfel: „Fără să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric, recunoaştem că împrejurările economice explică în multe privinţe, cum este şi problema pe care am cercetat-o, înfăţişări ale istoriei noastre politice. Pentru lămurirea adevărată şi completă a istoriei noastre, este nevoie să facem apel şi la ajutorul pe care ni-1 dă studiul acestor împrejurări"[40]. Ar crede cineva, judecând după cele scrise de Henri H. Stahl în 1984, că aceste cuvinte Panaitescu le-a adăugat studiului său abia în 1947, ca să dovedească — măcar cu un ceas înaintea altora .... — „convertirea" sa la „o concepţie materialist-istorică *sui generis".* Dar, din păcate pentru cel care a văzut în

---

[3]" Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.

[3]' Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României,* p. 116. în nota 10, a cărei marcare am păstrat-o şi în citat, se indică: „P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti; studii de istorie economică si socială,* Edit. Universul, 1947, p. 257", ca şi cum la acea pagină (257) s-ar afla ceva din care să se poată deduce că în 1947 Panaitescu socotise „sosit momentul să procedeze la o reinterpretare...". In realitate, la p. 257 se află... *Tabla de materii.*

38 *Interpretări româneşti,* p. 25.

38 Cf. *Almanahul „Ateneu",* 1986, p. 35—37.
38 *Interpretări românești,* p. 110.

cartea lui Panaitescu „o reinterpretare a istoriei românilor", aceste cuvinte figurează, fără nici o modificare, şi în finalul textului tipărit în 1938, în „Revista Fundaţiilor Regale". Să reţinem: *în 1938,* când opţiunea politică a autorului era deja cunoscută (lagărul de la Miercurea Ciuc abia fusese evitat...).

Pentru cei care cunosc biografia lui P.P. Panaitescu — şi ar fi fost de aşteptat ca Henri H. Stahl, om al aceleiaşi generaţii, să fi fost printre aceştia — nu e o taină că istoricul şi omul politic (în măsura în care se poate vorbi şi despre aşa ceva) au mers pe căi diferite. Istoricul se mărturisea încă din 1928 deschis spre materialismul istoric, socotind, însă (atunci!), că el aduce o viziune unilaterală. Să reactualizăm aceste fragmente, în lumina cărora trebuie recitite *Interpretările româneşti,* cu regretul că savantul care a fost Henri H. Stahl, lăsându-se purtat de vreo veche ranchiună, nu a mai avut răbdarea să facă el însuşi această operaţie (nu mai puţin, însă, şi cu regretul că trebuie să contrazicem un savant pentru care păstrăm cele mai respectuoase sentimente):

Materialismul istoric mai poate fi numit şi concepţia economică a istoriei. Faptele economice, spune această doctrină, determină cultura intelectuală, socială şi politică. Ele fiind în afară de domeniul schimbător al voinţei şi inteligenţei omeneşti, prin studiul lor se va putea da istoriei un caracter în adevăr ştiinţific, se vor putea chiar face prevederi pentru viitor. Materialismul istoric adoptat de istorici a adus o imensă lărgime de orizonturi, a fost un izvor bogat de explicaţii. Civilizaţia greacă e explicată, conform acestei doctrine, prin faptul că pământul Greciei, sărac şi stâncos, în care pătrunde marea, a silit pe locuitori la colonizare, emigraţie, navigaţie. De aci legături cu toate celelalte culturi, experienţa, fantezia şi imaginaţia călătorului, care vede atâtea imagini înaintea ochilor. Şi, pe lângă aceasta şi paralel cu ea, raţionamentul şi bunul simţ al negustorului. De asemenea, s-a explicat Renaşterea italiană prin concentrarea capitalurilor în Italia, unde negustorii florentini, veneţieni, genovezi au putut crea depozite mari de numerar (de pildă rolul bancherilor Medicis etc). Ac'ste capitaluri au permis individualităţilor să se libereze de constrângerea vieţii economice medievale, constituită în bresle şi asociaţii cu legi severe. în cele spirituale, Renaşterea a fost o liberare a creaţiei individuale de vechea creaţie colectivă a Evului Mediu (catedralele, de pildă), ca o consecinţă a liberării economice.

Dar acolo unde materialismul istoric a avut o influenţă mai adâncă este în istoria claselor sociale, în revelarea rolului istoric al claselor sociale în evoluţia istorică.

Deşi azi înlocuit în mare parte cu doctrina sociologică, materialismul istoric rămâne încă un însemnat ajutor al studiilor istorice. Nimeni nu mai neagă rolul hotărâtor al factorilor economici, chiar în domenii înalte spirituale, cum ar fi religia, dar această concepţie are defectul că este unilaterală. Faptele istorice şi instituţiile sunt mult mai complexe şi, pe lângă factorii economici, sunt o serie de alte fapte care le produc. Pe de altă parte, factorii economici nu sunt numai „substructura" celor intelectuali, „suprastructură", ci aceştia din urmă pot, la rândul lor, influenţa pe cei dintâi. (De pildă: rolul evreilor şi influenţa lor în viaţa economică, provenită din psi-

hologia şi religia acestui popor, cum a arătat Werner Sombart)"[41].

Aşa gândea P.P. Panaitescu în 1928, aşa gândea în 1938 şi tot aşa gândea în 1947. O „reinterpretare" la nivelul anului 1947 nu există şi nu e drept ca această carte să fie judecată în lumina a ceea ce avea să se întâmple după acest an.

La fel de neîntemeiate sunt şi reproşurile şi sentinţele care urmează în cartsa lui Henri H. Stahl: «Aşadar, în 1947, Panaitescu afirmă că va studia istoria socială a României graţie unei concepţii economice a istoriei. Ceea ce, probabil, i se părea a fi echivalentul unei „concepţii materialist-istorice", de vreme ce dânsul pune la „bază" „factorul economic". Metoda comparativă i se părea de asemenea a fi marxistă, dat fiind că şi ea era redusă la o „comparaţie pe baze economice". Aceste „interpretări" (care cuprind totuşi — trebuie s-o recunoaştem — câteva contribuţii valoroase), sunt o interesantă tentativă de tălmăcire cu intenţii declarat marxiste a istoriei noastre»[41 bis].

Să ţinem, totuşi, o cumpănă dreaptă: nimic în cuvântul introductiv pus de Panaitescu în fruntea culegerii sale de studii, nimic în vreunul din aceste studii nu justifică aceste afirmaţii. Pe de o parte, cum ar fi declarat Panaitescu, în prefaţa acestui volum, că *„va studia...",* câtă vreme studiile respective fuseseră tipărite cu ani în urmă?! Pe de altă parte, cum ar fi făcut Panaitescu o „tentativă de tălmăcire" marxizantă într-o carte în care reafirmă ceea ce afirmase la fel de net în 1938: „Fârâ să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric..."?!

Purtat de o ciudată animozitate cu reverberaţii postume, Henri H. Stahl omitea faptul că, în cuvintele din introducerea la *Interpretări româneşti* — acele cuvinte în care el vedea primii paşi ai „convertirii" istoricului — Panaitescu nu spunea nimic nou, peste ceea ce se putea oricum şti din activitatea de până atunci a istoricului. Ele sintetizau credinţa acestuia, încrederea sa în metode care îl conduseseră deja la rezultate remarcabile — mărturia cea dintâi e chiar studiul din 1933, despre *Drumul comercial al Poloniei la Mare Neagră,* cel mai vechi dintre cele subsumate sintagmei *Interpretări româneşti.* O aplicare mai strictă — şi încă mai rodnică — a metodei se vede în monografiile *Mihai Viteazul* (1936) şi *Mircea cel Bătrân* (1944). „Metoda dea porni dinăuntru în afară [...], cercetând starea economică şi cea de spirit a claselor sociale" era astfel clar definită în 1936, în cartea închinată domnului primei uniri[42]. Un an mai târziu, în cursul polemicii cu N. Iorga în jurul acestei cărţi, ideea era afirmată şi mai răspicat: „economicul şi politicul sunt nedespărţiţi"[43]. Nu altul va fi chipul în care va realiza cercetarea domniei lui Mircea cel Bătrân: şi aici l-au interesat „elementele interne structurale ale societăţii", temeiurile vieţii sociale şi economice[44]. Această „continuitate de gândire şi metodă" — subliniată şi foarte recent[45] — este evidentă pentru oricine a urmărit evoluţia preocupărilor şi a ideilor

---

41 *Istorie şi cultură* (1928), în: P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* cit. p. 6—7.

[41bis] Henri H. Stahl, *op. cit.,* p. 116.

[42] *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936, p. 7-8.

[43] *în jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns d-lui N. Iorga,* extras din *RIR,* VII, 1937, p. 22.

[44] *Mircea cel Bătrân,* Bucureşti, 1944, p. 8.

[4^] Constantin Rezachevici, *op. cit.,* p. 1187.

• P P Panaitescu. Ceea ce face încă şi mai bizare reproşurile unui cărturar din -opria-i generaţie...

Nu ne rămâne decât să conchidem că marele sociolog păstrase o amintire onată despre cartea lui Panaitescu — amintire poate influenţată (negativ, fireşte) de »chea opţiune politică a autorului şi de aderarea sa ulterioară la „istoriografia nouă" - si că scriind despre ea, nu i s-a mai adresat direct, lăsându-se purtat şi de anumite ■sentimente, ale căror ecouri străbat, vizibil, şi în alte locuri. Să fie, oare, doar ■vansa postumă a sociologului pentru ironia cu care istoricul scrisese despre jociologii naivi"[46]?!

Cum se întâmplă, însă, de obicei, a trecut neobservat tocmai ceea ce merita acar o remarcă: *nu în toate cazurile, textele publicate în „Revista Fundaţiilor «eale" în 1938—1944 au fost reproduse tale-quale în* Interpretări româneşti, *în 147.* Sunt, fireşte, modificări (adăugiri, eliminări, îndreptări) menite să îmbună-teascâ textele; nu la acestea ne referim. Din notele la ediţia de faţă, se poate vedea ce anume a renunţat P.P. Panaitescu în 1947; pasajele eliminate se grupează în jurul trei idei: ideea de rasă, filonul traco-dacic şi dimensiunea europeană a rezistenţei imâneşti în Evul Mediu. Se adaugă atenuarea unor constatări cu privire la „vocaţia" îlturală a slavilor (sau, în limbajul autorului, a „rasei slave"). Cenzură a ocupaţiei ivietice sau autocenzură? înclinăm pentru a doua soluţie (care nu exclude, însă, fluenţa situaţiei generale a României în acei ani...). înainte ca prefacerile, într-o recţie care era deja evidentă, să ia un ritm ucigător, Panaitescu a mai putut profita ; ultimul răgaz de respiraţie mai liberă pentru a da el însuşi, la acea dată, „consilier linie" la Muzeul Româno-Rus, *versiunea definitivă* a studiilor respective, renunţând ceea ce, altminteri, ar fi blocat, probabil, folosirea lor în continuare. Renunţările nu ectează *fondul demonstraţiilor* (care, pe alocuri, devin, totuşi, *mai întregi* dacă le tim recuperând pasajele în cauză) şi nu marchează un avans făcut materialismului toric, *Vi* vederea „convertirii" definitive.

Dar chiar şi într-o apreciere negativistă, ca aceea a lui Henri H. Stahl (a cărui iticâ se reduce, totuşi, la un singur studiu, cel despre originea boierimii), încă se cunoaşte că în *Interpretările româneşti* ale lui P.P. Panaitescu sunt şi „câteva mtribuţii valoroase". Nu ne propunem să le comentăm, nici măcar să le ventariem, în aceste pagini; asupra unora, însă, trebuie să atragem în chip deosebit snţia cititorului.

Fiecare din studiile înmănunchiate în *Interpretări româneşti* are ţinta lui, scare constituie un răspuns la o întrebare. Răspunsurile ca atare au fost — cu lanţări ulterioare, în unele cazuri — validate de istoriografia românească şi sunt azi muri definitiv câştigate. Că „perioada slavonă" nu a fost o epocă de întuneric, de senţă a creaţiunii culturale, e un fapt unanim acceptat azi; explicaţiile date pentru

46 r

Interpretări româneşti, p. 54. S-ar părea că Henri H. Stahl a socotit cercetările lui Panaitescu privinţa obştiilor ca o imixtiune în domeniul sociologiei; în chip evident, viziunea sociologului nu ■espunde întotdeauna cu a istoricului.

dualismul statal românesc, pentru numele poporului şi al ţării, sunt şi ele achiziţii definitive; rolul pe care drumul comercial al Poloniei spre Marea Neagră — aşa-zisul „drum moldovenesc" — 1-a avut în viaţa economică a Moldovei şi în statornicirea statutului ei internaţional (până la sfârşitul veacului XV) e, de asemenea, explicat într-o formă care a rămas definitivă şi fertilă încă. Se poate discuta asupra tezelor de bază din studiile care privesc originea clasei boiereşti şi oraşele medievale — ambele sunt probleme complexe, delicate, controversate. Acest gen de probleme (de care istoriografia noastră nu duce lipsă!) se află şi în discutarea unor amănunte pe care, într-un punct sau altul al demonstraţiilor sale, P.P. Panaitescu le evocă, fie pentru a exemplifica, fie pentru a sprijini o afirmaţie. Controversate au fost şi au rămas în special chestiunile sociale, esenţiale pentru înţelegerea Evului Mediu şi cu implicaţii în celelalte segmente ale vieţii medievale.

Operând cu atâtea probleme neclare şi controversate, propunând sau sugerând soluţii pentru unele, dând rezolvări (pe care le socotea definitive) pentru altele, P. P, Panaitescu şi-a presărat cartea cu o sumedenie de idei care pot fi tot atâtea puncte de pornire pentru noi tentative de soluţionare a vechilor probleme — cele din cartea sa ori altele. Unele din aceste idei au căpătat mai târziu o soluţionare în sensul intuit de Panaitescu; astfel, în studiul despre dualismul statal românesc, referindu-se la monopolul otoman, el strecoară într-o paranteză observaţia: „mult mai puţin efectiv decât se crede"[47]. Târziu, peste decenii, Const. C. Giurescu avea să demonteze definitiv teza monopolului otoman[48].

Dar cel mai frumos exemplu de intuiţie — rod al „gândului istoric" de care vorbea Panaitescu în introducerea cărţii sale — ni se pare acela care priveşte cnezatele de vale. în studiul său despre oraşe *{Comunele medievale...),* Panaitescu întrezărise posibilitatea ca vechile formaţiuni teritoriale tare au precedat statele noastre medievale să se fi închegat pe văile râurilor: „într-o epocă depărtată, văile râurilor formau unităţi economice separate, o serie de sate în mijlocul cărora se afla un centru de schimb şi de pază, *târgul văii respective [...].* Aceasta este o dovadă că în epoca voievodatelor separate, dinainte de întemeiere, erau pe văi anumite puncte de adunare a negustorilor, unde se ţinea târgul văii respective în jurul şefului văii"[49]. în 1964, în cartea despre obştea ţărănească, va reveni, cu nunţe noi şi terminologie nouă, argumentând o anume filiaţie: „Tipul slav [...] al uniunilor de obşti se caracterizează prin aşezarea pe văi; satele de pe [o] vale alcătuiesc o unitate economică şi militară. Aceste uniuni de obşti, formând organizaţii prestatale, se pot deosebi şi pe teritoriul ţării noastre, înainte de formarea statelor feudale"[50]. Şi iată argumentarea aceleiaşi idei în *Introducere la istoria culturii româneşti* — cartea apărută postum, în 1969, dar care valorifica un text redactat în anii 1945—1947: „înainte de apariţia

[47] *Interpretări româneşti,* p. 109.

Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română,* Bucureşti, 1977, p. 111-120.

Interpretări româneşti, p. 147.

[50] *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală,* Bucureşti, 1964, p.29.

feudalismului în formele sale asemănătoare cu cele din restul Europei, istoria românilor a cunoscut anumite aspecte premergătoare: proprietatea cnezială (sau a juzilor) înaintea celei boiereşti şi nobiliare, târgurile de schimb ce interesau valea unui râu, înainte de ridicarea oraşului respectiv. Apariţia *târgurilor de râuri* în istoria ţărilor române [...] este un fenomen îi! mare parte necunoscut de alte popoare [...]. Acest fenomen arată că, într-o epocă îndepărtată, văile formau unităţi economice separate, cu satele lor, în mijlocul cărora se afla centrul de schimb şi de pază, sediul voievodului. Acolo veneau şi negustorii străini, şi tot acolo s-au ridicat primele oraşe. Unele din aceste oraşe au un nume dublu: unul al aşezării, altul al funcţiei în voievodatul văii [...]. De observat că târgul râului era pe partea superioară a văii, în regiunea păşunilor şi dealurilor, şi doar mai târziu s-a format câte un oraş mai important, mai jos, pe vale, în regiunea de câmp [...]. Aceste târguri ale văilor sunt mărturia unei vieţi româneşti în regiunile de deal, cu voievodate separate [...]. Văile formau legături de viaţă economică şi se prezentau în înaltul Ev Mediu ca asociaţii de obştii"[51]. Mai încolo, aceste observaţii teoretice sunt aplicate Maramureşului, în care „văile cu sate, unde cobor iarna oile, sunt toate ale afluenţilor Tisei. în veacul al XlV-lea erau *mai multe voievodate pe văi,* cu voievozi aleşi de sate"[52].

Această viziune a organizării româneşti anterioară întemeierii principatelor (termenul *prestatul* ni se pare lipsit de un conţinut precis şi real), pe care Panaitescu şi-o făurise încă în 1945, avea să fie strălucit confirmată de amănunţitele cercetări ale regretatului Radu Popa, în Maramureş şi în Haţeg; el a distins, în feudalitatea maramureşană mai întâi, două categorii de cnezi, pe care i-a denumit, fericit şi sugestiv, *cnezi de sat* şi *cnezi de vale,* aristocraţi a căror demnitate era ereditară, cei din urmă ridicându-se dintre cei dintâi. Această preţioasă disociere, care a pus capăt multor confuzii din literatura de specialitate[53], a luminat o întreagă perioadă din istoria noastră — acel „înalt Ev Mediu", cum a preferat Panaitescu să-1 numească (transpunând terminologia europeană: Haut Moyen Âge, Hochmittelalter) — constiti nd, totodată, o premisă pentru adâncirea cercetărilor[54].

înşirarea acestor citate a putut să pară fastidioasă. Dar am ales intenţionat acest exemplu, întrucât el serveşte nu numai pentru a ilustra ideea enunţată; urmărind evoluţia unei idei, se poate surprinde, în acelaşi timp, „haina" în care ea a fost înveşmântată într-un moment sau altul al evoluţiei istoriografiei noastre (în lucrarea din 1964, de pildă, apelul la „tipul slav" de obştii, folosirea termenului „prestatal" etc). Pe de altă parte, s-a putut vedea legătura directă — enunţată şi ea la începutul acestor însemnări — dintre *Interpretările româneşti* şi *Istoria românilor,* din al cărei prim volum (repetăm) s-a extras materia pentru *Introducerea la istoria culturii*

[51] *Introducere la istoria culturii româneşti,* p. 282—283.

[52] *Ibidem,* p. 320.

Cei pe care azi, în urma lucrărilor regretatului Radu Popa, îi numim „cnezi de vale" erau, îndeobşte, trecuţi în categoria „voievozilor".

V. în special Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970; idem, *La începuturile Evului Mediu românesc. Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1988; pentru unele aspecte, vezi şi Ioan Aurel Pop, *Instituia medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) în secolele XIV-XVI,* Cluj-Napoca, 1991.

româneşti: studiile reunite în volumul din 1947 au pregătit sinteza, topindu-se în ea, dar nu fiecare în integralitatea sa, ci desfăcute pe ideile din cuprinsul lor şi reaşezate fiecare la locul său. Aceasta ne îndeamnă să propunem ca, în viitor, *Istoria românilor* să fie editată aşa cum s-a păstrat în manuscris, iar *Introducerea la istoria culturii româneşti* — aşa cum a pregătit-o Panaitescu însuşi în ajunul morţii, ca un tot unitar şi de sine stătător.

Faţă cu toate acestea, trebuie să avertizăm pe cititorii nespecialişti să nu creadă că vor găsi în această carte soluţiile *definitive* ale problemelor cercetate. Există această tendinţă, periculoasă pentru progresul real al cunoştinţelor, de a socoti o reeditare drept o „reabilitare" a unor puncte de vedere: nimic mai greşit, nimic mai dăunător. în munca fiecărui istoric, în fiecare etapă a acestei munci, există reveniri, nuanţări, renunţări, revizuiri ale propriilor teze, enunţate într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat. Alături, alţi istorici pot ajunge la alte concluzii, lucrând asupra aceluiaşi material, dar cu altă optică şi cu alte metode. „Gândul istoric", aşa de frumos numit de Panaitescu însuşi, determină soluţii şi construcţii care diferă — care *trebuie* să difere — de la un cercetător la altul. De aceea, reeditarea unei cărţi mari, a unei cărţi fundamentale — şi *Interpretări româneşti* este, fără nici o îndoială, una dintre acestea — se face în primul rând pentru a pune la îndemâna specialiştilor şi a iubitorilor de istorie, deopotrivă, un model şi un îndemn. Trecând peste faptul că, apărută în condiţiile evocate deja, cartea aceasta este, de multă vreme, o raritate chiar şi în biblioteci, *Interpretări româneşti* merită (merita de mult!) o ediţie nouă tocmai prin faptul că tezele ei sunt incitante şi fertile — oricum, de neocolit pentru cei care doresc să studieze Evul Mediu românesc. Fie pentru a le urma, fie pentru a le combate, orice medievist se va întoarce la *Interpretările* lui P. P. Panaitescu.

Trebuie să mărturisim, încheind aceste însemnări finale, că am citit cartea lui P. P. Panaitescu de mai multe ori — cândva, urmărind o problemă sau alta, acum, însă, de la un capăt la altul, pregătind această ediţie. Omul însuşi ni s-a revelat din paginile cărţii sale, şi asupra câtorva constatări am vrea să atragem atenţia — pentru că, în fond (s-a spus demult!), *le style c'est l'homme meme.*

în primul rând, trebuie subliniat caracterul de oralitate al acestui stil. Panaitescu nu a fost un om care să lucreze îndelung asupra *formei,* şi aceasta se vede foarte bine din manuscrisele sale. De aici provine acea tentă de neglijenţă a scrisului său, câteodată supărătoare, mai ales în notele de subsol. Autorii, titlurile, locurile şi anii de apariţie se pot afla în mai multe variante în diferite lucrări; ne limităm la un singur exemplu: celebra lucrare a lui Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii* (I, Bucureşti, 1907) e citată când sub forma *Pământul, stăpânii şi ţăranii,* când sub forma *Pământul, sătenii şi boierii* şi mai rar în forma corectă! Ba chiar propriul său studiu, inclus în acest volum, despre *Numele neamului şi al ţării noastre,* apare o dată citat sub forma *Numelui neamului noastrul*

Aceste neglijenţe au fost, desigur, alimentate şi de memoria formidabilă a lui Panaitescu. Am constatat, în studiile scrise în închisoare, lungi citate din documente

sau cronici, redate în forme care nu alterau conţinutul şi nici nu se depărtau foarte tare de cuvintele originalului; în aceleaşi texte, titluri de cărţi sunt redate şi ele din memorie. Bizuindu-se, probabi!. pe această calitate, Panaitescu nu mai revizuia manuscrisul şi nu mai confrunta trimiterile din note cu lucrările respective.

în fine, nu putem să nu atragem atenţia şi asupra altei caracteristici a scrisului său, oglindită în studiile reunite în *Interpretări româneşti:* ironia. Fie-ne îngăduit să citäm două asemenea fragmente. „Este cea mai mare greşeală credinţa că, dacă noi am fi fost catolici şi nu ortodocşi şi dacă n-am fi avut formele culturii slave, apoi desigur că între boierii de la cramele din Cotnari şi de pe Valea Teleajenului s-ar fi născut un Rembrandt, un Corneille şi un Voltaire, iar la Curtea Veche de pe malul Dâmboviţei s-ar fi jucat tragedii, în loc să cânte lăutarii ţigani". Si, în legătură cu presupusa existenţă a dreptului de Magdeburg în vechile noastre oraşe: „Ia noi nu constatăm ceva asemănător, nici codicele de Magdeburg citit de cinstiţii negustori de la Bârlad sau de la Iaşi, nici apel până la îndepărtatele maluri ale Elbei..."[55]. Sunt forme care ne amintesc şăgălnicia din scrisorile de tinereţe, presărate cu descrieri nostime şi cu mici desene hazlii. Dacă omul era aşa, e uşor de înţeles cât de nesuferit putea să pară spiritelor strâmte, rigide, lipsite de simţul umorului...

O dată mai mult, legătura dintre om şi operă se vede ilustrată în cazul lui P.P. Panaitescu: scrisul său, opera sa de istoric se cuvine cercetată şi înţeleasă atât în cadrul evoluţiei istoriografiei româneşti (şi, fireşte, a propriei evoluţii), cât şi în raport cu fazele vieţii sale şi cu firea sa şi, nu mai puţin, în lumina relaţiilor cu ceilalţi istorici ai vremii lui. Pentru o evaluare cumpănită, *sine ira et studio,* a omului şi a operei — *fiecare în integralitatea sa* — acest lucru e cu deosebire necesar, căci, în ceea cel priveşte pe P.P. Panaitescu, „necunoscute" rămân, încă, şi în biografie — şi menţionăm doar episodul arborării doliului la Universitate, la moartea lui N. lorga, dar şi .colaborarea" cu M. Roller şi B.T. Câmpina — şi în operă (arhiva sa conţine un număr însemnat de inedite[56]) şi în ceea ce priveşte relaţiile sale cu contemporanii[57] (prezentate uneori într-o lumină neclară, dacă nu cu totul falsă[58]). Este ceea

---

"'*Interpretări româneşti,* p. 19 şi 138.

[56] între acestea: *Istoria românilor* (2 voi.); *începuturile statelor româneşti în Evul Mediu; întemeierea Ţării Româneşti; Contribuţii la istoria întemeierii Ţării Româneşti; Românii în Evul Mediu; Cercetări asupra organizaţiei armatei moldovene în Evul Mediu; Ridicarea gloatelor în vremea feudalismului românesc (secolele XIV-XVI); Husitismul în Sud-Estul Europei. Noi contribuţii; Observaţii asupra originii oraşelor moldoveneşti; Contribuţii la instituţia „prădalica" în Ţara Românească; Societatea feudală românească văzută de autorii români din secolele XVI—XVIII.* Mai există un număr mare de referate, câteva recenzii, texte neterminate etc.

Bogata sa corespondenţă poate face obiectul unui volum deosebit de interesant; o propunere adresată, în acest sens, acum câţiva ani, Editurii „Minerva" a rămas fără rezultat. 58

Acesta este, din păcate, cazul relaţiilor sale cu I.C. Filitti, prezentate, acum câţiva ani, într-un mod care nu corespunde realităţii, din pricina unei confuzii — să-i zicem — bibliografice. Astfel, atri-buindu-i-se lui Panaitescu o lucrare intitulată *Contribulion ă l'itude des origines de l'ancien droit*

ce istoricii pot să întreprindă, aşteptând reeditarea operei sale majore[59] şi în pregătirea ei. Pentru că, aşa cum observa mai de mult Pierre Chaunu, „cea mai bună istorie a istoriografiei e, deocamdată, istoria istoricilor înşişi"[60].

Iaşi, 3 octombrie 1993

coutumier roumain. Un châpitre de l'histoire de la propriete au Moyen Âge, pe care ar fi tipărit-o la Paris în 1928 şi pe care i-ar fi trimis-o lui Filitti ca „hommage respectueux", bucurându-se din partea acestuia de o „recenzie călduroasă", se afirmă următoarele: «Mai apoi însă, în 1935, P.P. Panaitescu uită să-1 citeze şi atunci Filitti, acuzându-1 de ingratitudine, publică *in extenso* scrisoarea afectuoasă din 1928, cu sentinţa: „Fără comentarii". Totuşi, Filitti nu poate fi acuzat aici de spirit partizan. Când are în faţă o lucrare de valoare, resentimentele sau dezamăgirea sunt date uitării. în 1936, el va scrie despre „minunata sinteză" a aceluiaşi P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul:* „Lucrarea se deosebeşte prin ordine şi înşirarea faptelor, precizie în exprimarea lor, concizia şi limpezimea stilului"» (Georgeta Penelea, *Cuvânt înainte* la: I.C. Filitti, *Opere alese,* Bucureşti, 1985, p. XXVII). înţelegem lesne dorinţa de a reda în culori cât mai luminoase portretul autorului studiat, dar aceasta nu trebuie să vină din „înnegrirea" altora. Şi e cu atât mai grav atunci când aşa ceva se întâmplă dintr-o nevinovată confuzie bibliografică: autorul pe care Filitti îl acuza de ingratitudine nu era P.P. Panaitescu, ci George Fotino... Bibliografia lui Panaitescu nu înregistrează, firește, un studiu relativ Ia istoria dreptului de proprietate, tipărit la Paris în 1928. A se vedea Ioan C. Filitti, *Recenzii şi note critice la lucrările altora.* Bucureşti, 1937, p. 4—6 şi 6—7; recenzia la *Mihai Viteazul,* la p. 54—59.

[59] în afară de marile monografii *(Mihai Viteazul* şi *Mircea cel Bătrân),* care formează volume
compacte, pot fi avute în vedere studiile ample, grupate pe probleme. în nici un caz, însă, nu mai trebuie
amestecate studiile dintr-o etapă cu cele din altă etapă!

[60] Pierre Chaunu, *Pour l'histoire.* Paris, 1984, p. 10 — apud: Al. Zub, *Istorie şi finalitate,*
Bucureşti, 1991, p. 145.

CUPRINS

Cuvânt înainte.....5
Notă asupra ediţiei.....7
Introducere.....
.....9
I. „Perioada slavonă" la români şi ruperea de cultura Apusului. 13
II. Problema originii clasei boiereşti
31
II. Numele neamului şi al ţării noastre
55
II. Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu....
83
II. De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?
99
II. De ce n-au cucerit turcii Ţările Române.....\/[
1
II. Comunele medievale în Principatele Române
119
II. Cum au ajuns Bucureştii capitala ţării?
161
II. începuturile literaturii în limba română
171
II. Renaşterea şi românii
189
Abrevieri
.....
213
Bibliografie
.....
215
Note la ediţia a doua
.....
225
Postfaţă
.....
241

în Colecţia
„BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI"
au apărut:

Şerban **Papacostea** — *Românii în secolul al XIII-lea. între cruciată şi Imperiul mongol,* 192 p.; broşat, 1 600 lei; legat, 2 100 lei.

Cartea *Românii în secolul al XIII-lea. între cruciată şi Imperiul mongol,* aparţinând reputatului istoric Şerban Papacostea, inaugurează la Editura Enciclopedică o prestigioasă colecţie — „Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României" —, consacrată celor mai însemnate aspecte şi procese ale istoriei naţionale şi universale. Lucrarea înfăţişează evoluţia lumii româneşti în secolul al XIII-lea, trecerea ei de la formele străvechi de organizare în care a vieţuit timp de secole la statul de sine stătător — de la voievodat la domnie —, în cadrul larg al marilor desfăşurări de istorie universală în care s-a desăvârşit acest proces.

Ciocnirea celor două mari forţe universale — Cruciata, cu forţele care au slujit-o, şi Imperiul mongol — a alcătuit şi cadrul general al lumii româneşti care, în împrejurările extrem de grele create de aspiraţiile de hegemonie şi dominaţie ale marilor puteri şi pentru a se putea apăra cu eficacitate împotriva tendinţelor acestora, şi-a creat acum statul propriu.

Descoperirile cele mai însemnate cuprinse în acest volum se datorează demersului novator al autorului, care a integrat datele de istorie românească cunoscute în dinamica marilor procese de istorie contemporană care le conferă semnificaţia reală şi profundă. E istoria unei vaste ciocniri de forţe politice, militare şi spirituale şi a efortului românilor de a-şi apăra identitatea şi de a-şi salva existenţa colectivă în marile înfruntări ale vremii; e istoria etapei finale a îndelungatei tranziţii a lumii româneşti de la *etnie* la *naţiune,* proces în desfăşurarea căruia *întemeierea Ţării Româneşti* a alcătuit turnantul decisiv.

Cartea *Românii în secolul al XIII-lea. între cruciată şi Imperiul mongol* cuprinde în paginile ei un fragment însemnat din ceea ce istoricii au numit: o enigmă şi un miracol istoric, poporul român. Enigma şi miracolul nu au fost altceva decât continuitatea românească în condiţiile aspre care au însoţit permanent istoria românească, continuu întreruptă de invazii şi ocupaţii străine, şi desăvârşirea continuităţii prin crearea unui stat românesc, punctul de reazem absolut necesar al constituirii si dezvoltării naţiunii române.

Adolf Armbruster — *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* 344 p.; broşat, 1 850 lei; legat, 2 400 lei.

Lucrarea *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* aparţinând cunoscutului istoric sas Adolf Armbruster, vede acum lumina tiparului la Editura Enciclopedică într-o a doua ediţie, revăzută şi adăugită, în colecţia Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României'' coordonată de academicianul profesor Şerban Papacostea.

Creaţie fundamentală a istoriografiei postbelice, prezentul volum tratează şi rezolvă una dintre cele mai de seamă probleme ale istoriei naţionale, aceea a identităţii poporului român în dimensiune istorică, aşa cum a înţeles-o ştiinţa istorică europeană în Evul Mediu.

Acestei lucrări unice, autorul i-a consacrat ceea ce era mai valoros în fiinţa lui: *pasiunea* cercetării, din care a rezultat masa imensă de informaţie erudită aşezată la temelia construcţiei; *competenţa,* care i-a permis să exploreze cele mai variate şi dificile terenuri ale documentaţiei; şi, *last but not least, capacitatea* de a domina, adică de a organiza, vastul material investigat sau, cu alte cuvinte, de a duce până la capăt actul de creaţie intelectuală.

Cartea lui Adolf Armbruster este — aşa cum s-a mai arătat — „rezultatul întâlnirii dintre o temă istorică majoră şi un istoric pe măsura însemnătăţii ei".

Intre cărţile ce urmează să apară în prezenta colecţie:

Max Demeter Peyfuss — *Chestiunea aromânească.*

Cartea lui Max Demeter Peyfuss, o versiune dezvoltată a tezei de doctorat susţinută de autor în anul 1971 la Facultatea de filosofie a Universităţii din Viena, este un studiu consacrat evoluţiei istorice a aromânilor. Autorul aduce argumente de ordin istoric, etnografic şi lingvistic în examinarea „chestiunii aromâneşti". Problema diplomatică şi politică aromânească s-a ivit în a doua jumătate a secolului trecut, o **dată** cu afirmarea pe arena politică a aromânilor ca grup etnic revendicându-şi drepturi egale cu ale altor popoare şi autonomie culturală şi religioasă în interiorul unui alt stat (Imperiul Otoman).

Autorul analizează unele chestiuni controversate, ca aceea a etnogenezei aromâneşti, convins fiind că informaţia istorică exactă este singura modalitate de a tempera „manifestările exacerbate ale subiectivităţii",

printre care situează naţionalismul **excesiv.**

„Chestiunea aromânească" rămâne deschisă cercetătorilor, care sunt invitaţi să studieze în continuare arhivele din Bucureşti, Atena, Londra, Paris

S.3.

Gheorghe J, Brătianu — *Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor* ***în*** *Principatele Române.*

Timp de câteva secole, **din Evul** Mediu târziu până în epoca modernă, societatea europeană a fost structurată pe *stări* şi *ordine,* grupuri socio-profesionale şi politice definite prin statute diferite, în raport cu locul ocupat în viaţa socială şi politică de membrii lor. Expresie a unei concepţii ierarhice asupra societăţii, care stabilea deopotrivă îndatoririle si drepturile sau privilegiile fiecărui ordin şi ale fiecărei stări si, **înlăuntrul** acestora, ale fiecărui individ. în funcţie de rostul lor social-economic, politic şi spiritual, lumea stărilor şi-a găsit instrumentul de reprezentare corespunzător faţă de monarhia centralizatoare şi apoi faţă de cea absolută, în instituţia ***Adunărilor*** *de Suiri,* precursoare **a** parlamentelor moderne. Stările şi monarhia întemeiată pe stări au caracterizat o clapă însemnată din istoria Europei, până când ierarhia aristocratică şi **privilegiul** s-au destrămat sub loviturile revoluţiilor democratice din secolul al **XVIII-Jea şi al XlX-lea.**

Este unul din meritele cele mai de seamă ale marelui istoric care a fost Gheorghe I. Brătianu de a fi descoperit şi **în** istoria medievală românească existenţa stărilor şi a regimului de stări, de a fi definit rostul şi specificii! lor şi de a fi urmărit evoluţia lor de la primele atestări documentare, ulterioare întemeierii Ţării Româneşti şi Moldovei, până în secolul al **XlX-lea.** Rod a! unor îndelungate cercetări şi al unui şir de studii pregătitoare, ca şi al reflecţiilor istoricului asupra grelelor împrejurări prin care trecea România în timpul celui de *Al doilea război mondial* şi după încheierea acestuia, precum şi asupra perspectivelor regimului constituţional al ţării, cartea *Sfatul* ***domnesc*** *şi Adunarea stărilor în Principalele Române,* redactată in regimul domiciliului obligatoriu ia care a fost supus autorul <1948— 1950), este una dintre cele mai de seama creaţii ale activităţii istoriografice a lui Gheorghe I. Brătianu şi una din cele mai însemnate realizări ale istoriografiei române. Apărută în exil, în limba română, la aproape un sfert de secol după moartea silnică a autorului ei, cartea e deopotrivă expresia unei etape tragice **a** istoriei naţionale si un moment culminant al istoriografiei române.